

BERNARD ETXEPARE

**LINGVÆE VASCONYM
PRIMITIÆ**

(EDIZIO KRITIKOĀ)

Patxi ALTUNAk paratua

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA — EUSKALTZAINDIA
Y
EDICIONES MENSAJERO
BILBAO, 1980

Enskal godaiba de
Dikasteri Liburutegia
Pata. Aeterna

LINGUAE VASCONUM PRIMITIAE

EDIZIO KRITIKOA

Colección EUSKARAREN LEKUKOAK - 2

Bernard Etxepare

144 6956
HV-155/1

LINGUAE VASCONUM PRIMITIAE

EDIZIO KRITIKOA

Patxi Altunak paratua

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA — EUSKALTZAINDIA
Y
EDICIONES MENSAJERO
BILBAO, 1980

© REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA - EUSKALTZAINDIA

© EDICIONES MENSAJERO - Avda. de las Universidades, 13 - Apart. 73
BILBAO - ESPAÑA - 1980

ISBN 84-271-1200-9

Depósito legal:BU - 154. — 1980

Printed in Spain

Mosen Bernart Dechepare

En estas líneas no pretendo sino presentar y encuadrar históricamente la vida del navarro Bernart Dechepare con vistas a un estudio lingüístico, que el especialista dechepariano F. M. Altuna presenta ahora con el título de «Etxepareren Edizio Kritikoa».

Entre la extensa bibliografía e historiografía que ha puesto su objetivo en la vida de Dechepare, convendría subrayar, únicamente, a J. M. Huarte y de Jáuregui y a G. Reicher, por ser los únicos que han aportado documentación nueva e hipótesis históricas para esclarecimiento de la personalidad de nuestro autor (1). Sobre esta documentación y estas hipótesis pretendo moverme.

En la portada del libro el mismo Bernardo dice ser rector o párroco en Saint-Michel-le-Vieux. Es uno de los datos seguros que conocemos, si bien no podemos concretar cuándo comenzó a serlo y cuándo dejó. En concreto no podemos precisar si durante la impresión de la obra dechepariana en Burdeos en 1545 lo seguía siendo, o lo era al menos durante la primera impresión de la obra, caso de no ser ésta la primera edición. Sin embargo, es verdaderamente curioso el que se edite esta obra vasca en prensas francesas si, como luego hablaremos, el autor fue un «súbdito» del rey español y era además de mentalidad beamontesa. Además es que ¿acaso Burdeos entra dentro del mapa lingüístico del euskara? O ¿simplemente se

(1) J. M. HUARTE Y DE JAUREGUI: *Los primitivos del Euskera. Dechepare y su tiempo*. Euskalherriaren alde XVI (1926) 241-248. G. REICHER: *Bernard Dechepare*. Gure Herria XXIX (1957) 33-49.

Por su parte J. de Urquijo en RIEV XXIV (1933) 523-578 y 660-694 y V. Berriochoa en BRSVAP XVIII (1962) 311-322 suscitan preguntas de interés o presentan síntesis completas de los datos conocidos de la personalidad de nuestro autor, por lo que su lectura puede resultar orientadora.

la escogió por la fama de sus prensas que nos dejan una edición tan cuidada y perfecta? (2). El impresor François Morpain, que pide al parlamento de Burdeos la exclusiva de la edición de la obra dechepariana, debía ciertamente de asegurarse contra otras ediciones de la misma. ¿Es que ya existían? ¿es que esta edición no tenía el beneplácito de su autor? ¿es que, como creemos más verosímil, el editor se había decidido por imprimir una obra que había llegado a sus manos y por razones de lengua y por razones políticas, contribuir al renacimiento cultural y desenfadado que protagonizaba la esposa del rey navarro Enrique II, Margarita de Angulema?

Bernart no sólo por ser rector de San Miguel sino por nacimiento está ligado a San Juan de Pie del Puerto. San Miguel el Viejo o Eyheralarre está a 3 Km. de San Juan. En toda ciudad medieval, como San Juan, se consideraban tres zonas territoriales que quedaban incluidas dentro de la vecindad: el burgo amurallado, el término municipal y la jurisdicción. Bernart se consideraba y era ciudadano de San Juan. Más aún, hay que añadir que era natural de San de Pie del Puerto. Esto no obsta para que nuestro autor, como G. Reicher lo afirma, haya nacido en Sarrasquette, aldea del municipio Bussinarits-Sarrasquette, distante 5 Km. de San Juan y perteneciente a su término municipal y a su jurisdicción.

Cuando el documento exhumado por J. M. Huarte pone entre las exigencias de la villa de Sant Johan «que el vicario General que ha de ser en Sant Johan a de ser hijo natural y residente de la dicha villa» (3), el rey alega que «el dicho Mossen Vernart vive a media legoa de Sant Johan y sus audiencias tiene en Sant Johan», y afirma implícitamente que era natural y residente en San Juan, pues nacer en Sarrasquette y vivir en San Miguel, incluye la ciudadanía de San Juan.

Por otra parte el mismo texto nos demuestra lo afirmado. El poeta se siente ligado a la comarca de Cize (XIV,2 y XV,2). Más aún,

(2) En toda esta zona los impresores más antiguos son posteriores a los de Burdeos. Los más antiguos de Pau son Jehan de Vingles y Henri Poivre de 1552, y de Orthez el más antiguo es Louis Rabier de 1583.

(3) Archivo de Navarra. P.S. Segunda serie, leg. 15, carp. 31, s.a. «Instrucciones reservadas dadas al alguacil Bastida acerca de cuanto en nombre de S.M. debía manifestar al vicario general del obispado de Bayona respecto a la confirmación del título de vicario general de San Juan de Pie del Puerto hecho en favor de Mosen Bernart Dechepare, rector de San Miguel y sucesor en el expresado cargo de don Pedro de Mendicoaga».

usa el dialecto euskérico bajo-navarro oriental. Si acudimos a la toponimia para una determinación más concreta del lugar de nacimiento se puede señalar con G. Reicher que en Cize hay varias casas con el nombre de Echeparea. Nuestro autor parece ligado a la situada en Sarrasquette en el castillo D'Aphat, mientras que en la iglesia de Busunaritz-Sarrasquette hay un cementerio con la tumba de los Dechepare. Por su parte el genealogista M. de Jaurgain supuso que Bernard Dechepare era hermano del noble Jean, señor d'Etchepare de Sarasquette, que aparece en un documento del 21 de enero de 1548, por el cual Pierre de Saint-Esteben manifestó la intención de edificar una capilla en la iglesia de Bussunaritz. Según el mismo autor, el padre o abuelo de Jean y del poeta vasco debió ser el noble Bernard, señor d'Etchepare de Sarasquette, que figura, el 5 de agosto de 1505 en el contrato de casamiento del noble Tristan d'Ahaxe señor de las casas d'Ibarbety y d'Ascarat con Marie d'Uhart hija del noble Arnaud-Guil-laume, barón de Sorhapuru.

El año del nacimiento hay que colocarlo, según las exigencias canónicas para la ordenación sacerdotal, entre 1470 y 1480 (4). Cize en este momento era parte de la Baja Navarra y con sus 21 comunes entraba a formar parte de la merindad de Ultrapuertos, cuya capital estaba en San Juan de Pie del Puerto. En esta merindad, al igual que en todo el Reino se hablaban el euskara y el romance navarro. G. Reicher no acierta al afirmar que «los reyes de Pau, Juan II y Enrique II veían mal esta atracción de ultrapuertos hacia lo hispánico». El reino de Navarra unía su soberanía con la del Bearne y con el condado de Foix en la llamada «Corona de Navarra», que centraba en una única persona la autoridad real, mientras que dejaba en autonomía soberana y económica al Parlamento de Pau y a las Cortes de Navarra. Tanto Pamplona como Pau resultaban centros políticos e intelectuales de la Corona.

A esta unidad jurídica hay que contraponer una radical división, que desde mediados del siglo xv enfrenta en Navarra a dos partidos políticos: los beamonteses y los agramonteses. En este momento concreto los beamonteses son de afinidades procastellanas, mientras que los agramonteses favorecen los intereses de la dinastía y por lo tanto son progálicos.

(4) El autor es citado como rector de San Miguel, iglesia propia de la abadía de Roncesvalles.

Esta división de partidos radica originariamente y se extiende a la merindad de Ultrapuertos. Más aún, Huarte habla «del pleito sostenido por los Dechapar y otros contra los colectores que a nombre de los señores de Agramont pretendían en 1511 el cobro de peajes en la villa del Burgo de Roncesvalles y puerto de este nombre» (5).

Estos datos hacen suponer que los Dechepare, nobles infanzones de la tierra de Cize, vecinos de la villa realenga de San Juan y patronos de la iglesia propia de Eyheralarre, eran beamonteses y contrarios a los señores de Agramont.

La primera vez que aparece Bernart como rector de San Miguel es en 1518 en donde testifica que estuvo presente en el sitio de la villa de San Juan por parte del rey navarro Juan III en 1516. Nuestro Bernart estaba en su aldea de San Miguel y era favorable al rey castellano, pues valora el servicio y deservicio «del Rey Nuestro Señor» (6). Más aún, se prestó a la declaración que los delegados del virrey Duque de Nájera, capitán Gonzalo Pizarro y comisario Pedro de Feria, realizaron en Burguete y en San Juan de Pie del Puerto.

Desde el momento de la conquista de la Navarra peninsular en julio de 1512 el objetivo de Fernando el Católico fue el de completar la conquista. Los reyes navarros desprovistos de la protección de Maximiliano tuvieron que confiar únicamente en los intereses del francés Luis XII. Mientras se realizaban las conversaciones diplomáticas que darían como fruto la tregua de Urtubia entre los reyes francés y aragonés el 1 de abril de 1513, Fernando ocupaba fuertemente el Roncal y San Juan de Pie del Puerto y construía un camino castrense que facilitara las comunicaciones entre la Alta y la Baja Navarra. «Los Estados del Bearne, nos dice P. Boissonnade, votaron un donativo de 10.000 escudos para que pudiese Juan de Albret levantar tropas, mientras que la nobleza de la Baja Navarra se concentraba para reforzar el ejército francés mandado por Lautrec».

(5) Archivo de Navarra P.S. segunda serie: «Proceso de Bernart de Gortegui y otros guardas del peaje contra Petri Sanz Echart y otros de Cissa sobre peajes. Año 1511». Cfr. Huarte, pág. 244.

(6) Archivo de Navarra. P.S. segunda serie, leg. 15, carp. 27, año 1518: «Información recibida en Burguete y en San Juan de Pie del Puerto por el capitán Gonzalo Pizarro y el comisario Pedro de Feria, con provisión del Virrey, Duque de Nájera, a consecuencia de una petición elevada al rey por el licenciado don Juan de Orbara, canónigo de Pamplona».

La tregua firmada en el castillo de Urtubia, cercano a San Juan de Luz, dejaba las manos libres a Fernando en su asentamiento en la Baja Navarra. Los delegados de la merindad reunidos en San Juan, prestaron juramento al rey Católico(7). Juan de Albret, colocado con 5.000 hombres en Salvatierra, hubo de contentarse con cubrir y defender el Bearne. Porque ni tan siquiera esto lo tenía seguro. Germana de Foix, mujer del Católico, como heredera de los derechos de su hermano Gastón, seguía en el parlamento de París el proceso de la sucesión, reclamando el ducado de Nemours, el condado de Etampes, el señorío de Narbona, sus derechos a las villas de Foix, Marsan, Tursán, Bigorra y el Bearne que «indebidamente» detentaba Catalina de Navarra. La solemne embajada navarra que se traslada a París está compuesta por gentes agramontesas como el mariscal don Pedro de Navarra, el juez de Bigorra, el Deán de San Juan y don Enrique de Laccarra.

En noviembre de 1513 el rey Juan III organiza otra expedición contra la Baja Navarra con el apoyo de ciertos agramonteses de la guarnición de San Juan. Pero uno de los conspiradores reveló el complot al capitán Gonzalo de Pizarro y el marqués de Comares llegó a tiempo de hacer abortar la intentona. Sin embargo, el grupo agramontés se organizaba reclutando montañeses bajo la dirección del más poderoso de la región, el Señor de Luxa.

A pesar de ello, la firma de la tregua de Orleans entre Luis XII y Fernando el Católico el 13 de marzo de 1514 dejaba en manos del aragonés la completa pacificación de la merindad de Ultrapuertos. Este entabló negociaciones con el señor de Luxa. Envió al abogado de la Corte Mayor Bernat de Aranburu con el objetivo de organizar una administración regular, restablecer los tribunales y percibir los impuestos. Muy pronto, el 5 de junio, estaba asegurada la pacificación de Ultrapuertos con la sumisión de sus nobles: Beltrán de Armendariz, vizconde de Mearin, y los señores de Belzunce, de Aguerre y de Apatte, previa conservación de sus privilegios, pensiones, cargos, y honores.

La muerte de Luis XII a principios de 1515 y la elevación al trono de Francisco I dieron esperanzas a los reyes navarros de poder recuperar su trono. El tratado de París del 23 de marzo de 1515 entre

(7) Archivo de Navarra. Papeles sueltos, leg. 33, carp. 26: «Acta de Ratificación del homenaje de los nobles de la Baja Navarra. Valladolid, 1 junio de 1513».

Francia y Navarra tuvo como contrapunto la incorporación jurídica de Navarra a Castilla, realizada por las cortes reunidas en Burgos en junio-julio de 1515. No quedaba otro camino que el de las armas, como lo emprendieron los reyes navarros en 1516. Y justamente tras la muerte de Fernando en Madrigalejo el 23 de enero de 1516. Más aún, los beamonteses se sentían menos seguros en su opción política. La mayor parte de la Baja Navarra se sublevó inmediatamente. La guarnición de San Juan a las órdenes de Diego de Vera se replegó hasta Pamplona. Las fuerzas bearnesas entraron fácilmente en la plaza y se apoderaron de uno de los fuertes; pero la ciudadela bien defendida por el alcaide Antonio de Avila, resistió enérgicamente. Se ocupó Roncesvalles y el desfiladero. Sin embargo, el grueso del ejército al mando del mariscal Don Pedro, que entraba por el Roncal, no tuvo el éxito apetecido, y se tuvo que levantar el sitio de la ciudadela de San Juan.

Nuestro autor desde la iglesia de San Miguel, situada fuera de la aldea y en el camino de San Juan, fue un testigo excepcional y luego un confidente beamontés contra los enemigos del rey castellano.

De fecha posterior a 1518 debe ser la información que nos proporciona el segundo documento no fechado y publicado por J. M. Huarte. En este documento o memorial, redactado a juzgar por el fondo en que se halla por Micer Juan Rena con acuerdo del Virrey y consulta del Real Consejo de Navarra, aparece la existencia en San Juan de Pie del Puerto de un cargo u oficio de «Vicario Generalado de Sant Johan», que tenía como fin la administración de justicia, corrección de los eclesiásticos, prohibición de juegos y otras disoluciones.

Durante la Edad Media los mundos civil y religioso no estaban deslindados. No es extraño en el mundo occidental de Cristiandad que jueces eclesiásticos y aun imperiales, recorrieran las regiones europeas, impartiendo justicia. Eran delegados de la autoridad religiosa papal o de la autoridad imperial, que distribuían justicia sin sentirse impedidos por fronteras señoriales ni estatales. Conocemos varios casos de jueces eclesiásticos que residen en el mundo vasco y que imparten justicia en asuntos aun civiles. Por citar un ejemplo, lo hacemos con el «alcalde eclesiástico» de la villa del Señorío de Orduña, según aparece en sus Ordenanzas municipales de 1373. En San Sebastián y dependiendo de la diócesis de Pamplona tenemos al «oficial foráneo», juez eclesiástico dependiente del obispo de Pamplona. Existía igualmente oficial foráneo del obispo de Pamplona en Uncastillo. A este

cargo ciertamente se alude cuando se cita que Bernart era «Vicario Generalado» como sustituto de don Pedro de Mendicoaga.

En el nombramiento de este cargo intervenían en primer lugar el Obispo de Bayona y en su caso el Vicario General del obispo o el Capítulo de la Iglesia Catedral de Bayona; además debían ser atendidas las exigencias del rey, ya que se le consulta en la sustitución del que ejerce el cargo, lo mismo que los privilegios de la villa y tierra de San Juan y sus presiones ejercidas por medio de sus jurados.

El ámbito de actuación de esta autoridad judicial era San Juan, en su villa y tierra, y «otros del obispado de Bayona».

De Mossen Bernart se afirma su habilidad, suficiencia y letras, lo mismo que otras virtudes y buena fama. Ciertamente no erraríamos demasiado, si dijéramos la necesidad de tener «licentia ubique docendi in utroque iure», impartida por una facultad en derecho, para poder ejercer este cargo. Además el documento nos notifica que Bernart fue nombrado para este cargo por el obispo de Bayona, refrendado por la autoridad del virrey, confirmado en el cargo por el capítulo de la Iglesia Catedral de Bayona en sede vacante. Igualmente el documento no deja lugar a dudas de la filiación política de nuestro autor que «es muy buen servidor de Su Magestad», ya que la confirmación de Bernart en su cargo «a mi hara singular complazimiento», y por el contrario «no se dará lugar a otra cosa ni es cosa que cumple al servicio de su Magestad que otro sea Vicario General en Sant Johan sino el dicho Mossen Bernart, ni se consentira que en el dicho officio ni en otro alguno de este Reyno se pongan personas sino que sean acceptas a servicio de su Magestad».

Siguiendo con la cronología, entre los que confirman los Estatutos sinodales de 1533 algunos leen Bertrandus de Chaparre rector Sancti Michaelis Veteris. Este mismo nombre, según H. Valentin Berriochoa, aparece en 1559 como testigo en un proceso incoado por el prior y cabildo de Roncesvalles a causa de unos daños sufridos en las posesiones monacales de Matan y Ordiate, pero en este lugar no se le cita como rector de San Miguel, por lo que habría de pensarse en otra persona o en su sustitución por razones de edad o de salud.

De ser coherente esta cronología nuestro autor habría seguido en posesión pacífica de su rectoría hasta sus últimos días tras el intervalo que él mismo nos señala en su poema XIII autobiográfico.

Sabemos que estuvo en la cárcel, condenado por el rey, injustamente, según su autor, y por causas difíciles hoy de precisar tanto o más que en el tiempo en el que estuvo preso. Vinson sospecha que por causas morales, pero esto contradice los juicios explícitos que de su moralidad personal tenemos, y aun psicológicamente retuerce la excusa que el mismo autor presenta en el v.39 cuando afirma que «no he cometido, que sepa, falta alguna contra el rey». Ante la llamada del rey de Navarra (que debió ser Enrique II (1516-1555) casado con Margarita de Angulema) para que acudiera al Bearne, se presenta, absteniéndose de una fuga impropia de un inocente, esperando recibir justicia. Pero condenado siente pesar de haber acudido a la llamada (versos 2 al 14), aunque se vio luego libre, ya que pudo contar la prisión como algo pasado.

Una serie de interrogaciones quedarán por ahora proyectadas sin solución. ¿Fue juzgado en Saint-Palais y preso en Pau? ¿fue condenado por motivos políticos ante los ataques de colaboración beamontesa?

Siguiendo la hipótesis montada por G. Reicher, habría que decir que Bernart fue nombrado Vicario en San Juan por el obispo de Bayona Bertrand de Lahet († 1520). Tras su muerte se suscitan las conversaciones del virrey de Navarra para su confirmación.

La ausencia de Carlos V de España y el levantamiento comunero fueron motivos políticos para pensarse en la ocupación agramontesa de Navarra. Pero ésta se retrasó demasiado. Las tropas francesas que vinieron a sumarse a las bearnesas al mando del rey de Navarra llegaron a San Juan el 12 de mayo de 1521. Toda la Baja Navarra se alzó al punto por el pretendiente. San Juan se rindió el 15 de mayo, al día siguiente se toma Roncesvalles. Tras la sublevación de los agramonteses en pocos días estuvo Navarra reconquistada. Tudela jura como rey a Enrique II el día 29 de mayo. Por su parte Pamplona había pactado por medio de su Concejo el 19 de mayo, fiesta de Pentecostés. Sin embargo, la batalla perdida por las tropas agramontesas y francesas el 30 de junio en la cuenca de Pamplona dio como perdida toda la reconquista del viejo reino. San Juan de Pie del Puerto, sitiado durante 20 días por Diego de Vera, fue tomado por asalto. Se recuperó para España la merindad de Ultrapuertos, aunque fue reconquistada momentáneamente por tropas agramontesas en 1522 y reocupada por las españolas en 1524. Lo cierto es que en 1530 Car-

los V encontrando muy costosa la ocupación y defensa de Ultrapuertos abandonó este país, que pasó a la casa de Albret y a su rey Enrique II.

Ciertamente en estos años 1521 ó 1530 hay que colocar el juicio y condena de este beamontés y procastellano que era el navarro Mo-sén Bernart Dechepare, autor del primer libro impreso conocido en lengua vasca.

JOSÉ LUIS DE ORELLA

AITZIN SOLASA

Etxepareren bizitzaz eta garaiaz Orella jauna, historilaria, honen aurreko hitzaurrean ohi duen trebetasunez, nahiz eta gaztelaniaz, mintzatu denez gero, Etxepareren liburuaz beraz, eta neronek paratu dudan beste honezaz, zerbait esatea dagokit neri. Ez gauza gehiegirik, noski, liburu hau beste biren hiruzkia bait da eta haien hitzaurreetan, eta batipat lehenaren bi lehen kapituluetan, poetaz eta haren lanaz esana honetan berresateari alfer lana bait deritzat. Berririk edota hirugarren honi bereziki dagokionik, hauexek ditut esateko.

* * *

Argitaraldi hau ez da inola ere Etxepareren obraren, berak eginaz gainekoaren, lehen; aitzitik, izan du gidaririk eta aitzindaririk. Ezagutzen dugun (lehen argitaraldiko?) ale bakarra 1545ean Bordelen Morpain jaunaren moldiztegian egina delarik (1) eta hori baino lehen beste argitaraldirik izan zen ala ez dudamudazko auzia delarik (ikus ene *Verificación de Dechepare: métrica y pronunciación*, or. 18-22), handik urte batzuetara beste bat egin zela badakigu, oraintsu ikasi dugunez, Oihenarten *L'Art Poétique Basque* Lafitte jaunak argitara eman zigunean; hor aitortzen digu Mauleko idazleak Erroanen Adrian Morront

(1) Urkixok eman zuen argitara fac-simile gisa: RIEV, XXIV (1933), or. 523-577. Geroztik Etxepareren obran lan egin duten guztiak (E. Lewy ere bai eta bera lehenik, hurrengo urtekoa bait da haren «Zu Dechepare» artikulua eta berriaz aipatzen bait du Urkixoren fac-similea) honezaz baliatu dira, ez lehenagoko inoren argitaraldiaz; hauek, geroxeago diogun bezala, asko edo gutxi hutsak bait zituzten; fac-simileak, aldiz, Etxeparerena bera, 1545ean argitara zena, zegoen zegoenean eman bait zigun eskuetara.

jaunak berriro argitara zuela, «mais fort incorrecte» (2). Hemeretzigarren mende arte ez zen besterik egin. Ezagutu ere, oso gutxi ezagutu zuten mugaz honaindikoan artean Etxepareren idazlana, Larramendik berak, esate baterako, ez bait du bere hiztegian idazle zaharren artean aipatzen; bai Isastik, ordea, bere *Compendio historial de Guipúzcoa* (1625) deritzan liburuan: «Muchos años ha que M. Echepare, de Navarra la baja, compuso un libro en esta lengua a lo divino...» (3). Isastirena 1850 arte argitara ez zelarik, ordea, ez zitzaien ondokoetara Etxeparerena bazela jakiteko bide izan. 1847an François Michelek jakinerazi zion Brunet jaunari Parisko Bibliothèque Nationale-ko liburuen artean bazela euskarazko liburu zahar bat, argitaratzea merezi zuena, eta «Actes de l'Académie Royale des Sciences» delakoan agertu zuten. Hau ere hutsez betea, Vinsonen dioskunez, eta Archu jaunak frantsesera itzulia. Honen itzulpena ere ez zen Vinsonen gogobetekoa izan; E. Lewy-ri, aldiz, badirudi Archurena, zenbait esapiderean itzulpena batez ere, gogoko zitzaiola. Hona zer dioten: «Jaiotzez euskaldun zen Archu-ri bakarrari ez zion esapide honek trabarik egin (*Sortu eta...*, *Utzi eta...* eta horien antzekoez ari da), hark bere-bere zuen hizkuntz senaz ezagutzen bait zuen» (4).

Horiek horrela zirela, Vinsonen berak, Hovelacque lagun zuelarik, argitaraldi berria paratu zuen 1874an: «Nouvelle édition absolument conforme à la première de 1545». Hala nahi izan, noski, baina berau ere aski hutsez josia. Van Eys holandarra ere hasi zen bere aldetik 1887an EUSKARA zeritzan Berlingo Unibertsitateko aldizkarian Etxepareren kantuak apurka ematen, frantsesezko itzulpenaz eta oharrez horniturik, baina laster eten zuen lana, bere oharrek sortu zioten eztabaida eta kontrajarra zirela bide. Victor Stempf alemanak egin zuen lanik handiena Etxepareren obraz, «monje beneditar batek adinakoa», Urkixoren hitzez esateko. Obran barrena ageri diren hitz guztien *Glossar* edo hiztegiak gainera, forma bakoitzaren adierazpena eta baita, Vinsonekin elkar harturik, argitaraldi berria ere. Azken hau 1893an egin zuen eta huts egiteko beldurrik eta arriskurik gabe aitor daiteke artean eginiko argitaraldirik hoberena izan zela harena.

Argitaraldi berririk prestatu ez bazuen ere, mende honetan, eta guztietan, Etxeparez lanik gehien, sakonen eta baliotsuen egin duen hizkuntzalaria René Lafon jauna izan da, dudarik gabe, inork gero egin

(2) OIHENART, A., *L'Art Poétique Basque*, or. 37.

(3) ISASTI, Lope de, *Compendio historial de Guipúzcoa*, kap. XIII, or. 165.

(4) LEWY, Ernst, «Zu Dechepare», RIEV, XXV (1934), or. 230.

zezakeen argitaraldi berri batetarako mila argibide eta langai ekartzen zuelarik. Liburu honen beronen bibliografian aurkituko ditu ikasleak lan horietako gehienen izenak. Horietan ditugu azterturik Garaziko poetaren hizkeraren (aditzaren eta morfosintaxia osoaren) nahiz bertso-gintzaren alderdi eta xehetasun guztiak. Badakigu Lafoni esker, esate baterako, poeta sortaldeko behe nafarreraz baliatu zela eta euskalki horren bereizgarri eta bereizitasunak ausarki adierazten dizkigu. Badakigu ere haren bertso-gintzak latinezko Erdi Aroko poesian zituela sustraiak. Zer esanik ez, neri ere liburu honetarako biziki baliotsu izan zaizkidala lan guztiok. Bat aipatuko dut bereziki, nere lan honekin duen lotura herziagoagatik: «Notes pour une édition critique et une traduction française des «Linguae Vasconum Primitiae» de Bernard Dechepare». Lan honek hutsik badu, labur izatea du: guztitara 180 bertsoen, gutxi gorabehera, oharrak baizik ez bait dizkigu eman. Guztiak aldatu ditut neure liburu honetara edota, inoiz iritzi bereko ez baldin banintzen, ene ustez okerra zertan zetzan eman aditzera.

* * *

Ez naiz hemen abiatuko Etxeparez hark eta honek eman dituzten, aldeko nahiz kontrako nahiz hola halako, iritziak biltzen; bai esango, ordea, inorenaren aldeko agertzekotan, Gil Reicher emakumearena egingo nukeela neure: «Ces poésies sont empreintes d'un lyrisme, d'une passion, d'une force, que l'euskuara retrouvera rarement. Et je ne crois pas que ce soit un paradoxe de dire que notre premier poète basque est peut-être le plus grand» (5). Aski da horretarako lehen kantuan ageri den *Iudicio generala* deritzan zatiaren bertso dardargarriak edota bigarrenean Ama Birjinaren goresmenez ondu dituen bertso gartsuak irakurtzea. Ez dut ere adieraziko zergatik jo duen gure Etxepare zenbait kritikalarik Hitako Artziprestearen irudiko, biak apaiz izan zirela — Trento aurretikakoak, noski —, biak espetxean egon, biek kantagai berak edo beretsuak erabili zituztela gogoan har dezanarentzat elkarren arteko kidetasuna aski nabaria bait da beste gabe. Etxepare, ezer bazen, herri poeta izan zela ere ez dut hemen luzaz agerian ipini beharrik, liburuan barrena nabari denez, hizkeraz, bertso-gintzaz eta gogoetaz halako nabarmen izan bait zaigu. Aski da jakitea Azkuek Zaraitzun eta Aita Donostiak Otxagabian jaso zituzten zenbait bertso Etxepareren beste batzuen guztiz antzeko direla eta horrek beste edozein arrazoib-

(5) GIL REICHER, G., *Saint-Jean-Pied-de-Port en Navarre*, or. 65-66.

dek baino hobeki erakusten digu Etxeparek herria izan zuela bere zenbait bertsoaren iturri.

Beste puntu bat nahi nuke hemen hitz gutxiz agertu. Tradizio luze baten ondorengoa da, noski, gure poeta, ez batbatean sortu eta erpina jo duen bertsozaintza dotore eta bikainaren fruitua. Lehenagokorik ez dugu ezagutzen, baina izan zuen nahitaez. Horrelako poetarik eta batez ere horrelako bertsozaintzarik ez da sortzen, ezin daiteke sor, goizetik gauera. Hori egia. Baina aldi berean Etxepareren ondorengoen artean gure poetak bezalako bertso eder, zailu eta apainik — formaz ari bait naiz —, 4/4//4/3 eskemari harenak bezain hertsiki loturik, aho hizkeraren hitz andanei hark adina begiramen izan dienik, hitz batez esateko, egunoroko euskarari hark bezain bortxa gutxi eragin dionik, nekez aurki daiteke; gauzak diren bezala esateko, nekez aurkitu bakarrik ez; ez da erabat, nik ez dut bederen ezagutzen, gerokoen artean puntu horretan haren kidekorik. Ziburuko Etxeberriri, bakarra aipatzeko, alde izugarria kentzen dio. Eta hau ere tradizio hari baten, luzeagoaren, seme zen, noski. Badu Etxeparek, beraz, lehendik hartuari bere aldetik erantsi dion balio, gaitasun eta dohain franko ere; badu, agian, berari bakarrari, bere etorriari, goi argi edo goi arnasari, dagokion alderdirik ere. Tradizioari asko zor dio haren bertsozaintzak, baina hark euskal bertsozaintzari ekarria ere ez da inola urri izan.

* * *

Diodan, neure argitaraldi honi nagokiolarik, eskola liburua prestatzeko asmoa izan dudala gehienbat, ez bestelakoa, eta hainbestez diren eta diratekeen euskal ikasleak izan ditudala begien aurrean, nahiz Euskal Filologija ikasten nahiz Euskaltzaindiaren B titulua ateratzeko beren buruak jazten ari direnak; ez, noski, ikertzaileak eta hizkuntzalariak; lehen mailan ez, bederen. Hauek gehienez ere hiruzki honetako lehen liburura jo beharko lukete, eskola liburuetan ez bait da lekurik izaten zenbait puntu luzaki eta sakonki ukitzeko, ez esanak frogatzeko. Horrexegatik ere ez dut neure lehen liburua ia inoiz orripeko oharretan aipatu; bai, ordea, neure usteak eta iritziak sendotzeko edota haienak zuzentzeko, E. Lewy, V. Stempf, R. Lafon, Akasolo eta abarrenak, hemen esanen argitasun gehiago nahi izan dezanak beste lehen hartara berez joko duelakoan.

Edizio Kritikoa izena ezarri diot liburuari mila zalantzaren ondoan, ez berez hala delako, Etxepareren liburua argitaraldi bakarreko ale bakarra gorde zaigularik, baizik Lafonek berak beste gehiagoren artean

utzi zigun lan bati izen horixe ipini ziolako: «Notes pour une *édition critique*...» eta hainbestez ongi merezia duela iruditu zaidalako.

Etxepareren jatorrizko grafia bera dakar liburuak ezkerreko orrialdeetan eta gaurko legeen arabera aldaturikoa eskuinekoetan. Bigarren liburuan, HIZTEGIAN, baliatu nintzen legeez berez baliatu naiz, bidezko denez, honetan ere aldalan horretarako, hango — eta hemengo damurik, agi denean — bizpahiru hutsarte gorabehera. Haren Hitzaurrean ditu adieraziak lege horiek zein diren jakin nahi duenak. Ez dakar honek gaztelaniatzko itzulpenik, ordea, zenbait arrazoi dela bide: itzulpena, gaztelaniara nahiz frantzesera, lehendik ere bestek, Akesolok eta Lafonek, egina badugulako (6); beste hizkuntzetan antzineko idazle horrelako argitaratzeak egitean, inoren hizkuntzazko, are gutxiago euskarazko, itzulpenik eman ohi ez delako; azkenik eta batipat nik go-goan izan ditudan ikasleek, esan bezala, horrenbeste euskara badakitelako (7).

Eskerrak ematea gelditzen zait soilik eta gogo onez betetzen dut egiteko hau, euskal esatera zaharrak dioenez hartuak emana omen bait du zapora. Orella jaunari, lehenik, gure poetaren garaiko Nafarroako giroa eta tirabirak lehen hitzaurrean bizierazi dizkigulako; Mitxelena jaunari, gero, autore zaharren hizkerak dituen zenbait katramila konpondu eta moldatzeko ez bait dut kontseilari hoberik aurkitu; Euskaltzaindiari, azkenik, «Lekukoak» deritzan bere saileko bigarren liburu gisa argitaratu nahi izan duelako Etxepareri buruzko nere hirugarren hau.

PATXI ALTUNA, S.J.

(6) Biak liburu berean ditugu, 1545, *Bernat Dechepare, Olerkiak* deritzanean.

(7) Hiruzki honen bi lehen liburuetan egin dudana hutsartea bete nahi dut hemen: Etxepareren liburuaren edizioen artean bat itzuri zait: *La Gran Enciclopedia Vasca*, I, or. 355-370, Aita Akesolok paratua. Aldi berean liburuxka gisa eman zen horako fac-simile hori eta oraintsu berriro argitara dute liburuxka bera.

LINGVAE VASCONVM PRIML-
tiz per Dominum Bernardum Dechepare
Rectorem sancti michælis veteris. (1)

- (1) "Euskaldunen hizkuntzaren hastapenak", Saint Michel le Vieux-ko (Eiheralarreko) Erretorre Jaun Bernat Etxeparek paratuak.

Aduertant Impressor, et lectores quod *.z.* nunquam ponitur pro *.m.* Neque *.t.* ante *.i.* pronunciatur pro *.c.* Et vbi virgula ponitur sub *.ç.* hoc modo quod fit dum praeponitur vocalibus *.a.o.u.*, tunc *.c.* ponunciabitur paulo asperius quam *.z.* vt in *.ce.ci.*

(Ohar bitez inprimalaria eta irakurleak *z* ez dela inoiz *m*-ren aurrean ipintzen, ez *t* *i*-ren aurrean *c* ebakitzen. Eta *ç*-ren azpian hor bezala kako txikia ezartzen denean, *a*, *o*, *u* vokaleen aurrean egiten bait da, orduan *ce*, *ci*-etako *z* baino pittin bat lazkiago ebaki behar da *c*).

1 **R**regueren aduocatu videzco eta noblea-
 ri virthute eta hon guciez complituyari
 bere iaun eta iabe Bernard Leheteri Ber-
 5 nard echeparecoac haren cerbitzari chi-
 piac gogo honez goraynci baque eta os-
 sagarri. Ceren bascoac baitira abil animos eta gentil
 eta hetan içan baita eta baita sciencia gucietan lettratu
 handiric miraz nago iauna nola batere ezten assayatu
 10 bere lengoage propriaren fauoretan heuscaraz cerbait
 obra eguitera eta scributan imeitera ceren ladin publi-
 ca mundu gucietara berce lengoagiac beçala hayn scri-
 batzeco hon dela. Eta causa honegatic guelditzen da a-

Erregueren ... ossagarri: hitzok gutun gisa idatzirik dagoen hitzaurrearen lehen agurra dira. Aldi berean Etxeparek Lehete jaunari egiten dion liburuaren eskaintza. Hitz horien artean ez da adizkirik batere; izen sintagma dira guztiak. Ikus horrez gain nola dagoen agurra taxutua: *nori — nork — zer* hurrenkeran. *Nori*, hots, *erregueren...* *Leheteri*; *nork* hots, *Bernard echeparecoac...* *chipiac*; *zer*, hots *gogo honez...* *ossagarri*. Era beretsuan egin zuen Ziburuko Etxeberrik berea: «Iracurtçaille devotari eguilleac liburu hunen maneraz abisua».

Bere dio batetik eta berehala *haren* bestetik. *Bere* sujetoari, Etxepareri dagokio; *haren*, aldiz, sujeto ez denari, Leheteri.

Echepare-: hala dio hemen, *D-* gabe, *-co* atzizkia daramalako; ikus, ordea, liburuaren latinezko izenburuan *Dechepare*. XIIIgarren kantuaren hasieran ere *Echaparere* dio, honek ere *-re(n)* atzizkia bait du. Bestetik, berriz, *-che-* diote bi lehenek eta *-cha-* hirugarrenak.

Ceren: ondoko adizkiek *bait-* aurrizkia dutela, inondik ere kausala. Protasian dago hemen; ez, ordea, beti. Gehiagorik eta bestelakorik aterako da obran.

bascoac: hori eta *heuscaldun* (ikus XV,6; XV,10) bat dira poetarentzat.

hetan: hirugarren mailako erakuslea. *Hayec*, *beyec* eta *hec* darabiltza poetak bertso eta neurriaren aginduz, ergatiboa eta nominatiboa bereizi gabe.

miraz nago: ikus I,87; II,69.

nola: obran barrena ageriko denez, poetak bi *nola* hauek garbi bereizten ditu, besteak beste: «me preguntó cómo lo hice» eta «acuérdate cómo estuviste

1 Rregeren adbokatu bidezko eta noblea-
 ri, birtute eta hon guzietz konplituiari,
 bere iaun eta iabe Bernard Leheteri, Ber-
 5 nard Etxeparekoak, haren zerbitzari xi-
 piak, gogo honez gorainzi, bake eta o-
 sagarri. Zeren baskoak baitira abil, animos eta jentil,
 eta hetan izan baita, eta baita, zienzia guzietan letratu
 handirik, miraz nago, iauna, nola batere exten asaiatu
 10 bere lengoaje propriaren faboretan heuskaraz zerbait
 obra egitera eta skributan imeitera, zeren ladin publi-
 ka mundu guzietara berze lengoajiak bezala hain skri-
 batzeko hon dela. Eta kausa honegatik gelditzen da a-

conmigo». Bata bete betean galdea, adverbioa; bestea konpletivaren orde-
 zkoa, konjuntzioa. Lafon ere konturatu zen honezaz, lehenik adverbioen ar-
 tean aipatu eta gero konjuntzioaz ari delarik honela bait dio: «*Nola*:... avec
 une forme verbale à suffixe relatif, «comme, alors que» (I,126), ou «que»
 (après un verbe signifiant «dire» ou «penser»: (I,2)): ikus «La langue de
 Bernard Dechepare», or. 324. Hemen bigarren mota honetakoa da. Elkarren
 arteko alde ikusiko dugu gero, hemen perpausa ezezkoa delarik ez bait da
 nabari.

batere: hemen pertsonari dagokio, ez gauzari; *inor*, alegia.

cerbait obra: obraren bat, alegia. *Cerbait* adjetibo. Ikus beherago hitzaurrean
 bertan *cerbait doctrina*: 26. lerroa.

ceren: hemen finala da. Adizkiak ez du *bait*- aurrizkirik, goikoak zuen bezala.

ladin: honen antzeko *l*- duten hirugarren pertsonako formak maiz ageri dira obran.

hayn: Lafonek poliki dioenez, hizkuntza erromanikoen kutsua dario poetaren
 konparaziozko zenbait perpausi. Kutsua honetan datza: euskarak hitz ba-
 karrez esan dezakeena bi hitzez dago adierazia, gaztelaniak «tan... como...»
 dioen bezala, esate baterako. Hemengo *beçala* + *hayn* horiek eta *bezain*
 berdín dira: bat bitan banatua, alegia. Ikus II,82: hango *beçala* + *hala-*
coric eta *beçalakorik* ere berdintsu diren bezalaxe. *Beçalakorik* edo, poetak
 liokeenez, *nolacoric*. Erka bertso hori eta beste hau: IX,44: honen *nolacoric*
 II,82-ko bikotearen parekoa da.

- bataturic eceyn reputacione vague eta berce nacione
 oroc vste dute ecin deusere scriba dayteyela lengoage
 15 hartan nola berce oroc baitute scribatzen beryan. Eta
 ceren oray çuc iauna noble eta naturazcoac beçala bay-
 tuçu estimatzen goratzen eta ohoratzen heuscara çu-
 ri neure iaun eta iabia beçala igorten darauritzut heu-
 scarazco copla batzu ene ignoranciaren araura egui-
 20 nac. Ceren iauna hayec iqhussiric eta corregituric pla-
 zer duçun beçala irudi baçautzu imprimi eraci diça-
 çun eta çure escutic oroc dugun ioya ederra Impri-
 mituric heuscara orano içan eztena eta çure hatse ho-
 netic dadin aitzinerat augmenta continua eta publica
 25 mundu gucietara eta bascoec bercec beçala duten be-
 re lengoagian scribuz cerbait doctrina eta plazer har-

eceyn: honi beti mugagabea darraikio. Ikus halere XV,8: *scripturan*: hutsa ote?

Lafonek hala uste; begira han bertan.

reputacione: *bage* ez *gabe* behin ere ez dira ageri aurreko izena partitivoan dela.

vague: beste behin ere bai horrela idatzirik (XIV,31), baina gainerako guztietan *gabe*.

nacione oroc: baina *graciac oro* (I,48), *beçhatuyez oroz* (I,67), *iaun handiec oroc* (XV,12) etab.; alegia, inoiz aurreko izena ere deklinatua.

dayteyela: hots, *dayte* + *-ela*; *-y-* bi vokaleren artean, hitzaren azkena eta atzizkiaren aurrea elkarriz lotzeko, usu agertzen da; ikus hor goian *complituyari* (2. lerroa) eta lehen bertsoan *Munduyan*.

nola: hau ez da lehengoa (8. lerroa) bezalakoa, baizik konparatiboa, adizkiak aurretik *bait-* duela.

beryan: *bere*-ren inesiboa, ez *ber*-ena. Bietarikoak ikusiko ditugu, esate baterako I,55; I,361.

ceren: goiko lehenbizikoa (6. lerroa) bezalaxe kausala, honek ere adizkiaren aurretik *bait-* duela.

neure: reflexivo, alegia: nik *neure* iaunari igorri. Hortaz *ene* / *neure*. Ez, ordea, pluraleko izenordeetan; hauetan poetak ez du bereizkuntzarik egiten. Eta singularrekoetan beti? Ikus I,73; XIII,34, etab.

darauritzut: euskara batuan *dizkizut*; honen kidekoetan *da-* eta *de-* nahasi darabiltza: ikus *darauðaçu* (X,33) eta *deraудаçu* (XII,25).

copla: hutsa dirudi; ikus *coplac* (IV,tít.).

ene: arestian esan bezala, ez bait da reflexivo. Ez dago *darauritzut* dagoen sin-tagman, baizik *eginak* dagoenean.

araura: ez *arauera*; hots, vokalez amaitzen diren hitzen gisara. Ikus ostera *othoyc*, I,288. Eta I,437.

- 15 *bataturik, ezein reputazione bage, eta berze nazione orok uste dute ezin deus ere skriba daiteiela lengoaje hartan, nola berze orok baitute skribatzen berian. Eta zeren orai zuk, iauna, noble eta naturazkoak bezala, baituzu estimatzen, goratzen eta ohoratzen heuskara, zuri, neure iaun eta iabia bezala, igorten darauritzut heuskarazko kopla batzu ene ignoranziaren araura eginak.*
- 20 *Zeren, iauna, haiek ikhusirik eta korrejiturik plazer duzun bezala, irudi bazautzu, inprimi erazi ditzaun eta zure eskutik orok dugun ioia ederra, inprimiturik heuskara, orano izan extena, eta zure hatse honetik dadin aitzinerat augmenta, kontinua eta publika mundu guzietara eta baskoek, berzek bezala, duten bere lengoajian skribuz zerbait doktrina eta plazer har-*
- 25

Ceren... diçaun: berriz ere finala, lehengo bigarrena (10. lerroa) bezala, eta hau ere *bait-* gabe.

bayec: pasivo da, noski, hemen.

irudi: ikus III,51.

baçautzu: *zau-* honen ondoan *zai-* duten formak ere ageri dira; ikus VIII,3; X,42.

eraci: eta ez inola ere *eraz;* *erazi-k,* besteren batek bezala (*utzi*), ez du *-i* galtzen antzineko zenbait idazlerengan. Ikus beste askoren artean Leizarragaren hau: «... anhitz irabaz eraciten cerauen officioeoy» (Apost. Act., XIX,24). Oihernartek ere berebat: «Maitarasi diroena» (X,24); «Ioana, ene bici erasitera» («Escontidearen hil-kexua», v. 24). Eta Tartasek: «...nontic bekhatura eror eraci deçaquian» [168].

dugun: indikatiboa bera da, *-en* atzizkiaren bidez subjuntibo bilakatua. Maiz aterako da honelakorik.

ioya ederra: ez *ioya eder bat.* Etxepare bakanka baliatzen da *bat* artikulua, Axular baino mila bider gutxiagotan.

imprimituric heuscara: gaur *inprimituriko euskara* esango genukeena ala *dugun... imprimituric heuscara?* Bigarren hau, noski.

içan extena: eta ez *egon extena, imprimituric* oso hurbil badago ere.

hatse: hots *hasiera, haste.* Ikus *bocen* IX,28, eta I,394.

honetik: «bueno» *hon-* da beti Etxeparegan, nahiz *hongui* eta *ongui* agertu.

bercec: plurala dirudi, ez mugagabea, hitzaurre osoan euskara eta euskaldunak *bertze guztiekin* erkatzen bait ditu.

duten: goraxeagoko (22. lerroa) *dugun* bezala, *-en* atzizkia dela medio subjuntibo bilakatu den indikatiboa. *Duten* honen objektoa *cerbait doctrina eta... materia* da.

bere: nahiz lagun bati, nahiz askori buruz ari, beti *bere;* ez *bere* eta *beren.*

ceco solaz eguiteco cantatzeco eta denbora igaraiteco materia eta ginen direnec guero duten causa oboro haren abançatzeco eta obligatu guiren guciac geyncoari othoyz eguitera dizun mundu honetan prosperoqui vicia eta bercian parabiçuya. Amen.

cantatzeco: Oihenartek dioskunez, kantarazi egiten zituen Etxeparek bere bertsoak: ikus *L'Art Poétique Basque*, or. 37.

igaraiteco: *iragan* ere ageri da, haatik: II,24.

duten: berriz ere subjuntivo gisa.

oboro: areago, gehiago; *guehiago* ere badarabil: III,36.

guiren: hau ere, lehengoak bezalaxe, *-en* atzizkiaren bidez subjuntivo bihurtua.

Ohar honelako indikativo-subjuntivo guztiok finalak direla, orain arte berderen, eta beti bere eskuko adizki, ez laguntzaile.

geyncoari: *ieinko*, *iangoiko* eta *iengoiko* darabiltza; azken hau behin bakarrik (I,134).

tzeko, solaz egiteko, kantatzeko eta denbora igaraiteko materia, eta jinen direnek gero duten kausa oboro haren abantzatzeko eta obligatu giren guziak Jeinkoari othoitz egitera, dizun mundu honetan prosperoki bizia eta berzian parabizua. Amen.

othoyz: honezaz gainera *othoi* eta *othoitze* ere ageri dira; aditza, ordea, *othoitu* ala *othoiztu* den ezin jakin. Ikus I,394.

dizun: subjuntivo gisa, eta hemen ere finala. Hau ez da, haatik, **edun* edo *ukben*-en errotik sortua, baizik, Lafonek dioenez, «*eman*»-en osagarri den *i*-errotik jalkia. Bospasei forma datoz obran barrena; ikus, besteak beste, *didan*: I,194; I,444; XIII,44. Lafon: «*La langue...*», or. 327.

parabiçuya: hemen ere vokale arteko -y-, goiko *complituyari* eta *dayteyela*-n bezalaxe.

Hitzaurre osoak, hasi eta buka, bost puntuz mugaturiko bost esaldi luze ditu. Lehena liburuaren eskaintza da, esan bezala. Beste laurek honela dute hasiera: *Ceren... Eta... Eta ceren... Ceren...*

Doctrina Christiana

- 1 Munduyan den guiçon oroc behar luque pensatu
Iangoycoac nola duyen batbedera formatu
Bere irudi propiara gure arima creatu
Memoriaz vorondatez endelguyaz goarnitu.
- 5 Eceyn iaunec eztu nahi muthil gaixtoa eduqui
Ez pagatu soldataric cerbiçatu gaberic
Iangoycua ari duçu hala hala gurequi
Gloriaric ez emanen hongui eguin gaberic
- 9 Muthilec gure cerbiçutan deramate vrthia
Soldata apphur bategatic harcen pena handia

-
1. *munduyan*: erroa eta atzizkia lotzeko *-y*, hitzaurrean esan bezala. Ikus *dayteyela* (14. lerroa).
behar: hau eta *luque* bertso erdi berean; partizipioa nahiz batean nahiz bestean. *Nabi* ere orobat, ikusiko dugunez.
2. *nola*: ez du esan nahi «de qué modo»; konpletiva ordezkoa da. Hainbestez ohar zaitez laguntzailea partizipioaren aurrean daramala. Ikus hitzaurreko *nola*: (8. lerroa).
duyen: *du-* eta *-en* lotzeko *-y*.
3. *bere irudi*: sinalefa egin eta *ber'irudi* ebaki; edo bestela *-ei-*, diptongo bihurturik: *bereyrudi*. Hori hobe *propyara* ebakitzea baino; hartara 4 + 4 hobeki gertatzen da.
gure arima: hemen ere sinalefa behar da: *gur'arima*. Inoiz halare *ayma* ebaki beharko da: ikus I,95; I,163.
4. *endelguyaz*: *-y-* berriz ere, eta beste mila bider antzeko kasoetan, erroa eta atzizkia lotzeko.
5. *eceyn*: hitzaurrean (13. lerroa) esan bezala, ondoko hitza beti, behin izan ezik, mugagabeen darama: ikus, ordea, XV,8.

Doktrina Kristiana

- 1 *Munduian den gizon orok behar luke pensatu
Iangoikoak nola duien batbedera formatu,
bere irudi propioa gure arima kreatu,
memoriaz, borondatez, endelguiaz goarnitu.*
- 5 *Ezein iaunek eztu nahi muthil gaixtoa eduki
ez pagatu soldatarik zerbitzatu gaberik;
Iangoikoa ari duzu hala hala gureki:
gloriarik ez emanen hongu egin gaberik.*
- 9 *Muthilek gure zerbitzutan deramate urthia,
soldata apphur bategatik hartzen pena handia;*

eztu nahi: bertso erdi berean; partizipioa, baldin badu, nahiz batean nahiz bestean; hemen bestean. Ikus *behar*; I,1.

gaixtoa: *gaixtua* ahoskatu behar da, bi silaba izango baditu.

6. *eztu nahi eduki... ez pagatu*: bi mailatako ukapena: *ez du nahi bata ez bestea*. Aterako zaigu bestelako eredurik.
eduki, pagatu: ez edukitzea eta pagatzea.
cerbiçatu: nork? Muthilak, noski; ez, *eduki* eta *pagatu* nahi ez duen jaunak. Honelako sujeto aldaketa harrigarriak maiz ditu gure poetak.
7. *iangoycoa ari*: -a eta a- elkarrekin urtu gabe, batu gabe. *ari duçu*: zutanoa da, jakina.
8. *ez emanen*: Jaungoikoak, noski; *hongui eguin*, aldiz, guk. Sujeto aldakuntza.
9. *gure*: silaba bat baizik ezin izan dezake; ebaki honela, *gwe*. Ikus II,130. *deramate*: inoiz *de-* eta inoiz *da-*. Ikus I,170; I,427; II,48 *de-* dutelarik; baina II,74; II,76; V,21; IX,16 *da-*.
10. *soldata apphur*: *soldat'aphur* ebaki behar da, elisioa eginik. Gure poetak gogara egiten ditu sinalefak eta vokalerditzeak; ez du legerik.

Iangoycoac behar luque guc veçanbat valia
Cerbiçatu behar dugu emaytecoz gloria.

- 13 Oguiric eztacussat vilcen haci ereyn gaberik
Norc cer haci ereyn (baitu) vilcen dici comunqui
Obra honac vqhenen du goalardona frangoqui
Bayetare beqhatuyac punicione segurqui.
- 17 Ceren ieyncoa egun oroz ongui ari bayçaygu
Guc ere hala behar dugu harçaz vnsa orhitu

harcen: adizki laguntzailerik gabe, *deramate*-ren parean esana baitago eta aski adierazia.

11. *valia*: bertso honetan adizki laguntzailea iragankorra da: *luke*. *Behar* artean dagoelako bakarrik ala *valia* bera ere iragankorra delako? Bitara ageri da *valia* obran barrena: 1. hamabi pasartetan adizkia iragangaitza duela (I,46; I,52; I,57; I,388, etab.); horietan *valia* geroago *baliatu* bihurtu zen bera da. 2. Bertso honetan eta beste hirutan (I,415; II,36; X,74) adizkia iragankorra duela eta azken hirurotan *behar* artean ez delarik, gainera. (Beste bertso batean ez darama adizkirik: XIII,32; ezta bitan ageri den dudamudazko *valiaco*-k ere: ikus I,293; I,297). Bigarren *valia* hau beste autoreen eta gaurko gure *balio* bera da. (Gaztelaniaz ere bereizkuntza bera da bion artean: «válgame Dios» eta «vale mucho»). *Baliatu* / *balio* bikotea, forma horiezaz, ez da sortu oraindik, beraz, Etxepareren garaian edo Etxepareren hizkeran bederen. Tartasenean erdizka; ikus honako hau: «... lehenac balia du bigua» [93]; baina horren ondoan, «...deus balio badu...» [1]. Axularrengan bai: «... enplegatu etzaituenik eta baliatu etzaitzanik» (2) dio batetik eta «... badirudi ezen oraino zerbait balio duela» (67) bestetik. Baina bigarren honek, iragankor delakoak, *balio*-ren kide izanik ere, ez du beti zentzu berbera. «Behar dut» eta «behar handia dut» diogunean somatzen dugun bereizkuntza bera du: bi *behar* horiek bat izanik ere, lehena aditzetik hurbilago, bigarrena izenaren kidekoago somatzen dugu. Modu berean bigarren *valia*: *valio* (edo *valia*) *du* eta *balio handia du*. Honako bertso honetan aditza baino gehiago da izena: ez du, izan ere, zentzurik Jainkoak asko ala gutxi *balio* duen iharduteak; gaztelaniazko «valimiento», hots, indar, bothere, ahalmen, esan nahi du poetak. Lafonek honen antzeko beste bertso batez honela dio, hain zuzen: Litt. «après Dieu, l'univers n'a pas autant de valeur». Ikus «Notes pour une édition», or. 149, v. II,36. *Bálio* eta *balio*: azentuz ere bereizten ditugu izena eta aditza. Ikus I,293.

luque: hori eta *behar* bertso erdi berean daude. Ikus I,5.

veçanbat: hala dio hemen eta beste biotan (I,415; II,36) horren kide den

*Iangoikoak behar luke guk bezanbat balia;
zerbitzatu behar dugu emaitzekoz gloria.*

- 13 *Ogirik eztakusat biltzen hazi erein gaberik;
nork zer hazi erein (baitu) biltzen dizi komunki.
Obra honak ukhenen du goaldona frangoki,
baitare bekhatuiak punizione segurki.*
- 17 *Zeren Ieinkoa egun oroz ongi ari baitzaigu,
guk ere hala behar dugu harzaz unsa orbitu,*

hanbat; hots, kantitatea adierazten dute. Baina I,46; II,21 kualitatezko *bezain* eta *bain*. Ohar: *valia*-k iragankor denean bi lehenak; iragangaitz denean, aldiz, bigarren bikotea darama. Lehena izena da, beraz, adjetivo baino gehiago; bigarrena, atzekoz aurrera.

12. *cerbiçatu*: guk, noski; eta eman, hark. Sujeto aldakuntza.
13. *oguiric*: bi silaba baino ez dezake izan; ebaki, beraz, *ogik*.
vilcen: ez, alegia, *inor* ez duela biltzen ikusi, baizik erein gabe ogia biltzen *denik* ez duela inoiz ikusi. Pasiva litzateke; esate baterako, latinez: «triticum non video colligi».
14. Bertso hau laburregi da fac-similean dagoen eran eta filologoen *baitu* zor zaiola uste dute. Hala behar ere; *nork zer* («cada cual recoge la semilla que...») eta honen gisako perpausek adizkia beti *bait*-duela eramaten bait dute. Ikus besteak beste I,343; I,416; I,247; VIII,18. Lafon «Notes...», or. 140.
dici: zutanoa da.
15. *vqhenen*: adizki laguntzaile iragankorraren lehen partizipioa beti *ukhen* da Etxeparegan, ez *izan*. Axularrengan eta Ziburuko Etxeberrigan ez, *izan* baizik.
goaldona: *gwaldona* ebaki behar da, -o- hori ez baita vokale.
16. *bayetare*: poetak ez darabil behin ere *bai eta* (edo *baita*) soilik; beti ere gainetik duela.
17. *ceren*: hitzaurrean (6. eta 16. lerroan) bezalaxe adizkiak aurrean *bait*-, kausala delarik. Hemen protasian dago, gainera.
ieyncoa: bi silabaz ebaki behar da: *ieinkwa*.
ongui: baina *hongui* ere bai maiz; *hon*-, aldiz, beti *b*-duela.
18. *ere*: -r- mutu utzirik ebaki behar da: *e* soila.
behar dugu: bertso erdi berean biak; partizipioa hemen bestean. Ikus I,1; I,5.
unsa: *onsa* ere bai; *hon*- eta *hun*-bezala; (*b*)ongi halaz ere beti, ez (*b*)ungi.
dugu: *orbitu* iragangaitz delarik ere, *dugu*, ez *gira*, behar dela bide.

Gure hatse eta fina hura dela pensatu
Goyz etarrax orhituqui haren icena laudatu.

Arraxian

- 21 Arraxian ecitian gomendadi ieyncoary
Eta othoy beguireçan peril guciataric
Guero iraçar adinian orhit adi vertaric
Cenbait ere oracione erraytera deuotqui.

Goycian

- 25 Albadaguic ioan adi eliçara goycian
Ieyncoari han gomenda bere eche saynduyan
Han sarcian pensa eçac aycinian nor duyan
Norequila minço yçan han agoen artian.

Ilherrian

- 29 Hilez vnsa orhit adi ilherrian sarçian
Hi nolaco ciradela vici ciren artian

-
19. *dela*: konpletiva, jakina; honen ordezko konpletiva da, bada, goiko (I,2)
nola hura ere: biak *pensatu*-ren mendean.
20. *haren*: silaba bakarrekua behar du; *haen* (*hain*) ebaki, beraz.
etarrax: elisioa egina utzi digu poetak hemen.
21. *gomendadi*: baita hemen ere eta beste zenbait lekutan.
adi: ez *akio*; dativoaren artizkia adizkian txertatu gabe.
ecitian: *etzin* partizipioa. Ikus *datzana* (IV,14) eta *datzanian* (V,24).
ieyncoari: hiru silabaz ebaki behar da, *ieinkwari*.
22. *beguireçan*: hemen ere sinalefa egina dago.
-eçan: hark hi, alegia.
otboy: hemen ez da beste askotan bezala «mesedez, arren», baizik *otboi egin*, edo *othoitu*; hots, *otboi adi*.
23. *guero iraçar*: lau silabaz ebaki behar da: *geroyratzar*.
24. *oracione*: berebat lau silabaz, *orazyone*.
erraytera: izenkia adlativoan, *orbit*-en errejimena.
25. *albadaguic*: hots, egin ahal baduk. Forma sintetikoa.
albadaguic ioan adi: hortik ez dago oso urrun beste hau: *joan egin zen*.

*gure hatse eta fina hura dela pensatu,
goiz et'arrats orbituki haren izena laudatu.*

Arratsian

- 21 *Arratsian etzitian gomend'adi Ieinkoari
eta othoi beguir'ezan peril guzietarik;
gero iratzar adinian orbit adi bertarik
zenbait ere orazione erraitera debotki.*

Goizian

- 25 *Albadagik ioan adi elizara goizian,
Ieinkoari han gomenda bere etxe sainduian;
han sartzian pensa ezak aitzinian nor duian,
norkila minzo izan han agoen artian.*

Ilberrian

- 29 *Hilez unsa orbit adi ilberrian sartzian,
hi nolako ziradela bizi ziren artian;*

Axularrek ere baditu honen antzekoak: hots, perpaus nagusiko aditza berresan gabe *egin sartu*.

26. *gomenda*: adizki laguntzailea berriz esaten ibili gabe.
bere eche: -e eta e- elisioz bateratu gabe.
saynduyan: hemen ere -y- erroa eta atzizkia lotzeko. Aurrera ez dut honelako oharrik egingo; irakurlea berez konturatuko da.
27. *duyan*: *duk*-ek, nolazpait esateko, azken -k galdu du. *Duyan* (hik), baina *duyen* (hark).
28. *yçan*: hi mintzo haiz, alegia. Zehar galdea, aurrekoa bezalaxe.
agoen, yçan: bigarren pertsonak ez du *h*- antzineko idazleengan bi vokale bereizteko izan ezik: hala nola, *babaiz*.
29. *vnsa*: bestetan *onsa* ere bai. Ikus I,18.
30. *nolaco*: hots, bezalako; *hi*-rekin hitz andana eginik, enklitika gisa, bertso laurden berean biak. Guk *bezalako* diogunaren pareko.
ciradela: konpletiva, *orbit*-en mendean, bestetan *nola*-ren bidez ematen duenaren pareko. Ikus I,129.
cirade:- *ciren* eta *ciraden* nahasi darabiltza. Horiek berak izan daitezke inoiz, eta dira, *zu* pertsonari orainaldian dagozkionak, -*en* atzizkia dutela.

Hec veçala hil behar duc eta ez iaquin orduya
Othoy eguic ieyncoari deyen varcamenduya.

Batheyarria

- 33 Eliçara içanian so eguic bateyarrira
Pensa eçac han duyala recebitu fedia
Ieyncoaren gracia eta saluaçeco vidia
Hari eguin albaiteça lehen eçagucia.

Gorpuz saynduya

- 37 Vertan guero so albaitegui non den gorpuz sainduya
Pensa eçac hura dela hire saluaçalia
Adoreçac deuocionez eta galde gracia
Azquen finian eman diaçan recebice dignia.

Curucea

- 41 Crucifica iqhus eta orhit adi orduyan
Nola yçan redemitu haren odol saynduyaz

-
31. *hil behar duc*: hemen ere adizki iragankorra, *behar* dela medio, nahiz *hil* iragangaitz izan. *Hec*, hortaz, aktivo da. Ikus I,18.
ez iaquin: gatzelaniaz «cualquiera lo sabe, vete a saber» eta abarren antzekoa, egungo egunean ere bizirik dagoena. Inperzonal, alegia. Ikus I,437.
eta ez: sinalefa eginik *et'ez* ebaki behar da.
32. *eguic*: dativo artizkirik gabe. Goraxeago ikusi duguna (I,22) hauxe bera zen; han *eguic* gabe.
deyen: ez *deyela*; lehen ere (I,22) *-eçan*, ez *eçala*. Behin halere *-(e)la* darabil: XII,3. *Deyen* honen erroak (**i-*) *eman* esan nahi du: *bark baiei*, hilei, eman diezaien. Ikus *leyan* (I,43); *nequeye* (II,5); *vaytequegu* (II,50); *eneyen* (XIII,9). Lafon: «La langue...», or. 327.
varcamenduya: baina *barkha-* ere agertzen da maiz.
33. *eliçara içanian*: hi, alegia. *Izan* adlativoa duela, beste aditzik gabe, ikus IX,26; XV,1; XV,19.
so eguic: bi silabaz ebaki behar da: *swegik*.
bateyarri-: baina tituloan *batheyarri-*.
34. *duyala*: hik, alegia. *Duyela* ez da berdina. Konpletiva da, noski, bestetan *nola*-ren bidez ematen duenaren kidea.
35. *gracia*: bi silabaz ahoskatu behar da: *grazyä*.
36. *albaiteça*: dativoaren artizki gabe. *Albait-* honek inperativo gisako for-

hek bezala hil behar duk eta ez iakin orduia;
otroi egik Ieinkoari deien barkamenduia.

Batheiarrria

- 33 *Elizara izanian so egik bateiarrira;*
pensa ezak han duiala rezebitu fedia,
Ieinkoaren grazia eta salbatzeko bidia;
hari egin albaiteza lehen ezagutzia.

Gorputz sainduia

- 37 *Bertan gero so albaitegi non den gorputz sainduia;*
pensa ezak hura dela hire salbazalia;
ador'ezak debozinez eta galde grazia
azkhen finian eman diazan rezebitze dignia.

Kurutzea

- 41 *Kruzifika ikbus eta orbit adi orduian*
nola izan redemitu haren odol sainduiaz;

mak sortzen ditu, adizkia eventualean daramala; hots, hirugarren pertsona denean *l*- duela. Beraz *eguin albaiteça* eta *eguiç* antzeko dira: ikus I,32. Eta hurrengo bertso *albaitegui* ere bai: gauza bera, hiru modutara.

37. *so albaitegui*: lau silabaz ebaki behar da *swalbaitegi*.
albaitegui: arestian (I,36) ikusi dugunaren pareko da.
38. *dela*: konpletiva. Ikus I,19; I,34.
39. *adoreçac*: sinalefa egina eman digu hemen ere.
deuocionez: lau silabaz ebaki behar da, *debozyonez*.
galde: *galdatu* eta *galdegin*, biak darabiltza poetak. Hemen batekoa nahiz bestekoa izan daiteke.
40. *finian*: bi silaba baizik ezin izan dezake; ebaki *finyan*.
diaçan: honek ere bi silaba behar ditu: *dyazan*. Dativoaren *-i*- hori nahiz zutano-hitanoena inoiz vokale da, inoiz vokalerdi.
41. *iqbus eta*: lehen bertso erdiaren azkenean dago hemen *eta*, aurretik aditz erroa duela. Lehen ere (I,35) atera zaigu *eta* leku horretan; han, ordea, kopula hutsa zen bi izen loturik. Hemen, aldiz, menderatu egiten dio perpaus bat besteari eta denborazko esaldia sortzen. Ikus I,99; II,33; II,40; XIII,73; XIII,79 etab. *Eta* bigarren hemistikioaren hasieran ezin izan daiteke menderatzaile; lehenaren azkenean bai.
42. *nola*: konpletiva gisakoa da. Ohar: laguntzailea aurretik.
yçan: hots, hi haiz redemitu; *b*- gabe hemen ere.

Harc eryo haritu dic hiri leyan vicia
Pensa ezac nola eman hari vere ordia.

Andredona Maria

- 45 Andere hona den leqhura ailcha içac veguiac
Mundu oro eztaquidic hura veçayn valia
Ieyncoaren hurranena hura diagoc glorian
Graciac oro vere escuyan nahi duyen orduyan.
- 49 O andere gloriosa eta ama eztia
çutan dago beqhatoeren sperança gucia
Ni çugana nyatorqueçu beqhatore handia
Arimaren saluacera çu çaquiztan valia.

Saynduyer

- 53 Saynduyer ere eguin eçac heure eçagucia

-
43. *eryo*: *h-* duela behin bakarrik: I,159.
haritu: Lafonen ustez hau *ari*-tik ateratako partizipioa da; ikus «Notes pour une édition critique...», or. 173. Gure ustez ez; *ari* beti *h-* gabe idazten du poetak (I,7; I,17; I,128; II,110; III,3; IV,26) eta *haritu h-* duela (II,130; XIII,5; XIII,44 eta hemen). Areago, *haritu eman-* en kontra jarria dago hemen; ikus XIII,44 ere. Beraz, *hartu*-ren kide da. Erka gainera, *pena haritu* (XIII,44) eta *pena harcen* (I,10); *eryo haritu* (I,43) eta *passione hartu* (I,334). *Zauritu* eta *zaurtu* bezalako bikotea da *haritu eta hartu*; *handitu* eta *hantu* (VII,10) bezalakoa.
dic: ez *derauk*; hitano da.
leyan: ikus I,32.
44. *nola*: hemen galde garbia da, ez konpletiva gisakoa. Baina damurik laguntzailerik ez du.
ordia: ikus *ordayna* (IX,4).
45. *andere*: bi silabaz ebaki behar da: *andre*. Ikus I,397. Beste bertso batzuetan ere *anderia* hiru silabatako da, baina batek ez daki *andria* ala *anderya* ebaki: II,106; II,112.
ailcha: ikus, halere, *alcha* (XV,10).
46. *valia*: hemen dudarik gabe iragangaitz da: ikus I,11; eta *veçayn* dio, ez *bezanbat* han bezala; iragankorra kualitate gisa («ser valioso, útil, provechoso») eta iragankorra kuantitate gisa («tener valimiento, poder») hartzen dituelako. Guk ere *hain maitea* eta *banbat maite* esan ohi dugu; *hain gose zenik* eta *hainbeste gose zuenik*.
eztaquidic: euskara batuan ez *dakiake*, hots *hura hiri*. Erka ezazu beste honekin: *eztaquia* (XIII,78).

*bark erio haritu dik hiri leian bizia;
pensa ezak nola eman hari bere ordia.*

Andredona Maria

- 45 *Andere bona den lekhura ailtxa itzak begiak;
mundu oro eztakidik hura bezain balia;
Ieinkoaren hurrenena hura diagok glorian:
graziak oro bere eskuian nabi duien orduian.*
- 49 *O andere gloriosa eta ama eztia!,
zutan dago bekhatoren esperanza guzia.
Ni zugana niatorkezu, bekhatore handia,
arimaren salbatzera zu zakiztan balia.*

Sainduier

- 53 *Sainduier ere egin ezak heure ezagutzia,*

-
47. *diagoc*: hitanoa, hots *dago*, *adizak*! Bi silaba baizik ez dagokio bertsoan; ebaki, beraz, *dyagok*. Ikus I,40.
48. *graciac*: bi silabaz ebaki behar da, *grazyak*.
graciac oro: izena ere deklinatua eta pluralean duela. Ikus hitzaurreko *nacione oroc*: 13. lerroa.
vere escuyan: elisioa eginez ebaki behar da, *ber'eskuian*.
49. Lau bider utzi du bertso honetan poetak egin zezakeen elisioa edo sinalefa egin gabe. Etxeparek ez du puntu honetan Oihenarten ez Arana Goiriren lege zorrotzik ezagutzen, ez betetzen.
50. *beqhatoren*: beti *-kb-*, nahiz eta poeta bi eratako grafiaz (*-qb-*, *-cc-*) baliatzen den.
sperança: hemen eta I,410, bietan hasierako e- gabe. E- hori ahoskatu egin behar da, ordea, eta poetak berak ere ahoskatu egiten zuen, bertsoak behar adina silaba izango badu. Lau silabatak da, beraz.
51. *nyatorqueçu*: aurreko bertsoan *dago*, ez *diagocu*, esan badu ere, hemen zutanoa darabil, nahiz biak parataktikak izan. Beraz, *natorke*, *adizu*! Ohar lau silaba baizik ez duela eta hainbestez *-y-* hemen vokalerdi dela: ikus I,40.
52. *saluacera*: adlativoa da; zertara valia, alegia.
çaquiztan: euskara batuan *zakizkidan dena*. Horren parean, haatik, *çaquizt* ez, *çaquizat* topatuko dugu beti, inperativoan.
valia: hemen ere iragangaitza, noski. Ikus I,46; I,11.
53. *sayndwyer*: bi silabaz ahoskatu behar da: *sayndwyer*, edo bestela *ere* silaba bakarrez, beste gehiagotan bezala. Hemen dudarik gabe lehena hobe.

Singularqui nortan vaytuc heure deuocionia
 Ceyn saynduren vesta daten orbit egun verian
 Eta noren ycenetan fundatu den elija
 Orhitsuqui othoy eguin daquizquian valia

Oracione igandeco

- 58 Misericordiaz bethe ciraden iaun eztia
 Othoy ençun yaçadaçu neure oracionia
 Bici niçan artian eta erioco phunduyan
 çuc ydaçu othoy osso neure endelgamenduya
 Alteratu gabetariç çure fede saynduyan
 Gaucen vnsa eguiteco neure azquen finian.
- 64 Eta orduyan çuc ydaçu indar eta gratia

-
- eçac*: dativoaren arrastorik gabe. *Eguin eçac*: hona laugarren modua gauza bera esateko: ikus I,36.
- heure*: reflexivo delako, noski; *b-* gabe ere (*eure*) ageri da bederatzi aldiz.
54. *nortan*: *nor* hemen erlativo gisa hartua eta horrenbestez adizkiak aurretik *bait-* duela. Ikus I,14.
- deuocionia*: *-i-* vokalerdi bilakatzen da hemen eta honela ebaki behar da: *debozyonia*.
55. *daten*: *date* eta *dayte* (IV,10; IV,33) ez dira inola berdinak.
- verian*: *ber-*en inesivo da hemen, ez *bere-*rena: ikus hitzaurrekoa: 15. lerroa. Tartasek *ber orenian*, *ber forman*; baita *manera berian* ere.
56. *ycenetan*: aurreko *saynduren* bezalaxe mugagabe; biek aurrean galde hitza dute.
57. *orbituqui*: geroxeago aterako zaizkigun *orbit eta* haien pareko: ikus I,99; XIII,73. Lehen ere agertu da: I,20 eta agertuko: I,97.
- eguin*: ahapaldi honek hiru perpau nagusi ditu: I,53; I,55 eta hau; baina lehenak bakarrik du laguntzailea.
- valia*: hemen ere iragangaitz. Ikus I,52; I,46; I,11.
- tit. *oracione igandeco*: ez *iganderaco*, noski. Honela taxaturik destinatibo usaia (*iganderako*) hartzen diogu guk, baina artean ez ziren biok bereizten; bizidunek *-(ta)co*: ikus *çuyendaco* (I,345); *neuretaco* (II,145; X,50; XII,11). Axularrek ere *zertako* dio, ez *zertarako*.
58. *ciraden*: hemen *zu* pertsonari dagokio eta orainaldia da: ikus, ordea, I,30. *Cira* eta *cirade* nahasi erabiltzen ditu.
59. *othoy*: beste leku askotan bezala *mesedez*, *arren* esan nahi du. Ikus I,22; hura ez da bera, balioz bederen.
- yaçadaçu*: dativoari dagokion *y-* vokalerdia da hemen ere; ez du, alegia, lau silaba baizik. Ikus I,40.

*singulararki nortan baituk heure deboziona;
zein sailduren besta daten orbit egun berian
eta noren izenetan fundatu den eliza;
orbituki othoi egin, dakizkian balia.*

Orazione igandeko

58 *Miserikordiaz bethe ziraden iaun eztia!
othoi, enzun iazadazu neure orazionia;
bizi nizan artian eta erioko phunduian
zuk idazu, othoi, oso neure endelgamendua,
alteratu gabetarik zure fede sailduian
gauzen unsa egiteko neure azken finian.*

64 *Eta orduian zuk idazu indar eta grazia*

oracionia: honek ere orobat lau silaba ditu; ebaki, beraz, *orazyonia*. Ikus I,24.

neure: reflexivo delako, hots, *yaçadaçu neri neure...* Ikus hitzaurrean (*neure*: 18. lerroa) esana.

60. *artian*: bi silaba baizik ez du: *artyan* ebaki behar da.

eta: lehen bertso erdiaren azkenean dago, baina elkartzaille soila da hemen. Ikus I,41.

erico: *eriotze*- bitan bakarrik ageri da; (*b*)*erio*- hamaikatan.

phunduyan: baina *pundu*- ere idazten du; ikus I,101; I,165.

61. *ydaçu*: beste lau aldiz agertzen da forma hau: I,64; I,190; XII,19; XIII, 95. Ikus hitzaurreko *dizun*: 30. lerroa. Lafon: «La langue...», or. 327.

othoy: hemen ere *mesedez*, *arren* bezala da.

neure: reflexivo delako. Ikus I,59. Hemen *neur'endelgamendua* ebaki behar da, elisioa eginik.

endelgamenduya: ikus *endelgu*- I,4.

62. *gabearic*: ikus XIII,2 ere; *gabe* luzatua, behar adina silaba osatzeko. Beste pasarte guztietan (hemeretzi aldiz!) *gabearic* dio eta hemeretzietan bertsoaren azken buruan doa. *Gabe* eta *bage*: ikus hitzaurrean (13. lerroa) esana.

63. *gaucen*: mugaz honaindiko euskaldunok *gauzak* esango genukeenaren orde. Izenki baten objeto delako, jakina.

vnsa: ikus I,18.

neure: reflexivo hemen ere; hots, *egiteko nik neure...*

finian: hemen, ostera, hiru silaba ditu. Ikus I,40.

64. *Eta orduyan*: lau silaba osatu behar dute hitzok. Hori bitara gerta daiteke: *et'orduyan* edota *cta orduyan*.

ydaçu: ikus I,61.

gratia: beste inon ez da agertzen *-t-z* idatzirik.

- Beccatuyez vqheyteco vide dudan doluya
 Perfectuqui eguiteco neure confessionia
 Neure beqhatuyez oroz dudan varqhamenduyaya
 Bay dignequi errecebi çure gorpuz saynduyaya
 Bayetare vehar diren verce sagramenduyac.
- 70 Exay gayça ginen vayta tentacera orduyan
 Nontic engana niroyen vere arte guciaz
 Othoy iauna enguztaçu lagun çure saynduyac
 Enexayac venci enaçan neure azquen finian.
- 74 Ene arima orduyan har othoy çure glorian
 Nola vaita redemitu çure odol saynduyaz
 Eta nic han dacussadan çure veguitartia
 Eta saynduyequi lauda çure magestatia.
-
65. *beccatu-*: hemen ere *-b-*, lehen (I,50) esan bezala, bestelako grafiaz.
vide dudan: *bide dut* beste bitan (I,186; XIII,5) ageri da: egun *dagokit*
 edo esango genuke.
66. *neure*: reflexivoa baita: egiteko nik neure, alegia.
confessionia: bost silabatakoa: *konfesyonia*.
67. *dudan*: hitzaurrean ikusi ditugun *dugun*, *duten*, *giren* bezala *-(e)n* atziz-
 kiaren bidez subjuntivo gertatu den indikativoa; balioz finala da; aurre-
 ko *ukheiteko* eta *egiteko*-ren parekoa da, beraz.
beqhatuyez oroz: ikus I,48.
varqhamenduyaya: ikus *varca*- I,32.
68. *Bay*: bi hitz, *dudan* eta *errecebi*, elkartzten ditu.
errecebi: hots, *dezadan*, aurreko *dudan*-ek nolazpait beregan duena. Ikus,
 ordea, *recebi-*: I,34; I,40.
69. *bayetare*: ikus I,16; *gorpuz saynduyaya* eta *sagramenduyac* errecebi, alegia.
70. *ginen*: *etorri*-ren formak hiru bider soilik agertzen dira: I,51; I,393; X,
 40. Beste guztietan *gin*.
vayta: kausala, aditz nagusia beherago (*enguztaçu*) duela; protasian dago,
 beraz, kausala.
71. *nontic*: Lafonek dioenez «par quel moyen» esan nahi du eta hemen gar-
 biro zehar galdera sortzen du: *ea* balio bezala. Horrexegatik dago la-
 guntzailea bigarren lekuan. Ikus Lafon: «Notes...», or. 144. Tarta-
 sengan ere bai: «...eztu bertcé pensamenduric nontic beré oguiá iateco
 ukhenen dian baicy...» [88]; eta «...nontic bekhatura eror eraci da-
 çaquian» [168].
niroyen: **-iro* errotik sortua. Erro hau iragankor da eta *-za*-ren bidez eman-
 ten diren *ahal izateko* formen antzekoak sortzen ditu. *Ahal izan* esan
 nahi du, hain zuzen. *Niroyen*, esate baterako, *nazakeen* litzateke. Ha-
 mabost aldiz ageri da erro hau obran barrena: ikus, besteak beste, *niro*
 IX,46; XII,56.

*bekhatuiez ukheiteko bide dudan doluia,
perfektuki egiteko neure konfesioia,
neure bekhatuiez oroz dudan barkhamenduia,
bai digneki errezebi zure gorputz sainduia,
baietare behar diren berze sagramenduia.*

- 70 *Etsai gaitza jinen baita tentatzera orduian
nontik engana niroien bere arte guziaz,
othoi, iauna, engutztazu lagun zure sainduiak
en'etsaiak benzi enazan neure azken finian.*
- 74 *Ene arima orduian har, othoi, zure glorian,
nola baita redemitu zure odol sainduiaz,
eta nik han dakusadan zure begitartia
eta sainduieki lauda zure majestatia.*

-
72. *enguttaçu*: zuk neri anitz, noski. Baina zein erro du adizki honek? Lafonen iritziz *-ngu- delakoa, eman-en esanahi bereko omen diren hiru-retarik bat. Ikus *Le système du verbe basque...*, or. 228.
zure: reflexivoa izan arren; pluralean ez bait dira bereizten, gorago esan bezala: ikus hitzaurrean *neure*, 18. lerroa.
73. *enexayac*: elisioa egina eman digu hemen. Ohar *ene* ez, *neure* behar lukeela, reflexivoa bait da, eta bertso berean *neure* dio gero, hain zuzen. *venci enaçan*: irakur lau silabaz: *benzyenazan*.
74. *ene arima*: lau silabaz ahoska: *en'arima*.
çure: nahiz reflexivo izan.
75. *nola vaita*: kausala, *bait-* duela. Ikus oster, I,226; II,95; X,24.
redemitu da eta (I,42) *redemitu iz*: pasivak, *-a izan da* edo *-a izan haiz* esan gabe: «ha sido redimida» eta ez «se ha redimido».
76. *dacussadan*: hots, ikus dezadala, desirazkoa, ez finala; *ekhus-*, *ekus-*, *ikhus-*, *ikus-*: lautara agertzen da.
77. *lauda*: hots, dezadala, lehengoa bezala.
78. *etarrastz*: elisioa egina eman digu hemen.
buluz: aditz izenari dagokion atzizkia (-te) isilik utzia dago hemen, ondoko *vezticia*-k duenez gero alferrik bailitza. Ikus Lafon: «La langue...», or. 330. Bestela esan, *etortzea eta joatea* esan ordez *etor eta joatea* esango bagenu bezala. Inork pentsa dezake *buluz eta* gerundio gisakoa ote den, *orbit eta* haietan bezala. Baina ezin daiteke, ene ustez. Goiz eta arrats ez baita jendea buluz eta gero beztitu egiten; baizik arratsetan buluzi eta goizetan beztitu. *Eta* hemen elkartzaile soila da, beraz, ez menderatzaile.
buluz eta vezticia eguiten duc: ikus I,25. Hemen ere *buluzi eta beztitu* egin ez dago oso urrun.

- 78 Goyz etarrastz egiten duc buluz eta vezticia
 Gorpuçaren cerbiçutan barazcari aforia
 Arimaren saluaçeco ieyncoaren ohorian
 Eçayala othoy neque gauça hoyen eguitia
 Egun oroz ecin vada aste oroz igandian
- 83 Gure artian haur dacussat ixutarçun handia
 Nola dugun cerbiçacen hanbat gure exaya
 Iangoycua desconoci gure saluaçalia
 Eta oroc eçagucen dela videgabia.
- 87 Anhiz gendez miraz nago neure buruyaz lehenic
 Nola gauden mundu hunequi hayn vorthizqui iossiric
 Hanbat gende dacuscula hunec enganaturic
 Oranocoac ygorritu oro buluzcorriric
 Eta eztute gueroceoc hantic escapaceric

vezticia: ahapaldi honetako azken hitz guztiek *-ia(n)* silaba bakarrekoa dute: hots, *-i-* hori vokalerdia da. Hortaz, *bestizya* ahoskatu behar da, hiru silabaz. Beste hainbeste gertatzen da I,290-293; I,294-297; I,298-301 ahapaldietan.

79. *barazcari aforia*: bi izen elkarririk eratzirik eta bigarrena bakarrik deklinaturik: Ikus I,142. *Aforia*, ordea, singularrean, ez *barazkari-aforiak. emazte alabac* (I,222) bezala.
aforia: *aforia* ahoskatu behar da, hiru silabaz.
80. *arimaren*: guk *arima* esango genukeena. Ikus I,63.
ohorian: irakur ezazu *ohoryan*.
81. *eçayala*: ikus antzeko *eçayçula neke* (X,42) eta *eçayçula herabe* (VIII,3). Beraz *-(e)la* indikativoko formei erantsia, otoa edo egindua adierazteko; gaur egun ez *dakiala* esango genukeena.
hoyen: ikus *hoc* (I,225); *hoyec* (I,196; I,224); *hoyequi* (I,375); *hoyegatic* (I,350).
egitia: *egitya*, hiru silabaz ahoskatu behar da.
82. *igandian*: hiru silabatara ekarriaz *igandyan*.
83. *gure artian*: lau silaba baizik izango ez badute, *gur'artian* edo *gure artyan* ahoskatu behar. Ahapaldi hau berriro agertzen da: I,352.
haur: hemen kataforikoa da, ez deiktikoa.
84. *nola*: lehengo *haur* haren adierazpena. Ez da, beraz, inola galdera hutsa: «de qué modo», baizik konpletiva ordezkua, konjuntzioa. Ohar gainera partizipioa eta laguntzailea trukaturik daudela. Ikus I,2; I,42; I,75; hirurotan ere *nola* ez baita galde soila, atzekoz aurrera ditugu

- 78 *Goiz et'arrats egiten duk buluz eta beztitzia,
gorputzaren zerbitzutan barazkari afaria;
arimaren salbatzeko Ieinkoaren ohorian
etzaiala, othoi, neke gauza hoien egitia,
egun oroz ezin bada aste oroz igandian.*
- 83 *Gure artian haur dakusat itsutarzun handia,
nola dugun zerbitzitzen hanbat gure etsaia;
Iangoikua deskonozi gure salbazalia
eta orok ezagutzen dela bidegabia.*
- 87 *Anbitz jëndez miraz nago, neure buruiaz lehenik,
nola gauden mundu huneki hain borthizki iosirik,
hanbat jende dakuskula hunek enganaturik;
oranokoak igorri'tu oro buluzkorrik
eta extute gerokoek hantik eskapatzerik.*

partizipioa eta laguntzailea. Ikus, ostera, I,28; I,56; I.71, hauetan *norequila*, *noren* eta *nontic* benetako galderak baitira.

85. *desconoci*: -tu gabe *valia*, *sendi*, *segi*, *zauri* eta *duda* bezala. Edo nahia-go bada, -*tzen* gabe.
— *gure*: nahiz reflexivoa izan.
86. *videgabia*: ez da beti erraz *gabe*-ren aurrean dagoen hitzak eta *gabe*-k berak lema berria osatzen duten ala ez erabakitzen. Esate baterako *Balinetan vide gabe acusatu baguira* (XIII,26), *bide* eta *gabe*-k hitz bakarra osatzen ahal dute?
87. *miraz nago*: ikus hitzaurrean (8. lerroa) esaera hori bera. Eta XIII,25. *buruyaz*: bi silaba baizik ez du; *burwyaz* ahoskatu behar.
88. *nola*: hemen ere ez da galde garbia: ikus hitzaurrea (8. lerroa). *mundu hunequi*: inoiz gutxitan gertatzen da gure poetagan *b-* mutu egin beharra. Hemen *hunqui* ontzat ematen ez bada — ikus halere *bolacoz* (VIII,15) eta *bula* (XIII,49) —, aitortu beharra dago *b-* mutu gertatu eta *mundunequi* ahoskatu behar dela. Ikus X,60. *bayn*: *honeyn* ere agertzen da (X,10); eta *horrein* (VIII,16). *vorthizqui*: -h- gabe ere bai (I,96; I,294; V,18).
89. *dacuscula*: modala izan daiteke hemen. *hunec*: *hun-* eta *hon-*, *onsa* eta *unsa* bezala, baina beti (*b*)*ongui*, ez *ungui*.
90. *oranocoac*: lau silabaz ahoskatu behar da: *oranokwak*. *igorritu*: *ditu*-k lehen silaba galdu du, *igorri ditu*-ren ordeztu baitago. Ikus ere I,336; III,62, besteak beste.
91. *eta extute*: sinalefaz irakurri behar da: *et'extute*.

- 92 Personoro hil denian hirur çathi egiten
Gorpuzori vstelcera lur hoçian egoyzten
Vnharçuna ahaidiec vertan dute particen
Arima gaixoa dabilela norat ahal daguien
Hayn viage vortician compaynia faltacen.
- 97 Orhitsuqui ygandian vehar dugu pensatu
Cenbatetan eguin dugun aste hartan beccatu
Orhit eta ieyncoari barçhamendu escatu
Atorra nola arimere aste oroz garbitu.
- 101 Bi pundutan diagoçu gure gauça gucia
Hongui eguin vadaçagu segur parabiçuya

-
92. *personoro*: sinalefa egina dago, *-a* kendurik.
hil denian: hots, hil eta gero, ez *hiltzen*; behar denian *hilcen* esaten ba-
daki Etxeparek: ikus I,123; II,30 etab.
eguiten: maiz uzten du laguntzailea esan gabe.
93. *gorpuzori*: *-ori* artikulu soila da eta hala denean beti *b-* gabe doa; ba-
tzuetan mintzakideari dagokio eta harekiko zerbait adierazten du; bes-
teetan balio personala erabat galdu eta artikulu hutsa bilakatu da
(Ikus Lafon, «La langue de Bernard Dechepare», pag. 319). *-ori* beste
pasarte hauetan ere ageri da: II,13; II,56; IV,21; VI,5; IX,34;
X,62. *H-*rik ez duela IX,34 ikusten da ondoenik: *larru-* eta *-ori-*ren
artean *-y-* sortu baita. Beste bertsoetan aurretik kontsonantea du.
egoyzten: laguntzailerik gabe. *Egotzi* dio, *-y-* gabe, beste honetan: I,336.
94. *vnharçuna*: eta *unhasuna* ere bai: I,223.
vertan: hots, berehala, beste leku askotan bezala.
particen: hemen *banatzen* edo esan nahi du; besteetan *joan*, *aldegin* ere
bai; lehenean iragankor da, bigarreanean iragangaitz.
95. *arima*: *ayma* ahoskatu behar da, *-r-* mutu delarik. Baita I,163 *arimaz* ere.
gaixoa: hau ere *gaixwa* irakurri behar da, bi silabaz.
daguien: gorago (I,25) ikusi dugunez, hemen ere *egin* darabil poetak *ebili* or-
dez, aurreko *dabilela* berresan gabe; *norat* kasoa *egin-i* ez, baizik *ebi-*
li-ri zor zaio: ikus *habil mundu gucira* (XIV,19).
dabilela: erdi modala erdi denborazkoa dirudi: ikus gorago I,89.
norat: hemen ez da galdea, baizik erlatibo gisakoa: «a donde le es po-
sible». Besteetan poeta honelakoetan *bait-ez* baliatzen bada ere, he-
men *-en* atzizkia darabil, errima dela bide.
96. *vortician*: lehen *vorthitz-*, *-b-* duela ikusi dugu: I,88.
faltacen: faltatu esanahi batez baino gehiagoz ageri da: «egin gabe utzi»
(I,212); «kalte, huts egin» (VII,17; XIII,39); «inor gabe gelditu»
(I,152; II,29; I,58) eta honako honetan ere bai.
faltacen: laguntzailerik gabe.

- 92 *Person'oro hil denian hirur zathi egiten:
gorputzori usteltzera lur hotzian egoitzen,
unharzuna abaidiek bertan dute partitzen,
arima gaixoa dabilela norat ahal dagien;
hain biaje bortitzian conpainia faltatzen.*
- 97 *Orbituki igandian behar dugu pensatu
zenbatetan egin dugun aste hartan bekhatu;
orbit eta ieinkoari barkhamendu eskatu,
atorra nola arim'ere aste oroz garbitu.*
- 101 *Bi pundutan diagozu gure gauza guzia:
hongi egin badazagu segur parabizua,*

-
97. *orbituqui*: ikus gorago I,57.
vehar dugu: bertso erdi berean.
98. *cenbatetan*: benetako galdea eta horrenbestez partizipioa laguntzailearen aurretik; metrikak trukutzen uzten ziolarik, gainera.
beccatu: mugagabe, baita geroxeago ere: ikus I,103.
99. *orbit eta*: lehen agertu zaizkigun *orbituki* haien parekoa. Hemen, hortaz, *eta* ez da inola elkartzaile soila, menderatzailea baizik: gerundio gisakoa, E. Lewyk dioenez. Beraz *eta* ez da menderatzaile lehen hemistikiorearen buruan bakarrik, baita bertso laurdenaren buruan ere: ikus lehen esana, I,41. Honen antzekoak dituzu II,21; III,21.
escatu: hots, behar dugu, lehen bertsoan esana.
100. *atorra nola*: hots, atorra bezala; atorra da, beraz, konparaburua eta *bezala* joango litzatekeen leku berean *nola* ere hemen, aurreko izenarekin hitz andana osaturik. Beste leku askotan ere bai: III,25; V, 3; VII,9 etab. Ez beti, ordea; inoiz, Lafonek ederki dioenez, hizkuntza erromanikoen bidea hartu du partikula honek eta konparaburuaren aurrean ezarria dago: I,116; I,403. Alegia, Lafonek ipintzen duen exenpluaz beraz balia nadin, gehienetan guk, eta Etxeparek berak, honela dioguna, «egun atzo bezala» (edo *nola*), beste honetara ematen du: «egun nola atzo»: ikus «L'expression...». Horrenbestez berez enklitika den hitzak enklitika izatea galtzen du.
nola: elisioa egin eta *a* bakarra ebaki behar da.
arimere: hemen sinalefa poetak berak eman digu egina.
garbitu: aurreko bertsoan esana dagoenez gero, ez du *behar dugu* errepikatu.
101. *diagoçu*: zutanoa da. Hemen *-i-* vokale osoa da, ez vokalerdia. Ikus *diagoc* (I,47).
pundutan: *-h-* duela ikus I,60.
102. *vadaçagu*: beste zenbait lekutan *deça-*: ikus, esate baterako, I,266; I, 418 etab.
segur parabizuya: adizkirik gabeko perpausa.

- Beqhatutan hil dadina bertan comdenatuya
Berce videric ecin date hobenari beguira.
- 105 Ehonere eztacusat hayn laxo den arçaynic
Oxo qhencen eztuyenic bere ardiataric
Gure arimaz cargu dugu iangoycuac emanic
Nola gobernacen dugun batbederac so begui
Condu hersi vehar dugu harçaz eman segurqui
Nori baitu vere odolaz carioqui erossi
Hala cinex eztaçana dauque enganaturic.
- 112 Contemplatu vehar dugu passione saynduya
Eta sendi vihocian haren pena handia
Nola çagoen curucian oro çauriz bethia
Huyn escuyac içaturic eta vuluzcorria
- 116 Ohoynequi vrcaturic nola gayzquiguilia

-
103. *beqhatutan*: mugagabe, guk gaur esan ohi ez dugun bezala.
bertan: berehala, bertantxe.
comdenatuya: *condemnatu* ere badarabil (XIII,24; XIII,89) eta *damnatu* ere bai: X,20; XIII,57 etab. Aurrekoa bezala hau ere adizki pertsonalik gabe.
104. *videric*: bi silabatan ahoskatu behar da, *-r-* mutu utzirik.
date: indikativo, da, *dayte* ez bezalakoa: ikus IV,10; IV,33.
beguira: hots, diezaiogun edo.
105. *hayn... qhencen eztuyenic*: «pastor tan remiso que no ahuyente...». Euskaraz ere konsekutiva ahal da ala *hayn*, nolazpait esateko, hilik gelditzen da eta aposizio gisa beste erlatibozko perpausa erasten zaio? Alegia, «pastor tan remiso, pastor que no ahuyente...».
106. *oxoa*: bi silabatan ahoskatu behar da: *otswa*.
hencen dio fac-similek, baina hutsa da itxuraz.
arçaynic... eztuyenic: hitz hurrenkera erromanikoa, Lafonek deritzanez; euskarak maizago *eztuyen artzainik* esan ohi du.
ardietaric: gure *-tatik* bezalakoa.
107. *gure arimaz*: lau silaba baizik ez dute eman behar. Hori bitara gerta daiteke: *gur'arimaz* edota *gure aymaz* ahoskaturik. Hobeki esan, hiritara: baita *gwe arimaz* ere. Hots, sinalefa eginik edo *gure*-ren nahiz *arima*-ren *-r-* mutu gelditzen delarik. Ikus I,9 eta I,95. Ezin jakin Etxeparek hirurotarik zein hauta zezakeen, baina lehenak dirudi egunoroko aho hizkeran arruntena.
108. *nola*: hona hemen lehenbiziko aldiz galde hutsa den *nola* eta, hala delarik, partizipioa eta adizki laguntzailea trukatu gabe. Hori gainera, trukatu balitu hamabost silabatako bertsoen eskema (4 + 4 / 4 + 3)

bekhatutan hil dadina bertan kondenatuia.
Berze biderik ezin date; hobenari begira.

105 *Ehon ere eztakusat hain laxo den artzainik,*
otsoa kbenzen eztuienik bere ardietarik,
gure arimaz kargu dugu iangoikuak emanik,
nola gobernatzen dugun batbederak so begi;
kondu hersi behar dugu harzaz eman segurki
nori baitu bere odolaz karioki erosi;
hala zinets eztazana dauke enganaturik.

112 *Kontenplatu behar dugu pasione sainduia*
eta sendi bihotzian haren pena handia;
nola zagoen kurutzian oro zauriz bethia,
huin eskuiak itzaturik eta buluzkorria.

116 *Ohoineki urkaturik, nola gaizkigilia,*

hobeki betea zegokeelarik, hitzaren azkena eta geldialdia batera, alegia: *nola dugun / gobernatzen...* Etxeparek garbiro bereizten ditu, beraz *nola* benetan galderazkoa eta hain galderazkoa ez dena, adverbioa eta konjuntzioa, alegia. Ikus lehen esanak: I,2; I,42; I,44; I,84; I,88.

109. *behar dugu*: bertso erdi berean. Hori gainera metrikak onartzen zuelarik beste hau: «Condu hersi eman vehar // dugu harçaz segurqui».

dugu: ez *diogu*, dativoaren artizkirik gabe, alegia.

110. *nori baitu*: lehen ikusi bezala, *nori* hemen erlatibo gisa erabilia bait da, adizkiak aurretik *bait-* du. Ikus I,14; I,54.

bere odolaz: *ber'odolaz* ahoskatu behar da, lau silabaz.

111. *dauque*: hots, dagoke. Ikus I,276.

112. *vehar dugu*: bertso erdi berean.

113. *sendi*: ez *senditu*. Ikus I,85.

vihocian: behin bakarrik ageri da hitz hau *-h-* gabe: ikus I,124.

114. *çagoen*: bi silabaz ahoskatu behar da: *zagwen*. Beste horrenbeste gertatzen da I,120an.

115. *huyn escuyac*: konposatuaren bigarren elementua bakarrik dago deklinatua. Ikus I,79. Lafon: «La langue...», or. 330.

116. *nola*: hots, gaizkigilia bezala. Hemen *nola* ez dago, *bezala* egon ohi denez, izenaren ondoan, aurrean baizik eta horrenbestez hizkuntza erromanikoen kutsua nabari da, Lafonek dioen bezala: ikus I,100. Halere honelakoetan Etxeparek ia beti *nola* izenaren ondoan ipintzen du: ikus I,100; III,25; V,3; VII,9; XIII,78.

gayzquigulia: bigarren elementu den *egile*-k *e-* galdu du hitz konposatuan. Berebat *plazerguitia* (XII,13) eta *bonquiguitex* (XIII,4). Ez beti, haatik, ezta gutxiago ere: ikus, besteak beste, XII,51; XIII,55.

- Eta arhancez coroaturic mundu ororen iabia
Haren gorpuz precioso eta delicatuya
Gayzqui escarniaturic eta çathicatuya.
120. Elas orduyan nola çagoen haren a(ri)ma tristia
Haren ama maytia eta mundu ororen habia
Pena hetan ecusteaz bere seme maytia
Eta hilcen veguietan mundu ororen vicia.
124. Viocian diraustaçu guertuz ama eztia
çure orduco doloriac eta vihoz çauriac
Beguez nola cenacusan çure iabe handia
Orotaric laryola odol preciatuya
Hec nigatic ciradela ari nuçu qhonduya.
129. Orhit adi nola duyan eguin anhiz beqhatu
-
117. *eta arhancez*: lau silaba baizik ez duela ahoska: *et'arhantzez*.
coroaturic: era berean lau silaba ditu: *korwaturik*.
mundu ororen: honek ere bai, lau: *mundwororen*.
119. *gayzqui*: hemen dudarik gabe adverbio da, baina beste zenbait pasartetan ez da batere erraz izena ala adverbioa den crabakitzen.
escarniaturic, çathicatuya: *-turic* eta *-tuya*, biak goiko çagoen haren baitan egonik ere, nahasi darabiltza; errimak bortxatu du poeta *-tuya* esatera.
120. *orduyan*: bi silaba baizik ez duela ahoska: *orduyan*.
çagoen: hau ere bai, bi silabaz: *zagwen*. Ikus I,114.
a(ri)ma: *arima* dio fac-similek, baina hutsa dirudi, Lafonek dioen bezala: «Notes...», or. 140. Ez, ordea, metrikazko arrazoiz, *arima* agertu baitzaigu lehen ere bi silabaz ahoskatu beharrik, baizik ondorengo bertsoan *ama* dioelako, ez *arima*. Ikus pasarte berdina: I,176-177; I,364-365; I,414; XIII,69-70.
121. *maytia eta*: ezin dezake lau silaba baino gehiago izan. Hortaz *mayti'eta* ahoskatu behar, edota *maytya eta*.
eta: esan bezala, *eta* lehen bertso erdiaren buruan ez da beti menderatzaile, baina menderatzaile ezin daiteke izan leku horretan baizik, edota lehen bertso laurdenaren buruan. Ikus I,41; I,99.
mundu ororen: ahoska *mundwororen*.
122. *hetan*: *hayetaric* bai (III,10; III,20), baina *hayetan* ez da inoiz ageri.
ecusteaz: eta *eqbus-* ere bai, *icus-* eta *iqbus-* bezalaxe.
123. *eta hilcen*: pena hetan ikusi eta hiltzen ikusi, alegia.
veguietan: hots, bere begien aurrean.
mundu ororen: hemen ere *mundwororen* ahoskatu behar da, lau silabaz.
124. *viocian*: esan bezala, hemen baizik ez da ageri *-b-* gabe.

*eta arbanzez koroaturik mundu ororen iabia;
haren gorputz prezioso eta delikatuia
gaizki eskarniaturik eta zathikatuia.*

- 120 *Elas orduian nola zagoen haren a(ri)ma tristia,
haren ama maitia eta mundu ororen habia!
pena betan ekustez bere seme maitia
eta hiltzen begietan mundu ororen bizia.*
- 124 *Biotzian diraustazu gertuz, ama ezitia,
zure orduko doloriak eta bihotz zauriak:
begiez nola zenakusan zure iabe handia
orotarik lariola odol preziatuia;
bek nigatik ziradela ari nuzu khonduia.*
- 129 *Orbit adi nola duian egin anbitz beqhatu,*

diraustaçu: hots, jotzen edo ukitzen nau. Ikus Lafon, *Le système...*, or. 277: hor dioenez, «il y a deux compléments d'agent, tous deux au sg., et la forme est de 3e pers. active du sg.». Baita honako hau ere: «La forme *diraustaçu* est une forme allocutive...». *Erausi* da aditza.

125. *çure orduco*: lau silabaz ahoskatu behar da: *zur'orduko*.
vihoz çauriac: hots, bihotzeko zauriak.
126. *beguiez*: bi silaba baizik ez du: *begyez*.
cenacusan: zuk hura atzo. Ikus beste zenbaiten artean V,7: *nacussen*.
Ikusi aditzaren forma sintetikoak dira.
127. *laryola*: guk egungo egunean *zeriola* esango genukeena. Ikus honek bezala gure z- ordez *l-* duten beste zenbait adizki: I,43; II,52; XIII,8.
128. *bec*: hemen pasivo da, dudarik gabe.
ciradela: horren ondoan *ciren* ere bai, esan bezala: I,30an biak batera dituzu.
ari nuçu: ari naiz, adizu!; zutanoa, beraz.
qhonduya: eta *condu* ere bai *-h-* gabe, ikusi dugunez (I,109). Badirudi ezen, *kondu egin* esaera behin agertzen denez gero (VIII,9), hemengo *ari nuçu qhonduya* hau *eguiten* hitzez osatu edo behar dela. Hots, elipsi dela. Era berean, *ary niz beqhatu* (IV,26), *bekhatu egin* maiz agertzen bait da; ikus I,133.
129. *nola*: konpletiva gisakoa da hemen ere, dudarik gabe, konjuntzioa, eta horrenbestez laguntzaileak partizipioari aurrea hartu dio. Inolako beharrik gabe gainera; alegia, bertsoa guztiz bikaina zatekeen, «nola eguin // duyan» esan balu ere. Ikus I,108.
anhiz: hemen adizkia singularrean darama, *duyan*, baina ez da beti horrela, aditza iragangaitza denean ez bederen. Ikus *anhiz gauça vebat dira* (I,264) eta *anhiz emazte da* (III,41).

Heyen causaz merexitu anhicetan hondatu
 Bere misericordiaz nola huyen guardatu
 Eta dolu vqhen vaduc vertan oro barqhatu
 Eta aguian hic eguinen vertan verriz beqhatu.

- 134 Orhit adi iengoycoaren magestate handiaz
 Ceruya lurra ychasoada daduçala escuyan
 Saluacia damnacia eryoa eta vicia
 Estendicen orotara haren potestatia
 Eci escapa hari ehor dauguinian manuya.
- 139 Mundu honetan vadirogu batat bercia engana
 Bana vercian eguiatic batbedera ioanen da
 Nor nolaco içan guiren orduyan aguerico da
 Eguin erran pensatuyac aguerico guciac.

-
130. *heyen*: eta *bayen* ere bai: I,292; I,293; I,275 etab.
merexitu: behin bakarrik *mereci* (I,247).
bondatu: baina *ondatu* ere bai, *b-* gabe: II,137. Guk *bondatzea merezi* esango genuke, agian.
131. *nola*: hemen ere laguntzailea lehenik, ez baita benetako galdera, konpletiva edo baizik. Hemen, jakina, errima ere irabazten atera da. Ikus I,108.
huyen: bigarren pertsonak maizenik ez du *b-*rik, ikusi dugunez, baina hemen bai.
guardatu: eta *goarda-* ere bai, bietara: I,189; I,348.
132. *vertan*: berehala.
barqhatu: Etxeparek libertate osoz 'jaten' ditu adizkiak eta inoiz zail da esan gabe utzi duena zein zitekeen asmatzen. Hemen aurreko *huyen*, zehar galderazkoari, bagagozkio, *derauan* edo behar luke, baina perpaus nagusiztat ere har daiteke eta *derauk* litzateke orduan.
133. *Bertso* honetan, ostera, *duk* edo behar litzateke. Guztiz ausarta da, beraz, Etxepare adizkiak isiltzen.
eta aguian: *et'agian* irakur ezazu, elisioa eginik.
134. *iengoycoaren*: forma hau, *iengoiko-*, hemen bakarrik agertzen da; beste guztietan *ian-* edo *iein-*. Lau silabaz irakurri behar da; *iengoikwaren*, beraz.
135. *ceruya*: bi silabatakoa da hemen: *zerwya*.
daduçala: hark haiek eduki, alegia. *Eduki* oso gutxi darabil Etxeparek *ukben-en* ondoan.
136. *saluacia*, *damnacia*: aditz izenak dira, jakina, eta ondoren beste bi izen arrunt dute parekaturik.
eryoa eta: lau silabatan ahoskatu behar dira: *eryw'eta*.
137. *estendicen*: hots, da edo dela.

*heien kausaz merexitu anbitzetan hondatu,
bere miserikordiaz nola huien guardatu
eta dolu ukhen baduk bertan oro barkhatu;
eta agian hik eginen bertan berriz bekhatu.*

- 134 *Orhit adi Iengoikoaren majestate handiaz,
zeruia, lurra, itxasoa dadutzala eskuian,
salbatzia, damnatzia, erioa eta bizia,
estenditzen orotara haren potestatia;
ezi eskapa hari ehor, dauginian manuia.*
- 139 *Mundu honetan badirogu batak berzia engana,
bana berzian egiatik batbedera ioanen da;
nor nolako izan giren orduian ageriko da,
egin, erran, pensatuiak, ageriko guziak.*

138. *eci*: beste behin ere agertzen da *ecin*-en orde: II,47.
escapa: iragangaitz da beti.
eci escapa: *ecyescapa* ahoskatu behar, lau silabaz, *-i* vokalerdi eginik.
dauginian: *iaugin*-en forma pertsonala hauxe bakarria agertzen da eta
berau sei aldiz. Iragangaitz da, zer esanik ez.
139. *mundu honetan*: lau silaba baino ezin izan dezaketenez gero, edota *hontan*
irakurtzea ontzat eman behar da (ikus I,88) edota *b-* mutu utzi eta
mundwonetan ahoskatu. *Honetan* idatzia egon arren *hontan* ebaki be-
harra ez da harritzeko; Etchahuni atzekoz aurrera gertatzen zaio: *hon-*
tan idatzirik dagoena *honetan* irakurri behar da, ene ustez: ikus
«Mündian malerusik», v. 9. Ostera ez du 7 + 6 bertso horrek.
vadirogu: inoiz entzun izan da gure artean *badut esan* eta antzekoak ez
direla jatorrak; hona hemen guztiz antzekoa; *vadirogu* hau, gorago
esan denez, eta *badezakegu* elkarren antzeko dira.
bercia: bi silabaz, *berzya*, ahoskatu behar da.
140. *vercian*: hau ere bi silabaz: *berzyan*.
ioanen: *ioan* batzuetan silaba bakarreko bezala agertzen da (ikus XIII,7;
XIII,11), besteetan bitako, *-o-* vokale osoa duela. Hemen *iwanen*
ahoskatu behar da, bi silabaz. Ikus Lafon: «Notes...», or. 146: «agir
d'une certaine façon» esan nahi omen du hemen.
141. *nor nolaco*: bakoitza nolako, alegia.
nolaco: galde garbia da eta partizipioa laguntzailearen aurretik doa, esan
bezala. Ikus I,84; I,108.
orduyan: bi silaba: *ordwyan*.
142. *eguin erran pensatuyac*: azkena bakarria dago deklinatua. Ikus Lafon:
«La langue...», or. 330.
aguerico: hots, dira.

- 143 Orhit adi ieyncoaren iusticia handiaz
Nola oroc vehar dugun eman qhondu hersia
Eguin oroz recebitu gure merexituya
Eryoa dauginian vayta haren meçuya.
- 147 Ordu hartan afer date hari apellacia
Harc ehorri eztemayo oren vaten epphia
Ecetare estimacen chipia ez handia
Batvederac egarrico orduyan vere haxia.
- 151 Orduyan cer eguinen dut gaixo beqhataria
Arartecoac faltaturen contra iuge handia
Abocacen eztaquique ehorc haren gortian
Oguen oro publicoqui aguerturen orduyan.
- 155 Elas othoy oroc eguin oray penitencia
Behar orduyan eztuquegu guero aguian aizina
Anhiz iende enganatu doa luçamenduyaz
Seguraturic ehorc eztu egun vaten vicia.

-
144. *nola*: konpletiva gisakoa, konjuzioa. Partizipioa atzera eraman du; horrenbestez, gainera, *vehar dugun* bertso erdi berean gertatu da. Ikus I,108.
145. *recebitu*: hots, behar dugun. Ikus *errecebi*, I,68.
gure: reflexiboa izan arren.
146. *dauginian*: Ikus I,138.
vayta: antzineko idazleengan *bait-* maiz erlatiboaren ordeaz erabili ohi da hemen bezala: «al llegar la muerte, que es su mensajera».
147. *date*: esan bezala, indikativo da, *dayte* ez bezala.
afer: beste bi lekutan ere horrelaxe da: I,204; I,302. Bertso hau eta I,302 ia berdinak dira; bi lehen bertso laurdenak daude trukaturik.
148. *eztemayo*: *eman* aditzaren forma sintetikoak gehiago ere ageri dira: I,221; I,411.
149. *ecetare*: *ez... ezetare*, bi maila: «no... ni...».
estimacen: hots, du.
chipia ez handia: lehen atalak aurretik *ez-ik* ez du.
150. *egarrico*: hots, du. *Egarri* eta *jasan* antzekoak dira.
orduyan: bi silaba baizik ez du onartzen bertsoak: *orduyan*.
haxia: hots, zama.
151. *cer*: galdea, noski, bete betean eta horrexegatik partizipioa laguntzailearen aurretik: ikus I,108.
gaixo beqhataria: izenlaguna izenaren aurretik ipinia dago. Ipar aldeko euskalkietan klitxe antzekoa gertatu da eta *gaixo* izena baino lehen ezarri ohi da: hala diote Lafonek eta Lafittek. Beste horrenbeste gertatzen zaio *triste-ri*: ikus I,276; ez nahitaez, ordea: ikus I,120;

- 143 *Orbit adi Ieinkoaren iustizia handiaz,
nola orok behar dugun eman khondu hersia,
egin oroz rezebitu gure merexituia,
erioa dauginian, baita haren mezuia.*
- 147 *Ordu hartan afer date hari apelatzia,
hark ebori eztemaio oren baten ephia,
ezetare estimatzen xipia ez handia;
batbederak egarriko orduian bere haxia.*
- 151 *Orduian zer eginen dut, gaixo bekhataria?
Arartekoak faltaturen, kontra iuie handia;
abokatzen eztakike ehork haren gortian,
ogen oro publikoki agerturen orduian.*
- 155 *Elas, othoi, orok egin orai penitentzia,
behar orduian eztukegu gero agian aizina;
anbitz iende enganatu doa luzamenduiatz,
seguraturik ehork eztu egun baten bizia.*

I,441. Horrezaz gainera ohar vokativo gisakoa dela, hots, ez dioela *beqhatariac*, sujetoaren aposizio balitz behar lukeenez.

152. *arartecoac*: lau silabaz ahoskatu behar da: *arartekwak*.
faltaturen: hemen ez izan esan nahi du. Ikus I,96. Adizki laguntzailea esan gabe dago lehen bertso erdian eta bigarreanean, berriz, osoro falta da.
153. *eztaquique*: ez du asmatuko, alegia.
154. *publicoqui*: *publiqui* dio beste leku batean: I,281.
agerturen: honek ere laguntzailea falta du: *da*.
155. *othoy*: beste askotan bezala «mesedez, arren».
eguin: inperativo bailitza.
156. *behar orduyan*: konposatu gisa, *larrialdia* edo bezala. Ikus hori bera pluralean: I,423. Ziburuko Etxeberrik *behar aldi ordu*-dio.
orduyan: bi silaba baizik ez dezake izan: *orduyan*.
guero aguian: denera lau silaba osatu behar dute: *gerwagian* edo *gero agyan*.
aizina: hots, aukera, egokiera, astia.
157. *enganatu doa*: honen antzeko esaerak obran usu ageri dira; alegia, *joan*, *eraman*, *ekusi* eta besteren batek *nola* galderari dagokiola daramaten partizipioa egon daiteke mugagabe: baita mugaturik ere, zer esanik ez. Honelako aditzoi laguntzaileen ordezko derizte Lafonek, zuzen noski: «La langue...», or. 330; *Le système...*, or. 146-7. Ikus Oihenarten hau: «Orai nabaritu doa / Curuze misterioa...» (*Vexilla Regis*, 3).
158. *seguraturic*: *seguratuyk* ahoskatu behar, lau silaba baizik izango ez badu.

- 159 Gu guirade egun oroz heryoaren azpian
Behar dugu prest eduqui gure gauça gucia
Gure gaucez ordenatu osso guiren artian
Guero eztugun eguiteco heçaz azquen finian
Arimaz asqui eguiteco vaduquegu orduyan.
- 164 Pensa othoy nola gauden bi bideren erdian
Salua bano damnaceco perileco punduyan
Ehor fida eztadila othoy vanitatian
Saynduyac eçiraden sarthu vanitatez glorian.
- 168 Elas othoy hunat vaha beqhatore gucia
Beqhatuyaz damnacen du iangoycuac munduya

-
159. *guirade*: lehen *cirade* ikusi dugun bezalaxe, baina *guira* ere bai horren ondoan: ikus I,382; II,30 etab.
heryoaren: lau silabaz ahoskatu behar da, -y- vokalerdi delarik. *Herio-b-* duela hemen baizik ez da agertzen.
160. *behar dugu*: bertso erdi berean.
gure: reflexivo izan arren.
161. *ordenatu*: hots, behar dugu. Ohar esaera honezaz: *-zaz ordenatu*: «disponer, ordenar»; alegia, hil baino lehen haiekikoa egin, zer norentzat izango den.
gure: hemen ere reflexivo berez.
osso guiren: osasuna dugun artean. Ikus III,23; XIII,95.
162. *guero eztugun*: lau silaba duela ahoskatu behar da, -o vokalerdi dela: *gerweztugun*.
egiteco: izena da hemen eta hurrengo bertsoan; baita gehiagotan ere: ikus I,306; XIII,92 etab. Eginkizun edo eginbehar bezala.
heçaz: izenorde da, ez zaio *eguiteco*-ri lotzen.
eztugun: hitzaurretik bertatik hasita behin baino gehiagotan ikusi dugunez, *dugun* indikativo da, -(e)n atzizkiaren bidez subjuntivo esana hiez hornitua; hemen ere finala.
163. *arimaz*: bi silaba soilez ahoskatu behar da, -r- mutu utzirik: *aymaz*. Ikus I,95; I,120.
eguiteco: izena, lehenxeago esan bezala.
164. *othoy*: gehienetan bezala «mesedez, arren».
nola: hemen ere konpletiva ordezkioa, konjuntzioa. Lafonek hala itzultzen du beti, konpletiva bezala, «que», ez «comment». Ikus I,108.
165. *salua*: honen antzekorik atera zaigu orain baino lehen ere; alegia, bi aditz izen elkarren ondoan gertatzean, lehena erro gorri eta bigarrena -tze- duela. Ikus I,78.
bano: konparazio partikula hau zor dakiokkeen hitzik — konparativo mai-

- 159 *Gu girade egun oroz herioaren azpian;
 behar dugu prest eduki gure gauza guzia,
 gure gauzez ordenatu, oso giren artian,
 gero extugun egiteko bezaz azken finian;
 arimaz aski egiteko badukegu orduian.*
- 164 *Pensa, othoi, nola gauden bi bideren erdian,
 salba bano damnatzeko perileko punduian;
 ehor fida eztadila, othoi, banitatian;
 sainduiak etziraden sarthu banitatez glorian.*
- 168 *Elas, othoi, hunat beha bekhatore guzia;
 bekhatuiaz damnatzen du Iangoikuak munduia;*

lakorik — ez da ageri bertsoan, *-ago* duenik, alegia. Lafonek honela dio: «*bano* sert à lui seul à exprimer le comparatif de supériorité» («La langue de Bernard Dechepare», pag. 323). Ikus Tartasen hau ere: «...hambatequi diabrua baiño sordeich cerela ukha diroçu?» [32]. Ziburuko Etxeberrik, aitzitik, bi bider ipini du *-ago* pasarte honetan. «Çuhurtcia ere duque are handiagoa / çuhur deithu Salomonec çuen bañoagoa».

167. *saynduyac*: bi silabaz ahoskatu behar da: *sayndwyak*.

168. *vēha*: bertso honek ez digu argitzen aditz hau iragankor ala iragangaitz den; *beqhatore gucia* baldin badio ere, ez *guciac*, hori izan daiteke, lehen ikusi dugunez, vokativo gisakoa: ikus I,151. Halere beste pasarteek duda erabat uxatzen dute: iragangaitz da beti Etxeparegan. Ikus II,3; III,39; XII,16. (Lafonek, dirudienez, ez du hala uste: ikus II,3). Ez, ordea, Leizarraga eta Axularrengan, edo ez beti bederen. Ikus Leizarragaren hau: «Eta nic ordu hartan berean harenganat beha neçan» (Ap. Act. XXII,13). Axularrek guztitara, laguntzailez eta laguntzalerik gabe, 61 bider darabil aditz hori. Hona ale batzuk: «Davitek behatu zioen behar etzen emazteari...» (256); «...behatu zuen gibelat...» (303); «...eta aitzinerat hobeki behatzen ezpadugu...» (44). Baina baita iragangaitz ere izan daiteke harengan: «...emaztearen hitz ederrei, eta maiñei behatzen zaienak» (229); «...eta aitzinerat artez behatzen dela baizen» (304). Azken honek, halere, ez du balio, pasiva baita («si no se mira»). Ia beti iragankor da Axularrengan. Ez, ordea, Tartasengan edo ez beti bederen: «S. Bazilo handiac dio, eta othoy, beha cité haren abisu honari...» [86]; eta «Ené adisquidia saluatu nahy bacira, othoy beha çaquičat...» [13]. Ziburuko Etxeberrikan ere iragankorra: «Iaunac behatcen darotçu Aita onaren beguiaz» (*Manual...*, or. 124).

hunat: *bonat* ere bai (II,3; X,72), *bona* eta *huna* bezala.

- Ceren hanbat veccatutan deramagu vicia
 Eta guhaurc gure faltaz galcen gure buruya.
172. Arzayn oroc vilcen ditu ardiac arraxaldian
 Leqhu honerat eramayten eguraldi gaycian
 Batbederac pensa veça arimaren gaynian
 Nola saluaturen duen hura vere finian.
176. Beqhatorec yfernuyan dute pena handia
 Pena handi yciarri eceyn pausu gabia
 Seculacoz egon vehar hango sugar vician
 çuhur denac hara eztohen eguin penitencia.

Harmac eryoaren contra

180. Eryoa iauguiten da guti vste denian

-
170. *ceren*: ikus I,17 eta hitzaurrea; pasarte horietan ez da, ordea, galde hitza, baizik konjuntzio kausal edo finala. Hemen galdera da, beste leku askotan bezala; *cerengatic* ere badio behin (III,9).
deramagu: ikus *deramate* (I,9). Ohar: *bizia eraman*.
171. *gubaurc*: *-haur* aski aldiz agertzen da izenordeak indarturik: lehen eta bigarren pertsonakoak, noski: *nibaur*, *ihaur*, *gubaur*, *zubaur*. Eta inoiz gainera *-haur* horri oraindik *-ori*, *-orrek* erasten zaio, baina honetarako bigarregoa izan behar: ikus *ihaurorrec* (I,282), *çubaurorrec* (XIII,46). Ziburuko Etxeberrik, aldiz, *ceronec* eta *heronec* dio.
gure: bi bider bertso berean reflexivo delarik.
galcen: dugu, alegia. Lau hitz dituzu bertso honetan *g-* kontsonantez hasten direnak: aliterazioa.
172. *ardiac*: bi silaba baizik ez du behar: *ardyak*.
173. *leqbu honerat*: lau silabatan ahoskatu behar da; hortaz edota hemen ere *b-* mutu dela aitortu behar, edota bestela *honrat* ontzat eman. Ikus I,88; I,139.
gaycian: hemen *gaitz*-en inesivo da, noski, baina *gaitzi-* ere badarabil poetak maiz.
174. *gaynian*: hots, arimaz edo arimari buruz. *Gainean* zentzu honetan zenbait gramatikalarik txartzat eman izan badu ere, Etxeparez gainera Axularrek ere badakar behin baino gehiagotan: «...gero hunen gaiñean...» (6); «Finean eskiribatze hunen gaiñean, diot ezen...» (9), etab.
175. *nola*: benetako galdera «de qué modo...» eta horrenbestez lehenik partizipioa eta gero laguntzailea. Hori gainera, (ikus I,108), laguntzailea aurreraturik bertso biribilagoa ateratzen zitzaierarik; baina honetan Etxepare guztiz zorrotza da: ez dio sintaxiari iruzurrik egingo metrikaren

zeren hanbat bekkhatutan deramagu bizia
eta gubaurk gure faltaz galtzen gure buruia?

- 172 Artzain orok biltzen ditu ardiak arratsaldian,
lekhu bonerat eramaiten eguraldi gaitzian;
batbederak pensa beza arimaren gainian
nola salbaturen duen hura bere finian.
- 176 Bekkatorek ifernuian dute pena handia,
pena handi, izigarri, ezein pausu gabia;
sekulakoz egon behar hango sugar bizian;
zuhur denak, hara eztohen, egin penitentzia.

Harmak erioaren kontra

- 180 Erioa iaugiten da guti uste denian

amoretan. Hots, metrika sintaxiaren eta hizkuntzaren zerbitzutan, ez hizkuntza metrikarenean. Errimak bakarrak bortxatzen du ezinbestean poeta inoiz legeren bat urratzera.

duen: hemen, eta beste inoiz ez, ahaztu egin zaio *du-* eta *-en* atzizkiaren artean *-y-* idaztea.

176. *pēna*: lehen esan bezala, literatur errekuetsu honezaz maiz baliatzen da poeta; hots, lehen aipatutako izena berriz jaso eta izenlagun berriak erantsi. Ikus I,120.
177. *eceyn*: esan bezala, mugagabea darraikiolarik ia beti; ikus halere XV,8. Hori horrela delarik, *pausu* eta *gabia* hemen bi hitz bezala hartu behar dira eta *gabia* izenlagun hutsa da, *pena*-ri dagokiona: «carente de todo cese» edo.
- pausu*: *geldialdia* ez, baína *igarobide* esan nahi duenean poetak bi *-ss-* idazten du: ikus I,277.
179. *denac*: ez *dena*; hots, hurbilenik dagokion adizkiaren, mendeko perpausarenaren, baitan ez, baizik perpaus nagusiaren adizkiarenean dago sujetoa.
- hara eztohen*: lau silabaz ahoskatu behar da: *har'eztohen*.
- eztohen*: joan ez dadin, alegia. Ikus *doben*, I,319. Gogoak ematen dionean *-b-* ipintzen du poetak *-o-* eta *-a-*ren artean: ikus *doa* (I,157), baina *doha* (I,183; IV,17) eta *dobatenic* (II,83); *noaque* (IV,15), baina *noba* (IV,27).
- eguin*: inperativo gisa.
180. (tít.) *harmac*: hemen bakarrik agertzen da izen hau eta bertan *b-* duela. *Armatu* eta *armada b-* gabe: ikus I,292; I,335; XIII,42.
- guti vste*: hala dio hiru lekutan, ez *gutienik*.

Eta aguian ez emanen confessione epphia
Hirur gauça albaditu ehorc ere eguiaz
Nola ere hil vaytadi doha saluamenduyan.

Lehen eguia

- 184 O iaun hona aytorcen dut beqhatore niçala
Eta gaizqui eguitiaz oguen handi dudala
Nic vaycitut offensatu bide eztudan veçala
Dolu dicit eta damu çure contra eginaz.

Bigarren eguia

- 188 O iaun hona gogo dicit oren present honetan
Goardaceco beqhaturic vici niçan artian

-
181. *eta aguian*: elisioa zor zaio, lau silaba izan ditzan: *et'agian*.
ez emanen: hemen ixilik utzi den adizkia ez da aurreko bertsoan esana dagoena, ez eta iragangaitza ere, han bezala, baizik iragankorra. Eta horrenbestez hemen sujetoa ez da ere *eryoa*, aurrekoan bezala, baizik *eryoak*.
confessione: lau silaba dituela ahoska: *konfesyone*.
182. Lafonek bertso hau honela itzultzen du: «si l'on peut tenir trois choses pour vraies» eta *ukben* -z errejimenaz beste honetan ere *miraz duquec* (II,69) agertzen omen da. Ez gara iritzi bereko: *eguiaz* «benetan, zinetan» (ikus I,266) bezala da eta ez «tener por»; *miraz* ere adverbio gisakoa da, «nekez, txulapaz». Oihenarten atsotitz bat aipatzen du sendogarri, baina hau ere, ene ustez, gaizki itzulia: *Pascos vrcaguei duenac, garisumaren laburres ditu penac* «Celuy qui doit estre pendu á Pasques, trouue le Caresme bien court» eta Oihenarten beraren itzulpen hori honela iruzkintzen du: «litt. tient pour courtes les peines du Carême» («Notes pour une édition critique...», pag. 146). Ez da, ordea, hori hitzez hitzezko itzulpena, baizik «sufre por la brevedad de la cuaresma», garizumari labor deritza, alegia. Hauetan ez dugu, beraz, «“avoir” avec un nom à l'instrumental», aditzaren errijimen bailitza, baizik kausala edo.
183. *nola ere*: hots, nolanahi ere hiltzen dela, gaur esango genukeena. Horrelako generalizadoreek («quienquiera que, comoquiera que») adizkiari *bait*-erantsi ohi diote. Ikus I,343. Axularrek horrelako piloa du: «Zer ere eskiribatuko baita euskaraz, hura guztia...» (5); «... zer ere huts edo falta edireiten baitute, hura...» (16); «Gizonak zer ere ereiten

*eta agian ez emanen konfesione ephia;
hirur gauza albaditu ehork ere egiaz,
nola ere bil baitadi, doha salbamenduian.*

Lehen egia

- 184 *O iaun hona, aitortzen dut bekhatore nizala
eta gaizki egitiaz ogen handi dudala;
nik baitzitut ofensatu bide extudan bezala,
dolu dizit eta damu zure kontra eginaz.*

Bigarren egia

- 188 *O iaun hona, gogo dizit oren present honetan
goardatzeko bekhaturik bizi nizan artian;*

baitu, hura biltzen ere du» (144); «...nork ere nahi baitu merezimen-
du handirik erdietsi...» (166).

doha: ikus lehenxego esana: I,179.

184. *hona*: honen ondoan *huna* ere bai, esan bezala.
o iaun hona: hiru «egiak», hiru ahapaldiak, berdin hasten dira.
185. *gaizqui eguitiaz*: kausala, noski: «por obrar...». Erka ezazu hau beste
-honekin: *honguiguitez* (XIII,4). *Gaizqui* hemen eta bestetan izena
da, ez adverbioa; *Gaizquia* ere esaten baitu Etxeparek (XIII,85).
186. *bide extudan*: ikus I,65; *bid'extudan* ahoskatu behar da.
vaycitur: protasian dago.
187. *eta*: elkartzaila izanik bi adizki lotzen, ez bata besteari menderatzen, ba-
ditu, lehenak bakarrik hartzen omen du laguntzailea; hala dio E. Le-
wy-k: «Zu Dechepare», or. 228. Ikus goian I,39 (*adoreçac... eta gal-
de*). Baita bertso honetan bezala bi izen elkartzan baditu ere. Lafonek
joera hori onartzen du, baina ez omen daiteke lege denik esan. Axu-
larrek ere ez du lege gisa betetzen, baizik inoiz bai eta inoiz ez. Ikus
«...gogan behartu naiz eta beldurtu...» (6), baina «...ni esportzatzen
eta aitzinatzen nau...» (7).
- dicit*: zutanoa da.
188. Honek eta hurrengo ahapaldiak lehen bertso erdi osoa berbera dute.
oren: *ordu* eta *oren* nahasi darabiltza.
189. *goardaceco*: ikus *guardatu* (I,131) eta *gorde* (XIII,62).
beqhaturic: ablativoa. Lafonek hutsa dela uste du bai honako hau, bai
I,384, eta *-tic* behar duela. Ikus «Notes pour une édition critique...»,
or. 140. Baina ez dirudi arrazoi duenik; pluralean ez ezen singularrean
ere izan daiteke *-rik* gure *-tik* bezalakoa. Ikus *hariqueta* (I,328), *harayci-
nacoric* (X,63).

Othoy iauna çuc ydaçu indar eta gracia
Gogo honetan yrauteco neure vici gucian.

Heren eguia

- 192 O iaun hona gogo dicit gariçuma denian
Eguiazqui eguiteco neure confessionia
Vayetare compliceço didan penitencia
Othoy iauna çuc confirma ene vorondatia.
- 196 Eta hoyec eguiazqui ehorc hala ezpaditu
Albayliaqui duda gabe ecin dateyela salbu
Bere beqhatuyac oro vaditu ere confessatu
Eta hala çinhex beça nahi eztenac enganatu.

-
190. *ydaçu*: ikus I,61; I,64. Bertso hau eta I,64 ia berdina dira.
191. *gogo honetan*: lau silabatara ekarri behar da: *gogo hontan* ebaki behar edo bestela *gogonetan*, *h-* mutu eginik. Ikus I,173.
192. *heren* (tít.): hirugarren, alegia. Ikus *berenegun*.
dicit: Ikus I,187; I,188.
denian: geroari dagokio edo, nahiago bada, gaztelaniaz subjuntiboz eman ohi denari. Lehen (I,92; I,180) ikusi ditugunez oso bestelakoa da balioz. Ikus ere I,416; XIII,45.
193. *confessionia*: -y- vokalerdi dela ahoska: *konfesyonia*.
194. *didan*: lehen atera zaizkigun *idazu* haien erro berekoa. Ikus I,61; I,64; I,190. Besterik ere aterako zaigu. *Eman* esan nahi du erro honek (*I-) eta klasikoen artean oso ezaguna da: «idazu (edo indazu) ur», esate baterako. Hemen finala da. Baina bertso honetan ez zaigu esaten nork eman; sujetoa isilik utzi da, alegia. «Apaizak» edo behar du izan.
196. Bi ahapaldiok belarran min ematen diote Etxepareren bertso guztiak behin eta berriro irakurri eta haien doinura ohitu denari. Trabaz eta zoztorrez beteak daude. Gure ustez biok ez dira Etxeparerenak. Bestetan agertzen ez den edo nekez agertzen den zenbait bitxikeria aipatuko dugu.
eguiazqui: gogora ezazu I,182 eta han *eguiaz*-en gainean esana. Bertso hura eta hau ia berdina dira: *egiazki ukhen*.
ehorc: ezezka ari delarik *ehorc* honek Etxeparengan beti «nadie» esan nahi du, hemen izan ezik; I,182 kondizionala da; hemen, aldiz, «alguien, alguno». Baiezka ari dela bitan agertzen da, baina biotan inpersonala da: IX,18; II,76.
bala expaditu: *hal'expaditu* ahoskatu behar da, *ez*-en ondoren etena gertatzen dela.

*othoi, iauna, zuk idazu indar eta grazia
gogo honetan irauteko neure bizi guzian.*

Heren egia

192. *O iaun hona, gogo dixit garizuma denian
egiazki egiteko neure konfesionia,
baietare konplitzeko didan penitentzia;
othoi, iauna, zuk konfirma ene borondatia.*
196. *Eta hoiek egiazki ebork hala expaditu,
albailiaki duda gabe ezin dateiela salbu
bere bekhatuak oro baditu ere konfesatu;
eta hala zinhets beza nabi eztenak enganatu.*
-
197. *albayliaqui*: *albait*- inperativo gisako forma taxaturik. Ikus gorago I,36; I,37. Lau silaba baizik ez dezake izan; hortaz, *albaylyaki* ahoskatu behar da, *-lya*- silaba bakarra delarik.
dateyela: ia ezina badirudi ere, hitz hau hiru silabaz ebaki behar da: *datyela*. Horrezaz gainera 4 + 4 // 4 + 3 eskema biziki urratzen du.
198. *beqhatuyac oro*: ikus I,48; I,67.
vaditu ere: hiru silaba zor zaie bi hitzoi. Hortaz, *ere -r-* mutu eginik *e* ahoskatu behar da eta horrezaz gainera *e* horrek aurreko *-u*-rekin urtu behar du: hots, *baditwe*. *Ere-ri* beste gehiagotan ere gertatzen zaio hori: ikusi genuen I,18; ikus ere II,117; II,79; XIII,20. Zer esanik ez, hemen ere hamabostekoen eskema hondatua gelditzen dela, etena *kon-* silabaren ondoan gertatzen bait da. Azkenik konzesiva delako perpausean partizipioa eta laguntzailea, honek ondoren *ere* duela, atzekoz aurrera emanak daude.
199. Hau da, agian, obra osoaren bertsorik traketsena. Lafon eta Lewy ez dutoz bat, bertso honek erdiko geldiunea non duen. Lafonen ustez honela ahoskatu behar da: «Et'ala zinhets beza nay...» eta hor legoke geldiunea. Lewy-renez, berriz, honela: «Eta hala zinhets beza // nayz-tenak enganatu». Izan ere, edota *bala*-ren edota *nabi*-ren *b-k* mutu gertatu behar du. Lafonen iritzia oker bat du handia: *nabi* eta laguntzailea bertso erdi banatan uzten dituela eta hori ez da inoiz gertatzen gure poetagan. Horrezaz gainera, lehen bertso erdiak etena *zin-*silabaren ondoan izango luke. Lewy-renak, berriz, *nayz-tenak* ebakitzera behartzen gaitu eta ez dirudi oso ahoskatze egokia. Nolanahi ere, aitortu egin behar bertso arloa dela honako hau.

- 200 Apezeq ez apezpicuq ezetare ayta saynduc
 Absoluacen halacoaren eceyn bothereric eztu
 Iangoycua bethiere vihocera so diagoçu
 Guhaurc vano segurago gure gogua diacuxu
 Gogua gabe hura vaytan hiçac oro afer tuçu.
- 205 Regla eçac egun oroz onsa heure etchia
 Eure gauça gucietan emac diligencia
 Eta eure trabayluya duyan penitencia
 Iangoycua lauda eçac gauça ororen buruyan.

200. Hiru mailatako ukapena dugu hau: X, ez Y, ezetare Z. Obra osoan ba-
 karra. Izenak mugagabeko ergativo dira. Bigarren bertso erdia honela
 ebaki behar da: *ezetar'ayta saynduk*, eskema urratzen delarik hemen ere.
 Eta etena *ay*-ren ondoren gertatzen da.
201. Beste honetan, arrazoi garbirik ikusten ez dugularik, *halacoaren* eta *abso-
 luacen* atzekoz aurrera ipiniak daude; *halacoaren absoluacen* da or-
 denu normala. *Halacoaren*, gainera, *halakwaren* ahoskatu behar da,
 lau silabaz. *Bothereric*, ostera, hiru silabaz: *bothereyk*, eta horrenbes-
 tez etena *bothe*-ren ondoren gertatzen da, eskema urraturik. Baina
 gure ustez gogorrena hau da: *absoluacen bothereric* guztiz ez ezaguna
 da Etxeparegan eta besterengan; hori *absolbatzeko* esan ohi da eta
 esan ohi du Etxeparek, ez *bothere* hitzarekin, ez bait da bestetan *-ko*
 duela ageri, baina bai horren kidekoekin: ikus *indar eta gracia* + *-ko*:
 I,64; I,190; I,425.
202. *vihocera*: hiru silaba baizik ez baitu eman behar, *byotzera* ebaki behar
 nahitaez. Eta horrelakorik, dakigula, hemen bakarrik gertatzen zaio
 hitz honi obra osoan, eta hemen nahitaez, gainera.
diagoçu: hiru silabatakoa behar du eta *dyagozu* ebaki behar.
203. *gogua*: honela, *-u-z*, idatzirik, *gogoa* ordez, hemen eta hurrengo bertsoan
 soilik agertzen da hitz hau obra osoan. Beste hitzen bat bai, agertzen
 da honela: esate baterako, behin baino gehiagotan *Iangoycua*. *Gogua*
 hori bi silabaz ebaki behar da: *gogwa*.
diacuxu: honen *-i-* ere vokalerdi bilakatzen da: *dyakutsu*.
204. *gogua*: hemen ere *-u-* duela eta *gogwa* ahoskatu behar. *Gogoa* idatz zi-
 tekeen lasai asko, *-oa* ere *-wa* ebaki beharrez maiz agertzen baita.
 Areago dena: hauxe da obra osoan pasarte bakarra, *gabe-k* aurreko
 izena mugaturik daukana; eta batere beharrik *gabe*, gainera, *gogo*
gabe-k horrek hainbat silaba bait zukeen.
oro afer: *orwafer* ahoskatu behar da, nahitaez; hainbestez etena *afer-en*
a- ondoren gertatzen da.
tuçu: beste gehiagotan bezala lehen silaba galdu du apokopez: *(di)tuçu*:
 ikus IX,31, besteak beste. Laburkiro: bi ahapaldiotan ez dugu ia bertso
 zuzen bat bakarrik eta zuzena esatean hauxe esan nahi dugu batipat:

- 200 *Apezek ez apezpikuk ezetare aita sainduk
absolbatzen halakoaren ezein bothererik extu;
Iangoikua behiere bihotzera so diagozu,
guhaurk bano segurago gure gogua diakutsu;
gogua gabe hura baitan hitzak oro afer tuzu.*
- 205 *Regla ezak egun oroz onsa heure etxia;
eure gauza guzietan emak dilijenzia;
eta eure trabailuia duian penitenzia,
Iangoikua lauda ezak gauza ororen buruian.*

beste guztien artean ehuneko laurogei baino gehiago diren bezalakorik. Hots, eskema honi egokitzen zaionik: $4 + 4 // 4 + 3$, lauko bakoitza hitzaren azkenarekin batera datorrela. Horrezaz gain bestetan ez bezalako fonetika aldakuntzak agertzen dira.

205. *heure*: baina hurrengo bi bertsoetan *eure*: biak reflexivo, noski.
206. *emac*: hots, eman ezak, sintetiko gisa erabilia; Ohar esaeraz: *dilijenzia eman, ez hartu.*
diligencia: honek ere, eta lehenago atera zaigun gehiagok ere bai, bigarren bertso erdian hamabostekoen eskema urratzen du, egia. Lehen bertso erdian oso bakanka gertatzen da hori Etxeparegan eta gertatzen den oro syntaxizko arrazoi sendoren bat dela medio. *Nola* benetako galdera denekoetan, esate baterako, ikusi dugunez; sintaxiak agintzen bait dio poetari partizipioa laguntzailearen aurrean ipin dezan eta, esan bezala, metrikak egon behar, du sintaxiaren mendean, ez atzekoz aurrera. Bigarren bertso erdian maizago dira eskema urratzen dutenak, baina hori ezinbestekoa da, poeta ezeren mendean baldin badago, erri-marenean bait dago, nahi eta ez. Baina horietan ere poetak ez du hitza gehienetan edozein lekutan erdibitzen; hots, etena hitzartean gertatzen den bertso-rik gehienetan, poetak berebiziko zentzu linguistikoa du eta hitzaren erroa eta atzizkia elkarri lotzen zaizkion puntuan egokitzen da maiz, oso maiz, etena; hobeki esan, etena behar lukeena. Hemen, esate baterako, eta hurrengo bertsoan etena litzatekeena *dilig-* eta *penit-* silaben ondoan gertatzen da, poetak bai bait daki *-enzia* atzizkia dela: ikus, besteak beste, *obedi-tu* eta *obedi-enzia*.
207. *duyan*: subjuntivo-inperativo bailitza hartzen dute adizki hau hemen Lafonek eta Akesolok, aurreko *emac*-en parekoa, alegia, eta hainbestez ahapaldi honetako bertso bakoitza perpaus nagusia litzateke, inperativo banaz hornitua. Ez ote da, ordea, finala, alegia, hurrengo bertsoari menderatua? Beste hiru bertsoek ez bezala honek *eta* du hastean. Formari bagagozkio, zer esanik ez indikativo dela, *-(e)n* atzizkiaren bidez subjuntivo (ala inperativo?) bihurtua, orain baino lehen ikusi dugun beste zenbait bezalaxe.
208. *gauça ororen*: *gauz'ororen* ahoskatu behar da sinalefa eginaz.

- 209 Honequila albayteça bethiere conuersa
 Gaixtoequi ecin ayte gayzqui beci prouecha
 Bercer eguin eztaçala nahi eçuqueyena
 Ezetare falta ere hiaurc nahi duyana
 Legue honi segui vedi salbu nahi duyena.

Hamar manamenduyac

- 214 Adoreçac iangoyco bat onhestz oroz gaynetic
 Haren ycena ez iura causa gabe vanoqui
 Ygandiac eta vestac sanctifica deuotqui
 Ayta eta ama ohora içac vici yçañ lucequi
 Ehor erho eztaçala ezetare gaycetsi
 Norc veria vayecila emazteric ez hunqui
 Vercerena eztaçala ebaxi ez eduqui
 Fama gayciq eztemala lagunari falsuqui

-
209. *albayteça*: hona berriro *albait-*, inperativo tankerako adizkia sorreraziaz. *Konbersatu* iragankor da, beraz. Ikus I,36; I,37; I,197.
210. *ayte*: bizpahirutan atera zaigun *dayte*-ren bigarren persona, ez *date*-rena; honena *izate* edo izango litzateke, obran ageri ez bada ere. *Ecin date* (indikativo) eta *ecin ayte*, *dayte* (ahal izatekoa), biak darabiltza Etxeparek: ikus I,104; II,112 (*date*); IV,33 (*dayte*).
beci: gehienok *baizik* esan ohi duguna. Ikus III,6; IX,8. Honen parean, haatik, *baieci* eta *baieci*la ere aurkitzen ditugu zentzu beraz.
211. *eztaçala*: dativo artizkirik gabe. *Ez dezaala* (hik) izango litzateke euskara batuan.
eçuqueyena: hots, ez *bukeena*. Jakina, heuretztat.
212. *ezetare falta*: hemen, beste batean esan genuenez, *falta* iragankor da eta «egin gabe utzi» esan nahi du: ikus I,96; I,152. *Eztaçala falta* izango litzateke forma osoa.
ere: *ezetare*-k bere baitan *ere* badu ere, berriro esaten du.
hiaurc: ikus I,171; han dago esana *-aurc* horrekikoa.
duyana: eta hurrengo bertsoan *duyena*: hik eta hark.
213. *vedi: segui*, beraz, poetarentzat iragangaitz da. Dativoari dagokion artizkirik gabe dago adizkia; *bekio* ez da agertzen obra osoan, baina *vequit* bai: IX,12.
214. *adoreçac*: sinalefa egina dago hemen, *adora*-k azken *-a* galdurik.
215. *causa gabe*: inoiz ez dio poetak *kausarik*, partitiboa alegia, *gabc*-ren aurrean.
vanoqui: hitz hau, erro hau hobeki esan, II,28an ere agertzen da.
217. *ayta eta*: sinalefa egin behar da eta *ait'eta* irakurri.

- 209 *Honekila albaiteza bethi ere konbersa,
gaixtoeki ezin aite gaizki bezi probetxa;
berzer egin eztazala nahi ez ukeiena
ezetare falta ere hiaurk nahi duiana;
lege honi segi bedi salbu nahi duiena.*

Hamar manamenduiak

- 214 *Ador'ezak iangoiko bat, onhets oroz gainetik;
haren izena ez iura kausa gabe banoki;
igandiak eta bestak sanktifikat debotki;
aita eta ama ohora itzak, bizi izan luzeki;
ehor erho eztazala ezetare gaitzetsi;
nork beria baiezila emazterik ez hunki;
berzerena eztazala ebatsi ez eduki;
fama gaitzik eztemala lagunari falsuki;*

ohora içac: hemen ere bai eta *ohor'itzak* ahoskatu, edota *-a* gorderik, baina *-ai-* diptongo dela.

yçan: hi, alegia. Berriro ere, beraz, indikatiboa dugu *-(e)n* atzizkiaren bidez subjuntivo bilakatua, finala.

218. *erho:* inork inor hil, alegia, gaur esaten dugunez. *Hil* Etxeparearentzat inork bizia galtzea da, ez inori galerazitzea. Halaz ere behin agertzen da, horratik, *hil* iragankorra, baina zentzu metaforikoa du; ez, alegia, inori bizia kendu, baizik «iraungi, itzali, ito» bailitza. Ikus II,53, Lafonek oso bestela iruzkintzen badu ere, ikusiko dugunez. *Erho-* beste askotan agertzen da, baina «zoro, ergel» esan nahi duela. Erro berdina da bietan, noski, bi zentzuz jantzia.

eztaçala: lehenxeago (I,211) ikusi duguna.

gayçetsi: *gayçets* behar luke berez, baina Lafonek dioenez Etxepare puntu honetan lasai xamarra da, askotan bertsoak agintzen diolako hemen bezala; errimak, alegia. Ikus «La langue...», or. 325.

219. *vayecila:* goraxeago atera zaigun *bezi-*ren kidea, esan bezala. Ikus I,210. *ez hunqui:* bestetan esan dugunez, izenorde desberdinak izanik ere, adizkia errepikatu gabe maiz uzten du poetak. Hemen, esate baterako, aurreko bertsoan ez bezala, hirugarrengoa da pertsona eta *beza* dago esan gabe, lehen (*ez*)*tazala* bigarrena zelarik.

220. *eztaçala:* lehen bezalaxe: hik, alegia.

ebaxi: *ebax* (ebats) behar luke, lehenxeago esan bezala, baina silaba bat gehiago behar zuen poetak.

221. *eztemala:* hik, noski. Dativo artizkirik ez du; ikus, ostera, gorago atera zitzaigun *eztemayo* (I,148).

- Bercen emazte alabac ez desira gayxtoqui
 Eçetare vnhasuna lecot bedi iustoqui.
- 224 Manamenduyac hoyec dira iangoycuac emanic
 Hoc veguira diçagula salua guiten hegatic.

Iudicio generala

- 226 Iudicio generalaz nola orhit eztira
 Beccatutan vici dira bethi vere aysira
 Egun hartan gal ezquiten aycinetic veguira
 Han orduyan eztuquegu ehorc ere ayzina
 Harçaz vnasa orhitcia çuhurcia handi da
- 231 Arma arma mundu oro iudicio handira
 Ceru eta lur ororen creadore handia
 Munduyaren iuyacera rigorosqui heldu da
 Nola gauden apphaynduric batbederac beguira.
- 235 Manamendu ygorten du mundu gucietic

223. *unhasuna*: lehen *unharçuna* atera da (I,94).
lecot: hots, salbu. Baina *lecot*, dirudienez, adverbio edo da: ikus IV,38: XIII,68.
224. *manamenduyac*: lau silaba baizik ez dezake neur; hartaz, honela ahoska tu behar: *manamendwyak*.
hoyec: hau eta ondoko *hoc* lehen mailako erakusleak dira, elkarren ki-deak. Ikus Lafon: «La langue...», or. 319-320.
iangoycuac emanic: bertso erdi hau bera atera zaigu, I,107, eta berriz aterako, II,127.
225. *hoc*: beste inon ez da agertzen obra osoan. *Hoyec*, ostera, aurrekoan eta I,196an. Lehen mailako erakusleak dira.
guiten: hiru bertso beherago *ezquiten* aterako zaigu. Hauek subjuntivo hutsak dira, ez baitute indikativoaren erroa, lehen atera zaigun zenbaitek bezala.
hegatic: *hogatik* ezin esan nonbait, *hoyegatic* bait dio beste leku batean (I,350); hau, ordea, luzeegi gertatzen bertsorako eta lehengo *hoc*-en ondoan orain hirugarren mailakoa sartzen digu: *hoc* eta *be-*. *Hegatic* hemen baizik ez da agertzen.
226. *nola*: hemen bezala kausala denean, bitara jokutzen du poetak: inoiz batiere aurrizki-atzizkirik gabe ematen digu aditza, hemen bezala; ikus gainera II,95; X,24; inoiz, aldiz, *bait-* erasten dio adizkiari: I,75. Horrek badu, haatik, bere arrazoia: hemen bezala adizkia gorririk dagoenean, *nola*-ren mendeko perpausa protasian dago; *bait-* duenean, ostera, apodosian.

*berzen emazte alabak ez desira gaixtoki,
ezetare unhasuna, lekot bedi iustoki.*

- 224 *Manamenduiak boiek dira, Iangoikuak emanik;
hok begira ditzagula, salba giten hegatik.*

Iudizio jenerala

- 226 *Iudizio jeneralaz nola orbit extira,
bekbatutan bizi dira bethi bere aisira;
egun hartan gal ezkiten, aitzinetik begira,
han orduian eztukegu ehork ere aizina;
barzaz unsa orbitzia zuburtzia handi da.*
- 231 *Arma! arma! mundu oro iudizio handira!
Zeru eta lur ororen kreadore handia
munduiaren iuiatzera rigoroski heldu da;
nola gauden aphaindurik batbederak begira.*
- 235 *Manamendu igorten du mundu guzietarik*

orbit: badirudi *orbicen* ere egoki zatekeela, baina beharrezko ez, itxuraz.

Orbicen behin bakarrik darabil: VI,14.

227. *aysira*: beren gogara, alegia: gogoak ematen dien eran.
228. *ezqiten*: subjuntivo garbia, ez orain arteko askotan bezala subjuntivo bilakatutako indikativoa. *Guiten* bestetan ere agertzen da: ikusi berria dugu I,225. Horren parean beste forma hauek ere badatoz: *guitecen* eta *guitian*.
229. *extuquegu*: indikativoa, jakina.
ayzina: ikus I,156. Bertso hura eta hau ia berdinak dira.
230. *Harçan*: hala dio fac-similek, baina *harçaz* behar du, antza. Ikus Lafon: «Notes...», or. 140.
çuhurcia: -a organika duela hemen nabari da.
231. *arma, arma*: oihi antzekoa da, *eia* bezalakoa. Ikus *harmac*, I,180 (tit).
232. *eta*: hemen ageri denez, lehen bertso laurdenaren buruan *eta*, pentsa zitekeen bezala, elkartzaile ere izan daiteke. Ez da hori kontua, baizik, hori inola ere ukatu gabe, ea hortik eta laurden bakoitzaren burutik kanpo, menderatzaile izan ahal daitekeen. Gure ustez ez. Duda mudazko pasarte bakarra aterako zaigu. Ikus lehen esana: I,121.
233. *heldu da*: dator, jakina.
235. *mundu gucietaric*: hots, mundu osoan zehar.
gucietaric: hona Lafonek, dirudienez, singularrean onartzen ez duen -ric pluralean erabilia. Hemen eta beste leku askotan, noski. Singularrean, ordea, bitan bakarrik. Ikus I,189.

- Gende oro bat daquion iosafaten vilduric
Ehonere ehorere escapatu gaberik
Ceru eta lur gucia daude yqharaturic.
- 239 Eryoa manacen du eceyn falta gaberik
Hilac oro dacacela aycinera viciric
Hantiç harat eztuquela vothereric iagoytic
Mundu oro iarriren da bi lecutan hersiric
Glorian ezpa yfernuyan ezta escapaceric.
- 244 Manacen du yfernuya andi eta vortizqui
Han direnac ygoriçan luçamendu gaberik
Arima eta gorpucetan nahi tuyela icussi
Eta emanen darayela cer vaytute mereci.
-
236. *bat*: beste bertso batean ere (V,11) ageri da *batbu* aditzaren erro hau.
Batbu partizipioa bera, -z atzizkia duela, ikus VI,12.
daquion: hura hari, noski. Beste hirutan ere ikus dezakegu adizki hau:
V,4; V,27; XIII,85.
237. *ere*: bi bider bertso berean.
239. *eceyn falta gaberik*: hemen *falta* ez da aditz erroa, baizik izena. Hots.
ez du esan nai «inork huts egin gabe», baizik «batere hutsik egin
gabe». *Falta*, hortaz, *eceyn*-i lotua dago, ez ondoko hitzari.
240. *hilac oro*: ikus I,48.
dacacela: herioak ekarri, alegia; hark haiek, beraz. Euskara batuan *da-
kartzala* litzateke. Ohar gauza batez: *manatu*-ren konpletiva nahiz *-ela*
naiz *-en* atzizki bidez ematen du poetak: ikus I,236 eta I,245.
241. *hantic harat*: hiru lekutan aurkitzen dugu esapide hau: I,372; I,376.
Axularrek ere oso gogoko zuen: 23 aldiz darabil. *Iagoitik, harrez
gero*, esan nahi du, eta hainbestez gauza bera dago bertsoan bi bider
esana, gero *iagoytic* bait dio. Ziburuko Etxeberrik «Han hara eztu-
quetela badaquite bideric» dio: *Manual devotioñezcoa*, or. 50. Esa-
pide honetan beste gutxitan bezala nabari da guttiz argi semantika
aldetikako esanahi aldakuntza: berez leku batetik bestera aldatzea
esan nahi du (balio fisikoa); baita denboraren joana ere, ordea (den-
borazkoa); azkenik ilativa ere izan daiteke (logikazkoa).
eztuquela: indikatiboa. Ikus I,229.
242. *iarriren da...hersiric*: ia ia *bersico da* balio bezalaxe. «Pour exprimer
certaines nuances d'aspect» darabiltzala poetak *iarri, ioan, eraman, eza-
rri* dio Lafonek guttiz zuzen: «La langue...», or. 330.
243. *glorian*: bi silabaz ebaki behar da: *gloryan*.
ezpa: lau pasartetan ageri da hitz hau eta lauretan esanahia berdintsua.

*jende oro bat dakion Iosafaten bildurik;
ehon ere ehor ere eskapatu gaberik
zeru eta lur guzia daude ikbaraturik.*

239 *Erioa manatzen du, ezein falta gaberik
hilak oro dakatzela aitzinera bizirik,
hantik barat eztukela bothererik iagoitik;
mundu oro iarriren da bi lekutan hersirik;
glorian ezpa ifernuian; ezta eskapatzerik.*

244 *Manatzen du ifernuia andi eta bortizki
han direnak igor'itzan luzamendu gaberik,
arima eta gorputzetan nahi tuiela ikusi
eta emanen daraiela zer baitute merezi.*

badu ere, ez du erabat berdina. Hemen, itxuraz, bere jatorria duen ez bada-ri oso hurbil dagokio oraino: «si no es en..., en...», hots, «edo... edo...». Baina beste pasarte batean askoz bere eskukoago dirudi, bertso erdiko geldiuenearen ondoan ageri bait da (IX,4): «de lo contrario» edo esan nahi du.

ezta escapaceric: esapide hauxe bera agertzen da beste behin ere, hemen bezala bigarren bertso erdia beterik: ikus XIII,3.

244. *andi:* II,99 ere *b-* gabe dago idatzia. «Suffixes de dérivation qui valent pour tout un groupe» dio Lafonek pasarte honi buruz: «La langue...», or. 330; hots, *-zki* bitan esaten ibili gabe, bigarrenari bakarrik erantsi dio. Ikus, ordea, III,4; eta I,78.

vortizqui: *-b-* duela ere atera zaigu lehen (I,88); gabe ere bai: I,96.

245. *ygoriçan:* osorik idaztekotan *ygor diçan* behar luke. Beste gehiagotan ere baditugu honelako apokopeak, *d-* soila ez ezen *di-* silaba osoa ere galtzen dutenak: ikus gorago I,204; I,90 eta ondoko bertsoan *tuyela*. Sujeto aldakuntza: *ifernuak*.

246. *arima eta:* ahoska ezazu *arim'eta*, sinalefa eginik.

tuyela: arestian esan bezala *dituyela*-ren ordeaz dago. Baina ez da hori bakarrik: *tuyela* ahoskatu behar da, bi silabaz, *nahi*-ren *-b-* mutu erazitzea baino askoz bidezkoago bait dirudi. Ikus II,128: hor beste horrenbeste gertatzen da. Baina *-tuye-* nahitaez silaba batean ebaki beharra beste batean nabari da: II,101.

247. *eta emanen:* *et'emanen* irakurri behar da, sinalefa eginik.

darayela: hark haiei, noski.

cer vaytute: bestetan ikusi dugunez, galde hitza delakoaz erlatibo gisa baliatzen denean poetak adizkiari *bait-* erasten dio: ikus I,14; I,54.

- 248 Gende honac onsa pensa iuge hunen gaynian
 Nola duyen gucietan potestate handia
 Eryoan yfernuyan ceru eta lurrian
 Ceren dabil haren contra vada veqhatoria.
- 252 Gure artian haur dacussat ixutarçun handia
 Nola dugun cerbiçacen hanbat gure exaya
 Iangoycoa desconoci gure saluaçalia
 Eta oroc eçaguçen dela videgabia.
- 256 Haren bier emanen du sentencia piçuya
 Elgarrequi pena diten ifernuco garrian
 Seculaco suyan eta eceyn pausu gabian
 Oroc othoy onsa pensa cer den yrabacia.
- 260 Egundano ezta içan ez içanen iagoytic
 Iudicio hayn handiric ezetare vorthizic
 Sortu eta sorcecoac hilez guero pizturic
 Oroc hara vehar dute escusatu gaberic.

248. *gaynian*: ikus I,174.

onsa: eta *unsa* ere bai, esan bezala.

hunen: baina *honen* ere bai.

249. *nola*: konpletiva gisakoa, konjuntzioa. Ikus I,108.

251. *ceren*: galdera, gehienok *zergatik* esan ohi duguna. Ikus I,70.

vada: bere berea duen lekutik aterea bide dago hitz hau. Beste hiru pasartetan *ceren bada (vada)* batera dator, ez bakandurik, hemen bezala: ikus II,60; III,34; XII,48. Hemen poetak, dirudienez, aukera larria egin behar izan du; *haren kontra* bertso erdian zangalatrau ipiniko ez bazuen, *dabil* edo *vada* bietako bat bigarren bertso erdira aldatu behar zuen; *dabil* aldatzea ez zaio ongi iruditu nonbait, galderazko perpausa delarik aditza urrunegi gelditzen zelako edo, eta *vada* atzeratu nahiago izan du. Ez dugu inola ere esan nahi *bada*-k nahitaez perpausean beti bigarren lekua — hasierakoa ez dena — hartu behar duenik. Hemen galderazko perpausez ari gara; bestelakorik agertuko zaigu. Ikus VIII,17; IX,11.

252-5. Ahapaldi hau bera da I,83-86, grafia aldakuntza gutxi batzuk gorabehera. Han *Iangoycua* eta hemen *Iangoycoa*; han *eçaguçen* eta hemen *eçaguçen*. Ikus ahapaldi hartako oharra.

256. *harren*: Lafonek, dakidala, ez du inon aipatzen, ez izenordeen paradigmaman («La langue de Bernard Dechepare», pag. 319-320) sartzen. Genitivo da inondik ere, eta erakusleren baten genitivo; plurala gainera, dirudienez, beste *gure bion* (VII,15) harekin erkatzen bada. Horrenbestez

- 248 *Jende honak, onsa pensa iuie hunen gainian
nola duien guzietan potestate handia,
erioan, ifernuian, zeru eta lurrian.
Zeren dabil haren kontra, bada, bekhatoria?*
- 252 *Gure artian haur dakusat itsutarzun handia,
nola dugun zerbitzatzen hanbat gure etsaia;
Iangoikoa deskonozi gure salbazalia
eta orok ezagutzen dela bidegabia.*
- 256 *Harren bier emanen du sententzia pizuia
elgarreki pena diton ifernuko garrian,
sekulako suian eta ezein pausu gabian.
Orok, othoi, onsa pensa zer den irabazia.*
- 260 *Egundano ezta izan, ez izanen iagoitik,
iudizio hain handirik ezetare borthitzik;
sortu eta sortzeoak, hilez gero pizturik,
orok hara behar dute eskusatu gaberik.*

hayen eta *heyen*-en parekoa dela aitortu behar. Guk *haiei bie* esango gnukeenaren ordezt *harren bier* dio poetak. Ikus horren nominatiboa: *hayec biac* (IX,22).

257. *diten*: zinetako subjuntiboa. Beste inon ez da agertzen forma hau, baina *guiten* ikusi dugu eta *citen* ere ikusiko: I,225; I,447.
258. *eceyn pausu gabia*:- klitxe hau hiru bider topa dezakegu: I,177; XIII,70.
260. *ez... ez*: bi mailatako ukapena. Lehenak bakarrik du laguntzailea eta, hain zuzen, ezezkoa denez gero, partizipioaren aurrean jarria. Aurrera *ez... ez...* beste modu batetara emanak aurkituko ditugu; ikus II,102.
261. *vorthizic*: -b- duela eta ez duela, bietara atera zaigu.
262. *sortu eta*: hemen *eta* ez da inola menderatzaile, lehen ikusi dugun *orbit eta* hura bezala: I,99. Hemen elkartzaile hutsa da: «los nacidos y por nacer»; bigarren izena bakarrik egotea deklinaturik, besterik ez. Bereiz, hortaz, hau eta III,21: beste honetan *sorthu eta* gerundio gisakoa da; menderatzaile, beraz, *eta*.
pizturic: hala dio, ez *bizturic*.
263. *oroc*: honenbestez badirudi aurreko bertsoan *sorcecoec* behar zuela, ez *sorcecoac*, adizkia iragankorra baita. Honi «nominativum pendens» deritza; hots, zintzilik gelditzen da behar lukeen atzizkia hartu gabe, gero haren ordezt beste hitz batek hartuko duelakoan.
hara vebar dute: ikus I,33: *hara dira* balitz bezala.
escusatu gaberik: ikus I,324; bertso erdi hau bera du eta lehenbizikoa ere ia bera.

- 264 Anhiz gauça vehar dira iudicio handian
 Iugeac duyen potestate parte ororen gaynian
 Demandantac erran deçan vere causa eguiaz
 Bayetare defendentac bere defensionia
 Porogatu datenian norc duqueyen çucena
 Sentenciaz eman deçan iugiac nori veria.
- 270 Egun hartan iuge date mundu ororen iabia
 Baytu ororen gaynian potestate handia
 Acusari vera date eta conciencia
 Beqhatu oro publicoqui aguerico orduyan.
- 274 Beqhatoren contra date orduyan mundu gucia
 Ceren duten ofenditu hayen creaçalia
 Ordu hartan ixil dauque triste veqhatoria
 Orotaric cerraturic daude paussu guciac.
- 278 Iuge iauna iraturic egonen da gaynetic
 Yrestera apphaynduric yfernuya azpitic
 Exay gayça acusacen ezquerreco aldetic
 Beccatuyac escuynetic minçaturen publiqui

264. *vehar dira*: ikus I,129.

265. *iugeac*: bi silabaz ahoskatu behar da: *iugyak*.

duyen: subjuntivo dela garbi ikusten da ondoko *erran deçan* erreparaturik.
 Beraz hainbeste bider aipatu ditugun *-en* atzizkiaren bidez subjuntivo
 bihurturiko indikativo haietakoa da.

parte ororen: sinalefa egin behar da eta *part'ororen* ebaki.

266. *eguiaz*: ikus I,182.

267. *defensionia*: bost silaba ditu, ez sei; ahoska, beraz, *defensyonia*.

268. *datenian*: indikativo, noski, eta horregatik *porogatu*, ez *poroga*. *Duqueyen*
 ere indikativo, jakina.

çucena: hemen substantivoa da; bestetan *zuzenbide* erabiltzen du. Ikus
 IV,23.

269. *iugiac*: bi silabaz ebaki behar da: *iugyak*.

270. *mundu ororen*: lau silaba baizik ez du: *mundwororen* ahoska.

271. *baytu*: bertsoaren hasieran bitxi samar irudi dakioke norbaiti, baina ez
 ahantz lehen esana: *bait-* antzineko idazleengan erlativo soila da maiz,
 hemen bezala: ikus I,146. Han ere puntuazio sendo ondoan zegoen.

272. *conciencia*: orain arte atera zaizkigun *confessione*, *defensione* eta beste-
 tan *-i-* beti vokalerdi zen; hemen ez, ordea; *conciencia* bost silabata-
 koa da.

- 264 *Anbitz gauza behar dira iudizio handian:
iujeak duien potestate parte ororen gainian,
demandantak erran dezan bere kausa egiaz,
baietare defendentak bere defensionia;
porogatu datenian nork dukeien zuzena,
sententziaz eman dezan iujiak nori beria.*
- 270 *Egun hartan iuie date mundu ororen iabia,
baitu ororen gainian potestate handia;
akusari bera date eta konzienzia;
bekhatu oro publikoki ageriko orduian.*
- 274 *Bekhatoren kontra date orduian mundu guzia,
zeren duten ofenditu haien krezalia;
ordu hartan ixil dauke triste bekhatoria;
orotarik zerraturik daude pausu guziak.*
- 278 *Iuie iauna iraturik egonen da gainetik,
irestera aphaundurik ifernua azpitik,
etsai gaitza akusatzen ezkerreko aldetik,
bekhatuak eskuinetik minzaturen publiko:*

-
273. *beqhatu oro*: -u vokalerdi eginez ahoskatu behar da: beraz, *bekhatworo. aguerico*: hots, da edo dira.
274. *orduyan*: bi silaba baizik ez du eta *ordwyan* ebaki behar da.
275. *ceren*: kausala dela ez da dudarik; zentzuari hala zor zaio eta Lafonek eta Akesolok ere hala itzultzen dute. Baina gainerako pasartean ez bezala adizkiak hemen -en du, *bait-* ez. Arrazoa, ikus, otoi, IX,10an.
276. *dauque*: hots, dagoque. Ikus I,111.
triste veqhatoria: beste batean esan bezala, hau klitxe antzekoa da eta *gaixo* (ikus I,151) bezala triste ere izenaren aurrean joan daiteke. Ikus halere I,120; I,441.
277. *paussu*: edo igarobide; *geldialdi* esan nahi duenean beti -s- bakarrez idazten du. Ikus I,177.
279. *yrestera apphaynduric*: hots, iresteko prest. Baina guk gehienetan -ko esaten dugunaren ordeaz hemen -ra. Ikus I,234: han halere *apphaynduric -ra* gabe.
281. *minçaturen*: hemen lehen bertsoan ez bezalako laguntzailea behar da, hots *dira*, eta halere isilik utzi du.
publicui: orain arte *publicoqui* atera zaigu: I,154; I,173.

- Hire contra heben gutuc ihaurorrec eguinic
Gayzquienic contra date conciença varnetic.
- 284 Estalceco ez içanen ehonere leq̄huric
Aguercera norc eguinen ordu hartan vathiric
Mundu oro egonen da hayen contra iarriric
Saynduac ere ordu hartan oro egonen ixilic
Iugeac ere ez ençunen ezeyn ere othoyc
Egun harçaz orhit guiten othoy hara gaberic.
- 290 Non dirate egun hartan hebengo iaun erreguiac,
Duque conde marques çaldun eta verce iaun nobliac
Eta hayen armadaco guiçon sendoen valentiac
ordu hartan valiaco guti hayen potenciac.
-
282. *hire*: eta ez *heure*, *gutuc* badio ere; *gutuc* hau hitanoa baita. Ez, alegia, *bik gu*.
heben: behin bakarrik *eben* (I,379); *hemen* inoiz ez.
ihaurorrec: ikus I,171.
gutuc: bestetan ez da agertzen, baina *guiren*-en zutanorik bai: hots, *guituçu* (X,15; X,18; X,38).
283. *gayzquienic*: «y lo que es peor», baina euskaraz superlativo delarik. Ikus Lafonen iruzkina bertso honezaz: «Notes...», or. 146.
conciença: lehen *conciencia* atera zaigu: I,272.
284. *ez içanen*: esan zezakeen *ezta içanen* eta bertsoak balio. Adizkia esan gabe uzten duenean arrazoia ez da, beraz, beti metrika; bere — eta gure — hizkera da horrelakoxea.
285. aurreko bertsoan isilik utziriko laguntzailea *da* bazen, hemen *du*.
vathiric: *erabakia hartu* edo da *vathi egitea*.
286. *egonen da... iarriric*: *iarrico da* balio bezalaxe ia. Ikus I,242.
287. *saynduac*: bi silabaz ebaki behar da: *saindwak*, edo bestela *ere -r-* mutu erazirik silaba bakarrez. Baina lehenak egokiago dirudi, bai Etxeparegan bai egunoroko hizkeran usuago gertatzen baita.
oro egonen: lau silaba baino gehiago ez dezake izan eta *orwegonen* ahoskatu behar da. Laguntzailea, *dira*, isilik utzi du hemen ere.
288. *iugeac*: hau ere bi silaba bakarrez ebaki behar da: *iugyak*, *ere* silaba bakarreko egin nahi ez bada.
ez ençunen: hots, du.
othoyc: hitz honek garbi erakusten du poetarentzat *-oi* diptongoz amaitzen direnak kontsonantez amaitzen direnak bezalako direla. Ez du, alegia, *othoyric* idatzi, nahiz eta metrikaren aldetik *othoyc* bezalaxe hiru silaba izan. Ikus Lafon: «La langue...», or. 318: «...et doit, par suite, être lu *othoyic*». Ikus, aitzitik, *araura*, ez *arauera*: Hitzaurre, 19. lerroa.

«hire kontra heben gituk, ihaurorrek eginik».
Gaizkienik kontra date konzienza barnetik.

- 284 *Estaltzeko ez izanen ebon ere lekburik;
agertzera nork eginen ordu hartan bathirik?
Mundu oro egonen da haien kontra iarririk,
sainduak ere ordu hartan oro egonen ixilik,
iujak ere ez enzumen ezein ere othoiik;
egun harzaz orbit giten, othoi, hara gaberik.*
- 290 *Non dirate egun hartan hebengo iaun erregiak,
duke, konde, markes, zaldun eta berze iaun nobliak
eta haien armadako gizon sendoen balentiak?
Ordu hartan baliako guti haien potenziak.*

289. *guiten*: ikus I,228.

bara gaberik: hots, hara baino lehen. Hori esan nahi du eta denborazko balioa du *gabe*-k batzuetan. Ikus XIII,62, besteak beste.

290. *dirate*: hainbat bider agertu den *date*-ren plurala.

erreguiac: lehenagoko beste ahapaldi bat aztertzean esan bezala (ikus I, 78-82), hark eta honako beste hirurok gauza bat dute berezia: bertso bakoitzaren azken hitzean *-iac* nahiz *-yac* silaba bakarra dela eta horrenbestez *-i-* eta *-y-* vokalerdi bilakatzen direla. *Erregyak* ebaki behar da, beraz.

291. *Nobliac*: ahoska *noblyak*.

292. *sendoen*: hau ere bi silabaz ebaki behar da: *sendwen*.

valentiac: ahoska *balentyak*.

293. *valiaco*: lehen esan bezala (ikus I,11), *valia* Etxeparegan iragankorra da batzuetan, iragangaitza besteetan; Axularren *balio-* lehen kasuan eta Axularren *balia-* bigarrenean. Lehena denean (gaztelaniara joko dut tautolojiak txuliatu eta kontua behar bezala argitzeko) «valer» esan nahi du («vale tanto», «tiene tal poder, valor»), aditzari nahiz izenari hurbilago zaiolarik; hots, zerbaitek berez duen balioa. Bigarrena denean, aldiz, «aprovechar, ser útil, servir» esan nahi du, inori probetxugarri izan, alegia. Baita «que Dios me valga» ere, baina «valga» honek ez du zer ikusirik Jainkoaren «balioa»-rekin, lehenarekin. Hainbestez Axularrek poliki bereizten ditu *deus balia-* nahiz *deus guti balia-* (ikus lehena 137; 137; 147; 223; 348; eta bigarrena, 147), beti adizki iragangaitzez darabiltzalarik, batetik, eta *deus guti balio* (ikus 98; 143; 159; 159; 297; 299; 348; 349) nahiz *guti balio* (ikus 139; 220) edota *deus balio* (ikus 107; 108; 138; 160; 171; 180; 270; 294; 349; 349), beti adizki iragankorrez, bestetik, *balia-* eta *balio-* idazteko formaz ere bereizten dituzenez gero. Etxeparek ez, ordea. Hona orain kora-

- 294 Iurista eta theologo poeta eta doctoriac
 Procurador aduocatu iuge eta notariac
 Ordu hartan aguerico clarqui hayen maliciac
 Eta guti valiaco cautela eta parleriac.
- 298 Ayta sayndu cardenale apphez eta prelatuyac
 Berez eta ardi oroz eman vehar han conduya
 Egun hartan handiena yçanen da erratuya
 Eta vardin iuyaturen handia eta chipia.
- 302 Afer date egun hartan hari apellacia
 Ehonere eztaçagu iaunic vere gaynïan
 Malicia gayci çayca eta mayte eguia
 Elas othoy oroc eguin oray penitencia
 Egun hartan guero eztugun eguiteco handia.

piloa: bi bertso hauetako *valiaco guti* eta *guti valiaco*, biak adizki laguntzailerik gabe esanak, Axularren *guti balia-* al dira, hots iragan-gaitzak, ala Axularren *guti balio-*, hots iragankorrek? Lehena, ene ustez, poetak ez bait du esan nahi *potenciac* eta *parleriac* guti *balio* duela, hots zenbatetarainoko balioa duen, baizik ez zaizkiela ezertarako *baliatuko*, ez dietela deus ere lagunduko juizio egunean haien jabe direnei. Hortaz *potenciac* eta *parleriac* nominativo pluralak dira, ez ergativo singularrak.

potenciac: ebaki *potenzyak*.

294. *iurista eta*: sinalefaz irakurri behar da: *iurist'eta*.

poeta eta: berebat sinalefaz, *poet'eta*.

doctoriac: -i- vokalerdi eginik, *doktoryak*.

295. *notariac*: hemen ez litzateke beharrezko *notaryak* ebakitzea; *iuge eta* elisioa egin eta *iug'eta* ebaki daiteke; baina eskemari ere hobeki dator kio *notaryak* irakurtzea.

296. *aguerico*: dira, noski.

maliciac: ahoska *malizyak*.

297. *valiaco*: ikus arestian esana, I,293.

cautela: honen ordez *eta*-ren bidez honi lotzen zaion beste izenak, *parleriac*, hartu du pluraleko atzizkia. Ikus I,244. Eta hala behar ere, *cautela eta* sinalefaz *kautel'eta* ebakiko bazen, -c gabe behar bait zuen.

parleriac: ahoska ezazu *parleryak*.

298. *prelatuyac*: hau ere *prelatwyak* ebaki behar. Zergatik *prelatuyac* eta ez *prelatuyec*, gero ondoko bertsoan *eman vehar* iragankor delarik? Hau honela esplika daiteke: lehen ikusi bezala (I,262) «nominativum pendens» da eta bederatzi bertso gorago hasten den galdera (*Non dirate...*) hemen amaitzen; honenbestez *prelatuyac dirate*-ren sujeto litza-

- 294 *Iurista eta theologo, poeta eta doktoriak,
prokurador, adbokatu, iuje eta notariak?
Ordu hartan ageriko klarki haien maliziak
eta guti baliako kautela eta parleriak.*
- 298 *Aita saindu, kardenale, apez eta prelatuiak?
Berez eta ardi oroz eman behar han konduia;
egun hartan handiena izanen da erratuia
eta bardin iuiaturen handia eta xipia.*
- 302 *Afer date egun hartan hari apelatzia,
ehon ere eztazagu iaunik bere gainian;
malizia gaitzi zaika eta maite egia.
Elas, othoi, orok egin orai penitentzia,
egun hartan gero eztugun egiteko handia.*

-
- teke, bertso horietako beste izen guztiak bezala. Lafonek singularizat jotzen du, baina ez dirudi hala denik, aurreko bi ahapaldietan jauntxo guztiak plural bait dira (ikus 1545, *Bernat Dechepare, Olerkiak*, or. 148). Stempf-ek ere bai: ikus *Glossar...*, or 247. Lehen explikazioari deritzat hoberen: plurala, baina «nominativum pendens».
299. *conduya*: hau ere *konduya* ahoskatu behar da.
300. *erratuya*: era berean *erratuya*, hiru silabaz.
301. *iuyaturen*: hots, dira.
handia eta chipia: hemen aukera egin behar da: *chipia* hiru silabaz ebaki eta orduan *handi'eta* esan, edota beste bertso guztietan bezala *txipya* bi silabaz ebaki eta beste bi hitzak dauden daudenean irakurri, etena *eta*-ren erdian *dela*. Lehenak hobe dirudi.
302. Bertso hau eta I,147 ia bera dira, lehenbiziko bi bertso laurdenak elkarrekin trukaturik egotea.
303. *eztaçagu*: hark, alegia, ez duela bera baino goragoko jaunik ezagutzen. Ikus IV,37.
304. *gayci*: agertzen den hiru bertsoetan konstrukzio bera du: inori gaitzi izan. Ikus V,4; XII,44. Higuin garri, gorrotagarri edo esan nahi du.
eta mayte: Adizkiaren elipsia; ez, ordea, bertso berean dagoen iragangaitzarena; gezurra badirudi ere, aldakuntza izugarria bait da batetik bestera, *du* falta da. Beste zazpitan agertzen da *maite* ez adjetivo, baizik ondoan adizkia duela, eta zazpitan adizki iragankorra du. Ikus II,27; IV,30; IV,38; V,13; IX,45; X,11; XII,46.
305. Bertso hau eta I,155 bera dira.
306. Honek eta I,162 ere antz handia dute.
guero eztugun: *gerweztugun* ebaki behar da.
eguiteco: beste hartan (I,162) esan genuenez izena da.

- 307 Seynaliac ginen dira aicinetic tristeric
Elementac ebiliren oro tribulaturic
Iguzquia ilharguia odoletan ecinic
Ychaso samurturic goyti eta veheyti
Hango arraynac icituric ebiliren ialguiric.
- 312 Eta lurra icigarri oro iqharaturic
cuhamuyec dacartela odolezco ycerdi
Tenpestatez igorciriz ayre oro samurric
Mendi eta harri oro elgar çaticaturic
Mundu oro iarriren da suyac arrasaturic.
- 317 Iuge iaunac manaturen vera iauguin gaberic
Gauça oro xahu deçan vehin suyac lehenic
Saxu eta quirax oro dohen mundu gucitic
Eta hala iarriren da lur gucia erreric.
- 321 Trompeta da minçaturen mundu gucietaric
Hilac oro iayqui huna çuyen hobietaric

-
308. *tribulaturic ebili*: ikus lehen esan genuena: I,242.
309. *ecinic*: lehen (I,21) *ecitian* atera da.
310. *goyti*: ikus I,325; *goiti*, *beheiti* adjetiboak dira berez.
311. *hango arraynac*: lau silabaz ahoskatu behar da: *hangwarrainak*.
icituric ebili eta *ialguiric ebili*: ikus I,242.
312. *icigarri*: beste askotan bezala adizkia (*ebiliren*) esan gabe dago.
313. *dacartela*: gorago atera dira honen antzeko bi adizki, honek bezala *-ela* zutenak: I,89; I,95. Hirurotan, dirudienez, atzizki hori modala bide da; *Dacacela* (I,240) bestelakoa da.
odolezco ycerdi: halaz ere *guiçon naturazco* (III,65). Biak dira guztiz jatorrak, noski. Ikus lehena bezalakoak: II,15; XIII,29.
314. *samurric*: lehengo (I,310) *samurturic* bezalakoxea balioz.
315. *elgar çaticaturic*: hemen *çaticaturic* ez da, nolazpait esan, pasivo edo; bestela esan, ez du egoera adierazten, baizik aktivo da; hots, elgar zatikatzen dutela ibiliko dira.
316. *suyac*: ez *suyaz*; Lewy-k aspaldi erakutsi zuenez, Etxepare aditz iragan-korren partizipioan kaso aktivoaz baliatzen da, hizkuntza arrotzen kategoriez iragankor hori pasiva bezala somatzen bada ere. Izan ere, aurreko bertsoan esan bezala, euskaraz horrek ez du egoera adierazten («arrasado por el fuego»), baizik ekintza: hots, suiak arrasatzen duela jarriko da. Ikus «Zu Dechepare», or. 228.
iarriren da: ikus Lafonek zer dioen (I,242); Lewy-k bere aldetik «aditz laguntzaille» derizte, «futurum exactum» adierazteko erabiliak: ikus «Zu Dechepare», or. 227.

- 307 *Seinaliak jinen dira aitzinetik tristerik;
elementak ebiliren oro tribulaturik,
iguzkia, ilbargia odoletan etzinik,
itxasoa samurturik goiti eta beheiti,
hango arrainak iziturik ebiliren ialgirik.*
- 312 *Eta lurra izigarri oro ikharaturik,
zuhamuiek dakartela odolezko izerdi;
tenpestatez, igortziriz, aire oro samurrik;
mendi eta harri oro elgar zatikaturik;
mundu oro iarriren da suiak arrasaturik.*
- 317 *Iuje iaunak manaturen, bera iaugin gaberik,
gauza oro xabu dezan behin suiak lehenik,
Satsu eta kirats oro dohen mundu guzitik;
eta hala iarriren da lur guzia errerik.*
- 321 *Tronpeta da minzaturen mundu guzietarik:
«Hilak oro, iaiki huna zuien hobietarik,*

-
317. *manaturen*: du, noski.
iaugin gaberik: hots, iaugin baino lehen. Ikus I,289.
318. *deçan*: lehen esan bezala, *manatu*-k nahiz *-(e)n* nahiz *-(e)la* atzizkia due-
la eraman dezake kompletivaren adizkia. Ikus I,240.
319. *dohen*: ikus, I,179.
-tik joan: hots, galdu, izkutatu, aldegin mundutik.
320. *errerik iarri*: ikus arestian esana: I,316.
321. *da minçaturen*: zergatik ez *minzaturen da*? Arrazoi bakarra, ene ustez:
honela esan balu, etena behar lukeena *min-* silabaren ondoan gerta-
tuko zatekeelako eta, gorago esan dugunez (ikus I,206), zentzu lin-
guistikoak — eta 'kontzientziak' — uzten ez diolako poetari hitza
hor erdibitzen (?); *min-* ez da deus ere, ez du, alegia, eduki seman-
tikorik, eta etenak (edo eten litzatekeenak) inon gertatzekotan *min-*
tza-ren ondoan gertatu behar du. Ikus beste pasarte berdina, VII,31.
mundu guzietarik: hots, mundu osoan barrena. Ikus I,235.
322. *hilac oro*: *oro*-ren aurreko izenaren kaso nahiz nominativo mugagabea,
nahiz *oro*-k berak duena, baina pluralekoa, izan daiteke, Lafonek
dioen bezala; «La langue...», or. 321. Ikus I,240. *Hilac oro* voka-
tibo gisakoa da, noski.
-taric huna iayqui: hots: hobietarik jaiki eta huna etorri.
çuyen: reflexivo den arren. Ikus nola dioen Ziburuko Etxeberriek hori
bera: «Trumpetac erauntsiren du icigarri cantuan: Hill guztiac, bill çai-
tezte Iosaphata pontuan» (Manual, or. 81).

- Arima eta gorpucetan oro vertan pizturic
 Oroc hara vehar dugu escusatu gaberico.
- 325 Iustu oro yganen da bertan goyti ayrian
 Eta egonen escoynetic iugearen aldean
 Beccatoreac dolozqui sugarrian lurrian
 Hariqueta dançuteno sententia gaynian.
- 329 Dagoenian gende oro aicinian vilduric
 Iauguinen da rigorosqui saynduyequi cerutic
 Iosafaten egonen da airian gora iarriric
 Beccatorer eguinen du arrangura handiric
 Haren hiçac eçarriren oro erdiraturic.
- 334 Hartu nahi çuyenian passione sayndua
 Haren contra gin cenian armaturic gendia
 Hiz hux batez icituric egocitu lurrian
 Iuyacera dauguinian magestate handian
 Nola eztu loxaturen ordu hartan munduya.

-
323. *arima eta gorpucetan*: lehen bertso erdi hauxe irakurri dugu gorago: I,246.
arim'eta ahoskatu behar da, sinalefaz.
pizturic: ikus I,262.
oro: Lafonek bertso bat ipintzen du tronpetaren ahoan; Akesolok bi. Ene
 ustez ere bi; hartara bietako *oro* alde batera eta hurrengo *oroc* bestera
 gelditzen litzateke.
324. *hara vehar dugu*: bertso hau, ia bera, lehen (I,263) atera zaigu, han *dute*
 eta hemen *dugu* izatea. Ikus hura.
325. *bertan*: berehalaxe, alegia.
goyti: ikus I,310.
326. *eta egonen*: lau silabaz ebaki behar da, *et'egonen*.
escoynetic: lehen *escuynetic* idatzia ikusi dugu: I,281.
327. *beccatoreac*: lau silaba baizik ez duenez, *bekhatoryak* ahoska.
dolozqui: beste bertso batean silaba bat gehiago behar eta *dolorerequi*
 eman digu: I,373.
 Bertso honek adizkia osoro falta du; *egonen dira* edo.
328. *hariqueta*: *harik* + *eta*, alegia, eta *harik*, Lafonek dioen gisa, hirugarren
 mailako erakuslearen partitiboa baizik ez da: «litt. «à partir de ce
 moment» (*haric*, partitif archaïque à valeur d'ablatif du démonstra-
 tif de 3e pers.) («La langue de Bernard Dechepare», or. 324). Adizkiari
 gainera, *-no* erasten zaio. Ziburuko Etxeberrik ez beti: «Haric Iaunac
 dietçaquen çarra bethuruzteac» (or. 160).
dançuteno: hots, *entzun duteno*. *Entzun* aditzaren beste forma sintetikorik
 ikus III,43.

*arima eta gorputzetan oro bertan pizturik»
Orok hara behar dugu eskusatu gaberik.*

- 325 *Iustu oro iganen da bertan goiti airian
eta egonen eskoinetik iujearen aldean;
bekhatoreak dolorezki sugarrian lurrian,
barik eta danzuteno sentenzia gainian.*
- 329 *Dagoenian jende oro aitzinian bildurik,
iauginen da rigoroski sainduieki zerutik;
Iosafaten egonen da airian gora iarririk,
bekhatorer eginen du arrangura handirik;
haren hitzak ezarriren oro erdiraturik.*
- 334 *Hartu nabi zuenian pasione saindua,
haren kontra jin zenian armaturik jendia,
hitz butz batez iziturik egotzi'tu lurrian;
iuiatzera dauginian majestate handian,
nola eztu lotsaturen ordu hartan mundaia?*

-
329. *dagoenian*: ikus gorago *denian* dela bide esana: I,192. Hemen geroari *dagokiola* garbi adierazten du ondoko adizkiak: *iauginen da. Dagoenian* lau silabaz ebaki behar da: *dagwenian*.
330. *rigorosqui*: ikus I,232.
331. *airian*: bi silaba baizik ez du onartzen; hortaz *airyan*.
332. *du*: dativoari dagokion artizkirik gabe.
handiric: perpausa baiezkoa izan arren hemen partitiboa dugu, hitzaurrean bezalaxe: *lettratu handiric*: 7. lerroa.
333. *erdiraturic eçarri*: ikus I,316. Beste haietan *iarri* eta hemen *ezarri*.
334. *nabi çuyenian*: guk egungo egunean *nabi izan zuenean* esan ohi duguna; hots, urrongo lehenaldia; ondoko bertsoak ere *gin cenian* dio.
sayndua: behin edo behin -y- gabe ematen du: ikus I,287.
336. *egocitu*: itxura guztien arabera *egotzi ditu*-ren ordezt dago, *ditu* delakoak apokopez lehen silaba galdu duelarik. Ikusi dugu lehen ere horrelakorik: I,246. Halere ezin uka, *ditu* delako hori harrigarri xamarra dela aurreko bi bertsoen lehenaldiko adizkien ondoan. «Presente histórico» edo dateke. Gainerakoan *egotzi*-ren ondoan *egoitzi* ere badarabil poetak: ikus I,93; XIII,18.
337. *dauginian*: ikus bestetan esana: I,329.
338. *nola*: galdera da bete betean eta, gainera, galdera zuzena, ez zeharkakoa. Beste hiru lekutan agertzen da horrelakorik: X,28; X,31; XII,33. Hemen, jakina, perpausa ezezkoa denez gero, laguntzailea partizipioaren aurretik doa. Arrazoi beragatik hitzaurrean («nola batere ezten as-

- 339 Erranen du beccatorer dolozqui orduyan
Niçaz ecineten orhit bici cinetenian
Hanbat ongui nic eguinic çuyer çuyen mendian
Esquer hon bat vqhen eztut çuyeganic vician.
- 343 Cer ere hon vaytuçuye oro dira eniac
Gorpuz eta hon guciac baietare arimac
çuyendaco eguin ditut lurra eta çeruyac
Yguzquia ilharguia eta fructu guciac.
- 347 Suyac vero hurac xahu hax harceco ayria
Aynguruyac çuyen goarda ararteco saynduyac

sayatu») ere bai. Baina beste haietan (I,84; I,108) ez da ezezkoa eta halaz ere laguntzailea aurrean dago.

339. *du*: dativoaren artizkia adizkian txertatu gabe.
dolozqui: ikus I,327.
340. *ecineten orhit*: atzekoz aurrera (*orbit ecineten*) esan balu, lehen laukoaren ondoan eten osoa genukeen; baina halaz ere ez ditu laguntzailea eta partizipioa trukatu, poetak bai bait daki *eztut ukhen* esaten dela euskaraz, ez *ukhen eztut*, arrazoi berezirik ez baldin bada. Ikus, ordea, ahapaldi honetan bertan *ukhen eztut* eta hor emango dugun arrazoa. Bertsoen eskema gorde nahia ez da, beraz, arrazoi aski ezezko perpausak atzekoz aurrera emateko.
orbit: hala dio eta ez *orbitu*. Lehen (I,226) *orbicen* esan ez duen arrazoi beragatik: *orbit* artean erabat verbalizatu gabe zegoen inondik ere. Ikus, halere, VI,14.
341. *ongui*: hemen izena da, dudarik gabe.
eguinic: konzesiva balioa du hemen.
mendian: bizian, alegia.
342. *ukhen eztut*: hau ordena normala ez dela eta truke hori poetak arrazoi bereziren bategatik egin duela sinesteko, aski da konturatzea hemen ere bertsoari kalterik egin gabe ezan zezakeela *eztut ukhen*, beherago (II,8) dioen bezala. Zergatik hemen *uqhen eztut*? Honik *batere* idazteko lekutik izan ez duelako, beste II,8 hartan *batere* esateko izan duen bezala. Honelako zerbait ikusiko dugu beste behin: IX,36. Erka itzazu horiekin eta elkarrekin beste biok: «antxume bat egundaño *eman ez didazu*» eta «antxume bat *ere ez didazu inoiz eman*». Hauek ez dira, noski, Etxeparerenak, baizik Lardizabalenak eta *Lau Ebanjelioak*, Luc. 15-29, liburukoak. Ikus de Rijk, FLV 3 (1969), or. 332.
343. *cer ere*: adizkiak aurrean *bait-* duela, behin baino gehiagotan esan dugunez: ikus I,247; I,183.
oro dira: *cer ere* singular bezala erabilia badago ere (ikus *vaytuçuye*), hori jaso eta biltzen duen *oro* plural bezala.
344. *hon*: hemen izena da.

- 339 *Erranen du bekhatorer doloretzki orduian:*
 «Nizaz etzineten orbit bizi zinetenian;
 banbat ongi nik eginik zuier zuien mendian,
 esker hon bat ukhen eztut zuieganik bizian.
- 343 *Zer ere hon baituzuie, oro dira eniak:*
 gorputz eta hon guziak, baietare arimak;
 zuiendako egin ditut lurra eta zeruiak,
 iguzkia, ilbargia eta fruktu guziak.
- 347 *Suiak bero, hurak xahu, hats hartzeko airia,*
ainguruiak zuien goarda, ararteko sailduiak,

345. *lurra eta ceruyac:* ia beti euskaraz *zerua* lehenik esaten da eta *zeru-lurrak*, berriz, klitxe gisakoa da. Bertsolariek ere hala erabili ohi dute. Oroit «Zeruak eta lurrak egin zituana...», Iturrinorena. Hemen, ordea, *ceruac eta lurrac* errima kaxkarragoa zatekeen. Etxeparek berak sei bider darabil *ceru eta lur-*; *eta*-rik gabe bi bider aipatzen ditu izenok elkarren segidan eta bietan *ceruya* aurretik delarik.

çuyendaco: *-taco (-daco)* atzizkia beti, *batendaco* (III,37) kenduta, ize-nordeekin ageri da: ikus honako honezaz gainera: I,357; *neuretaco:* II,145; X,50; *beretaco:* IV,7; *enetaco:* IV,14; IX,15; *harendaco:* VII, 14; *çuretaco:* XII,11; *biretaco:* XII,40: pertsona izenorde nahiz erakusleekin. Guztiotan hegoaldean komunzki *-tzat* edo *-tzako* diogunaren pare da; hots, destinatiboa. Arestian aipatu den *batendaco* (III,37), formaz bera izanik ere, balioz eta esanahiez bestelakoa da: proportzioa, nolazpait esateko, adierazten du, hots, ehuneko hanbat edo esaten duguna, gaztelaniaz «por cada uno, tantos». Zentzu hau duenean, *-daco* gabe ere esaten du inoiz poetak, genitibo soilaz baliatuz, eta hala *baten* (II,10; III,38) nahiz *vaten* (IV,12) *batendaco*-ren ahaide dira, gauza bera esan nahi dute. Izenorde ez direnekin lehenik aipatutako *-taco (-daco)* destinatiboa *-zat* atzizkiaren bidez esaten du: ikus *oro-rençat* (II,44) eta *bercerenzat* (IV,23), baina hau berau ere badaki atzizkirik gabe, genitibo soilez, esaten: ikus II,41. (Beste *orotaco* (XV, 5) hark ez du hauekin zer ikusirik; hura *orota-co* da, nolazpait esateko). Tartasek ere badarabil genitibo hutsa destinatibo gisa: «...guretic cier parté emanic, ezcunduqué asqui cien, eta guré» [72]; «Comunsqui herioa ororen da terriblé, erran dugun beçala, baina... hayen ororen da horriblé, eta icigarri, ceren...» [148].

347. *vero, xahu:* Lafonek honela dio: «*Bero et xahu* sont employés ici comme radicaux verbaux; aucune forme verbale auxiliaire personnelle ne les accompagne» («Notes pour une édition critique...», or. 147).

348. Hemen ere batere adizkirik ez; izen sintagma hutsak.
goarda: beste batean *guardatu* ikusi dugu: I,131.

çuyegatic eçarri dut guero neure vicia
Hoyegatic orogatic cer da çuyen paguya.

- 351 Icussiric anhicetan beharran pobria
Eri gosse egarria eta buluzcorria
Ene ycenian anhicetan galdeguinic limosna
çuyec vqhen baytuçuye heçaz guti ansia.
- 355 Bay erhoqui conplacitu ene contra exaya
Demonio haraguia bayetare munduya
Oray dela çuyendaco maradicionia
Ifernuco suya eta iagoytico nequia
Eta çuyen conpaynia demonio gucia.
- 360 Ezta anhiz luçaturen execucionia
Bertan date yrequiren lurra oren verian

349. *neure*: reflexivo delako.

350. *boyegatic*: lehen mailako erakuslea: ikus I,224; I,225.

orogatic: honek ez ezen, aurrean duen erakusleak ere deklinabideko atzizkia hartu du; ikus beste antzeko hau, hemen erakuslea ez, ize-nordea badugu ere: *gure ororen* (II,132).

351. *icussiric*: konzesiva balio nabaria du. Ikus I,341.

beharran: hemen izena, noski; *behar* gehienetan *ukhen* aditza duela agertzen bada ere, ez beti: ikus, besteak beste, II,29; VII,31.

352. *gosse*, *egarria*: hizkuntza erromanikoen kategoriez izenlagun lirateke.

353. *ene ycenian*: itxuraz sei silaba baditu ere, lau baino ezin izan ditzake; ebaki, hortaz, *en'yzenyan*. Bertso honetan Lafonek huts txiki bat egin zuen, *izenian* lau silabatakoa zela esatean; aurrean *ene* zeramala ahaztu zitzaion: ikus «La langue...», or. 318.

ycenian: lehen mugagabea atera zaigu: I,56.

galdeguinic: sujeto aldakuntza; *pobria* ez, bi bertso gorago bezala, baizik *pobriac*; *icussiric*, aldiz, zuek. Beste modu batetara aditzen ez bada bederen: *pobria... galdeguinic icussi* «un mendigo pidiendo, un mendigo que pedía»: «mencicum rogantem». *Ikusi*-k maiz du konstrukzio hau: I,89; II,134; XIII,34; XIII,35.

354. *baytuçuye*: *bait*-duelarik ere, perpaus nagusia da, ez balu bezalaxe. Lafonek eta Akesolok ere hala itzultzen dute. Beste gehiagotan ere agertzen da *bait*-perpaua menderatzen ez duela: ikus II,50; IV,16; XII, 24. Hauetan *bai*-ren kidea da, hots, baieztatzeko soila.

355. *conplacitu*: ez *nori*, baizik *nor*.

*zuegatik ezarri dut gero neure bizia;
hoiegatik orogatik zer da zuien paguia?*

- 351 *Ikbusirik anbitzetan beharrian pobria,
eri, gose, egarria eta buluzkorria,
ene izenian anbitzetan galdeginik limosna,
zueik ukhen baituzuie bezaz guti ansia.*
- 355 *Bai erhoki konplazitu ene kontra etsaia,
demonio, haragia, baietare munduia.
Orai dela zuiendako maradizionia,
ifernuko suia eta iagoitiko nekia,
eta zuien konpainia demonio guzia».*
- 360 *Ezta anbitz luzaturen exekuzionia,
bertan date irekiren lurra oren berian,*

-
357. *dela*: orain arte *-en* atzizkiaren bidez subjuntivo bilakaturiko indikativoak atera zaizkigu; hau, ostera, *-ela*-ren bidez inperativo(-subjuntivo) bihurturiko indikativoa dugu. Ez da horrelako asko; *dakarrela, daguiela* eta abar, bai; baina *dela* bakarra da.
maradicionia: hitz bakarrak betetzen du bertsoaren bigarren hemistikio osoa. Beste behin gertatzen da hori: ikus I,360.
çuyendaco: ikus I,345.
359. *demonio gucia*: kolektivo derizten singular horietakoa da. Ikus I,168.
Dela esan gabe dago bertso honetan.
360. *luçatu-*: behar bezain laster ez gertatu, alegia.
execucionia: bigarren bertso erdi osoa betetzen du hitz bakarrak, gorago *maradicionia*-k (I,357) bezala. Bai hark bai honek *-cio-* bi silabatakhoa dute, beraz.
361. *date*: forma hau nahiz lehen partizipioa lagun duela (II,17; V,24) nahiz hirugarrena duela (hemengo honetan) agertzen da. Bertso honetan eta besteren batean ez da erraz asmatzen zergatik trukatu dituen poetak laguntzailea eta partizipioa. Hemen arrazoia, ene ustez, hauxe da: ahapaldi honetan bertso buruan ez ezen, lehen hemistikio buruan ere errima dute bertso guztiek. «Mio Cid» poemak eta bestek ere badi-tuzte honelako ahapaldiak. «Barne errima» deritzate honi.
verian: bertso honetan *ber*-ek izan ditzakeen bi inesivoak daude: *verian* eta *bertan*. Lehena aurrean izena duela agertzen da bitan (*egun*, I,55 eta *oren*) eta beste bitan aurrean *han* duela (V,7; V,20); bigarrena, aldiz, guztietan bakarrik; *oray* du behin aurrean (XII,27). Ikus I,55.

- Su harequi irexiren oro vere varnian
Haur yçanen veccatoren vndar yrabacia.
364. Elas nola yçanen den heben damu handia
Damu handi içigarri remedio gabia
Hanbat iende seculacoz damnaturen denian
O iaun huna çuc guiçaçu othoy hantic veguira.
368. Veretara içuliren ditu guero veguiac
Goacen oro elgarrequi ene adisquidiac
Bethi eta seculacoz gauden ene glorian
Desir oro conplituric alegria handian.
372. Hantic harat ezta içanen bi erretatu bayeci
Damnaturac ifernuyan bethi dolorerequi

-
362. *harequi*: hemen ez da instrumentalaz baliatu.
irexiren: sujeto aldakuntza, hemen *lurrak* bait da, ez *lurra*.
363. *yçanen*: hots, da. Adizkiaren elipsia, hainbestetan agertu dena.
vndar: azken, alegia.
364. *nola*: hau bezalako bat atera da orain baino lehen; han adizki sintetikoa zeraman ondoren; hemen, aldiz, perifrastikoa eta gainera partizipioa aurrean duela. Zehar hizpidezkoa da *nola* hau, baina berez galdea ez, baizik harrimena edo azaltzeko erabili ohi dena. Hots, ikus hau: «ene!, zenbat hazi den mutiko hori». Lau dira horrelakoak Etxeparegan: honako hau; I,120; II,31; VI,11. Batean ez beste hiruretan *elas-en* mendean dago.
365. *remedio*: Etxeparegan *gabe-* aurreko izena beti mugagabea eta, hain zuzen, nominatiboan duela agertzen da, behin ere ez partitiboan. Ikus halere, I,204.
366. *denian*: ikus I,329; I,192. Hemen haietan baino nabariago da geroari dagokiola, partizipioa ere hirugarrena baitu: *damnaturen*.
367. *o iaun huna*: bost aldiz agertzen da klitxe hau obran barrena eta bostetan bertsoaren hasieran.
veguira: aditz hau, *vehatu* ez bezala, iragankor da; *zaindu* edo esan nahi du, ordea.
368. *veretara*: eta ez *-gana*, nahiz bizidun izan. Izenordeekin, izan ere, nahiz pertsona izenorde nahiz erakusleekin, bi sail egiten ditu atzizkiei dagokienez gure poetak (eta antzineko idazle gehienek, guztiek ez bada, berebat): batetik *nitan*, *gután*, *çutan* dio eta horien arabera *veretara*, *hayetic...*, guztiok *-ta-* dutelarik; bestetik, ordea, *nigana*, *gugana*, *çugana*, eta hauen hildotik doaz *çuganaco*, *çuganic*, *çuyeganic*, *harganico*, *honegana* eta abar ere, guztiok *-ta-* ordez *-ga-* dutelarik. Lehen saile-

*su hareki iretsiren oro bere barnian;
haur izanen bekhatozen undar irabazia.*

364 *Elas, nola izanen den heben damu handia,
damu handi, izigarri, remedio gabia,
hanbat iende sekulakoz damnaturen denian.
O iaun huna, zuk gitzazu, ottoi, hantik begira.*

368 *Beretara itzuliren ditu gero begiak:
«Goazen oro elgarreki, ene adiskidiak,
bethi eta sekulakoz gauden ene glorian,
desir oro konpliturik alegria handian».*

372 *Hantik harat ezta izanen bi erretatu baiezi:
damnatuia ifernuan bethi dolorereki,*

koek bezala *-ta-* dute beti honako hauek ere, izenek alegia: *emaztetan, anderetan, guizonetan, guizonetarik...*, guk batzuetan *-gan* erabiliko bagenu ere: ikus esate baterako, III,42.

369. *goacen*: agertzen den lau pasarteetan bi silabatukoa da: beraz *gwazen* ahoskatu behar da. *Ioan*, halere, bateko nahiz bitako izan daiteke.

370. *gauden*: *-en* atzizkia hartu duen indikativo, noski. Hemen subjuntivo izan daiteke balioz, baina inperativo ere bai, *goacen* bezala.

371. *desira conplitu*: ikus esaera hau bera XV,14.

372. *hantik harat*: gorago ere ikusi dugu hau: ikus I,241.

ezta iñanen: lau silaba baizik ez duenez gero, *eztayzanen* ebaki behar da, diptongo eginik.

bi erretatu: arrazoi beragatik *byerretatu* ahoskatu behar, *-i* vokalerdi bilakaturik.

erretatu: Leizarragak bere Testamentu Berriaren itzulpenari atal txiki bat erantsi zion azkenean, honela dioena: «Çvberoaco herrian vsançatan eztiraden hitz bakoitz batzu hango ançora itzuliac» eta berak behin eta berriz darabilen *resuma* honela argitzen digu: *resuma, retatuia*. Zuberoako hitzaz baliatu da hemen, beraz, Etxepare. Ikus Lafon: «La langue...», or. 338.

bayeci: gorago (I,210) atera zaigun *beci*-ren kidea, *bayecila* bezalaxe. Gogara edo, hobeki esan, bertsoaren neurriaren arabera baliatzen da poeta batzuek nahiz besteak.

373. Bertso hau eta hurrengoaren izen sintagma soilak dira, batere adizki gabe esanak.

dolorerequi: bestetan *dolorezqui*: ikus I,327; I,339. Hemen, ordea, silaba bat gehiago behar zuen poetak.

- Saluatuyac ieyncoarequi bethi alegueraqui
Iangoycuac daguiela gure partia hoyequi.
- 376 Ceruya ezta ebiliren hantic harat iagoytic
Yguzquia egonen da orienten gueldiric
Ilharguia occidenten beguiz begui iarriric
Egun honec yraunen du eben eta iagoytic
Alabana ez ičanen heben gauça viciric.
- 381 O iaun hona çu cirade gure creaçalia
Beccatore baguirere oro guira çuriac
Gure faltaz gal eztadin othoy çure eguina
Beccaturic garbizaçu othoy gure arimac.
- 385 Baldin erideyten vada gutan falta handia
-
374. *ieyncoarequi*: lau silabaz ebaki behar da: *ieinkwareki*.
375. *daguiela*: hots, egin dezala. Ikus III,58.
partea: bi silaba baino ez dezake izan: *partya* ebaki behar, hortaz.
hoyequi: lehen mailako erakuslea, esan bezala; ikus I,224; I,81. Poetak
hauxe esan nahi du: Jaungoikoak hauen, hots salbatuen, partaide egin
gaitzala.
376. *ceruya*: bi silabaz ebaki behar da: *zerwya*. Ikus bi hauen antz handiko
Etxeberriren beste bi bertsook: «Iguzquia egonen da claro Orientean /
Illharguia hedoi gabe berriz Occidentean» (*Manual*, or. 88).
hantic harat: arestian atera zaigu: I,372.
ezta ebiliren: ez, ordea, *ebiliren ezta*; ikus I,342.
hantic harat eta gainera *iagoytic*: ikus gorago esana: I,241.
377. *gueldiric*: hurrengo bertsoan *iarriric* dioenez gero, badirudi *gueldiric* hau
eta *gelditurik* berdinak direla, balioz. Azken hau ez da behin ere ager-
tzen. Ikus goian *samurric* eta *samurturic* zirela bide esan duguna: I,
310; I,314.
378. *beguiz begui*: hots, aurrez aurre.
379. *eben*: *b-* gabe beste inon ez da agertzen.
iagoytic: ahapaldi honetako lehen bertsoa ere hitz horrezaz beraz amai-
tzen da. Honelako poto direlakoak baditu gehiago ere gure poetak:
ikus I,6-8 (*gaberic*): I,129-133 (*beqhatu*). Errima kontuan ez da oso
zorrotza, ezta bertsolariak ere komunzki. Ikus zer dioen Oihenartek:
«... sa rime, qui est foible et imparfaicte...»; *L'Art Poétique Basque*,
or. 37.
380. *alabana*: hiru aldiz agertzen da eta hiruretan adversativa delakoa da.
381. *o iaun hona*: ikus I,367.
cirade: baina *cira-z* ere baliatzen da zortzi aldiz, bertsoak uzten dion oro:
ikus I,30.

*salbatuiak Ieinkoareki bethi alegeraki.
Iangoikuak dagiela gure partia hoieki.*

- 376 *Zeruia ezta ebiliren hantik barat iagoitik,
iguzkia egonen da orienten geldirik,
ilhargia okzidenten begiz begi iarririk;
egun honek iraunen du eben eta iagoitik,
alabana ez izanen heben gauza bizirik.*
- 381 *O iaun hona, zu zirade gure krezalia;
bekhatore bagir'ere, oro gira zuriak;
gure faltaz gal eztadin, othoi, zure egina,
bekhaturik garbitzazu, othoi, gure arimak.*
- 385 *Baldin erideiten bada gutan falta handia,*

382. *baguirere*: hemen sinalefa egina utzi digu idazteko tankeran bertan, *guira*-ri -a kendurik. Ikus *guira* bertso berean.

383. *othoy*: ia beti, eta bidezko dirudi, inperativo izan ohi du hitz honek lagun; halaz ere, subjuntivoaren ondoan ere joan daiteke, hemen bezala; eta ez, noski, inperativo den subjuntivoaren ondoan bakarrik, baita finala denarenean ere, hemen bezala. Ikus IX,42.

384. *beccaturic*: hona berriz -*ric*, ez -*tic*, ablativo gisa. Ikus I,189. Harritzeko da bietan *bekatu*-k hartzea atzizki hori — *bekatu*-k ez du, noski, lekua adierazten — eta lekua adierazten duten hitzek -*rik* ez, baizik -*tik* hartzea: *cerutic* (I,330); *cerutica* (III,48); *escutic* (I,417; I,432 eta hitzaurrean ere bai); *guibeletic* (XIII,96) eta abar. Bestalde, Lafonek bi pasarteok (ikus, I,189) -*ric* ordez -*tic* behar dela esanez zuzentzen baditu ere, berak aitortu du (ikus I,328) *harik(eta)* «partitif archaïque á valeur d'ablatif...» dela. Beraz, -*ric* ere bada ablativo ordezkoa.

garbizaçu: hemen ere elisioa egina dago: *garbi itzazu*.

othoy: berriz ere, aurreko bertsokoa aski ez bailitza. Hemen, gehienetan bezala, inperativo lagun duela.

385. *baldin*: forma hau beste inon ez da agertzen; beste pasarte guztietan *valin* (*balin*) edo *valinetan* (*balinetan*). Zergatik ez ote du poetak *baldin vada* / *erideyten* esan, laguntzailea aurreraturik, hartara bertsoa biribilagoa aterako zitzaiola jakin eta ere? *Baldin*, esan bezala, hemen baizik agertzen ez denez gero, zail da antzematen. Ohar, gainera, *erideyten* / *baldin vada* ere esan zezakeela eta hartara ere bertsoa biribilagoa zatekeela. Ene ustez, *baldin*-ek beti aurrean joan behar du eta partizipioa laguntzailearekin trukatu gabe. Ikus «La versificación de Dechepare», or. 182.

erideyten: ikus II,24; XIV,37; XV,8.

gutan: ez *gugan*, hurrengo bertsoan *çutan* bezalaxe. Ikus I,368.

Are duçu handiago çutan pietatia
çuretaric guiren othoy eguiguçu gracia
çure ama anderia daquigula valia.

Oracionia

- 389 Ave maria anderia gracia oroz bethia
Ieyncoaren ama virgen verac ordenatuya
Ceru eta lur ororen erreguina dignia
Beqhatoren aduocata eta confortaria.
- 393 Ni çugana niatorqueçu beccatore handia
Carioqui othoycera çu çaquiztan valia
Digne ezpaniz aypacera çure ycen saynduya
Ez gitera aycinera ceren bayniz saxuya.
- 397 Misericordiaz bethe ciren andere handia
Enaçaçula othoy yrayz eta ez menosprecia

386. *handiago*: maiz ematen du poetak predikado delakoa mugagabeen, guk *handiagoa* esango genukeenaren ordez.

387. *çuretaric*: hots, zureak izango direnetarik(oak) izan gaitezen. Ikus oso antzekoa: II,119. Zureetarik, beraz.

giren: -en atzizkiaren bidez subjuntivo gertaturiko beste indikatiboa. Ez zuen hemen poetak, gainera, neurriaren aldetik *guiten* (ikus I,228) ezin esanik. Baina **edin*-en formak bakarrik, hots, laguntzaile ez diralarik, ez dira, dirudienez, inoiz agertzen.

388. *valia*: iragangaitz hemen ere: ikus I,11; I,46.

389. *maria*: hobe, ene ustez, hau *maria* bi silabaz ebakitzea *mari'andera* ahoskatzea baino. Arrazoa: etena den lekuan sinalefa oso gutxitan gertatzen delako.

gracia: ebaki bi silabaz: *gracya*.

390. *virgen*: honen ondoan *virgina*- ere erabiltzen du: II,106.

391. *ceru eta lur*: ez *lur eta ceru*, esan bezala: ikus I,345.

392. Ahapaldi honek ez du adizki bat bakarrik forma pertsonalean; izen sin-tagmak dira guztiak, vokativo gisakoak.

393. Bertso hauxe bera atera da lehen ere: I,51.

394. *othoycera*: aditza *othoitu* nahiz *othoiztu* izan daiteke. Ikus Oihenarten biok: *otoitus* (V,19); *othoitu* («Escontidearen...», 113). Baina Axularrek behin *othoiztu* dio: «Nehork orhoitu eta othoiztu eztuena da kasta, garbi eta prestu» (232) eta inoiz ez *othoitu*. Ziburuko Etxeberrik berebat: «Sinhets, obra, behar dela Iongoicoa othoiztu» (*Manual devotioñezcoa*, or. 9). Ezin jakin daiteke Etxepareren *othoycera* bietarik zeinetakoa den; ezta bestetan ageri diren *othoice* eta *othoicen* ere.

are duzu handiago zutan pietatia.
Zuretarik giren, othoi, egiguzu grazia;
zure ama anderia dakigula balia.

Orazionia

- 389 *Ave Maria, anderia grazia oroz bethia,*
leinkoaren ama birjen berak ordenatuia,
zeru eta lur ororen erregina dignia,
bekhatoren adbokata eta konfortaria!
- 393 *Ni zugana niatorkezu, bekhatore handia,*
karioki othoitzera zu zakiztan balia,
digne ezipaniz aipatzera zure izen sainduia
ez jitera aitzinera, zeren bainiz satsuia.
- 397 *Miserikordiaz bethe ziren andere handia!*
Enazazula, othoi, iraitz eta ez menosprezia;

Othoiztu-tik sortua ere izan daiteke, *tz + ten* antzineko idazle batzuegan *-tzen* bait da. Ikus *bocen* (IX,28). Tartasek ere *phitcen*, *phitcia* dio eta Leizarragak *motzen*, *guk pizten*, *piztea*, *mozten* esaten dugun arren.

çaquiztan: euskara batuan *zakizkidan* esaten duguna. *Valia zakizkit* zehar hizpidez emana bada ere, ez darabil hemen *-ela* atzizkia, *larradala* (XII, 3) dioenean bezala.

395. *ezipaniz*: ene ustez, hau ez da kondizionala (Lafonek hala itzultzen du), ez konzesiva (Akesolok), baizik kausala, *ezipainiz* balio bezala. Ikus *ezipaneynde* (VI,8): *-pai-* ordez *-pa-*.
digne ezipaniz: elisioa egin behar da: *dign'ezipaniz*.
396. *ez... ez...*: bigarren atalean *ezetare* gabe.
gitera: eta *aypacera*; hots, *zertara* *digne*, ez *zertarako*.
ceren: kausala eta adizkiak aurrean *bait-* duela. Ikus I,275.
397. Lehen bertso erdia goian ikusi duguna bera: I,58.
ciren: han *ciraden*.
andere: bi silabaz ahoskatu behar da: *andre*. Ikus I,45.
398. *enaçaçula othoy*: *enazazul'othoi* ebaki behar da sinalefa eginez. Hauxe da etenean nahitaez sinalefa gertatzen den bertso bakanetako bat: ikus I,389.
ez... eta ez...: esanplu hau bakarra dela uste dut. Ia beti *ez... ez...* edota *ez... ezetare* erabiltzen bait du. *Ez eta, ere* gabe, inoiz ez; esan bezala, *bai eta, ere* gabe, ere ez: ikus I,16.
eta ez: sinalefa eginik *et'ez* ebaki behar da.

- çuc guibela badidaçu elas ama ezta
Ordu hartan diacusaçut galdu neure buruya.
- 401 Hanbat nuçu gauça orotan ni verthute gabia
Oren oroz beccatutan nabilena galduya
Eta bethi erratuya nola ardi yxuya
Mundu hunec haraguiac bethi enganatuya.
- 405 çu baicira gracia ororen ama eta yturburuya
Verthute eta hon gucien thesorera handia
Egundano beccatutan maculatu gabia
Verthutetan seguïçeco eguidaçu gracia.
- 409 çutan dago beccatoren remedio gucia
Sperança ossagarri eta saluamenduya
çuc guibela demaçuna nola vayta galduya
çure gomenduyan dena halaver da salbuya.
- 413 Ieyncoac çuri eman dici potestate handia
-
399. *badidaçu*: honen kideak ikusi ditugu gorago: I,61. Hemen dudarik gabe *eman* esan nahi du; erka ezazu bertso hau beste honekin: I,411; hemengo *badidaçu*-ren ordez han *demaçuna* dio.
400. *diacusaçut*: Zutanoa da. Ikus, I,203. Lau silabaz ebaki behar da: *dyaku-sazut*.
galdu: ez *galduya*. Ikus gorago esana: I,157.
401. *hanbat*: hemen anaforikoa da, dirudienez. Hots, poetak honela balio bezala: «lehen esanak adierazten duen bezain birtute gabea naiz ni». Ez da, beraz, konsekutiva beste pasarte batzuetan bezala, baizik lehen esana biltzen duena. Ikus II,43.
nuçu: Zutanoa da. Ikus I,128.
gauça orotan: sinalefa egin behar da: *gauz'orotan*.
402. *galduya*: ikus I,157: *enganatu doa* batetik (I,157) eta *oba galduya* (II, 67) bestetik: nahiz mugaturik nahiz mugagabe.
403. *nola*: lehen (I,116) ikusi duguna bera.
404. *hunec, haraguiac*: hemen ere Lewy-k esana poliki betetzen da: ikus I,316.
405. *baicira*: kausala, noski; perpaus nagusia azken bertsoan dago: *eguidaçu*.
Protasian dago, beraz, *bait*.
gracia ororen: lau silabaz ebaki behar da; *gracia*-ren *-i*-vokalerdi bihurtu eta gero horren azken silaba eta *o*-silaba bakarrean: hots, *grazyororen*.
ama eta yturburuya: bi sinalefa, edota sinalefa bat eta diptongazioa, egin behar dira hemen: *am'etayturburuia*.

*zuk gibela badidazu, elas, ama eztia,
ordu hartan diakusazut galdu neure buruia.*

401 *Hanbat nuzu gauza orotan ni berthute gabia,
oren oroz bekhatutan nabilena galduia
eta bethi erratuia, nola ardi itsuia,
mundu hunek, haragiak, bethi enganatuia.*

405 *Zu baitzira grazia ororen ama eta iturburuia,
berthute eta hon guzien thesorera handia,
egundano bekhatutan makulatu gabia,
berthutetan segitzeko egidazu grazia.*

409 *Zutan dago bekhatoen remedio guzia,
esperanza, osagarri eta salbamenduia;
zuk gibela demazuna nola baita galduia,
zure gomenduan dena halaber da salbuia.*

413 *Ieinkoak zuri eman dizi potestate handia,*

-
406. *verthute eta*: hau ere *berthut'eta* ebaki behar da. Hitzaurrean bakarrik dio *virthute*, *-i* duela: 2. lerroa.
407. *maculatu*: *gabe*-k aurretik *hartu* (II,87; X,5), *obeditu* (II,118), *escapatu* (I,237), *cerbiçatu* (I,6) eta abar, alegia, lehen partizipioa, daramanez gero, aditza ala izena den beste duda mudazko kasoetan (*falta gabe*, *duda gabe*), izena dela aitortu behar.
408. *eguidaçu*: hemen *eguidaçu gracia* bezala beste bitan *ydaçu ... gracia*; ikus I,64; I,190.
409. *çutan*: ez *çugan*, nahiz eta *zugana*: I,51; I,393; II,97, etab. Ikus I,368.
410. *sperança*: hala idatzirik badago ere, Etxeparek berak *esperanza* esan eta ebakitzen zuen, lau silabatakoa izan behar bait du: ikus I,50.
ossagarri: ikus hitz hau berau hitzaurrean: 5 lerroa.
411. *guibela demaçuna*: ikus lehen (I,399) esana.
demaçuna: ikus *extemala* (I,221) eta *extemayo* (I,148).
nola: hau berria da, orain arteko guztiak ez bezala komparativa; *nola... halaver...* *Bait*- hartu du adizkiak. Konjuntzioa da, beraz, ez adverbioa, I,116 eta I,403 bezala. Ikus V,25; XIII,98.
412. *inoren gomenduan izan*: bestetan ez da agertzen esapide hau.
413. *ieyncoac*: bi silabaz ebaki behar da: *ieinkwak*.
dici: zutanoa da, hots bere baitan dativoaren artizki gabea. Dativoduna balitz, *derauçu* edo esango zukeen poetak, forma hau berau ageri ez bada ere.

Haren ama ciren guero ama ere maytia
 Ceru eta lur orotan duçun hanbat valia
 Cer çuc galde baytaguiçu den conplitu gucia.

- 417 Eta çure escutic duten verce oroc gracia
 Eta salua çuc deçaçun çuri gomendatuya
 O andere excelente eceyn pare gabia
 Saluatuyetaric niçan eguidaçu gracia.
- 421 çuri gomendacen nuçu hila eta vicia

-
414. *ciren*: guk *zirenez gero* esango genukeena. Poeta ere baliatzen da *-ez* atzizkiaz, baina aurrean partizipioa daukanean (*haciz guero*: III,22; *hilez guero*: I,262; II,21); *ez*, ordea, *gero*-ren aurrean adizki pertsonala dagoenean: ikus VIII,16. *Gueroz* ere bitan agertzen da, baina bestelakoa da, ikusiko dugunez; *ciren guero* kausala dela, zer esanik ez. *ama ere*: ikus I,120.
415. *ceru eta lur*: ikus I,345.
duçun: *-en* atzizkiaren bidez subjuntivo gertatu den indikativoa; ikus I, 387 eta han eman dugun arrazoia. Hemen finala da, dudarik gabe.
valia: ikus I,11. Han bezala adizkia iragankorra da hemen eta *behar* ageri ez delarik, gainera. Axularren *balio*- litzateke, beraz. Ez, ordea, aditzaren erro bezala enplegatua (?), ez aditz bezala somatua, *balioko* diogunean bezala, baizik izen bezala. Eta hala behar gainera, *duçun* bait dio, ez *dezazun*, eta orain arte ikusi dugunez laguntzailea ez, baizik bere eskuko adizki direnean bakarrik erabil daitezke indikativo-subjuntivo direlako *duzun* eta horren antzeko formak. Ikus II,36.
hanbat: ondoko perpausa ez da konsektiva; konsektivaren adizki mendekoak poetarengan ez du inoiz *-en* atzizkia hartzen.
416. *cer çuc*: bat baino gehiago atera da honen antzekorik: ikus I,343.
galde baytaguiçu: *galdeguinic* ikusi dugu gorago: I,353; aditz bera da.
den: *-en* atzizkia hemen ere, indikativo dena subjuntivo egiteko. Hau, arestian esan bezala, ez da konsektiva. Poetak, ikusiko dugunez, bi modutara osatzen ditu konsektivak; mendeko perpausaren adizkiak *bait*- duela edota gehiagotan soilik dagoela, *bait*- gabe eta *-en* gabe. *Den* hau aurreko *duçun*-en parekoa da, finala, *eta*-k lotzen balitu bezala. *Konplitu* hainbestez ez da partizipioa, baizik *konplitua* bezala.
417. Aurreko ahapaldian hasi den perpausa ez da amaitu; beste honetan jarraitzen da. Baina ez du horrek esan nahi elkarrekin zangalatrau daudenik.
çure escutic: hemen ere, lau silaba baizik izan ez dadin, bi *e*-tarik *bat* galdu egiten da. Zein, ordea? *-e* ala *e*-? Hemen eta beste lau pa-

*haren ama ziren gero, ama ere maitia,
zeru eta lur orotan duzun hanbat balia,
zer zuk galde baitagizu, den konplitu guzia,*

417 *eta zure eskutik duten berze orok grazia
eta salba zuk dezazun zuri gomendatuia.
O andere exzelente, ezein pare gabia,
salbatuietarik nizan egidazu grazia.*

421 *Zuri gomendatzen nuzu hila eta bizia,*

sartetan e-: I,432; II,31; VI,4; VIII,12. *Aferesis* deritza fenomeno honi eta latinezko *Ubist* (<*Ubi est?*>) edo *Opust* (<*Opus est*>) eman ohi dira exenplurik ezagunenak bezala. Latinez bezalaxe, euskaraz ere e- vokaleari gertatzen zaio honako hau ia beti. Etxepareren bost kasuetan hala da bederen. Horrenbestez eskema osorik gelditzen da: 4 + 4; ostera ez litzateke hala izango.

duten: goiko *duçun* (I,415) eta *den* (I,416) haien parean jarri behar da hau. Hots, finala da.

418. *deçaçun*: hau ere berebat, finala, aurreko hirurak bezala.

salua çuc deçaçun: ez dio, bidezko zatekeenez, *çuc salua deçaçun*. Leku gutxitan nabarmentzen zaio hemen bezain ongi poetari hamabostekoen eskema ahalik ongien bete nahia; guk ipini dugun moduan eman balu, etena eta hitzaren azkena ez zetozkeen bat. Bortxa txikia eragin dio hizkerari, sintaxia inondik urratu gabe, ordea. Ikus lehen esanak: I,175; I,206.

deçaçun: ez *duçun*, hemen laguntzaile baita. Ikus I,387: han **edin*-en gainean esan dugunak **ezan*-entzat ere balio du. Ikus I,415 ere, *valia* dela eta esan duguna.

419. *eceyn*: ikus I,177.

420. *saluatuyetaric niçan*: ikus (I,387) *çuretaric guiren*.

niçan: ez *nadin*, arestian esanagatik, I,418.

eguidaçu gracia: ikus I,408.

421. *gomendacen nuçu*: ez du esan *nuçu gomendacen* sintaxia bortxatuz, eskema hobeki gordetzearren. Ikus I,418. Izan ere, perpaus adierazko-rrren adizki perifrastikoak partizipioa darama laguntzailearen aurrean; baita egunoroko hizkeran ere. Hala izanik, bertsoaren eskema bete beharra ez da poetarentzat arrazoi aski lege hori urratzeko. Puntua, bai, ezinbestean.

nuçu: zutanoa. Dativoaren artizkirik gabe, beraz, adizkia, *çuri* esana egon arren. Ikus I,128; I,401. Baita I,413 ere.

bila eta vicia: *ni* sujetoaren aposizioa. Ikus I,393.

- Neure gorpuz eta arima eta dudan gucia
Othoy vehar orduyetan çu çaquçat valia
Eta othoy çuc governa ene vici gucia.
- 425 Eta yrabaz ieyncoaganic indar eta gracia
Beccatuyez eguiteco vn̄sa penitencia
Eta guero verthutetan deramadan vicia
Eta eguin gauça orotan haren vorondatia.
- 429 Beguira othoy mescabutic ene gorpuz pobria
Beccatutan hil eznadin eguidaçu gracia
Seculacoz damnaturic enoyan galduya
Bana çure escutic dudan saluaceco vidia.
- 433 Eta guero dauguinian ene eryocia
Arimaren particeco oren ycigarria
-
422. *eta arima*: elisioa eginez ebaki honela: *et'arima*.
neure: reflexivo, noski.
423. *vehar orduyetan*: hitz konposatu hauxe bera ikus I,156.
othoy: *mesedez*, *arren*, alegia, ondoko bertsoan bezalaxe; bietan inperativoa lagun duela.
çaquçat: euskara batuan *zakizkit* esango genukeena. Ohar: lehen *çaquztan* ikusi dugu (I,52; I,394), euskara batuan *zakizkidan* litzatekeena, eta ez *çaquçadan*, honako *çaquçat* honen arabera. Edo nahiago bada, hemen *çaquçat*, ez *çaquzt*.
valia: hemen inongo dudarik gabe iragangaitza. Ikus I,415; I,11.
424. *eta*: elkartzaile, ez menderatzaile, denez gero, lehen adizkiak soilik hartu du laguntzailea: ikus I,187.
gucia: ahapaldi honetan ere bi aldiz darabil poetak hitz bera erriman: ikus I,379. Eta aurrekoan ere bai *gracia*.
425. *eta*: aurreko bertsoan bezala hemen ere laguntzailea isilik utzi du; bietan *ezazu* behar zukeen, edota han *ezazu* eta hemen *yaçadaçu* (I,59), dativoaren artizkia sartzekotan.
eta yrabaz: *etayrabaz* ebaki behar da, lau silabaz, diptongo eginik.
ieyncoaganic: berebat lau silaba; *ieinkwaganik* ebaki, beraz.
426. *eguiteco*: ez pentsa *Mariak* denik honen sujeto, *nik* baizik. Sujeto aldakuntza larria, beraz, hemen ere: *yrabaz* *Mariak*, penitentzia *egin* *nik*.
427. *deramadan*: *eguiteco* eta *deramadan* elkarren parean, *eramateco* ordez. Garbi dago, beraz, *eguiteco* hura ere finala dela.
428. *eguin*: ikus nolako askatasunez darabiltzan gure poetak hemen aditzak:

- neure gorputz eta arima eta dudan guzia;
otthoi, behar orduietan zu zakitzat balia
eta, otthoi, zuk goberna ene bizi guzia,*
- 425 *eta irabaz Ieinkoaganik indar eta grazia,
bekhatuiez egiteko unsa penitentzia
eta gero berthutetan deramadan bizia
eta egin gauza orotan haren borondatia.*
- 429 *Begira, otthoi, meskabutik ene gorputz pobria;
bekhatutan hil ez nadin egidazu grazia,
sekulakoz damnaturik enoian galduia,
bana zure eskutik dudan salbatzeko bidia,*
- 433 *eta gero dauginian ene eriotzia,
arimaren partitzeko oren izigarria,*
-
- batean eguiteco, bestean deramadan, hirugarrenean eguin, dezadan esan gabe.
- gauça orotan*: ahoska lau silabaz, *gauz'orotan*.
429. *beguira otthoi*: honi ere lau silaba baizik ez zaio zor: beraz, ebaki *begir'otthoi*.
430. *eguidaçu gracia*: ikus I,408; I,420. Hiruretan aurretik finala duela.
431. *enoyan*: hitz hau Lafonek gaizki aditu zuen, ene ustez: ikus «La langue de Bernard Dechepare», or. 318-9. *Enoy* ala *enoye*, bietariko baten izen erroaren inesiboa omen da. Ez dirudi hala denik, *ioan* aditzaren forma baizik: ikus *noaque* (IV,15) eta *noba* (IV,27). Akesolok hala itzultzen du eta Stempf-ek ere hala esplikatzen forma hau. Ikus *Glossar...*, or. 38. Hemen, haatik, poetak silaba bat gehiago behar eta -y- txertatu du; vokale osoa den -y-; *enoyan* lau silaba dira, alegia. Gainerakoan, *galduya ioan* esaera edo antzekoa atera zaigu: I,402.
432. *çure escutic*: hemen ere aferesis delakoa dugu; ez da -e galtzen vokaleen elkar jotzean, baizik e-. Ikus I,417.
- dudan*: -en dela medio subjuntivo bilakatu den indikatiboa. Ikus I,415; I,417 eta beste asko. Honako *dudan* hau, eta aurreko *hil ez nadin* eta *enoyan* hirurak lerro berean daude; hots, hirurak dira *eguidaçu gracia*-ren mendekoak, finalak.
433. *dauginian*: aurrean duen *guero*-k argiro adierazten duenez, geroari dago-kio: ikus I,366.
- eryocia*: goiko (I,159) beste hartan ez bezala, hemen hitz honek bost silaba ditu; -y-, alegia, vokale betea da.
434. *arimaren*: ikus I,63; ez noski, *arimaren orena*, baizik *arimaren partitze*:- ikus VI,tit.; *Amorosen partizia*.

Ordu hartan behar baytut eman condu hersia
Eguin oroz recebitu neure merexituya.

437 Eta ez iaquin lehen gaoyan non daten ostatuya
Ezetare çu ezpacira nor daquidan valia
Ordu hartan hel çaquičat othoy ama eztia
Ararteco leyal eta neure ayutaria.

441 Othoy çure gomenduyan har arima tristia
Ordu hartan io ezteçan yfernuco vidia
çure seme iaunarequi eguidaçu baquia
Beccatuyac barçhaturic didan parabiçuya

445 Eta nic han dacusadan çure veguitartia
Eta saynduyequi lauda haren magestatia
çeren vnsa orhit citen niçaz ama eztia

435. *baytut*: eman diguten itzulpenei bagagozkie, bai Lafonek («comme...») bai Akesolok («hora en que...») perpaus hau mendekotzat hartu dute. Ez da hala, ene ustez; lehen (I,354) ikusi dugun beste hartan bezala nagusia da. Hemen *bayt-*, beraz, baieztatzekoa da. Erka itzazu, gainera, ahapaldi hau eta I,143-146.

436. *Bertso* hau eta I,145 ia bera dira: han *gure* eta hemen *neure*, beste alderik ez.

437. *eta ez iaquin*: esaera hauxe bera lehen ere ikusi dugu: ikus I,31. Han bezala hemen ere *et'ez* ebaki behar da. Arestian (I,435) esan dugunaren arabera, honako esaera hau *gure* ustez nagusia da, nahiz eliptikoa; bestelako iritzia dute, agian, Lafonek eta Akesolok, itzulpenei bagagozkie.

gaoyan: Lafonek honela dio: «Thèmes terminés par une diphtongue: l'inessif singulier est en *-ian*: *gaoyan...*» («La langue de Bernard Dechepare», or. 318-319). Beraz *-au* diptongoz amaituak kontsonantez amaituen kide? Hori eta hitzaurreko (19. lerroa) *arauera* ez datoz bat; *arauera* beharko luke. *Gaoaz* lau bider agertzen da. Oihenartek *gaubietara* hartzen du: nahiz vokalez nahiz kontsonantez bukatutzat: *gauban*, baina *gauic*, besteak beste. Bertso honetan *gaoyan* bi silabatakoa da, halaz guztiz. Ikus I,288.

438. *çu ezpacira*: sinalefa, edo hobeki esan, vokalerditzea behar da hemen; *zwezpacira*, lau silabaz, ahoska, beraz.

*ordu hartan behar baitut eman kondu hersia,
egin oroz rezebitu neure merexituia.*

437 *Eta ez iakin lehen gaoian non daten ostatuia,
ezetare, zu expazira, nor dakidan balia;
ordu hartan hel zakitzat, othoi, ama eztia,
ararteko leial eta neure aiutaria.*

441 *Othoi, zure gomenduan har arima tristia,
ordu hartan io eztezan ifernuko bidia;
zure seme iaunareki eguidazu bakia,
bekhatuiak barkhatuik didan parabizuia.*

445 *Eta nik han dakusadan zure begitartia
eta sainduieki lauda haren majestatia.
Zeren unsa orbit ziten nizaz, ama eztia,*

valia: dudarik gabe iragangaitza: ikus I,11; I,415.
nor daquidan: aurreko *non daten* bezala zehar galdea da.

439. *çaquiçat*: ikus I,423.

440. bertso hau, aurrekoak duen *ama eztia* bezalakoxe vokatiboz osatua dago.

441. *gomenduyan har*: beste bitan, berriz, *gomendutan hartu* darabil; hots, singular orde z mugagabea. Ikus II,85; II,120.

arima tristia: *triste*-izenaren ondoan, alegia. Ikus I,276.

442. *vidia*: guk komunzki *bidetik* esango genuke; hots, *nondik jo*; Etxeparek, ostera, *vidia io*.

443. *eguidaçu*: ikus I,408. Ohar: *inori inorekin bake egin*.

444. *didan*: ikus hitzaurreko *diçun* (30. lerroa) eta I,61; I,64; I,190; I,399.

445. Bi lehen bertsook eta I,76-77 berak dira, bizpahiru aldakuntza txiki gorabehera: batean *dacusadan*, bestean *dacussadan*; batean *haren*, bestean *çure*. Ikus, beraz, haiek.

447. *çeren*: hemen finala, noski; bertsoetan ez da honelakorik agertu, hitzaurrean bai: «ceren ladin publica...»; «Ceren, iauna,... imprimi eraci diçaçun...». Bertso honetan bezalaxe, beraz, adizkia subjuntivo garbian dutelarik.

citen: atera zaizkigun *guiten* (I,225; I,289) eta *diten* (I,257) haien ahaide hurbila.

ama eztia: klitxe gisako hau sei bider darabil poetak: behin bertsoaren hasieran, bostetan bertsoaren azkenean.

Gogo honez erranen dut çuri aue maria
Oracione haur derrana andre dona maria
Othoy gomendatu duçun hila eta vicia.

448. *gogo honez*: hau ere bai, lau aldiz, eta lauretan bertsoaren hasieran.
dut: dativoari (*çuri*) dagokion artizkirik gabe.

449. *oracione*: lau silaba baizik ez du; ebaki, beraz, *orazyone*.
derrana: forma sintetikoa, *erran*-ena; agertzen zaigun lehena da, baina ugariagorik agertuko da.

*gogo honez erranen dut zuri Ave Maria;
orazione haur derrana, andre dona Maria,
otthoi, gomendatu duzun bila eta bizia.*

-
450. *gomendatu duçun*: hemen *duçun* bakarra da adizkia eta, noski, *-en* atzizkiaren bidez subjuntivo bilakaturiko indikativo haietakoa. Halaz ere, zenbait pasartetan ez daki batek finala den ala imperativo gisakoa, hots guk *duzula* esango genukeena, bietarikoak bait dira *duçun* eta antzekoak antzineko idazleengan. Ni pasarte honetan bigarrenaren aldeko naiz.

2

Amorosen gaztiguya

- 1 Bercec berceric gogoan eta nic andredona maria
Andre hona daquigula gucior othoy valia
- 3 Amorosac nahi nuque honat veba valite
Hon liçaten gaztiguric aguiian enzun liroyte
Amore bat hautaceco conseylu bat nequeye
Balinetan seculacoz gogoan sar valequie.
- 7 Nihaurc ere vqhen dicit ceynbayt ere amore

1. Kantuaren sarrera gisa distiko hau ezarri du poetak. Beste batzuetan ere hala egin du: ikus III, IV, VI, VII, X eta XIII. Tituluaren *gaztiguya*-k *kritika* esan nahi du (Lafon, «Notes...», or. 147), baina baita *etsipena* edo ere, «desengaño». *bercec berceric*: hau nola aditu? latinezko «alii alios amant» bezala, hots «unos aman a unas, otros a otras» ala «otros tienen otros amores» beste gabe? Bigarrena, nik uste, *bercec* eta *nic* kontrajarriak daudelarik. *berceric*: -r- mutu utzirik ahoskatu behar da: *berzeyk*. *gogoan*: hemen, aldiz, -o- vokalerdi delarik: *gogwan*. *eta*: elkartzaille soila al da ala badu nola-halako menderatze ñabardura? Alegia, «aunque otros..., yo...». Perpaus biak adizkirik gabe daude, noski. *maria*: bi silabaz ebaki behar da: *marya*. Ikus I,290-301.
2. *gucior*: hau ere bai, *guzyor*. *valia*: iragangaitz da hemen, dudarik gabe. Ikus I,415; I,11.
3. *nahi nuque*: honen konpletiva hemen *ba-* aurrizkiaren bidez emana dago; baita bestetan ere, V,3; X,52. Subjuntivo soilaz, -n duela, beste batzuetan: II,81; III,13. *veba*: esan bezala, iragangaitz da beti gure poetagan: ikus I,168. Lafonek ez du, dirudienez, hala uste, bertso hau honela iruzkintzen bait du: «litt. «s'ils venaient à regarder vers ici» (ikus «Notes...», or. 147).

2

Amorosen gaztiguya

- 1 *Berzek berzerik gogoan eta nik andredona Maria;
andre hona dakigula guzior, othoi, balia.*
- 3 *Amorosak nabi nuke honat beha balite;
hon lizaten gaztigurik agian enzun liroite,
amore bat hautatzeko konseilu bat nekeie,
balinetan sekulakoz gogoan sar balekie.*
- 7 *Nihaurk ere ukhen dizit zeinbait ere amore,*

Baina hala da: ikus hau, esate baterako: «veha enaquidiçu» (XII,16).

4. *hon liçaten*: Lafonek dioenez bitara adi daiteke: *liçate* iragangaitz bailitza (= *litzateke*) edota iragankor bailitza (= hots, gaztiguak haiek hondu). Baina bigarren honetan ez al luke *liçan* behar? *Gaztigurik* ez bait da plurala. (Ikus «Notes pour une édition critique...», or. 148). Ene ustez lehena da: *lizaten*, ez *litzaten*.

aguian: bi silabaz ebaki, *agyan*.

liroyte: ikus I,71; I,139; *lezakete*-ren pareko da hau.

5. *nequeye*: ikus I,32. Lafonek *eman*-en «racines supplétives» derizten hiru erro haietako batetakoa da: «La langue...», or. 327.
6. *balinetan*: zazpi bider ageri da eta zazpitan bertsoaren hasieran. Ikus I,385. *Valin* (*balin*) eta *baldin* ere badarabiltza poetak.
gogoan: hau bi silabaz ebaki behar da (*gogwan*) edo bestela *valequie* hiru silabaz (*balekye*).
7. *nihaurc*: ikus I,171.
dicit: zutanoa da; ikus I,187; I,188; I,192.
amore: Lafonek dioen bezala hitz honek nahiz *maitasuna* nahiz gauza edo *pertsona maitatua* adierazten du obran: ikus «Notes...», or. 148.
ceynbayt: hemen bakarrik ageri da *ceyn*-duela.
ere: bi aldiz bertso berean. Inoiz badirudi betegarri gisa darabilela. Ikus I,212; I,288.

Bana hantic eztut vqhen prouechuric batere
Anhiz pena arima gal harena eta neuryere
Amoretan plazer baten mila dira dolore.

11 Amoretan othe date leyal denic batere
Hiz ederrez ezpa ioyaz mutha eztadin huraere
Hoben vste duyenori anhicetan traydore
Hobena date gayzenic arimaren berere

15 Beqhatuzco amoria bethi date traydore
Erioa dauguinian eguia çogueri date
Hartu duten plazer oro orduyan yragan date
Beccatuya gueldicen da penaçeco guero ere
Anhiz plazer vqhen badu anhiz vehar dolore.

8. *eztut vqhen*: gogora ezazu I,342; hemen *batere* esana dago.

9. *anhiz pena*: izen sintagma soila, adizkirik gabe. Ala *pena* aditz erro bezala hartu behar ote da, *gal*-en pareko? Ikus honen antzeko *pena asqui* (II,80); izena dirudi, beraz.

harena eta: lau silaba baino izango ez badu, *haren'eta* ebaki behar sinalefa eginik. Fac-similek *hanera* dio, baina hutsa da, agian. Ikus Lafon: «Notes...», or. 140.

neuryere: hiru silabatara ekarri behar da; hortaz edota -y- vokalerdi dela ebaki, edota *ere* silaba bakarreko egin: *e*. Ikus I,18.

10. *baten*: ez guk *batean* edo *batetan* esango genukeena, baizik *batentzat*; edo *batendaco*, poetak bestetan dioenez: ikus III,37 eta 38; I,345.

11. *othe date*: guk *ba*- gabe nekez esango genuke. Poetak hemen ez dio adizkiari -a erantsi, *othe* dela bide, seguru aski. Ikus, ordea, Oihenarten hau: «Margarita, / Badaidita / Othe huts...?» (II,1-3).

12. *ezpa*: ikus I,243. Hango haren antz handia du esanahiez.

mutha extadin: lau silabaz ebaki behar da: *muth'extadin*. Ikus Ziburuko Etxeberriren bi bertsook, Etxepareren bion antz handikook: «Marbolaric ere eztaite harrobitan batere, Non arinqui passa ezteçan nahi badu hura ere» (or. 135). Puntua Etxepareren bi bertsoena bera; biena zentzuz eta balioz konsekativa, modu banaz esana: Etxeparek adizkia subjuntivo soilean, Etxeberrik *non* aurretik ipintzen diola; biek *hura* ere; batarenak galdera du perpaus nagusian, bestearenak ezezkoa. Ikus Lafon: «Notes...», or. 148; dirudienez, finala deritza Lafonek, baina ene ustez balio sakona konsekativa da: «tal que...».

huraere: hemen ere sinalefa behar, hiru silaba baizik izan ez dezan: *hur'ere*.

13. *vste duyen*:- nork uste izan? zer esan nahi du poetak? Bere burua hoberentzat daukana traidore gertatu ohi dela ala maiz *inork* hoberen

*bana hantik extut ukhen probetxurik batere;
anhitz pena, arima gal, harena eta neuri'ere;
amoretan plazer baten mila dira dolore.*

- 11 *Amoretan othe date leial denik batere,
hitz ederrez ezpa ioiaz mutha eztadin hura ere?
Hoben uste duienori anhitzetan traidore;
hobena date gaitzenik, arimaren berere.*
- 15 *Bekhatuzko amoria bethi date traidore;
erioa dauginian egia zogeri date;
hartu duten plazer oro orduian iragan date;
bekhatuia gelditzen da penatzeko gero ere:
anhitz plazer ukhen badu, anhitz behar dolore.*

dela uste duen amorea dela traidore? Bigarrenak du, ene ustez, egi-
antz handiago. Hortaz, *duyen-* horren sujeta inpersonala da: inork,
norbaitek. Adizkirik ez du bertso honen perpaus nagusiak.

duyenori: -ori hemen ere, ikus I,93, artikulua da.

14. *gayzenic:* guk *gaitzena* esango bagenuke ere.
arimaren: genitivo da, noski, formari bagagozkio; baina guk gaur -ren-
-tzat esango genukeen genitivo, hots destinativo. Ikus II,10: *baten*.
Hori, halaz ere, ez da gauza segurua; izan daiteke ere genitivo hutsa,
arimaren gaitz- aditzen baldin bada; *gaitz* hori *gayzenic* hartan sartua
eta esana legoke.
15. *beqhatuzco amoria:* ikus *odolezco ycerdi*, I,313.
16. *erioa dauginian:* bertso erdi hau beste bitan ageri da: I,146; II,69.
egua: ebaki ezazu bi silabaz: *egya*.
çogueri: nabari, alegia.
17. *hartu duten:* poetak ez diosku nork hartzen duenik, baina testu inguru
osoak inpersonala dela erakusten digu; lehengo *duyen-* haren kidea,
nahiz eta bertso honetakoa plurala izan.
orduyan: bi silaba baino izateko lekurik ez du: *orduyan*.
18. *penaçeco:* ez da iragangaitz, iragankor baizik; ez du esan nahi «sofritu»,
baizik «sofri erazi». Ikus V,9; VI,13; VI,29, *ene* eta *neure* dutela,
guk objeto gisa *ni* esango genukeenaren orde. Pasiva ere izan daite-
keela ez dugu ukatzen: Ikus I,257; XIII,45.
guero ere: hiru silabaz esan behar da: *gerwere* edo, nahiago bada, *geroe*,
ere-ri -r- mutu erazirik, baina lehena hobe.
19. *vqhen badu:* batek, alegia. Lehengoetan bezala, inpersonala, beraz. Ikus
honetan bertan ere nola baliatzen den poeta librokiko adizkien pertso-
nez: *duyen-*, *duten* eta berriz ere *du*.

- 20 Amore bat nahi nuque liadutanic eguia
Vici eta hilez guero hayn laquidan valia
Cerbiçatu nahi nuque halacoa vician
Heben labur vicia da iagoyticoz bercia.
- 24 Mundu oro iraganic ez eriden berceric
Ieyncoaren ama hona gracia oroz betheric
Haren amore içateco ezta ehor digneric
Vnsa cerbiça daçagun mayte guitu bertaric.

-
20. «Ex abrupto» gisako bertso hau eta ondokoak inoiz euskaraz idatzi diren ederrenetakoak ez ote? Sentimendu bortitza darie eta oihu edo garraxi bezala esanak daude.
- liadutanic*: forma sintetikoa, noski, *eduki* aditzarena, hiru izenorderen marka bere baitan duena: hots, hark niri zerbait. Gainean erlativoari dagokion *-(e)n* atzizkia du. Gaztelaniaz «antecedente» deritzana aurrean ipini eta partitiboaren bidez berriro jaso edo dago gero. Lafonek «euskal ordenu» deritzanaren arabera honela litzateke: «egia liadutan amore bat nahi nuke». *Eduki*-ren hiru markatako beste formarik ere aterako da. Ohar, beraz, esapide honezaz: *inori egia eduki inork*, «bere fedean dago» beste bertso batean (III,38) dioenaren antzeko.
21. *vici eta*: gerundio gisakoa; *eta* menderatzailea, beraz, ez elkartzaile soila. Ikus I,41; I,99.
- hilez guero*: esan bezala, *guero*, aurrean adizki pertsonala ez, baino partitipioa daramanean *-ez* duela dugu hemen. Ikus I,414. Hemen ez da, jakina, han bezala kausala, baizik denborazkoa.
- hayn laquidan valia*: Lafonek *hayn* «également» itzultzen du, *vici eta hilek* elkarrekin erkatzen bailitu. Akesolok are nabarmenago: «igual en vida que en muerte». Eta alde batera hala da. *Hayn* konparativo da, noski, baina bi terminoetarik bat bakarra dago hemen esana. Alegia, *vici eta hilez guero* ezin har daiteke, ene ustez, *bizi naizeino* eta *hilez guero* bailitza; sintaxi aldetik oso gogorra dirudi horrek batetik eta bestetik *eta* elkartzaile hutsa litzateke. *Vici eta hilez guero* bere osoan termino bakarra da, ene ustez: «tras-la-muerte-una-vez-de-haber-vivido» eta beste terminoa, bizialdia, noski, esan gabe dago. Itzulpena honela litzateke: «que me ayude asimismo — al igual que en vida (baina hau isilik utzia!) — cuando tras vivir haya muerto».
- valia*: iragangaitz hemen ere, ia beti bezala. Ikus I,11; I,415.
22. *cerbiçatu*: dativo ez, akusativo duela, beti bezala. Ikus I,84; I,253. Baita sei bertso beherago ere: *daçagun*.
23. *heben labur vicia da*: hemen ere, goian esan bezala, nabarmen azaltzen da hamabostekoen eskemari lotzeko poetaren nahia: ikus I,418. *Heben vicia labur da* esan balu, bertso laurdenaren ondotik ez genukeen

- 20 *Amore bat nabi nuke liadutanik egia,
bizi eta hilez gero hain lakidan balia;
zerbitzatu nabi nuke halakoa bizian;
heben labur bizia da, iagoitikoz berzia.*
- 24 *Mundu oro iraganik ez eriden berzerik,
Ieinkoaren ama hona grazia oroz betherik;
haren amore izateko ezta ehor dignerik;
unsa zerbitza dazagun; maite gitu bertarik.*

etenik. Eta *heben labur da vicia*, etena zuzen zukeena, ez da agian esaten ausartu, bertso erdi honen azken hitza eta bertso osoaren azkenena hoskide izan ez zitezen: *vicia-bercia*.

24. «Vers obscur», dio Lafonek eta ez du arrazoi faltarik. Ikus «Notes pour une édition critique...», or. 149. Lafonen iritziz *mundua iragan* zera da: mendeen joan etorria. Akcsolok, aldiz, «mundua inork arakatu» bezala hartzen du. Hots, Lafonek iragangaitz, Akcsolok iragankor bezala; beste pasarteetan, ordea, aditz hau iragangaitz da: ikus II,17; VI,21; XI,3. Konzesiva kutsua duela ezin uka.
- ez eriden*: «n'exprime pas ici le passé, mais, comme un radical verbal, l'idée verbale pure et simple», dio hor berean Lafonek.
- berceric*: hemen Lafonena baino Akcsoloren itzulpena hobea iruditzen zait; *berceric* hau hurrengo bertsoari lotu behar zaio: «impossible hallar otra que...» *Bertze*- nekez joan daiteke aurreko — hemen sintaxi berezi bategatik, ondoko — izenak batere atzizkirik hartzen ez duela. Gehienetan -z hartu ohi du, egia; ikus II,28; II,113; XIII,4. Baina, esan bezala, euskal sintaxiak *bertze*- horri oposatzen zaion izena berez aurretik eramaten badu ere, hemen aposizio gisa emana dago, elkarrekiko loturarik gabe. Gaztelaniaz honela esango balitz bezala: «Impossible hallar otra; (sólo) la Madre de Dios», «otra que» esan ordez. Berez gramatikek erakusten dutenaren — eta Etxeparek berak *beste* enplegatu ohi duenaren — arabera hor sintagma hau baldin bada ere, «...grazia oroz betheaz berzerik», sintagma bakar hori bi zati egin du: *berzerik* aurreratu eta gainerakoa aposizio gisa eman. Etxeberrik hori askoz maizago eta modu harrigarriagoz egin ohi du.
25. *gracia*: ebaki honela: *grazya*, bi silaba dituela.
hona eta *betheric*: mugatua eta mugagabea, *bethea* esan ordez.
26. *haren*: silaba batez ebaki behar da: *haen*. Ikus I,20.
ezta ehor dignerik: *digne*a balio bezala, *ehor* izenorde izanik eta *digne*-preidikado, ala *persona dignerik* bailitza, *ehor* ia sustantivo izanik?
27. *cerbiça*: ikus lehenxeago esana: II,22.
bertaric: *bertan*-en parekoa da maiz. Erka biok: *vertan doha* (IV,17) eta *ioan nenguion bertaric* (XIII,7).
mayte guitu: ikus, oster, I,304.

- 28 Amoriac vano dira harçaz berce guciac
Behar handien denian faltaturen berciac
Vste bano lehen guira hilcen beqhatoriac
Harc ayuta ezpaguiça nola guiren galduyac.
- 32 Andre hona har daçagun oroc gure amore
Berce oro vci eta eguin hari ohore
Hala eguin vadaçagu ohoratu guirate.
Bercegatic hura gabe oro galdu guirade.
- 36 Ieyncoaz landan mundu oroc eztu hanbat valia
Ceruya lurra ychassoa haren peco gucia
Orotara hedacen du vehar vada escuya
Bera handi içan arren preciacen chipia
Halacoa vci eta non duquegu bercia.

-
28. *vano*: ikus *vanoqui*, I,215.
harçaz berce: arestian esan duguna: *bertze*-k aurean daraman hitza -z atzizkiaz hornitzen du: II,24.
29. *behar*: hemen dudarik gabe izena da erabat; ikus I,351.
faltaturen: ikus I,96.
30. *vste bano lehen*: esaera hau bi aldiz ageri da eta bietan partizipioa eta laguntzailera trukarazi egiten ditu: ikus V,19. Batere beharrik gabe, gainera, hemen bederen; esan zezakeen lasai asko metrikaren aldetik: *hilcen//guira*.
31. *nola*: ikus I,364. Han bezala hemen ere harrimena edo aditzera emateko gisan esana dago, nahiz eta *elas*-ik hemen ez izan.
ezpaguiça: euskara batuan *ez bagaitza* esango genukeena. Ikus *guiçaçu* (I,367; II,135; II,141); *guiçaque* (II,85).
32. *daçagun*: lehenxeago ikusi dugu (II,27). *Dezaçun* ez dio inoiz poetak; *deçaçun* bai, berriz (I,418); bestalde *deçan* eta *daçan*, bietara dio: I,269 eta V,28 besteak beste.
gure amore: *andre hona*-ren aposizio.
33. *vci eta*: gerundio gisakoa, dudarik gabe; *eta*, horrenbestez, menderatzailea. Ikus II,21.
eguin: inperativo bailitza. Ikus I,57.
34. *vadaçagu*: ikus oraintxe esana: II,32. Eta I,102 ere bai.
guirate: indikatiboa, noski, euskara batuan *guirateke* dena. Horren kidea da *dirate*: ikus I,290.
35. *bercegatic*: ez da kausala edo, baizik konzesiva, *besteak gorabehera* esan ohi dena.

- 28 *Amoriak bano dira harzaz berze guziak;
behar handien denian faltaturen berziak;
uste bano lehen gira hiltzen bekhatoriak;
hark aiuta ezpagitza, nola giren galduiak!*
- 32 *Andre hona har dazagun orok gure amore,
berze oro utzi eta egin hari ohore;
hala egin badazagu, ohoratu girate;
berzegatik hura gabe oro galdu girade.*
- 36 *Ieinkoaz landan mundu orok eztu hanbat balia,
zeruia, lurra, itxasoa, haren peko guzia;
orotara hedatzen du, behar bada, eskuia,
bera handi izan arren, preziatzen xipia;
halakoa utzi eta, non dukegu berzia?*

guirade: cira eta cirade bezala gira eta girade ere nahasi darabiltza. Ikus I,159 eta I,382, esate baterako.

36. *ieyncoaz*: lehen bertze-ri buruz esan duguna bera: hots, aurreko izenak -z duela. Ikus II,24. Bi silabaz ebaki behar da eta *ieinkwaz* esan.
eztu hanbat valia: adizki iragankorra; ikus I,11; I,293. «No vale lo que Ella», dio Akesolok; «L'univers est inférieur à Elle», Lafonek (ikus 1545, Bernat Dechepare, Olerkiak, or. 63 eta 156). Poetak hauxe esan nahi du: inork eta ezerk ez duela, Jainkoa kenduta, Mariak adina bothere, indar, baliapide. *Valia* hau Axularren *balio*- da, beraz, eta, esan bezala, aditzari baino izenari hurbilago dagokiona. Lafonek berak bere «Notes pour une édition...», or. 149an honela dio bertso honezaz: «litt. «après Dieu, l'univers n'a pas autant de valeur», goian «inférieur à Elle» soilik esan duen arren. *Valia* «valeur» da, beraz, Lafonentzat ere. Ikus II,111; I,415. Akesolorena «No puede lo que Ella» zuzenduko nuke nik; auzia ez da nork *balio* duen gehien, baizik nork *dezakeen* gehien. *Valia* = valimiento, poder.
37. *ceruya*: bi silabaz ebaki behar da: *zerwya*.
ceruya lurra: lehen zerua eta gero lurra; ikus I,345.
peco: «Dechepare emploie», dio Lafonek, «le génitif en -co de *pe* dans l'expression *haren peco*»: ikus «La langue de Bernard Dechepare», or. 338. Bertso honek Mariaren *balioa* ez, *ahala* baizik adierazten du.
38. *vehar vada*: hemen pasiva da: ikus I,69 eta I,264; «hedatu behar bada» *balio* bezala.
39. *preciacen*: hots, du. Ikus XIV,25.
40. *vci eta*: gerundio gisakoa, arestian atera zaiguna bezalakoxea: ikus II,33. Hemen baldintzazko *balioa* du; han, berriz, denborazkoa.

- 41 Berce amoreac baten veci ez tirade perestu
Norc beria berciari eztu nahi partitu
Ama virgen gloriosa hanbat vada conplitu
Ororençat bera bayta leyal dela abastu.
- 45 Amorosec badaguite vehin bere nahia
Handiago giten çaye berce nahicaria
Eci vqhen behinere bere conplimenduya
Bethi peytu deramate bere mende gucia
Emazte eta guiçon oroc har amore maria
Eta orori vaytequegu berac conplimenduya.

-
41. *berce amoreac*: sinalefa batetik eta vokalerditzea bestetik egin behar dira hemen, lau silaba baizik izango ez bada: *berz'amoryak*.
baten: ikus I,345. Guk *batentzat* esango genuke. Ikus II,44: *ororençat*.
veci: orain baino lehen ere atera da: I,210.
42. *norc beria*: ikus haxe bera I,219.
eztu: dativoaren artizkirik gabe.
43. *hanbat*: orain arte hiru modutara ikusi dugu hitz hau: 1. ondotik izena duela: I,89 (*gende*); I,70 (*veccatutan*); I,341 (*ongui*); I,366 (*iende*); I,415 (*valia*); II,36 (*valia*). 2. izenki baten osagarri: I,84 eta I,253 (*cerbiçacén hanbat*). 3. anaforiko gisa: I,401, honela taxutua: *hanbat nuçu... verthute gabia*. Orain aztertzen ari garen bertso honetan *hanbat*-i konsektiva darraikio, eta adizkiak *bait*- hartu du. Ikus VI,7-8 (lehen esan bezala, *-pai-* orde *-pa-* idatzia badago ere: I,395). Halaz ere, konsektivaren adizkiak ez du nahitaez *bait*- hartzen; soilik ere egon daiteke, aurrerago ikusiko dugunez: II,86.
hanbat vada conplitu: ez al luke *hain* behar? Hori bera galda daiteke lehengo *hanbat nuçu... verthute gabia* hartan: I,401; *conplitu* eta *gabia* sustantivo ez direnez gero eta hainbestez kalitatez adierazten, *hain* hobe lirudike: *hanbat gizon*, baina *hain ederra* eta *hain nekatua*. Gure ustea hau da: *hanbat* hau adverbio bihurtu da («en tal grado, hasta tal punto») eta ondoko izenarekiko lotura eten du; bere eskuko bilakatu da. Ohar bi bertso hauetan ondotik adizkia (*vada*; *nuçu*) darraikiola eta *konplitu* eta *gabia* bereiz daudela. Adverbio eta bere eskuko egin dela Axularren pasarte honek erakusten digu ederki asko: «..., anhitz promes eder egin zuela; hanbat, ezen baitzirudien...» (Villasantek: «tanto que parecía...»). Halere Axularrek Etxepareren pasarte honetan *hain* ipiniko zukeela uste dut; ikus, beste askoren artean, lekuok: «... hain gaitzesten zuten...» (19); «... hain soldadutu zen...» (61); «...eta eriarri hain iauntzen zaitzanak...» (68); «... hain haserretzen, koleratzen, eta... ilkitzen zara...» (186); «...hain itsutu eta ergeldu zuen...» (228); «... hain liluratzten...» (276); «...

- 41 *Berze amoreak baten bezi eztirade perestu,
nork beria berziari extu nahi partitu;
ama birjen gloriosa hanbat bada konplitu,
ororenzat bera baita, leial dela, abastu.*
- 45 *Amorosek badagite behin bere nabia,
handiago jiten zaie berze nabikaria;
ezi ukhen behin ere bere konplimendua;
bethi peitu deramate bere mende guzia.
Emazte eta gizon orok, har amore Maria
eta orori baitekegu berak konplimendua.*

hain iaten eta erratzen zuen...» (279) eta abar. Baina, jakina, Axular ez da bertsotan ari eta Etxepare bai. Gainera Etxeparek ere badaki honen antzekoetan *bain* esaten; ikus «hayn hayn noha penatu» (IV, 27); bi *hayn* horien ordeztan behin *hanbat* esan zezakeelarik gero! Ikus II, 86: *hanbat bada graciosa*, guztiz antzekoa.

44. *ororençat*: ikus lehen esana, II,10; II,41 eta I,345.
baita: esan dugunez, mendeko perpaus konsektiva da hau eta adizkiak *bait-* hartu du.
dela: badu goian ikusi dugun zenbait *-la* atzizkiren antza: ikus I,313; hemen ere denborazkoa dirudi: «siendo fiel, al tiempo que es fiel». Moduzkoa edo ere bai, noski.
45. *badaguite*: kondizionala da.
46. *handiago giten*: hots, bertze nahikari handiagoa etortzen zaie. Baina Etxeparek beste modu batetara pentsatu du: *handiago* ia ia adverbio da hemen: «de modo más intenso» edo. Ala sintagma «bertze nahikari handiagoa» ote, Etxeberrik ohi duen bezala urraturik? Ez dirudi; Etxeparek ez du horrelakorik egin ohi.
47. *eci*: beste batean bezala, *ezin*-en kidea da hemen ere. Ikus I,138.
vqhen: adizkirik gabe beste hartan bezalaxe (I,138); erro soila, beraz.
bere: amorosek, alegia, ezin berdin beren irrikia.
48. *deramate*: ikus I,9: hor *vrthia eraman*, hemen *mendea*. Ikus ere I,170; I,427, eta beheraxeago II,65.
49. *emazte eta*: egin elisioa eta *emazt'eta* ebaki.
har: inperativo balioa duela.
amore: *inor amore hartu* maiz agertzen da: II,32; IV,7; VI,29; baina *inor amoretan hartu* ere bai: IX,40.
50. *eta orori*: sinalefa eginik ebaki behar da: *et'orori*.
vaytequegu: lehen (I,32; I,43; II,5) ikusi ditugun beste adizki haien erro berekoa; *bait-* aurrizkia ez da inola menderatzaile hemen; aurrean *eta* duenez gero, ez du hartara zentzurik; baieztatzekoa da, beste lehengo

- 51 Andre honac vqhen dici ederretan gracia
Ehorc hura gayxteriaz ecin leçan inbia
Bana vistaz hilcen çuyen nahicari saxuya
Figuraren eqhustiaz daquiqueçu eguia.
- 55 Ychassoan hur gucia ceruyetan içarra
Oyhanetan içalori lur gucian velharra
Egunari yguzquia gau belçari ilhuna
Lehen faltaturen dira eci hura gugana
Balinetan eguiazqui gu bagaude hargana.

I,354; I,435 haietan bezala; Lafonek eta Akcsolok ere hala itzultzen dute; perpaus nagusia, beraz.

conplimenduya: bi bertsoaren azkenean hitz hauxe bera ahapaldi berean. Ikus I,424.

51. *dici*: bestetan ikusi dugunez zutanoa da: ikus I,14; I,413.
ederretan: Lafonek honela dio: «L'adjectif *eder* est employé ici comme substantif; *ederretan* peut être un inessif indéfini ou un inessif pluriel: il signifie «en fait de belle chose» ou «parmi les (= ses) belles choses» («Notes pour une édition critique...», or. 149). Esan nahi omen duen horri ez diot zuzen irizten; hauxe esan nahi du, du-darik gabe: eder direnen artean. Hots, eder direnetarik Mariak bakarrak izan du abantaila hau; (= *ses*) delako hori ez dago ongi, ene ustez, «Mariak dituen gauza ederretarik bat» ez du esan nahi poetak.
52. Bertso hau eta batez ere hurrengo — baina Lafonek batera iruzkintzen ditu — Akcsolok hobeki itzuli ditu Lafonek baino, ene ustez. Hona zer dioen Lafonek: «L'édition originale porte *hilcençuyen*, en un seul mot. Il ne faut pas lire *hilcen çuyen*, car le contexte exclut un imparfait de l'indicatif: «mais elle éteignait par son aspect le désir imparfait de l'indicatif: «mais elle éteignait par son aspect le désir imparfait» n'offre pas un sens acceptable. Il faut lire *hil cençuyen*. *Cençuyen* est le génitif pluriel de *cençu* «sens». *Hil* est employé sans auxiliaire, après la forme composée *leçan inbia* qui en contient un: un tel fait est fréquent». («Notes pour une édition critique...», or. 149-150). Ez gara Lafonen iritziko eta beste arrazoirik gabe Axularren pasarte hau irakurtzea aski da: «Zeren baldin Elizako Doktor batzuek dioten bezala, Ama Birjinak, are mundu hunetan zenean ere, nori ere, eta nork ere behatzen baitzioen, hari, haragiaren desira desordenatuak eta gogoeta lizunak iraugirik, heken lekhuana gogoeta garbi batzuk, eta garbiki bizitzeko nahikunde handi batzuk pitzten eta emaiten bazerautzan: zenbatenez...» (241). Ezin esan daiteke, beraz, «n'offre pas un sens acceptable». Aszeta direlakoek behin eta berriro esan dutena da hori. Bestetik «le contexte exclut un imparfait de l'indicatif» ez dakit zenbatetaraino den egia; Lafonek berak erakusten du

51 *Andre honak ukhen dizi ederretan grazia
ehork hura gaixteriaz ezin lezan inbia,
bana bistaz hiltzen zuien nabikari satsuia;
figuraren ekhustiaz dakikezu egia.*

55 *Itxasoan hur guzia, zeruietan izarra,
oihanetan itzalori, lur guzian belbarra,
egunari iguzkia, gau beltzari ilhuna
leben faltaturen dira ezi hura gugana,
balinetan egiazki gu bagaude bargana.*

beste pasarte hartan (I,336) *egocitu* «*egoci ditu*» dela eta halere aurrean *çuyenian* eta *cenian* dauzka, lehenaldiak. Aldi eta moduak bere gisa darabiltza Etxeparek inoiz: *uqhen dici* eta *leçan* elkarrekiko beste *haritu dic...* *leyan* haiek elkarrekiko bezalaxe daude (I,43).

leçan: batek ez daki hemen finala ala erdi konpletiva den. Hots, «para que...» ala «el privilegio, la gracia de que...» Bestetan ere halako zerbait gertatzen da: *gracia equiguçu quiren...* (II,119).

53. *bilcen*: ikus *erho* zela medio lehen esana: I,218.

54. Hauxe esan nahi du poetak: Mariaren irudia ikustea nahiko, hau egia dela jabetzeko.

55. Hiru lehen bertsoek ez dute adizkirik; hau laugarrenean dator: *faltaturen ñira*. Erne, ordea: *faltatu* honek batetik *non zer faltatu* (bi lehen bertsoetan), bestetik *nori zer* (hirugarrenean) du errejimenena. Poetaren libertatia gauzak ahal dituen moduan esateko!

ychassoan: eta honen ondoan *ceruyetan*, plurala.

56. *oyhanetan*: hemen atzekoz aurrera: plurala eta singularra.

çalori: -ori artikulua gisa erabilia. Ikus I,93; II,13.

57. *egunari, gau belçari*: baina gero adizkia dativorik gabe.

58. *leben... eci*: Lafonek «konstrukzio erromanikoa» deitzen duena, *...baino leben* esan beharrean.

eci: hau ez da, beraz, lehen ikusi ditugun *eci* (I,138; II,47) haiek bezalakoa, baizik gehiagozko konparazioek konparaburuaren aurrean eramaten dutena, *baino*-ren ordezkoa. Horrelako gehiago ere aterako da. Tartasek beti *eci ez dio*: ikus, «...graiago içanen duçu eci ez pagano hayena...» [27]; «... lehen helduco baita eci ez bi iuiamendu hec...» [92].

hura gugana: hots, hura (Maria) gugana faltatuko den baino lehen. Hemen, beraz, *inor inorengana faltatu (da)* esapidea dugu, aurreko bertsoetan ez bezala. Hiru modutara dago, hortaz, ahapaldi honetan *faltatu* erabilia: *non zer, nori zer* eta *norengana nor*. Ikus lehen esana: I,96.

59. *balinetan*: ikus II,6.

bargana: hona beste esapidea: *inor inorengana egon (da)*.

- 60 Ceren bada erho guira gayxo beqhatariac
 Andre leyal honegana goacen othoy guciac
 Elas othoy aribira berce amore falsuyac
 Harequila segur dugu vehar dugun gucia.
- 64 Elas amoros gaixoa hire enganatuya
 Erhogoatan badaramac eure mende gucia
 Ene andere graciosa ezpadaquic valia
 Bay bician bay hilian bethi oha galduya.
- 68 Dembora duyan artian eguic ahal honguia
 Eryoa dauguinian miraz duquec orduya
 Orduyan ere nahi vaduc onsa ialgui daguia

-
60. *ceren bada*: ikus I,251 bi hitz hauei buruz esana.
gayxo: hemen izenaren aurrean jarria. Ikus I,151.
61. *goacen*: ikus I,369: hemen ere bi silabaz ebaki behar da: *gwacen*.
honegana: ez *honengana*; baina hirugarren erakuslea denean, ez *harengana*
 eta ez *haregana*, baizik *bargana* bethi, *bargatic* bezala.
62. *aribira*: hemen *b*-rik gabe, baina *b*- duela, ikus X,66.
berce amore: sinalefa egin eta *berz'amore* ebaki behar da.
63. *segur*: hemen eta ageri den beste bost pasarteetan adverbio da: I,102;
 II,88; VI,13; VI,22; XII,31.
64. *gaixoa*: hemen osterata izena du aurrean: ikus II,60. Hori gainera *gaixo*
amorosa esan balu, bertso beteagoa ateratzen zitzaizolarik, eten eta guz-
 ti. Ahapaldi honetan eta ondokoan *hika* mintzo zaio batbatean amo-
 ratuari.
hire enganatuya: Lafonek esan bezala, Schuchardt-en kontra, *hire* ez da *hi*
ere, baizik *hi*-ren genitibo. Ikus esaera bera X,7: *ene galduya*. «L'ex-
 pression formée par un adjectif ou un participe au nominatif singulier
 ou pluriel précédé d'un substantif ou d'un pronom au génitif a une
 valeur exclamative. Elle rappelle le type espagnol *pobre de mí!*» («No-
 tes pour une édition critique...», or. 150). Ziburuko Etxeberrik baditu
 antzekoak: «O gure dohacabeac!» (or. 114); «O ene dohacabea!» (or.
 94); «Ala gure çoratuac...» (or. 82).
65. *erhogoatan*: hitz honek *-a* itsatsia du. Halaz ere lau silabaz ebaki behar
 da: *erhogwatan*. Ikus IV,11.
eure: *h*- gabe, beste zortzi lekutan bezala. Reflexivo da, noski. Hemen
 ere *mendea eraman*: ikus II,48.
badaramac: hemen *-da-*, han *de-*: II,48.
66. *ene andere*: sinalefa egin eta *en'andere* ebaki behar da edo bestela *andre*;
 ikus I,45; I,397.
valia: dudarik gabe iragangaitz: ikus I,11; I,46; I,415.

- 60 *Zeren, bada, erho gira gaixo bekhatariaik?*
Andre leial honegana goazen, othoi, guziak.
Elas, othoi, aribira berze amore falsuiaik.
Harekila segur dugu bebar dugun guzia.
- 64 *Elas, amoros gaixoa, hire enganatuia,*
erbogoatan badaramak eure mende guzia!
Ene andere graziosa ezpadakik balia,
bai bizian bai hilian bethi oba galduia.
- 68 *Denbora duian artian egik ahal hongia;*
erioa dauginian miraz dukek orduia;
orduiian ere, nahi baduk onsa ialgi dagia,

-
67. *bay... bay...*: korrelativo hau bestetan ez da ageri.
bician, hilian: bi aldiz atera zaigun *bila eta vicia* (I,421; I,450) hura bera da, orain inesivoan. Han, nolazpait esateko, adjetivo gisa somatzen ditugu; hemen, aldiz, sustantivo gisa. Bat dira, noski. *Hilic eta viciric* ere aurki ikusiko dugu.
oba galduya: ikus behin baino gehiagotan esana: I,402; I,431.
68. *ahal*: beste inon ez darraikio hemen bezala izenik. Itxura denez, elipsia da: hots, egik ahal *duyan* (edo, *daguian*) hongia.
69. *eryoa dauginian*: lehen ere ikusi dugu bitan bertso erdi hauze: I,146; II,69. Baita pixka bat aldaturik ere: I,180.
miraz duquec: esaera hau aipatzen du Lafonek bere alde lehen ikusi dugun *albaditu eguiaz* (I,182) hura zela kausa. Ez, ordea, zuzen, ene ustez. *Miraz*-en -z ez da aditzaren errejimena, baizik instrumental kasu arrunta, *nekez*, lanaren *poderioz*, *izerdiz* eta beste mila bezala; hemen gaztelaniaz «por maravilla» (Akesolo), edo «por milagro, difícilmente» esan nahi du. Hitzurreko *miraz nago* ere ez da oso bestelakoa. Ikus Axularren hauek: «... bethi burhoz, arneguz eta maradizinoz egoitea...» (173); «... bethi daude arneguz, iuramentuz, burhoz eta maradizinoz» (173); «... amorioz eta borondatez egoiteak...» (336).
70. *orduyan*: bi silabaz ahoskatu behar da (*orduyan*) edo bestela *ere* silaba bakarrez, -r- mutu eginik.
daguia: «*ialgui* est ici un substantif...; *daguia*, ... a perdu son *n* final...», dio Lafonek («Notes pour une édition critique...», or. 151). «Si quieres que Ella te haga (conceda) un buen salir», izango litzateke, beraz, hitzez hitzezko itzulpena. Beste batean (XIII,78) *exaquia*-ri horixe bera gertatzen zaio, Lafonek berak dioenez: azken -n galdu. «Il est probable qu'à l'époque de Dechepare, en cizain l'*n* final était sujet à tomber dans ce type de formes» (leku berean).

Onsa hari gomendadi nic diossat eguia
Finian ere eztic vzten harc galcera veria
Orduyan ere vere escuyan dic gracia gucia.

- 74 Mundu honec anhez gende enganatu darama
Iagoyticoz vici vstez haren sehi dabilça
Guti vste duyenian ehor vci darama
Erho ioqhatuya date hartan fida dadina.
- 78 Nihaur ere ebili niz anhicetan erhoric
Gaoaz eta egunaz ere hoçic eta veroric
Loa galdu pena asqui bana ez arimagatic
Oray oro nahi nuque liren ieyncoagatic.

-
71. *gomendadi*: elisioa egina dago. Adizkiak dativoaren artizkia falta du, beste askotan bezala.
diossat: bertso erdi honen antzekoa darabil beste pasarte batean (IX,11):
dioxut hemeng *diossat*-en lekuan.
72. *finian*: ebaki bi silabaz (*finyan*) edo bestela *ere* silaba bakar egin, *-r*-
mutu erazirik. Baina lehenak hobe dirudi.
galcera: eta ez *galtzen*, guk esan ohi dugunez.
73. *orduyan*: hemen ere aukera dago: *orduyan* edo *e* ebaki behar.
vere escuyan: hemen elisioa egin behar da: *ber'eskuian*.
74. *enganatu darama*: askotan aipatu duguna: ikus azkena II,67.
75. *vici ustez*: aditz sintagma luzeagoaren ordeztasuna dago; hots, *biziko zivici ustez*: aditz sintagma luzeagoaren ordeztasuna dago; hots, *biziko zirelako ustez*-en ordeztasuna. Honen kidekoa atera zaigu: *hoben uste duyenori* (II,13) eta berdinagoak oraindik aterako (XIII,50; XIII,52).
Ikus batipat hau: XIII,52.
sehi: ohar esapideaz: *inoren sehi (morroi) ibili*.
76. *guti vste*: ikus I,180.
duyenian: sujetoa gero esana dago: *ehor(c)*.
ehor: hemen eta beste behin (IX,18) ageri da inpertsonal balio honezaz; beste pasarte guztietan, alegia, ezezko perpausaren mendean («nadie, ninguno») edo kondizionalarenean («si alguien»: I,182) doa, gehienetan joan ohi denez. Hemen, berriz, «uno», inpertsonala, esan nahi du: «cuando uno menos se lo imagina, lo abandona». Lafonek ederki itzultzen du: «On est, quand on ne s'y attend guère, abandonné par lui».
- vci darama*: ikus III,74.
77. *erho ioqhatu*: ikus *erhoric ebili* (II,78) eta *erho bocen* (IX,29). «*Erho ioqhatuya* n'est pas clair», dio Lafonek («Notes...», or. 152); «*ioqhatu* est sans doute le participe signifiant «frappé» eta Lhande aipatzen

*onsa hari gomend'adi, nik diosat egia:
finian ere eztik uzten hark galtzera beria,
orduian ere bere eskuian dik grazia guzia.*

74 *Mundu honek anbitz jende enganatu darama,
iagoitikoz bizi ustez haren sehi dabilta,
guti uste duienian ehor utzi darama;
erbo iokhatuia date hartan fida dadina.*

78 *Nibaur ere ebili niz anbitzetan erhorik,
gaoaz eta egunaz ere hotzik eta berorik:
loa galdu, pena aski, bana ez arimagatik;
orai oro nahi nuke liren Ieinkoagatik.*

du. Ene ustez, guk «ondo, gaizki jokatu» diogun bera da: «actuar, proceder, comportarse».

fida: ageri den hiru lekuetan inesivoa darama. Tartasengan, aldiz, dativoa: «...eztela hari zer fida,...» [61]; «...onsa biciric fida baitcen beré hilcé honari...» [163]. Axularrengan ia beti inesivoa, baina «neure buruaz fida» dio bitan: 6; 197.

78. *nibaur*: ikus I,171.

anbicetan: Lafonek dioen bezala inesivo honek «souvent» esan nahi du; hots, adverbioa bailitza: «La langue de Bernard Dechepare», or. 321. *Askotan, gutxitan, batzuetan* halaxe erabili ohi ditugu.

erhoric ebili: ikus *samurric* (I,314) eta *erbo ioqhatuya* (II,77). Honek bai, honek Lafonentzat «je me suis conduit en fou» esan nahi du hitzez hitz (ikus «Notes...», or. 152). Aurrekoa, ene ustez, honen antzekoa da.

79. *gaoaz*: bi silaba, noski: *gawaz*.

ere: -r- mutu erazi eta silaba bakarra ebaki behar da: *e*. Zergatik ez *et'egunaz* ebaki, *ere*-ren -r- mutuerazi gabe? Bada 4/4 eskema hobeki gordetzearren eta puntu horretan sinalefa-elisioak Etxeparegan doi doi direlako.

hoçic, veroric: goian *erhoric* bezalaxe. Ikus Lafonen «Notes...», or. 152.

80. *loa galdu*: hemen ez dio *gal*, II,9an bezala. Bi bertsoek lehenbiziko hemistikioan antz handia dute.

bana ez: bi silabaz ebaki behar da: *ban'ez*. Bertso hau adizkirik gabe dago.

81. *liren*: oro singularrez eta pluralaz erabiltzen du poetak, bertso neurriaren arabera. *Nabi nuque liren*: honelako eventualak maiz datoz obran barrena, hirugarren pertsona denean *l-* daramatela: ikus goian II,3; II,20. Eta aurrerago III,13; III,17; III,30; IV,30.

- 82 Ni beçala anhez duçu halacoric munduyan
 Mende oro dohatenic bethi vanaglorian
 Ohart guiten buruyari denbora den artian
 Andre honac har guïçaque gomendutan aguian
 Hanbat bada graciosa ama ororen gaynian
 Gin dadinic eztu vzten hartu gabe gracian
- 88 Culpa gabe ehor ezta haur da segur eguia
 Beqhatuyaz damnacen du iangoycoac munduya
 Beqhaturic ezta yçan çutan andre handia
 Ararteco çaquizcula digun varqhamenduya.
- 92 Beccatoren saluaceco ieyncoac eguin cinducen
 Bere buruya eguin dici iuge iusticiaren

-
82. *beçala... halacoric*: hitzaurrean esan dugunez, hitz bakarra erabilirik esan zitekeena (*bezalakorik*) eta Etxeparek berak nahi duenean poliki erabiltzen dakiena: IX,44, bitaz esana. Poetak, noski, bere hizkeran *nolacoric* dio gure *bezalakorik* esan orde. Bikoiztasun horri (*beçala + halacoric = nolacoric*) edo (*beçala + hayn = bezain*) Lafonek konstrukzio erromanikoa deritza eta arrazoi osoz: «L'expression de la comparaison en basque».
83. *dohatenic*: aurreko *halacoric* haren aposizioa da, baina ohar gauza batez: adizki honek erlativoari dagokion *-en* atzizkia du erantsia eta bere baitan txertatua gainera dativo pluralaren artizkia. Beraz, *dohatenic* «unos a quienes les va» da. Nori? Ni nolako anhitz horiei. Goian bi edo hirutan *mendean eraman* esapidea ikusi dugunez gero, hau honela eman zezakeen poetak: «mende oro daramanic». Hartara *mende oro* objetoa zatekeen; poetak dioen moduan, ostera, *mende oro* sujeto da, *-ic* atzizkia ere sujeto, *halacoric* bezalaxe; *duçu*, izan ere, zutanoa da.
84. *guiten*: maiz atera da: I,225; I,289; I,228. Dativoari (*buruyari*) dagokion artizkirik ez du.
buruyari: hots, *geure buruvari*, pertsona osoa adierazten du. Beste bertso batean ere halaxe dio: XIII,79.
85. *gomendutan har*: ikus I,441; han *gomenduyan* zioen.
guïçaque: euskara batuan *gaitzake* esaten duguna.
86. *hanbat*: ikus bertso erdi honen antz handiko II,43 eta *hanbat* dela eta han esan duguna. Hemen ere konsektiva bati ematen dio abia eta mendeko perpausaren adizkia *extu vzten* da, aurrizkirik (*bait-*) ez duela; han, ostera, *bait-* zeraman adizkiak. Ikusiko dugu honelako gehiago ere, hots, konsektiva mendeko adizkia batera markarik gabe.

- 82 *Ni bezala anbitz duzu halakorik munduian
mende oro dohatenik bethi banaglorian;
ohart giten buruiari denbora den artian,
andre honak har gitzake gomendutan agian;
hanbat bada graziosa ama ororen gainian,
jin dadinik eztu uzten hartu gabe grazian.*
- 88 *Kulpa gabe ehor ezta, haur da segur egia;
bekhatuiaz damnatzen du Iangoikoak munduia;
bekhatuik ezta izan zutan, andre handia;
ararteko zakizkula, digun barkhamendua.*
- 92 *Bekhatoren salbatzeko Ieinkoak egin zinduzen,
bere buruia egin dizi iuie iustiziaren,*

Ohar, gainera, han bezalaxe *hanbat*-en ondotik adizkia (*bada*) dato-
rrela eta geroago izenlaguna.

ama ororen: sinalefa egin eta *am'ororen* ebaki behar da.

87. *gracian hartu*: gomenduyan *hartu* bezala. Ikus II,85.
88. *gabe*: ikus hitz honi buruz lehen esana: I,365; I,407.
ehor: berebat honezaz esana: II,76.
segur: orobat beste honi buruz esana: II,63.
89. *beqhatuyaz*: bertso hauxe atera zaigu lehen ere: I,169; han *iangoycuac*,
idatzia egotea, beste alderik ez.
90. *yçan*: gaztelaniaz «existir» esan ohi dena *izan* da beti gure poetarengan;
ez *egon*; «existir» edo «haber», berdin da.
beqhatuic: *eceyn* esaten badaki Etxeparek, baina baita *eceyn* gabe par-
titivo hutsa erabiltzen ere.
çutan: ikus I,409.
ezta yçan: ez, ordea, *yçan ezta*; ikus I,342.
91. *çaquizcula*: lehen ikusi ditugun *çaquiztan* (I,52; I,394) eta *çaquiçat* (I,
423; I,439) bezala, indikativoko erroa ez duen forma; ikus, ostera,
I,81; euskara batuan *zakizkigu* dioguna da.
digun: honen erroa lehendik ere ezaguna dugu: I,444.
92. *beccatoren*: mugaz honaindiko euskalkietan *bekatoreak* esango genukeen-
aren ordezkio genitivo objektivoa; ikus I,63.
ieyncoac: bi silabaz ebaki behar da: *ieinkwak*.
cinducen: hemen bakarrik ageri da forma hau; euskara batuan *zintuen*
dioguna da.
93. *bere buruya*: ikus II,84.
buruya: bi silaba baizik ez dagokio hemen; *buruya* ebaki behar da.
dici: behin baino gehiagotan atera zaigun zutanoa; ikus I,14; I,413; II,51.
iuge iusticiaren: maiz agertuko dira bi izenak trukaturik hemen bezala, ge-

çu misericordiaren refugio cinaden
 Nola berac iustician ecin salua liçaque
 çure misericordiaz remedia litecen
 Balinetan eguiazqui çugana gin valite.

- 98 Egundano ezta yçan ez içanen iagoytic
 Beqhatore hayn andiric ezetare saxuric
 Bere bidian iauguin vada çuri gomendaturic
 Vqhen eztuyen barqhamendu çure amorecatic

nitivoa atzera eramana; *justiziaren iuge* esango genuke guk komunzki eta hurrengo bertsoan ere hala dago esana.

94. *cinaden*: formari bagagozkio, indikatiboa da, noski; ikus VI,13; halaz ere, perpaus honek finala dirudi; hala itzultzen dute Lafonek eta Akesolok ere; horrenbestez gorago atera zaizkigun —*en* atzizkiaren bidez subjuntivo bihurturiko indikatibo haietako bat da hau ere; ikus I,432.
95. *nola*: kausala da, noski, ikus I,226; biotan adizkiak ez du aurrizkirik (*bait-*) ez atzizkirik (*-en*); aitzitik, adizkia soilik dago; beste (I,75) hartan, ostera, *bait-* du adizkiak. Ikus zer dioen Lafonek bertso honetzaz: «Il est irrégulier et très rare que *nola* employé comme conjonction de subordination de cause ou de comparaison soit construit avec une forme verbale sans préfixe *bait-* ou sans suffixe relatif. Il y a dérogation à la règle dans ce passage, en X,24, et aussi dans le passage que voici de Liçarrague» (ez dugu honera aldatuko labur beharrez, baina ikus) «Notes pour une édition critique...», or. 152. Azkenik honela dio: «Cette grave dérogation à une règle fondamentale de la syntaxe basque est due à l'influence des langues romanes, où le verbe d'une proposition subordonnée peut ne se distinguer en rien par sa forme du verbe d'une proposition principale ou indépendante» (leku berean). Egia, dioen guztia eta, gainera, beste pasarte bat itzuri zaio: I,226; eta hirurok (I,226; II,95; X,24), aurrizki-atzizki gabeok, beste (I,75) *bait-* duen kausal haren kontra daude; baina, diogun badaezpada, azken hau obra osoan *nola* kausalak *bait-* daraman bakarra da; beste *bait-* duten *nola* guztiak perpaus konparativak dira: I,411; V,25; XIII,98). Zergatik batek *bait-* eta beste hirurek ez, laurek *nola* kausala dutelarik? Bada alde txiki bat beren artean: *bait-* gabeko hirurak protasian daude eta *bait-* duena apodosian; puntu hau bitan (I,226; X,24) guztiz nabari da; hirugarrenean ez hain nabari, baina ene ustez *nola berac... ecin salua liçaque* (II,95) ondoko finalarekiko (*remedia litecen*) duen loturan ikertu behar da eta hainbestez dudarik gabe protasian dago.

zu miseriordiaren refujio zinaden,
 nola berak iustizian ezin salba litzake,
 zure miseriordiaz remedia litezen,
 balinetan egiazki zugana jin balite.

- 98 Egundano ezta izan ez izanen iagoitik
 bekhatore hain andirik ezetare satsurik,
 bere bidian iaugin bada zuri gomendaturik,
 ukhen eztuuen barkhamendu zure amorekatik;

liçaque: ohar arretaz ahapaldi honetako adizkiek duten aldi eta moduen egokieraz: *eguin dici*, lehenaldi hurbila; *cinaden*, lehenaldi urruna; *liçaque-litecen-valite*, eventualak; poetak lehenaldi hurbila «tiempo secundario» delakotzat jotzen bide du: ikus II,51-52. Ikus Tartasen hau: «Neure adesquidia, igarén udan egun batez nangoela çuhaincé batén itçalbian, neuré orenen errayten ninçala, loac harturic, eguin dut...» [5]: *nangoela, ninçala* eta gero *eguin dut*.

96. *çure misericordiaz*: *çure* honen ordez *bere* duela, ikus I,131.
97. *balinetan*: ikus II,6; lehen bertso erdi bera dute erabat honek eta II,59.
98. Bertso hau eta I,260 guztiz berdinak dira: han *içan* eta hemen *yçan* beste alderik gabe. Erka lau bertso beherago dugunarekin: *Ez galdu da ez galduren...*
99. Hau eta I,261 antz handikoak dira: han *iudicio*, hemen *beqhatore*; han *handiric*, hemen *andiric b-* gabe; han *vorthizic*, hemen *saxuric*.
100. *bidian*: bi silabaz ahoskatu behar da: *bidyan*.
gomendaturic iauguin: hemen bakarrik du *iauguin*-ek horrelako konstrukziorik eta nabari du Lafonek eta Lewy-k zioten aditz laguntzaile balihoa. *Iauguin vada gomendaturic* eta *gomendatu bada* berdintsu dira, alegia. Lafonek «s'il a suivi son chemin» itzultzen du, *bidian* eta *iauguin* elkarri loturik, baina *iauguin* inesivoa duela ez dugu bestetan ikusi, *-tic* duela bai: I,330.
101. *extuyen*: bi silaba baizik ez du eta *extwyen* ebaki behar da. *Hayn andiric...* *vqhen extuyen*: hizkuntza erromanikoen kategoriez azter badezagu, konsekutiva da: «tan grande que no haya obtenido...». Euskarazkoz ere bai? ala erlatibozko soila? Erlatibozko soila balitz, hone-latsu litzateke: «Jamás ha existido pecador tan grande..., pecador que no ha obtenido». Aposizioa, alegia. Halaz ere ohar gauza batez: partitiboaren *-ik* atzizkirik gabe esana dago adizkia eta ez da dudarik *extuyenik* ere esan zitekeela. Ikus ezazu I,105-6: *hayn laxo den arçaynic / Oxo qhencen extuyenic...*

Ez galdu da ez galduren çure gomenducoric
çuri gomendacen guira hilic eta viciric.

104 Berce emaztiac ama dira cenbayt haurto chipiren
Eta guero obororic puncela ecin dirate
çu anderia ama cira virginaric ieyncoaren
Eta gueroz erreguina ceru eta lurraren.

108 Ieyncoa iaun den gauça ooren çu cirade andere

102. *ez galdu da ez galduren*: honelako eredurik ez da orain arte atera eta aurrera ere bat baizik ez da aterako: IV,21. Biok badute beste *ez... ez... guztiek ez duten* zer bait; hots, biotan, perpausa ezezkoa izanik ere, laguntzailea ez dago bere lekuan. *Ez galdu da* dio poetak: eta ez *ezta galdu*. Beste hartan, IV,21, ordena normala, oker ez banago, hau litzateke: *ez duket abal*, baina *ez... abal duquet* dio. Beste guztietan horrelakorik gertatzen ez dela sinesteko, ikus orain arteko I,218; I,260; II,98; I,398; I,6-7 eta abar. Bien arteko aldea gaztelaniaz aditzera ematen errazago da: honako bertso honetan (II,102) eta besteetan (IV,21) eredu hau dago azpian: «ni... ni...»; besteetan, aldiz, honakoa: «no... ni...». Eta euskaraz esateko, hau ez da «ez du nahi bata ez bestea» (ikus I,6), baizik «ez bata nahi du ez bestea». Hau ez da inola Etxepareren bitxikeria; ikus Axularren hirurok — eta ez dut uste besterik duenik —: «Baina ez mundua da eterno eta ez haste gabe, eta ez hargatik egotu Iainkoa egundaino alferrik» (20); «Ez atseginik nahi du utzi, eta ez penarik hartu» (31); «Ez nik izan nuen hunenbat damu, eta ez hunek ere hunenbat kalte, eta atsekabe» (359). Hirurotan *ez* eta adizkia (*da; du; nuen*) bereiz daude. Ikus ere Leizarragaren hau: «Guc ez letraric recebitu diagu hiçaz Iudeatic: ez ethorriric anayetaric nehorc denuntiatu dic edo erran deus hiçaz gaizquiric» (Apost. Act., 28,21), besteak beste.
103. *gomendacen guira*: baiezko perpaus adierazkorren adizki perifrastikoei dagokienez partizipioa dago aurrean jarria, atzekoz aurrera esan balu, etena eta hitzaren azkena bat etorriko baziren ere. Ikus I,421.
guira: beste askotan bezala adizkiak dativoaren artizkia falta duela.
hilic eta viciric: ikus II,421; hor adizkia hemengoa bera izanik ere, *gomendatu* alegia, *hila eta vicia* esan digu.
104. *berce emaztiac*: elisioa egin behar da eta *berz'emaztyak* ebaki, *-ti-ren -i* ere vokalerdi eginik.
chipiren: lehenxeago ikusi dugunez (II,93) genitiboa eta determinantea (*ama*) hemen ere trukaturik daude. Ahapaldi honetan hiru bertsoan gertatzen da hori bera; bigarrean ez, besteetan.

*ez galdu da ez galduren zure gomendukorik;
zuri gomendatzen gira bilik eta bizirik.*

104 *Berze emaztiak ama dira zenbait haurto xipiren
eta gero obororik punzela ezin dirate;
zu, anderia, ama zira birjinarik Ieinkoaren
eta geroz erregina zeru eta lurraren.*

108 *Ieinkoa iaun den gauza ororen zu zirade andere;*

105. *eta guero*: hau eta bi bertso beheragoko *eta gueroz* ez dira berdinak.
Han esango dugu zergatik. Ikus I,414.

obororic: hots, gehiagorik.

puncela: hots, virjina.

puncela ecin: lau silabaz ebaki behar da, *punzel'ezin*.

106. *çu anderia*: hau ere bai; *zwanderia* edo bestela *zu anderya*; edota *andria*
(I,45; I,397).

virginaric: *çu*-ren aposizio gisa aditu behar da hitz hau; hots, zu birjinarik. Konzesiva balioa ematen dio Lafonek eta arrazoiz: hots, zu, birjina izanik ere. Oihenarten hau antz handikoa da: «Ainsiti, ederric gaiz dena, desu / Berhala, nol' esne' ulusu / denean,... (V,49): *ederric* horrek «eder izanik ere» esan nahi bide du.

ieyncoaren: hiru silaba baino ez dezake izan; ebaki, beraz, *ieinkwaren*. Lehenxeago esan bezala determinantea aurrean du: hots, *ieinkoaren* ama litzateke ordena normala.

107. *eta gueroz*: *gueroz* -z duela hemen eta beste behin bakarrik ageri da: IX,28. Adverbio da, noski, eta ez konjuntzio, goiko (I,414) hartan zen bezala. Baina *guero* ere (II,105) adverbio da. Alde hauxe dute: *gueroz*-ek *barrezkero*, *geroztik* esan nahi du («desde entonces»); *guero*-k, aldiz, guztiok aditzen duguna.

errequina: genitiboaren aurrean ipinirik.

108. *ieyncoa*: bi silabaz ebaki behar da, *ieinkwa*.

gauça ororen: hau lau silabaz, berriz: *gauz'ororen*.

andere: izen hau genitiboaren ondotik dago jarria, lehengo haietan (II, 93; II,104-6-7) ez bezala, baina bien artean *çu cirade* sartu du; bate-re beharrik gabe, gainera, itxuraz bederen, *andere çu cirade* ere, bai errimaz bai etenez, ongi bait zetorren. Ikus Etxeberriren bertso hau, antzekoa bait da: «Creatura guztien duc Iaincoa iabe choillqui» (or. 55). Hemen *duc Iaincoa* dago txertatua genitibo eta determinantearen (*iabe*) artean, Etxeparenean *çu cirade* dagoen bezala.

Bere ama ecin vci obeditu gaberíc
Othoy gracia eguiguçu guiren çuyenetaríc.

- 120 Vnsa çuc har banençaçu gomendutan gogotic
Ecin damna nayndeyela cinesten dut segurqui
Anhiz veguiratu duçu galduren cenetaríc
Niri ere hel çaquíçat othoy galdu gaberíc.
- 124 Ehonere gayzic ezta çuc qhen eztiroçunic
Ezetare hontassunic çure escuyan eztenic
Denbora eta leqhu orotan ecyn duda gaberíc
Graciac oro çure escuyan iangoycoac emaníc.
- 128 Nahi duyena hala duque amac semiagianic

-
118. *gaberíc*: esan bezala, forma hau beti (hemeretzi aldiz) bertsoaren azke-
nean doa.
119. Ia I,387 bezalakoxea da bertso hau, hitz bat ez beste guztiak berak: han
çuretaríc eta hemen *çuyenetaríc*. Hitzen ordenua, aldiz, osoro beste-
lakoa.
çuyenetaríc: hots, zuenak, Jainkoarenak eta zureak, izango direnen arte-
koak izan gaitezen. Ikus Lafon: «Notes...», or. 153.
gracia: bi silabaz ebaki behar da: *grazya*.
guiren: ikus han bertan: indikativo-subjuntivoa.
120. *banençaçu*: adizki hau eta *nayndeyela* ongi datoz elkarrekin aldien ego-
kieraz, baina *cinesten dut*-ekin ez dakit zenbatetaraino. Lafon ohartu
da honezaz, itzulpenak salatzen duenez, eta hona nola eman digun:
«Si vous vouliez... Je ne pourrais..., j'en ai la ferme conviction»:
mendeko dena nagusi bihurtu du («Je ne pourrais»). Baina poetak
ez dio horrela, baizik *cinesten dut*-en mendean beste biak. Zergatik
ez *banazazu...*, *naiteiela... zinesten dut?* Ez zen metrikako trabarik.
Lehen esan duguna: ikus II,95; II,52.
gomendutan: ikus I,441; II,85.
121. *nayndeyela*: euskara batuan *nintekeela*. Ikus V,20: *naynde*, eta XII,55:
nayte.
segurqui: *segur* beti adverbio dela esan dugu (II,63); *segurqui* zer esa-
nik ez. Lau bider darabil poetak eta beti leku berean: bertsoaren az-
kenean.
122. *veguiratu*: esan bezala, beti iragankor; ez *vebatu*, hau beti iragangaitz:
ikus I,367.
veguiratu duçu: ez ditu poetak bi hitzak trukatu bertso hobea paratzearren:
ikus II,103.
cenetaríc: goiko II,119 haren pareko. Hau esan nahi du poetak: galdu-
ko zen lagunetatik hamaikatxo begiratu duzu. Mugagabe da, beste

*bere ama ezin utzi obeditu gaberik;
othoi, grazia eguiguzu, giren zuientaririk.*

120 *Unsa zuk har banenzazu gomendutan gogotik,
ezin damna naindeuela zinesten dut segurki;
anhitz begiratu duzu galduren zenetarik,
niri ere bel zakitzat, othoi, galdu gaberik.*

124 *Ehon ere gaitzik ezta zuk kben eztirozunik,
ezetare hontasunik zure eskuian eztenik;
denbora eta lekhu orotan ezin duda gaberik
graziak oro zure eskuian Iangoikoak emanik.*

128 *Nahi duiena hala duke amak semiaganik,*

çuretaric eta *çuyenetaric* haiek ez bezala: I,387; II,119. Honek beronek ez al du aski garbi erakusten *-ric* ez dela nahitaez pluralekoa? Ikus I,189; I,384; I,328.

123. *çaquiçat*: ikus I,423; I,439. Euskara batuan *zakizkit*.

galdu: honen eta *çaquiçat*-en sujetoak ez dira berak, jakina, baina hori zentzuak bakarrak adierazten digu, ez esana dagoenak. Sujeto aldakuntza, beraz: ikus I,6; I,8; I,353 eta beste asko.

124. *gayzic*: bestetan ikusi dugunez, gaztelaniaz «antecedente» deritzan eta euskaraz komunzki «ondorengo» den izena aurrean ipini eta gero, aposizio gisa, erlativoaren *-en* atzizkia duen adizkia, *zuk kben eztirozun gaitzik* esan gabe. Ikus II,20.

eztiroçunic: adizki honen erroa orain baino lehen ere atera da: *-iro-*. Ikus I,71; I,139; II,4. Hemen ez dezakezunik bezalakoa da.

125. *hontassunic... eztenic*: *ezten hontasunik* esan gabe. Ikus aurreko bertsoan esana.

çure escuyan: elisioa egin eta *zur'eskuian* ebaki behar da.

126. *denbora eta*: sinalefa behar da lau silaba baino izan ez dezan: *denbor'eta*.
leqbu orotan: hemen *-u* vokalerdi bilakatzen da; ebaki, beraz, honela: *lekhworotan*.

ecyn: orain arte *eceyn* idatzirik agertu dena (ikus I,5; I,177; I,201 etab.), hemen eta IV,33 *ecyn* dago idatzirik: batere duda gabe, alegia.

127. *graciac*: *-i* vokalerdi gisa gertatzen da hemen: *grazyak*.

çure escuyan: elisioa eginik ebaki behar da: *zur'eskuian*. Adizkirik ez du perpaus honek; *dituzu* utzi du esan gabe.

iangoycoac emanic: hiru bider aurkitzen dugu bigarren bertso erdi hau: I,107; I,224 eta hemen.

128. *duyena*: bi silabaz ebaki behar da: *duyena*.

hala duque: honezaz gainera beste bitan irakur daiteke *hala ukhen* esapide hau: I,196; V,5. Hemen poetak hauxe esan nahi bide du: nahi

Arrazoyn da mundu oroc daguien çuri ohore
Eci hala ari çauçu Ihesu christo vera ere
çuc beçanbat dignitate mundu oroc eztuque.

112. O anderia ecin date ehor çure vardinic
Gaynecoric çuc eztuçu ieynco veraz berceric
Ieynco ezten verce oro dago çure azpitic
Ieyncoaren ama cira mundu oroz gaynetic.
116. Mundu oroc eztu eguin çuc beçanbat hargatic
Orogatic bano oboro harc ere daydi çugatic

-
109. *arrazoyn*: hizkuntza erromanikoen kategoriez izena ez, izenlaguna dela esango genuke: «razonable, justo». Baina, jakina denez, euskaraz bion arteko muga bereizten oso zaila da, edo ezina, agian, maiz bederen. Ikus Axular, 373. Eta Tartasek maiz darabil *arrazoin* nahiz *arrozoin da*.
daguien: ez du dativoaren artizkirik; *nor-nork* forma soila da. Bi silabaz ebaki behar da: *dagyen*. Indikativo da, gainera, formaz, *-en* atzizkia-
ren bidez subjuntivo bilakatu bada ere, konpletiva.
110. *eci*: hau ez da I,138 eta II,47 haietako *eci* bezalakoa; ez eta II,58 har-
tako *eci* bezalakoa ere; haietatik lehena *ezin*-en kidea zen; bigarrena
konparazioko *baino*-rena. Honako hau, ordea, konjuntzio kausala da:
«pues, ya que». Adizkiak ez du aurrizkirik (*bait-*) ez atzizkirik (*-en*);
soilik dago: ikus XV,11.
çauçu: esan bezala, *zau-* eta *zai-*, bietako formak dituzu obran; ikus hi-
tzaurrean *baçautzu*, baina X,42 *eçayçula*.
vera ere: hiru silaba behar ditu eta *ber'ere* ebaki; edota *ere* silaba batean,
baina lehenak hobe dirudi.
vera: izenorde ez dela hemen eta II,113; XII,27 bakarrik ageri da;
hautetan adjetivo da, alegia, izenari lotua.
111. Konpara goiko (II,36) *mundu oroc eztuque hanbat valia* eta honako ber-
tso hau eta egiantzeko dirudi hango *valia* hura izen oso izateak:
han *valia* eta hemen *dignitate*.
beçanbat: eta ez *hanbat*, konparaburua (*çuc*) expreski esana bait dago.
Hain eta *bezain*-ek ere alde horixe bera dute: konparaburua ez esana
edo esana egotea. Horrezaz gainera lehenbiziko bikoteak kantidadeak,
bigarrenak kualitateak erkatzen ditu. Ikus *beçanbat* beste bitan: I,
11; II,116 eta bietan konparaburua aipatua dago: *guc* eta *çuc*.
112. *o anderia*: lehengo (II,106) *çu anderia* bezalaxe lau silabaz ebaki behar
da: *wanderya* edota *oanderya*; edo *andria*.
ehor: ikus lehen esana (II,76).
113. *ieynco veraz*: hara zer dioen Lafonek: «Nulle part chez Dechepare *ber*

*arrazoin da mundu orok dagien zuri ohore,
ezi hala ari zautzu Ihesu Kristo bera ere;
zuk bezanbat dignitate mundu orok eztuke.*

- 112 *O anderia, ezin date ehor zure bardinik,
gainekorik zuk eztuzu Ieinko beraz berzerik,
Ieinko ex ten berze oro dago zure azpitik,
Ieinkoaren ama zira mundu oroz gainetik.*
- 116 *Mundu orok eztu egin zuk bezanbat hargatik,
orogatik bano oboro bark ere daidi zugatik;*

ne sert à exprimer l'identité (lat. *idem*). Dans aucun passage de son oeuvre cette notion n'est exprimée» («La langue de Bernard Deche-pare», or. 322). Guk, alegia, *lapurra bera*-ren parean esan ohi dugun *lapur bera* («*idem fur*») bezalakorik ez da ageri obra osoan. Egia hori, baina *Jainko bera* guretzat «*idem Deus*» da eta *Jainkoa bera* «*Deus ipse*». Garbi dago hemen poetak «*alius quam ipse Deus*» esan nahi duela, baina guk hori egungo egunean *Jainkoaz beraz besterik* esango genuke. Ikus XII,27.

veraz: esan bezala, *berze*-k aurretik -z daramala. Ikus II,28.

114. *verce*: hemen aurrean ez du -z, ez eta behar ere, hemen *berce*-k ez bait du bere «termino» den hitzik.
115. *ieyncoaren ama*: genitivoa eta determinantea.
116. *çuc beçanbat*: arestian ikusi duguna bera: II,111.
bargatic: ikus II,61. Hitz hau ageri den beste hiru pasarteetan dudarik gabe kausala da: «por causa de, por razón de». Hemen, ordea, «en pro de, en favor de» esan nahi du edo honen hurbilago dago bederen, hurrengo bertsoan bietara adi badaiteke ere.
117. *bano oboro*: elisioa egin eta *ban'oboro* ebaki behar da.
barc: antzineko idazle guztiek, oker ez banago, *barc* diote, ez *barek*. Obran hamalau aldiz ageri da eta beti izenorde da, ez adjetivo. Berebat esan behar da beste kasoetan datorrenean ere, baina hemen bada salbuespenik: *egun harçaz* (I,289); *su harequi* (I,362). *Hartan* hogei eta lautatik hirutan ez beste guztietan adjetivo da, ostera; *egun, ordu, denbora, aste* eta *albor* ditu aurreko izenak.
ere: silaba bakarrez ebaki behar da nahitaez.
daydi: lehenbiziko aldiz ageri zaigun forma da hau *-idi* duela; *egin* -ek -ke- duen formarik ez du eta haien ordez *-idi-* erroa dutenez baliatzen da poeta; hala dio Lafonek: «Le système...», or. 100 etab. Antzineko beste idazleak ere bai. Gehiagorik ere aterako zaigu.

Seme honac anhiz daydi amaren amorecatic
Gure natura haritu du çutan amatoruric
Iangoycoa ezarri duçu gure anayeturic.

- 132 Haren eta gure ororen ama cira digneric
Amac eztu sofriceco semen artian guerlaric
Samurturic badacuxu gure gaizquiegatic
Ororen ama cira eta baque guiçaçu bertaric.
- 136 Oray eguiten diraden gayzqui handiegatic
Ieyncoac ondatu çuqueyen lur gucia engoytic

duiena nahi duien *bezala* duke. Ohar: *-gan(d)ik ukben*: «obtener de».

129. *daydi*: arestian ikusi dugu adizki hauxe bera: II,117.
amaren: bi silaba baino ez dezake izan; *amaen* edo *amayn* ebaki behar da, beraz. Ikus *hayn* < *haen* < *haren*.
130. *gure*: silaba bakarra behar du; ebaki, hortaz, *gwe*. Ikus I,9.
haritu: hemen ere aski nabari da *hartu*-ren kide baizik ez dela. Ikus I, 43: han *eryo*, hemen *naiura haritu*.
çutan: *amoratu*-k hemen *-tan*, inesivo, du errejimen; beste bitan, aldiz, *-çaz*: ikus III,48; IX,28.
131. *iangoycoa ezarri*: sinalefa behar dela nabari da, baina gehienetan bezalakoa egin badadi, etena eta hitz azkena ez datoz bat: hots, *iangoyko'e/-zarri duçu...* Hemen ere, dirudienez, aferesis delakoa dugu: *-a* galdu ordez *e-* galtzen, alegia: *iangoykoa / -zarri duzu...* Ikus I,417; I,432.
anayeturic ezarri: Lewy-k zioen «futurum exactum» ñabardura hemen ere nabarmentzen zaio esaera honi: ikus I,316. *Ezarri* hemen ia aditz laguntzaile da, beraz. Ikus I,316; II,100.
gure anayeturic: ez *gurequi*; *gure-anaye* (*gure anaia*) bere osoan eta bakarrean aditz bihurtua balego bezala; *gure anaia eginik*, alegia.
132. *gure ororen*: sinalefa egin eta ebaki *gur'ororen*.
digneric: Akesolok «dignamente» itzultzen du; Lafonek «vous êtes la digne mère». Ikus II,26; hor halere perpausa ezezkoa da, «ezta ehor digneric». *-rik* honen formarik antzekoena II,25 iruditzen zait. Gainerako *-ik* duten guztiak edo ezezko perpausak dira edo partizipioari erantsia dute *-rik*. Ikus, ordea, V,9 ere.
133. *eztu sofriceco*: bitxi samar egiten zaigu joskera hau: «una madre no puede tolerar». Ikus halere beste askoren artean Axularren hau: «... badirudi ezen, zeren lehenak diren, barkhakizun direla, eta bat be-derak disimulatzeke, ez ikhusi iduri egiteko, eta ere desenkusatzeko dituela» (7). Hemen ere **edun*-en adizkiaren aurretik *-tzeke* kasoan

*seme honak anbitz daidi amaren amorekatik;
gure natura haritu du zutan amatoraturik;
Iangoikoa ezarri duzu gure anaieturik.*

132 *Haren eta gure ororen ama zira dignerik;
amak extu sofritzeko semen artian gerlarik;
samurturik badakutsu gure gaizkiegatik,
ororen ama zira eta bake gitzazu bertarik.*

136 *Orai egiten diraden gaizki handiegatik
Ieinkoak ondatu zukeien lur guzia engoitik,*

(zertako?) izenkiak. Villasantek «y todos las disimulan y excusan» dio, baina hobeki zegokeen «y todos las pueden disimular y excusar» esan balu, aurreko *barkhakizun* ere «perdonables» itzultzen baitu eta parekatuak datoz Axularrengan; hots, antzeko dira.

artian: bi silabaz ebaki behar da: *artyan*.

134. *samurturic*: ikus I,353; hemen ere *ikusi*-ri loturik dago. Ikus gainera I, 310; I,314: *samurturic* eta *samurric*.

badacuxu: *ikusi*-ren zenbait adizki sintetiko atera da lehen ere: I,76; I,83; I,89 etab. Honen antzik handienekoa *diacuxu* (I,203); baina erne, azken hau zutano da (*dakus*, *adizu*) eta sujetoa hirugarrena du; *badacuxu*, ostera, *zuk ikusten baduzu* da; hots, *dakusazu* bezalakoa.

135. *ororen*: bi silabaz ebaki behar da; esan, beraz, *oroen* edo *oroin*. Ikus *amaren* II,129.

eta: lehen bertso erdiaren azkenean dago: ikus I,41; I,99; II,1; II,33; II,40. Aurreko perpausa adierazkor hutsa da, baina ondokoa inperativoa. Hemen ere ene ustez menderatzailea da eta kausal kutsua ematen dio aurreko perpausari. Honen antzekorik aterako da oraindak.

guiçacu: hots, *gaitzazu*. Ikus I,367.

bertaric: bi silabaz ebaki behar da: *bertayk*.

136. *diraden*: obra osoan beste behin bakarrik gertatzen da hemengo hau: hots, erlativoaren *-en* atzizkia duen adizkia lehen hemistikioaren buruan eta «antecedente» delakoa beste hemistikioan gertatzea. Ikus I,69.

137. *ieyncoac*: *-o*- vokalerdi ebaki behar da: *ieinkwak*.

ondatu: beste I,130 hartan, ostera, *h*- duela.

çuqueyen: bestetan ez da ageri. Euskara batuan *zukeen*. Ohar aurrean lehen partizipioa duela, ez hirugarrena.

engoytic: hau eta *iagoytic* ez dira beti berdinak. Lau bider ageri da (hemen eta X,21; XIII,49; XIV,32) *engoitic*. Bitan *gaurdanik* esan nahi du (X,21; XIV,32); beste bitan *orain baino lehen* (hemen eta XIII,49). *Iagoitic*, aldiz, ageri den zazpi pasarteetan geroari dagokio; hots *gaurdanik* esan nahi du.

Balinetan çu ezpacina ararteco gugatic
 Oro sostengacen guitu çure othoyegatic
 Gu gayxtoac ičan arren ezten çutan faltaric
 Fin honera hel guiçaçu guiren salbuyetaric.

- 142 Ama eztia nic badaguit çure contra faltaric
 çuc gaztiga eta dreça naçaçu othoy bertaric
 Elas norat ihes naydi çu neure ama vciric
 Neuretaco eztaçagut çu nolaco amaric.

138. *balinetan*: ikus II,97.

çu ezpacina: -u vokalerdi dela ebaki behar da: *zwezpacina*.

çuqueyen, *ezpacina*: hemen aldien egokiera bikaina da. Ikus II,120.

139. *sostengacen guitu*: eskemari hobeki bazegokioken ere, ez ditu trukatu.
 Ikus II,122.

140. *ezten*: hemen -en atzizkia hartu duelarik subjuntivo-inperativo bilakatu
 da: alegia, *ez bedi*, *ez dadila*. Ikus I,416; XIII,45, biak berdinak-
 zentzuz: finalak. Ala *ezten* hau ere finala ote? Izan daiteke. Ikus La-
 fonek dioena: «Litt. «qu'il n'y ait pas en vous de manquement»:
 «Notes...», or. 153. Hala bada, bertsoaren bukaeran koma aski da.
 Puntu-komarik ez bait du poetak ipintzen, batek ez daki honako hau
 aurreko ala ondoko bertsoari lotu.

141. *hel guiçaçu*: hemen *hel* iragankor da, jakina; faktitibo zentzua du, *hel*
erazi balio bezala. Ikus Lafon, «Notes...», or. 153. Oihenarten ber-
 tso honetan ere bai: «... Ethon sedin berri haren / Mariaren / Hel-
 zeco beharrira» (Eguberri-coplac, 28).

guiren salbuyetaric: lehengo bizpahiruren antz handikoa: ikus I,387; II,
 119. Han bezala poetak hau esan nahi du: salbatuen artekoak izan
 gaitezen.

142. *ama eztia*: sinalefaz irakurri behar da: *am'eztia*. Esan bezala, hemen ez
 beste bost pasarteetan bertsoaren azkenean doa sintagma hau.

badaguit: hau eta bi bertso beheragoko *naydi* erka. Ikus II,117.

143. *gaztiga eta dreça naçaçu*: zer da hemen *eta*? elkartzaille ala menderatzaille?
 Lewy-k ez du nahi elkartzaille soila izan dadin; hala balitz, laguntzai-

balinetan zu expazina ararteko gugatik;
oro sostengatzen gitu zure othoiegatik.
Gu gaixtoak izan arren, ezten zutan faltarik.
Fin honera bel gitzazu, giren salbuietarik.

- 142 *Ama ezta, nik badagit zure kontra faltarik,*
zuk gaztiga eta dreza nazazu, othoi, bertarik.
Elas, norat ihes naidi, zu neure ama utzirik?
Neuretako eztazagut zu nolako amarik.

leak (*naçau*) *eta*-ren aurretik joan behar bait luke, bere «erregela-
 ren» arabera: ikus I,187. Esan dugu, halere, Lafonek ez duela «erre-
 gela» honetan gehiegi sinesten; joera baizik ez omen da. Menderatzai-
 le izateko, aldiz, leku txarrean dago; ez, alegia, beste guztietan bezala,
 bertso laurden edo erdiaren bukaeran (ikus I,41; I,99; II,33; II,40).
 Ene ustez menderatzaile da, gerundio gisakoa, *eta* betiko lekuan ez
 egon arren. Beste *iqbus eta* (I,41), *orbit eta* (I,99), *vci eta* (II,33;
 II,40), *sortu eta* (III,21) *eta* abarren antz handiegia du, menderatzai-
 le ez izateko, nahiz hemen *eta*, berriro esan, horien leku berean ez
 egon.

naçau othoy: -u vokalerdi eginik ebaki behar da: *nazazwothoi*.

144. *naydi*: goraxeago irakurri ditugun *daydi* (II,117; II,129) haien kidea da,
 baina ez orainaldia, haiek bezala, baizik perifrastikan *egin nezake* li-
 tzatekeena. Ikus *eznaydi* (VIII,9). Lafonek poliki itzultzen du, Ake-
 solok baino hobeto: «Ah! où fuirais-je si je vous quittais, ma mère?». *vciric*:
 honek, izan ere, baldintzazko ñabardura du beregan. Akesolok ho-
 nela dio: «¿A dónde, ¡ay!, podré yo ir, dejándooos a Vos...?»; La-
 fonek honela: «si je vous quittais», konditzial balioa expreski ema-
 nik. Ikus II,40: hango *utzi eta* *eta* hemengo *utzirik* balioz bera dira.
neure ama: hiru silabaz ebaki: *neur'ama*.
145. *ezaçagut*: *ezagutu*-ren forma sintetikoa lehen ere ikusi dugu bat: I,303.
neuretaco: ikus I,345.
çu nolaco: goragoko *hi nolaco* haren parekoa da: I,30; *nolaco* ez bait da
 galdera, aurreko hitzari lotzen zaio enklitika gisa. Ikus I,100; I,116.

Emazten fauore

- 1 Emaztiac ez gayz erran ene amorecatic
Guïçonec vci valiçate elaydite faltaric.
- 3 Anhiz guïçon ari bada andrez gayzqui errayten
Arhizqui eta desonesqui baytituzte aypacen

(tit.) *fauore*: hitzaurreko *fauoretan* hura bera da; bietan mugagabe; han inesimo, hemen nominativo: «(en) defensa de las mujeres». Ongi ipinia du izenburua, suharki goratzen bait ditu. Distikoz hasten da, aurreko kantuan bezala.

1. *emaztiac*: *inork inor* gaitz erran, alegia; ez *inori* edo. Hala da ageri den pasarte guztietan.
gayz erran: batek ez daki batera idatzi ala ez; fac-similek, dirudienez, tarte txiki bat du bien artean, hemen eta bestetan. *Gaitzetsi* eta *gaitzeriztez*, aldiz, baturik datoz.
amorecatic: bost bider darabil hitz hau honela eta bostetan «por consideración, en atención a» edo esan nahi bide du.
2. *guïçonec*: Lafonen iritziz bertso honetan — ez du besterik aipatzen; ikus «La langue...», or. 315 — elisioa bertsoaren erdian gertatzen da; alegia, lehen bertso erdia honela litzateke haren ustez: *gizonek u- / -tzi balitzat- // ... -e* galtzen utzirik. Bertsoaren erdian horrelakorik gertatzearen kontra ez dut ezertxo, baina hemen hala behar denik ez dut uste. Hau eta geroxeagoko beste bizpahiru bertso aztertzean, badirudi *gizon-*, bi silaba baino gehiago zituenean, *-o-* galtzen utzi eta *giz(o)nek* (edo besterik) ebaki zitekeela. Bitxi dirudi, baina honek eta beste bertsoaren batek hartara bulkatzen gaituzte. Mitxelenak diosdanez, horrelakoren testigantzarik ez da, dakiela, inon azaltzen, baina honako bertsook ikusirik egiantzeko edo bidezko deritza iritzi honi. Hartara

Emaxten fabore

- 1 *Emaxtiak ez gaitz erran ene amorekatik;
gizonek utzi balitzate, elaidite faltarik.*
- 3 *Anbitz gizon ari bada andrez gaizki erraiten,
arbizki eta desoneski baitituzte aipatzen,*

bertso erdi bikainagoa ateratzen da: *giz(o)nek utzi / balitzate // ...*,
elisio baharrik gabe. Ikus III,31; III,32.

elaydite: goragoko *daydi* (II,117; II,129) eta *naydi* (II,144) haien ahaide
da hau. Perifrastikan *ez lukete egingo* litzateke.

vci: ez *utz*, baizik *utzi*, *valicate* indikativo ez bada ere. Ikus lehen, hi-
tzaurrean, *eraci-ri* buruz esana. Ez uste bertsoaren bortxa denik;
zazpi bider ageri da *utz* (?) behar lukeela eta *utz*, ostera, ez da inon
ageri. Beste idazleengan ere hala da, gainera. Axularrengan ez, baina
ikus Oihenarten hau: «Vzi sizadan manus baizausat...» (V,29).

3. *ari*: beti bezala *b-* gabe. Ikus I,43.
andrez: hemen bai, *-z* atzizkia duela; baina hemen ez dugu *gaitz erran*,
baizik (*gaizki*) *erran*. Ikus III,1. Ez da, haatik, beti hala; behin
(III,54) bai, beste behin (III,7) ez; azken honetan *-gatik* darabil
poetak.
4. *arbizqui*: esan bezala (I,244), inoiz hitz andanak azkenean bakarrik har-
tzen du atzizkia, hots, bigarren hitzak; inoiz, ordea, hemen bezala,
biek.
arbizqui eta: *-i* vokalerdi eginik ebaki honela: *arbizkeyeta*.
baytituzte: ez da kausala, berez, hala badirudi ere, eta geure susmoan
Lafonen itzulpenak sendotzen gaitu. Esan, dakigula, ez dio inon La-
fonek, baina «dont ils parlent» horrek erlativo delako ustea zuela
adierazten digu. Eta nik ere hala uste dut. Ikus I,354 eta batez ere
I,146.

- Yxilica egoytia ederrago liçate
 Andrec guïçonequi beci huxic ecin daydite.
- 7 çuhur gutic andregatic gayzqui erran diroyte
 Hayez hongui erraytea onestago liçate
 Emazteac cerengatic gaiz erranen dirate
 Handi eta chipi oro hayetatic guirade.
- 11 Balentia simplea da andren gayz erraytea
 Bat gayz erran nahi vadu oro vardin sarcea
 Yxil ladin nahi nuque halaco den gucia
 Damu gaycic emazteac hari eman dithia
-
5. *liçate*: hau ez da goiko (III,2) hura bezalakoa; hau iragangaitza da. Euskara batuan *litzateke*.
yxilica: *ixilic* ere badio lau bider; bertsoak agintzen dio noiz bata noiz bestea erabil.
ederrago: *eder izan* guk *komeni* edo esango genukeena; edo *hobe izan*.
6. *anàrec*: zergatik ez du poetak hitz hau geroko utzi eta honela esan: *guïçonequi beci andrec...?* Hartara bertso erdi hobea zukeen, eten eta guzti; dagoen dagoenean ez, berriz. Dirudienez honegatik: beci-ren aurreko hitzak eta biak — hitz andana bakarra osatzen dute, ez ahaztu! —, gauza orokor baten salbuespen edo mugapena adierazten dutelarik, hitz orokor horren ondotik behar dutelako, ez aurretik. Ikus II,41: *berce amoreac baten veci* eta ez atzekoz aurrera, bertsoak onartzen bazuen ere: *baten veci berce amoreac*.
beci: gehienok *baizik* edo *baizen* esaten dugunaren kide. Etxeparek honenezaz gainera *bayeci* eta *bayecila* darabiltza, bertsoaren eta neurriaren esanera. Enklitikak dira eta hainbestez ez ditugu inoiz bertsoaren nahiz bigarren hemistikioaren hasieran aurkituko. Ikus I,210; II,41.
daydite: goiko (III,2) *elaydite* haren kide. Eta beste *daydi* eta *naydi* haien kideago. Ikus II,129; II,144.
7. *gutic*: adizkia, haatik, pluralean darama: *diroyte*.
andregatic: lehen esan bezala, *-gatic* errejimena duela; ikus III,3.
diroyte: erro berekoak ikusi ditugu lehen ere: I,71; I,139; II,4; II,124.
 Esanaren arabera honako hau gure *dezakete* izango litzateke.
8. *hayez*: hemen ere *-z* duela (*hongi*) *erran*; ez *hayeçaz*, ordea. Ikus forma bera: XIII,68. Esan zezakeen *beçaz*; ikus hau I,162; I,354.
onestago liçate: lehengo (III,5) *ederrago liçate* haren oso antzekoa.
liçate: hangoa (III,5) bera, ez III,2 bezalakoa.
9. *emazteac*: ikus III,1; hemen ere *gaitz erran* dugu, pasivaz gainera.
cerengatic: bestetan ez da ageri honako hau, galde gisa, baizik *ceren* soila. Ikus I,170; I,251; II,60. Beste bertso (IX,10) hartako *ceren gatic* hura bestelakoa da: erlatibozkoa, ez galdea.

ixilika egoitia ederrago lizate;
andre k gizoneki bezi butsik ezin daidite.

- 7 *Zuhur gutik andregatik gaizki erran diroite,*
haiez bongi erraitea onestago lizate.
Emazteak zerengatik gaitz erranen dirate?
Handi eta xipi oro haietarik girade.
- 11 *Balentia sinplea da andren gaitz erraitea,*
bat gaitz erran nahi badu, oro bardin sartzea;
ixil ladin nahi nuke halako den guzia;
damu gaitzik emazteak hari eman dithia.

dirate: date singularra bezala hau plurala. Ikus I,290; II,105.

10. *bandi eta chipi:* hirutan ageri da horrelaxe sintagma hau, kaso batean edo bestean; behin, haatik, *chipi*-k hartzen dio *bandi*-ri aurrea (I,149). Hala behar ere, perpausa ezezkoa bait da eta «in crescendo» daude.
hayetic: -tik izan esapidea «proceder de» adierazteko. Poetak ez dio *hayengandik:* ikus I,409.
guirade: ikus I,159; II,35.
11. *balentia:* atera da hitz hau (I,292). Ez da beste inon ageri.
andren: ikus I,63. Objeto litzatekeena (ikus III,1) iparraldekoek erabili ohi duten genitiboan: II,92. Honi ere azpi egituran *inor gaitz erran zor zaio.*
12. *bat:* andre bat, alegia. Hau ere *nor* kasoan, lehengoan gisa.
vadu: nork? Ez du poetak sujetorik aipatzen hemen ez aurrean. Ohar zaitetz III,9 ere pasivaz esana dagoela, *nork* gaitz erran dezakeen aipatu gabe. Bila hastekotan oso gora igo behar genuke: *anhiz guizon* (III,3). Hura ote da ala beste esan gabeko inpersonal bat? Hala dirudi. Ikus honelakoak lehen ere, esate baterako II,13.
sarcea: faktitibo, aktivotzat jotzen du Lafonek eta arrazoi du, noski; ikus «Notes...», or. 154.
13. *ladin ... nuque:* aldien egokiera hau, mendeko perpausaren adizkiak hirugarren pertsonako denean *l-* hartzen duela, ezaguna dugu lehendik ere; ikus II,3; II,81. Euskara batuan *ledin* litzateke. Honelako perpausetan mendeko eta nagusiaren sujetoak desberdinak dira noski; ikus, aldiz, I,6; eta mendeko adizkiak *-n* du. Ez beti, halere, inoiz kondizional gisa, *ba-* ere har dezake: ikus II,3 eta beste hiru ere aterako dira.
14. *damu gaycic:* hots, zori txarrez, damurik. Ziburuko Etxeberrik ere halaxe dio: «Damugaitcic çuen gatic hala guintecen pena» (or. 123, *Manual devotioñezcoa*).
eman: laguntzaile gabe.

- 15 Andren gayz errayle oroc bear luque pensatu
Bera eta verce oro nontic guinaden sorthu
Ama emazte luyen ala ez nahi nuque galdatu
Amagatic andre oro behar luque goratu
- 19 Guiçonaren prouechuco emaztia bethi da
Oro behin hayetatic sorcen guira mundura
Sorthu eta hil guinate harc haz ezpaguiniça
Haciz guero egun oroz behar haren ayuta.
- 23 Haren escuz ossoan behar soynera eta iatera
Eri denian andre gabe galdu guiçon egurra

-
15. *andren*: genitivo objetivo deritzana; hain zuzen, aditz sintagma balitz objeto gertatuko litzatekeelako. Ikus III,1.
bear: berrogei eta hamabi bider ageri da *-b-* duela eta hemen bakarrik gabe; hutsa da, noski. Honek eta I,1-k bigarren bertso erdia bera dute.
16. *nontic*: ez da dudarik, galdera dela bete betean («de dónde») eta zehar galdera, hain zuzen; halere laguntzailea lehenik jarri du poetak (ikus I,71). Arrazoia bistan dago: errimak bortxatu du. Ikus I,175.
guinaden: obra osoan bakarra da forma hau eta *guinen* ere ez da ageri.
17. *ama emazte*: sinalefa behar da eta *am'emazte* ebaki.
luyen... nuque: arestian esana: ikus III,13.
ala ez: ez da obra osoan beste zehar galdera konposaturik ageri; *ala*, hemen garbi ageri denez, zehar galdera konposatuaren bigarren ataleko partikula da, latinez (*utrum...*) AN... dena, *edo* ez bezala. *Ala ez* hemen sinalefa eginik bi silabaz ebaki behar da: *al'ez*.
galdatu: hona lehenbiziko aldiz lehen ikusi dugun *galdegin* haren kidea; bestetan ere agertuko da.
18. *amagatic*: hala da beti, ez *amarengatic*; hau euskararen historian berriagoa da. Izenordeekin ere orobat: *çugatic* dio poetak hamar aldiz.
19. *prouechuco*: ez *prouechuraco*, destinativo gisa; hau, esan bezala (I,58, tit.), eta genitiboa bat ziren antzineko idazleen artean. Hemen genitivo baino bere eskuko izen itxura larriagoa du: *gomenduco* eta abar bezala: «útil, provechoso».
20. *behin*: «D'abord» dio Lafonek oso poliki, ez «une fois». Poetak ez du esan nahi *behin* bakarrik sortzen garenik.
hayetatic: ikus III,10. Hemengo *-tik sortu* eta hango *-tik izan* elkarren antzeko dira, noski.

- 15 *Andren gaitz erraile orok bear luke pensatu
bera eta berze oro nontik ginaden sortbu;
ama emazte luien ala ez nahi nuke galdatu;
amagatik andre oro behar luke goratu.*
- 19 *Gizonaren probetxuko emaztia bethi da,
oro behin haietarik sortzen gira mundura;
sortbu eta hil ginate, hark haz ezpaginitza;
haziz gero egun oroz behar haren aiuta.*
- 23 *Haren eskuz osoan behar soinera eta iatera,
eri denian andre gabe galdu gizon egurra;*

-
21. *sorthu eta*: gerundio gisakoa, Lewy-ren esateko moduz baliatzeko. *Eta* menderatzaile da, beraz, ez elkartzaile soila: ikus II,143 eta aurrekoak. *hil ginate*: euskara batuan *hilko ginateke* esango genukeena. *haz ezpaguiniça*: euskara batuan *haz ez bagintza* edota *baziko ez bagintu* esan ohi duguna. *haz*: eta ez *hazi*, laguntzailea ez baita indikativo. Halere ikus III,2.
22. *haciz guero*: ikus I,414; II,21; II,107. Denborazko esanahia du, jakina. *egun oroz*: hala dio poetak, ez *egun oro*; beste lau pasartetan ere bai. *behar*: adizkirik gabe.
23. *ossoan*: bi silaba baino ez dezake izan: ebaki *oswan*. *behar soynera eta iatera*: «Construction peu commune» dio Lafonek arazoiz. «Dans cette phrase nominale, comme les latifs impliquent l'idée d'un mouvement, le sens littéral doit être «dans l'état de santé, (c'est) par sa main (qu'il) est nécessaire (d'aller) au vêtement et à la nourriture» («Notes pour une édition critique...», or. 154). *soynera eta*: sinalefa egin behar da eta *soiner'eta* ebaki. *soynera eta iatera*: bi hitzak daude deklinaturik. Ikus, oster, I,79; I, 115; I,142 etab. Hauetaz buruz Lafonek ongi dio: «Substantifs juxtaposés dont le dernier seul se décline» («La langue de Bernard Deche- pare», or. 330). *Eta*-ren bidez lotuak daudenean berdin omen da: Ikus I,250.
24. *denian*: *-i* vokalerdi bilakatzen da hemen: *denyan* ebaki. *galdu*: elipsi nabarmena, noski. Poeta irakurri duenak badaki, agian, zein adizki dagoen esan gabe: *doa* edo. Ikusi dugunez, *enganatu doa* (I, 157) eta antzekoak oso gogoko zaizkio poetari. Ohar, gainera, ondo- ko bertsoak baduela *doaque*. *egurra*: izenlagun da, noski; *baldar*, *ezdeus* edo esan nahi du.

Hil badadi hura nola nor doaque gaynera
Ordu oroz behar tugu ezta heben cer duda

- 27 Emazteric ezten lecuyan eztacusat plazeric
Ez guïçona ez echia behinere xahuric
Echian den gauça oro gayzqui erreglaturic
Parabiçuyan nahi enuque emazteric ezpaliz.
- 31 Emaztiac eztut ençun lehen guïçona iauquiric

-
25. *hil badadi*: aurreko bi bertsoetan *gizona* zen sujeto eta harraz ari zitzaigun poeta. Batbatean sujetoa aldatu eta *emaztea* gertatzen da sujeto: *hil emaztea*, ez *gizona*.
bura nola: Lafonek pasarte hau ez du ongi aditu, ez behar bezala irakurri, ene ustez. Hona zer dioen: «*nola nor doaque gaynera?* (ohar, beste gabe, *nola*-tik hasita egiten duela aipamena, *bura* utzirik). Le sens n'est pas clair: sans doute, litt. «comment (et) qui ira dessus» ou, *nor* pouvant avoir valeur d'indéfini, «comment ira-t-on dessus?» («Notes pour une édition critique...», or. 154). Eta itzulpen dotorean ere honela dio: «Si la femme vient à mourir, comment pourra-t-on surmonter l'épreuve?». *Nola*, beraz, galde hitza bailitza. Eta ez da inola ere hala; *bura nola* (hots, *emaztea bezala*) lehen atera diren — eta areago ere aterako — *atorra nola* (I,100), *nola gayzquiguilia* (I, 116), *nola ardi yxuya* (I,403) haien gisakoa da; hots, konparativa. Baina honako bertso honetan enklitika gisa dago, konparaburuaren ondotik jarria, I,100an bezalaxe eta beste bietan (I,116; I,403) ez bezala. Ikus han esanak. Akesolok, aldiz, ederki itzuli du: «Si ella muere, quién cual ella estará sobre uno?». *Hura nola* da, beraz, hitz andana: *joan gainera* ere ez da «surmonter l'épreuve», baizik «asistir, ayudar, atender, acudir».
26. *ordu oroz*: ikus lehenxeago esana; III,22.
tugu: lehen silaba osoaren apokope. Ikus I,336.
cer duda: hemen *duda* ez da izena, noski, aditza baizik. Zein aditz, *dudatu* (ikus *faltatu*) ala *duda*, *-tu* gabe? *Duda gabe*- hirutan ageri da, baina hor izena dirudi. Ikus I,407.
27. *lecuyan*: bi silaba baizik ez dezake izan; ebaki *lekuyan*. Beste batzuetan *leqbu*- ageri da, *-b*- duela.
ezten: ikus II,90.
eztacusat: *plazeric* eta *xahuric* ditu errejimen, baina ez, haatik, maila berean; lehena objeto da, bigarrena *nola* galdearen erantzuna. Eta *xahuric* ez, baizik *guïçona* eta *echia* dituela errejimen uste badu inork, berdin da: *plazerik* partitibo, beste horiek ez. Esan zezakeen metrikagatik ez *guïçonic* ez *echeric*.

bil badadi, hura nola nor doake gainera?
Ordu oroz behar tugu; ezta heben zer duda.

27 *Emazterik exten lekuian extakusat plazerik,*
ez gizona ez etxia behin ere xahurik,
etxian den gauza oro gaizki erreglaturik;
parabizuian nahi enuke emazterik ezpaliz.

31 *Emaztiak eztut enzun lehen gizona iaukirik,*

28. *ez... ez:* ikus berdintsua XIV,36.

xahuric: ikus II,134.

29. *erreglaturic:* aurreko bertsoaren *xahuric* hari parekatzen zaio; biak dira *extacusat* adizkiaren errejimen. Nabari da, beraz, *xahuric* eta *xahuric* berdin dela poetarentzat. Ikus *samurric* eta *samurturic:* I,314 lehena; eta I,310; II,134 bigarrena.

30. *parabiçuyan:* lau silaba baino ez du bertsoak onartzen eta *-u-* vokalerdi dela ebaki behar da: *parabizwyan*.

nabi enuque: poetak hitzok atzekoz aurrera eman balitu, ezin zitezkeen lau silabaz ebaki *nabi*-ren *-b-* mutu erazi gabe; daudenean bai, aldiz: *nahyenuke*, *-i* vokalerdi dela.

ezpaliz: ez da kondizionala, formaz izan ezik, konpletiva gisakoa baizik. Lafonek honela dio: «Le second suppositif (ou suppositif éventuel) peut s'employer dans une proposition dépendant d'un verbe à l'éventuel exprimant volonté ou sentiment» («Notes pour une édition critique...», or. 154). Alegia, bertsoak hau esan nahi du: «No me gustaría que en el paraíso no hubiera mujer». Mila bider esaten dugun «nahiago nuke hala ez balitz» honen antzekoa da. Ikus V,3; II,3; X,36; X,52.

31. *emaztiac:* ergativo singularra da, ez, noski, *ençun*-en objeto plurala (dut); *iauquiric* den izenkiari lotua dago eta horrexen ergativo da. Gogora Lewy-k zioena: I,316.

lehen: adverbio gisara dago hemen, ondoko bertsoan *lehenic* bezalaxe. Silaba bakarreko egin nahi ez bada, eta hitz honi obra osoan ez zaio behin ere horrelakorik gertatzen, *-b-* mutu erazi beharra, alegia, bitako bat aukeratu behar da: edota *iauquiric* bi silabaz — *iaukik* — ebaki eta horrenbestez etena oker dator, edota hemen ere, lehengo III,2 hartan bezala, *guiç(o)na* bi silabaz ahoskatu, etena bere lekuan gerta dadin; hots, *lehen giz(o)na* / *iaukirik*. Aukera zaila, noski. Lafonek *lehen* silaba batez irakurri behar dela dio («La langue...», or. 316); *guiçona* bi silabaz ahoskatzea ontzat ez ematekotan, *lehen* batez baino *iauquiric* bitaz hobe, *-r-* gehiagotan gertatzen bait da mutu *-b-* baino. Diogun bidenabar Lafonek proposatzen duen zenbait fonetika aldakuntzekin ez gatozela bat; Lafon ez zen konturatu (Mitxelena arte inor ez) hamabostekoen eskema 4/4//4/3 zela eta hori ez jakinik guk

Bana guïçonac emaztia bethiere lehenic
Gayxteria ialguiten da bethi guïçonetariç
Ceren bada daraucate emaztiari hoguenic.

- 35 Bertuteac vehar luque guïçonetan handiago
Emaztetan nic dacussat honguiz ere guçhiago
Mila guïçon gayxtoric da emazte batendaco

ezin ontzat eman dezakegun zenbait aldakuntza proposatu zuen, eskema urratzen zutelarik.

iauquiric: konpletiva baten ordeç dago, nolazpait esateko; hots, hauxe da poetak inoiz entzun ez omen duena: «emaztiak lehen guïçona iauqui (du)» eta perpaus hau bere osoan ukatzen da. Guk *iauqui duenic* edo esango genukeenaren pareko da, beraz. Baina formari bagagozkio, *iauqui*-ren partitivo da *iauquiric*; hots, egintza gertatua adierazten du. Hainbestez hau eta beste *extacussat vilcen* (I,13) hura — edo nahiago bada, *kantatzen entzun* esan ohi duguna —, biak latinez «completivas de participio» deriztenetakoak izanik ere, ez dira berdinak: bata gertatzen ari da, bestea gertatu da. Bestalde, ordea, behin baino gehiagotan ikusi ditugun *samurturic ikusi* eta haiekin ere (I,89; II,134; III,28) zer ikusi gutxi du honek; haiek baiezko perpausak ziren eta hau ezezkoa; nekez esan daiteke euskaraz *handiak txikia janik entzun dut* edo antzekorik. Geroxeago (III,43) aterako zaiguna ere aztertzen ari garen honen ahaide hurbila da: ezezkoa. Ikus III,43.

32. *bana*: ongi erreparatuz gero, hau ez da «PERO he oïdo, en cambio, que...», baizik «antes bien, sino». Hots, *bana*-k ez ditu hemen lotzen — opo-satuaz, noski — bi perpaus nagusi, bi mendeko baizik. Ikus I,432: han ere *enoyan* eta *dudan* elkartzen ditu.

guïçonac emaztia: aurreko bertsoan *emaztiac*... *guïçona* elkarrekiko bezalaxe daude hauek ere honetan elkarrekiko. Elipsia bete behar bagenu zentzua hobeki hartzeko, hauxe erantsiko genuke: *iauqui duela*, edota *iauqui* besterik ez, poetari amore emanez.

guïçonac: hemen ere lehengo (III,2; III,31) kontu bera dugu. Aukera egin behar da: edota *bana guïço-* / *-nac emaztya* // ... ebaki, *emaztia* hiru silabatako eginik eta hainbestez etena oker delarik, edota bi haietan bezala *guiz(o)nak* onartu eta honela ahoska: *bana guiz(o)nak* / *emaztia* // ...

33. *guïçonetariç*: bizidunek ere bizigabeei omen dagozkien atzizkiak hartzer dituzte ia beti toki kasoetan: ikus I,409; III,10. Bitan ageri da, dakigula, izenordeekin berekin ere *norengandik*-ek duen atzizki hori: *çuyeganic* (I,342); *harganico* (VI,9).
34. *ceren*: galde hitza, *zergatik* esan ohi duguna: I,251. Honen kide da *cerengatic*: III,9.

*bana gizonak emaztia bethi ere lehenik;
gaixteria ialgiten da bethi gizonetarik;
zeren, bada, daraukate emaztiari hogenik?*

- 35 *Bertuteak behar luke gizonetan handiago,
emaztetan nik dakusat hongiz ere gehiago;
mila gizon gaixtorik da emazte batendako,*

bada: ikus honi eta *ceren* galde hitzari buruz han bertan (I,251) esana; hemen, han ez bezala, elkarren ondoan daude.

daraucate: honako perpaus honen antz handikoa, hondoan bera, da IX, 25; *daraucate* beharrean *derautacu* izatea, besterik ez. Bietan (*h*)*oguen*. Areago, erka biok beste (III,46) horrekin; hemen *emayten du oguena* dio. Argi dago, hainbestez, *daraucate-derautacu* hauek nola hala *eman* edo esan nahi dutela. Hala dio Lafonek ere: «... *eman* (avec les racines supplétives: *rau-*, ...)» («La langue de Bernard Dechepare», or. 327).

emaztiari: lau silaba baizik ez du eta *emaztyari* ebaki.

35. *bertuteac*: baina *berthute-*, *-h-* duela, ere bai lau aldiz. Hitzaurrean bakarrik irakurtzen dugu *virtbute*, *-i-* duela.
– *vehar luque*: guk *izan* gabe nekez esango genuke. Ohar, gainera, iragan-kor izatea *vehar* horri zor zaiola. Etxepare, beraz, *etorri behar du* eta *etorri behar da* bion artean erabat lehenaren aldekoa da. Ikus I,18; I,31.

guiçonetan: ikus arestian esana: I,368.

handiago: hiru silaba baizik ez dezake izan: *handyago* ebaki behar da, beraz.

36. *emaztetan*: aurreko *guiçonetan* bezalakoxea.

honguiz: instrumental delako hau nola esplika? Lafonek, dakidala, ez du aipatzen. Bitxi samarra da, haatik; hemen baino ez da ageri; *gaizkiz* ere ez. «Diruz nik horrek baino gehiago dut», esango bage-nu bezala.

guehiago: obra osoan bakarra da; beste guztietan *oboro*. Ohar hiru silaba dituela, ez lau, eta hainbestez *gebyago* ebaki behar dela.

37. *gayxtoric*: perpausa baiezkoa izan arren, sujetoa partitiboan. Hitzaurrean bada beste horrelako bat: «... eta baita sciencia gucietan lettratu handiric...». Ikus ere II,132.

batendaco: ikus II,10; II,41; II,44; batez ere I,345. Ez du esan nahi poetak «para», baizik «por». Akesolok honela itzuli du: «Para una mujer mala hay ...»; baina «por» hobe, gaztelaniaz maiz kide badira ere. Hurrengo bertsoan konstrukzio antzekoa dugu, baina beste atzizki bat duela.

Guiçon baten mila andre bere fedean dago.

- 39 Hec guiçoner veba valite eliçate bat honic
Eztiroyte deuscay denic vci iauqui gaberic
Bana anhiz emazte da escapacen çayenic
Anderetan ceren bayta vertutea hobenic.
- 43 Nic eztañçut emaztiac borchatunic guiçona
Bana vera çoraturic andriari darrayca
Cenbayt andre hel baledi oneriztez hargana
Ceyn guiçonec andriari emayten du oguena.
- 47 Ieyncoac emaztea mayte mundu oroz gaynetic

-
38. *baten*: hemen ez dio *batendaco*, gauza bera esan nahi badu ere. Hau Ake-solok ongi itzuli du: «por». Ikus I,345; II,10; II,41; II,44.
bere fedean: esan bezala, beste *liadutanic eguia* (II,20) haren antzeko esanahia du.
39. *hec*: hemen pasivo da, *vebatu*, esan bezala (I,168), iragangaitz bait da.
guiçoner: hemen hiru silaba ditu eta etena, hain zuzen, azken *-ner* horren ondoren gertatzen da: ikus III,2; III,31; III,32.
valite: elisioa bertsoaren Erdiko pausalekuan, dudarik gabe, *veba* silaba bakarreko egin nahi ez bada, eta ez da inola egin behar; beste inon ez zaio *veba*-ri — *vebatu* ez dator inoiz — horrelakorik gertatzen.
Beba balit- ebaki behar da, beraz. Laguntzaile honek dativoari dagokion artizkia falta du, beste askotan bezala.
bat honic: erka hori beste hauekin: *prouechuric batere* (II,8); *leyal denic batere* (II,11); *ez oguenic batere* (VI,28); *biz bat honic* (IX,42); *vatre minic* (XIII,68). Eta ikus orain I,342: *esquer hon bat* honi partitiboa eta *ere* falta zaizkio; horrexegatik esan du poetak *vqhen ez-tut* eta ez *eztut vqhen*. Ikus han esana.
40. *eztiroyte*: erro hau bestetan ikusi dugu: III,7. Guk ez *dezakete* esango genukeena da.
deuscay: hots, *ezertako gai*. Ikus Oihenarten hau: «Esi esta deuscai edertarsuna» (V,47).
vci: eta ez *utz*: ikus III,2.
41. *çayenic*: *escapatu* iragangaitz da. Ikus I,138.
42. *anderetan*: ikus goraxeago esana, III,33.
ceren: kausala dudarik gabe eta horrenbestez adizkiak *bait-* duela. Ikus I,17; I,396 eta hitzaurrean beste bi; I,275 kausala izanik ere, beste-lakoa da; ikus hau ere.
hobenic: perpausa baiezkoa bada ere, partitiboa. Ikus III,37.

gizon baten mila andre bere fedean dago.

- 39 *Hek gizoner beba balite, elizate bat honik,
eztiroite deuskai denik utzi iauki gaberik,
bana anbitz emazte da eskapatzen zaienik,
anderetan zeren baita bertutea hobenik.*
- 43 *Nik eztanzut emaztiak bortxaturik gizona,
bana bera zoraturik andriari darraika;
zenbait andre hel baledi oneriztez hargana,
zein gizonek andriari emaiten du ogena?*
- 47 *Ieinkoak emaztea maite mundu oroz gainetik;*

-
43. *eztançut*: goraxeagoko beste (III,31) haren antz handikoa. Han bezala, hemen ere konpletiva edo du *eztançut* honek zintzilik; hauxe da poetak inoiz ez entzuna: «emaztiac borchatu (du) guiçona» eta guzti hori ukatzen zaigu *-ric (borchaturic)* soil baten bidez. Hortaz, *eztut ençun iauquiric* eta *eztançut borchaturic* guztiz berdín dira. Baina balioz konpletivak izanik ere, formaz hor ez dago, ez batean ez bestean, inolako konpletivarik; hor *iauqui-* eta *borchatu-* partitivo gisa emanak besterik ez dago. Bertso hau — zergatik ote? — Lafonek eta Akesolok pasivaz ematen digute itzulpenean: «...qu'un homme ait été pris de force par une femme; «... que un hombre haya sido forzado por mujer». Zergatik ez pasivaz lehengoa (III,31) ere? Dirudienez — ez dut beste explikaziorik ikusten — *eztançut* adizkiari lotzen diote *guiçona*, horren objeto bailitza; baina ene ustez «emaztiac-borchatu-guiçona» osorik da poetak ez entzuna.
44. *vera*: andrea ez, gizona.
darrayca: iragangaitza, noski, *vera* sujeto duenez gero.
45. *baledi*: eta gero, perpaus nagusian, *emayten du* ez datoz elkarrekin oso ongi aldien egokieraz. Ikus II,120.
oneriztez: eta gayzeriztez ere bai: XIII,84.
46. *emayten*: bertso hau aipatu dugu lehenxeago (III,34) hango *daraucate* hura argitzeko.
du: berriz ere, eta beste askotan, dativoaren arrastorik gabe adizkia.
47. *ieyncoac*: bi silabaz ebaki behar da: *ieinkwak*.
mayte: aski zukeen poetak hitz hori *emaztea*-ren aurrean ezartzea bertso erdi biribila paratzeko: *ieyncoac mayte / emaztia // ...* Zergatik ez ote du hala egin? Arrazoi bakarra ikusten dut: SOV deritzan ordena; hots, sujeto-objeto-aditza. Ikus berebat I,43; II,129; XIII,67: hiruron lehen bertso erdiek ere hurrenkera bera dute eta adizkia osorik esana, ez hemen bezala laguntzailea isilik utzia.

Cerutica iayxi cedin harçaz amaturic
Emaztiac eçarri du gure anayeturic
Andre oro laudaceco haren amorecatic.

- 51 Irudi çayt emaztia dela gauça ezia
Donario gucietan guciz gauça emya
Gaoaz eta egunaz ere badu plazer handia
Harçaz gayzqui erraytia vilania handia.
- 55 Munduyan ezta gauçaric hayn eder ez placentic
Nola emaztia guiçonaren petic buluzcorriric

-
48. *cerutica*: ikus *yxilica*, III,5. Forma hau bertso honetan baizik ez da ageri:
lau silaba behar, izan ere.
cedin: guk subjuntivo gisa erabili ohi duguna; baina antzina ez zen hala,
edo ez zen nahi eta ez hala. Leizarraga honelakoz betea dago. Ohar,
ordea: perpaus nagusi adierazkorra da, batetik, eta *aoristo* gisakoa,
bestetik. Bi kondizio hauek gabe ezin zitekeen erabil perpaus nagu-
sietan. Antzekorik aterako da.
harçaz: esan bezala, hemen eta IX,28an *amoratu -çaz* errejimen duela
ageri da; ez, ordea, II,130, *çutan*. Ez ote da honako hau *baritu du*
çutan irakurri behar eta ez *çutan amaturic*? Hots, hitz andana des-
berdina.
49. *eçarri*: ikus II,131, ia bertso bera.
gure anayeturic: beste inon ez da ageri obra osoan honako esaera hau
II,131an eta hemen ezik; *anayetu* hitza bera ere ez. Han esan beza-
la «gure-anaye-» dago aditz bihurtua bere osoan, nolazpait esateko.
Ikus beste antzeko hau: *ieyncoaren nuçu beldurtu* (X,13).
50. *laudaceco*: ez emazteak, baizik guk laudatu.
amorecatic: ikus III,1.
51. *irudi çayt*: ikus hitzaurrean *irudi baçautzu*.
52. *guciz*: beste behin bakarrik ageri da adverbio gisako forma hau: VI,
3. *Donario* ez omen da hiztegietan ageri: ikus Lafon «Notes...», or.
155.
gucietan guciz gauça: hiru hitzak g-z hasten direla, halako aliterazio edo
eginik, eta *-zi-*, *-zi-*, *-za* silabak segidan.
53. *gaoaz eta egunaz ere*: hauxe bera atera da lehen (II,79) eta are beste
behin aterako (V,10). Ikus *badu plazer handia* dela eta Lafonek zer
dioen: «...ne peut signifier ici «elle a beaucoup de plaisir». *Plazer*
eta *gozo* sinonimoak omen dira eta «agrément qu'on trouve en quel-
qu'un» esan nahi omen dezake eta hartara bertso honetan «elle a beau-
coup de charme». Baina «il est plus probable que *badu* est ici une

zerutika iaitsi zedin barzaz amaturik;
emaztiak ezarri du gure anaieturik;
andre oro laudatzeko haren amorekatik.

- 51 Irudi zait, emaztia dela gauza eztia,
donario guzietan guziz gauza emia;
gaoaz eta egunaz ere badu plazer handia;
barzaz gaizki erraitia bilania handia.
- 55 Munduian ezta gauzarik hain eder ez plazentik
nola emaztia gizonaren petik buluzkorrik;

forme à agent indéterminé et signifie «on a» eta IV,12 aipatzen du sendogarri («Notes...», or. 155).

ere: vokale arteko -r- mutu erazi eta e soila ebaki behar.

54. *harçaz*: (gaizki) *erran*-en errejimen bezala, ikus III,3.

vilania: *hapax* da obra osoan.

handia: aurreko bertsoak ere hitz hauxe bera du erriman. Lehen ere ikusi dugu horrelakorik: I,424. Bertso hau izen sintagma hutsa da, adizkirik gabe.

55. *ezta*: taxu honetako bertsorik (*ezta... hain... ez...*) atera da lehen ere: ikus, esate baterako, I,261; II,99. Baina biotarik lehenak *hain* anaforikoa du, *ez* dio mendeko perpaus bati bide ematen; bigarrenak bai, adizkia *eztuyen* duen perpausari, erlatibo-konsekutivari (?). Beste bertso I,105 honetako *hain*-ek ere adizkia *eztuyenic* duen perpausari ematen dio abia eta hau ere, esan bezala, erlatibo-konsekutiva da (?). Honako bertso honek (III,55), aldiz, *nola* du osagarri. Ikus ondoren dioguna. «Le réalisme de ce passage si souvent critiqué ne répond à aucune intention licencieuse. Le ton reste élevé et n'a rien de libertin», dio guztiz egoki Lafonek: «Notes...», or. 155.

eder: partitibo atzizki gabe dago eta bigarren adjetiboak (*placentic*) bakarrik hartzen du atzizkia. Ikus, oster, II,99: hemen izena (*beqhatore*) mugagabe dago, nominatiboan, eta bi izenlagunak partitiboan.

56. *nola*: aurreko bertsoari buruz esan dugunez, *hain*-en osagarri da *nola* hau; Lafonen hitzez esateko, hizkuntza erromanikoen kalkoa: *tan... como...*; euskara jatorrez Etxeparek berak, gogoak eman eta bertsoak uzten dionean, *bezain* esaten duena; I,46; VII,5; VII,19. Bat bitan banatzea besterik ez da; honen bitan banatzea: «emaztia gizonaren petik buluzkorrik BEZAIN gauza ederrik ez plazentik ez da munduan»; baina hau, jakina, ez da hamabosteko bertsoa. Hitzaurreko eta beste (II,82) horretakoa berbera da, esan bezala: ikus II,82. Hara: *hain + nola = bezain*; *hain + bezala* (hitzaurre) = *bezain*; *bezala + halakorik* (II,82) = *bezalakorik*. Destolestadura edo deritzake fenomeno honi.

Besso viac çabalduric dago errendaturic
Guiçonorrec daguiela harçaz nahi duyenic.

- 59 Io badeça dardoaz ere gorpuzaren erditic
Aynguruyac bano oboro ez larraque gayzquiric
Bana dardoaz ematuric çauriere sendoturic
Bere graciaz ezarteintu elgarrequi vaqueturic.
- 63 Nor da guiçon modorroa harçaz orhit eztena
Eta guero halacoa gayzerrayten duyena

Oihenartek ere baditu honelakoak: ikus «Hain xuri, sein elhurra» XIII,82); «Hanbat on sein nic hari» (XIII,100); «Hain sail denes, sein porusu» (XV,46). Eta antzineko idazle guztiek.

nola emaztia: sinalefa eta vokalerditzea, biak behar dira: *nol'emaztya* eba-ki, beraz, lau silabaz.

petic: ikus II,37.

57. *besso viac*: beste batzuetan *bi* izenaren aurretik darabil. Ikus I,101; I,164; I,242; I,372.
58. *guiçonorrec*: bestetan ikusi dugunez (I,93; II,13...) *-ori* artikulua soila da; hemen ergatiboa dugu beste (I,282) hartan bezalaxe.
daguiela: Akasolok finala bailitza itzultzen du: «Para que el hombre haga»; Lafonek honela: «Que l'homme fasse d'elle ce qu'il veut». Beste I,375 hartako *daguiela* optativo-inperativo haren gisakoa da.
duyenic: eta ez *duyena*, perpaua baiezkoa izan arren. Ikus III,42.
59. *dardoaz*: bi silabaz ebaki behar da: *dardwaz*.
ere: ez dago bere lekuan, nabari denez. Konzesiva da eta *io badeça ere dardoaz* izango litzateke ordenu normala; ikus beste konzesiva batzuk, *ere* adizkiaren ondotik dutenak, ohi denez: I,198; IV,17; IV,20; XIII,22. Ohar gainera, guk ipini dugun ordenu horretan etena ongi datorrela: *io badeza / ere dardwaz // ...* Zergatik ez du poetak honela esan? Arrazoi honexegatik: *ere* enklitika denez, ezin egon daitekeelako ez bertsoaren, ez bigarren hemistikioaren, ez bertso laurdenaren hasieran. Eta hala da beti Etxeparegan. Ez, ordea, Etxeberrigan; askoren artetik bat aukera dezagun: «Beharrean ceudecenac ere favoratuac» (*Manual*, or. 86).
60. *bano oboro*: egin elisioa eta ebaki *ban'oboro*.
larraque: ez dirudi aldien egokieraz aurreko *badeça*-rekin guztiz zuzen datorrenik; zergatik ez *darraque*? Ikus *darradan* (IX,43) eta aldien egokierari buruz lehen esana: III,45.
gayzquiric: honako *gaizki erran* hau goraxeago ere, kantu honetan berean, ikusi dugu behin baino gehiagotan; hemen *gaizki* erabat izen bezala hartua dago. Haietan ez?

*beso biak zabaldurik dago errendaturik,
gizonorrek dagiela barzaz nahi duenik.*

59 *Io badeza dardoaz ere gorputzaren erditik,
ainguruiak bano oboro ez larrake gaizkirik,
bana dardoaz ematurik, zauri' ere sendoturik,
bere graziaz ezarteintu elgarreki baketurik.*

63 *Nor da gizon modorroa barzaz orbit eztena
eta gero halakoa gaitz erraiten duiena?*

61. *dardoaz*: bi silabaz ebaki eta *dardwa* esan behar da.

çauriere: hemen sinalefa egina utzi digu.

sendoturik: hau hiru silabaz ebakitzea hobe (*sendotwyk*), dudarik gabe, *çauriere* hirutaz baino; etenari hala zor zaio. Hurrengo bertsoan, gainera, azkeneko *vaqueturik* horri beste horrenbeste gertatzen zaio eta ezinbestean.

62. *graziaz*: hau bi silabaz ebaki behar da: *grazyaz*.

ezarteintu: guk, baina ez Nafarroako euskaldun askok, *ezarten ditu* esango genukeena. Elkanoko Lizarragak mila ditu honelakoak eta egungo egunean berean nafar askok halaxe esaten dute hitzetik hortzera, guk *esateitu* bezala. Ikus Lafon: «La langue...», or. 317.

(*ditu*): hemen ere adizkien aldiak hala moduz daude: batetik *badeça*, besetik *larraque* eta azkenik, ostera, orainaldia: *ezarteintu*. Ikus II,53.

vaqueturik: ezin dezake hiru silaba baino izan: ebaki, beraz, *baketwyk*. Hemen (ikus III,49; III,131) gauza bat nabari da: Lewy-k zioen «futurum exactum» zelako hura: ikus I,316: *ezarteintu baketurik* eta *baketzen ditu* elkarren antzeko dira ia.

63. *modorroa*: ikus antzeko *egurra* (III,24).

orbit: esan bezala, *orbit* darabil poetak guk *orbitu* eta are *orbitzen* esango genukeenaren lekuan. Ikus I,340.

eztena: hona berriz ere Lafonek hizkuntza erromanikoen tankera deritzana: erlatiboaren *antecedente* delakoa esan lehenik eta gero adizkiak *-en* eta artikulua duela. Guk askotan *orbit ezten eta ... gaitzerraiten duen gizon modorroa* esan ohi dugunaren orde. Baina ezin uka egunoroko elkar hizketan guk geurok horrela ere esan ohi dugula.

64. *halakoa*: hau ere anaforiko da, noski; hots, aipatu dugun bezalako emaztea. Baita *barçaz* ere aurreko bertsoan: bata ez bestea ez dira erakusle edo deiktiko.

gayzerrayten: izena *nor* kasoan duela. Ikus III,1.

Ezta guiçon naturazco hala eguiten duyena
Ceren eztu eçagucen hala hongui eguina.

-
65. *guiçon naturazco*: guztiz jatorra euskaraz, dudarik gabe, *naturazco guiçon* bezain jatorra. Halaz ere, beste hiru pasartetan *odolezco ycerdi* (I, 314); *beqhatuzco amoria* (II,15); *eguiazco iugia* (XIII,29) dio poetak berak. Zergatik ez hemen *naturazco guiçon*? Hala esan balu, etena oker zatekeelako, agian, (ikus I,418; II,23) eta esan duen bezala esanik sintaxi araurik urratu gabe bertso hobea zuelako: ikus I,175; I,206.
hala: *hala egin* eta ez *hori egin* edo *hura*. Maiz *darabil* poetak honelako adverbioa *egin*-en ondoan: ikus II,34; III,65; IV,4.

*Ezta gizon naturazko bala egiten duiena.
Zeren eztu ezagutzen bala bongi egina?*

bala eguiten: sinalefa behar da eta *bal'egiten* ebaki.

66. *ceren*: galde hitza, maiz ikusi duguna, gure *zergatik* bezalakoa: ikus azkenena III,34.

bala: lehengoa bera da, noski, baina hemen formaz ez ezen balioz ere adverbio. Hemen hau esan nahi du poetak: «el bien que *de ese modo* se le ha hecho»; hots, hemen *bongui* da eçagucen-en objeto; han, ostera, objeto gabe dago eta *bala* da, nolazpait esateko, *eguiten* izenkiaren objeto ordezkoa.

Ezconduyen coplac

- 1 Iangoycoa edetaçu vercerena gogotic
Bera captiua da eta ni gathibu hargatic
- 3 Ni gathibu naducana captiua da berceren
Ene dichac hala eguin du ny gathibu bigaren
Gogo honez icaneniz vicy baniz bataren
Bana borchaz bayecila ez iagoytic verciaren.
- 7 Bercerena har daçanac beretaco amore
Oborotan vqhenen du plazer bano dolore

-
1. *edetaçu*: *edeki* aditzaren forma sintetikoa; inperativo da, noski, eta nor-nori-nork forma. Beste behin ageri da adizki hauxe bera (VII,27); bestelakorik ez.
 2. *eta*: lehen bertso erdiaren azkenean dago; elkartzaile soila ote da? «Hura kaptiba eta ni gathibu», bi *faktum* horiek horrela direla, besterik ez ote du esan nahi poetak? Elkarren artean halako lotura bat ere soma daiteke, haatik: «como ella está cautiva...». Ez, noski, konparativa, baizik kausala edo: ikus II,1 eta VII,31 oraingoz; azken honezaz, esango dugunez, Lafonek aitortzen du «permet de saisir le passage de la coordination à la subordination». Ikus bere lekuan.
 3. *berceren*: ahapaldi honetan bertso guztiek genitivoa dute azkenean eta bi lehenek genitivo horren determinante edo aurrean. Ikus II, 104-107.
 4. *bala*: ikus III,65. Lafonek bi perpaus, biak nagusi, ikusten ditu bertso honetan eta ongi, ene ustez; Akesolok, aldiz, «Mi suerte de esa manera me ha hecho ser cautivo de dos». Izan daiteke itzulpen libro eta literarioa, noski, baina Lafonenari hobe deritzat: «Mon sort l'a ainsi fait; je suis captif de deux personnes».
- bala eguin*: sinalefa behar da eta *hal'egin* ebaki.
- bigaren*: mugagabe da, noski: «de dos».

Ezkonduien koplak

- 1 *Iangoikoa, edetazu berzerena gogotik,
bera kaptiba da eta ni gathibu bargatik.*
- 3 *Ni gathibu nadukana kaptiba da berzeren;
ene ditxak hala egin du, ni gathibu bigaren;
gogo honez izanen niz, bizi baniz, bataren,
bana bortxaz baiezila ez iagoytic berziaren.*
- 7 *Berzerena har dazanak beretako amore
oborotan ukhenen du plazer bano dolore,*

-
5. *içaneniz*: bi *n* (-*n* eta *n*-) behin bakarrik idatzi du: *izanen niz*. Ikus Lafon, «La langue...», or. 316.
bataren: mugatua, jakina: «de la una», emaztearena, alegia. Baina *batarena* ala *batarentzat* esan nahi du poetak? Biak batean, ez bait ziren artean nahitaez bereizten. Ikus II,14.
6. *bayecila*: ikus I,219; *bezi* eta *baiezi*-z gainera hori darabil poetak, bertsoaren eta neurriaren esanera.
iagoytic: ikus *engoytic* zela eta lehen (II,317) esana.
verciaren: ez du hiru silaba baizik eta *berzyaren* ebaki behar da. Mugatua dago, *bataren* bezalaxe; *berziaren*, hots, senarraren, *gathibu* ez du poetak izan nahi. Ikus *bataren* dela eta aurreko bertsoan esana.
7. *bercerena*: hemen *berceren*- mugagabe da, noski, lehen (IV,1; IV,3) bezalaxe.
beretaco: izenordeekin ageri da behin eta berriz *-taco*, esan bezala (ikus I,345); *batendaco* ere (III,37) ikusi dugu, baina honetan atzizkiak, berbera izanik ere, beste esanahia du: «por, a cambio de» eta horren orde z hurrengo bertsoan (III,38) *baten* dio, beste gabe; izenordeekin, aldiz, destinatibo da.
8. *oborotan*: ikus Lafonek zer zioen *anbicetan* zela eta: II,78. Honen konparatiboa baizik ez da *oborotan*. Ikus Lafon, «Notes...», or. 155.
plazer, dolore: biak mugagabe.

Baçarriac veqhan eta veldurrequi dirate
Guti vste dutenian gayça bertan sor dayte.

- 11 Honestea bercerena erhogoa handi da
Plazer vaten vqhenen du anhiz malenconia
Beguyez icus ecin minça han dacusat nequia
Beryarequi daçanian enetaco aycia.
- 15 Perilequi bayecila ecin noaque hargana
Eta aguiian harc orduyan ezpaytuque aycina
Badu ere veldur date vertan doha harçara
Nic nahyen dudanian bercec bessoan daraça.
- 19 Alhor hartan hel badaquit ereytera hacia

-
9. *veqhan*: ikusi batera adjetivo soila da eta hala itzultzen dute Lafonek («Les rencontres seront rares») eta Akesolok («Raros serán los encuentros»). Lewy-k, haatik, *eta* elkartzaille soila balitz adizkiak lehen sintagman behar lukeela eta, ez ote den *veqhan eta* hori gerundio gisakoa galdatzen du; hartara itzulpena hau omen litzateke: «Los encuentros al hacerlos menos veces, serán con temor». *Veqhandu*-ren aditz erroa bailitza *veqhan*. Ikus «Zu Dechepare», or. 231.
10. *guti vste*: ikus I,180; II,76.
dayte: hona lehenbiziko aldiz *date* ez bezalakoa dela behin baino gehiagotan esan duguna; euskara batuan *daiteke* dioguna da hau, ez indikativo *date* bezala.
11. *honestea*: *onhestz*, *-b*- hitz barnean duela, atera da lehen: I,214. Aditz hau eta *on eritzi* — aurrerago aterako da — berdinak dira esanahiez: *maite* bezala.
bercerena: ikus goraxeago IV,7.
erhogo: *-a* itsatsia duela lehen ere esan dugu: ikus II,65.
12. *vaten*: hona berriz ere lehenxeago aipatu dena: IV,7; I,345.
anhiz: adizkiak ez du plural markarik; ikus I,129; II,82 eta abar.
13. *beguyez*: bi silaba bakarrik ditu eta *begyez* ebaki behar da.
icus, *minça*: aditz erro soilak bietan.
han: hala dio fac-similek, ez *haur*, beste (I,83; I,252) antzeko haietan bezala.
14. *beryarequi*: *-y*- vokalerdi dela ebaki behar da; lau silabaz.
daçanian: ikus *ecinic*: I,309.
enetaco: ikus IV,7; I,345.
15. *perilequi*: izena biziduna ez bada ere, komitativo atzizkia hartu du hemen; hemen bakarrik ez; ikus goraxeago VI,9: *veldurrequi*; zergatik ez *perilarequi*, *beldurrarequi*? Adverbio ote? Hala dirudite.
bayecila: ikus IV,6.

- batzarriak bekban eta beldurreki dirate,
guti uste dutenian gaitza bertan sor daite.*
- 11 *Honestea berzerena erhogoa handi da,
plazer baten ukhenen du anbitz malenkonia:
begiez ikus, ezin minza; han dakusat nekia;
beriareki datzarian enetako aizia.*
- 15 *Perileki baiexila ezin noake bargana
eta agian hark orduian expaituke aizina;
badu ere, beldur date; bertan doha harzara;
nik nabien dudanian, berzek besoan daratza.*
- 19 *Albor hartan hel badaquit ereitera hazia*
-
- noaque*: hona berriz, *ioan*-en -o- vokalerdi bilakatua: *nwake* ebaki behar da. Ikus I,140.
- ecin*: daraman adizkia pertsonala baldin bada, beti (?) potentzial edo geroa adierazten duen -que, -te atzizkia duela ageri da.
16. *eta aguian*: elisioa egin eta *et'agian* ebaki behar da. Edo bestela, hau ere gertatzen baita inoiz, -i- vokalerdi bihurturik: *eta agwyan*.
harc: hala da ia beti antzineko idazle guztiengan, ez *harek*.
expaytuque: hona lehen aipatu dugun *bait-* perpausa menderatzen ez duena: I,354.
aycina: ikus I,229.
17. *badu ere*: konzesiva da eta *ere* adizkiaren bertso laurden berean dago sartua: ikus III,59.
harçara: hementxe bakarrik ageri da; *atzera* esan nahi du.
vertan: hau eta *bertarik* kideak direla esan dugu; aditz berarekin (*ioan*) hemen *vertan* dio eta XIII,7 *bertaric*.
18. *nabyen*: hiru silabatakoa da hemen. Ohar *nabien izan (ukhen)* eta *veharren izan (ukhen)* beste honetan: IX,16.
bercec: mugagabe ergatiboa.
bessoan: -o- vokalerdi dela ebaki behar da: *beswan*.
daraça: goraxeago atera den (IV,14) *daçanian* haren faktitibo da; *etzan* (*ecinic* poetak, I,309) eta *eratzan*; hots, *etzan erazi*.
19. *hel badaquit*: hona zer dioen Lafonek: «La construction de *hel badaquit* «s'il m'arrive», plus précisément «s'il vient à m'arriver» (auxiliaire à valeur déterminée), avec le latif *ereytera*, surprend». Eta Axularren eta Leizarragaren bi esalditan aurkitu uste du argitasuna gure poetaren esapide hori nolazpait esplikatzeke. Hona azkenean dioena: «Elle signifie sans doute littéralement «si cela en vient pour moi à semer»; *hel badaquit* est une forme composée où l'idée de «en venir à» est exprimée par *hel* et où *badaquit* se trouve réduit au rôle de forme

Eta ene vada ere lastoa eta vikia
 Ez bat ori ahal duquet ezetare vercia
 Lan eguinaz esquer gayxto galdu yrabacia
 Bercerenzat gueldicen da ene çucenbidia
 Aguyan guero alabarequi ezconduco semya.

- 25 Amoria ehorc ere eztu nahi partitu
 Nic eztaquit berciac vana ny ary niz beqhatu

auxiliaire» («Notes pour une édition critique...», or. 156). Ez dakit ez ote duen argibide errazagorik; har ditzagun gogoan puntuok: 1. *heldu* adlativo duela beste behin ere badarabil poetak: *iuyacera heldu da* (I,232); 2. *heldu*, iragangaitz, noski, dativo duela ere bai, maiz: I,439; II,123; XIII,78; XIII,85; 3. *biak*, adlativo eta dativo, batera. bertso honetan bakarrik; 4. *ereitera heldu* ez ote da gaztelaniazko «llegar a» eta bestelakoen antzeko? Hor *heldu* (eta *llegar*) ez da laguntzaile gisako baizik; perifrastika egiteko modua; *hel badaquit ereytera* eta *erein badiezat* kide samar lirateke. *Heldu*-ren antzeko beste aditz batzuek ere adlativoa daramate: *tentacera ginen* (I,70); *iuyacera dauguinian* (I,337); *nitorqueçu othoycera* (I,393-394), antzik handienekoak baizik az aipatzeko.

20. *ene*: adjetibo posesiboa da hemen, *enea* edo *nerea* esan ohi duguna, ez *ni*-ren genitiboa. Ikus, ordea, XIII,58.
ere: hona berriz ere perpaus konzesiban *ere* adizkiarekin batean bertso laurden berean. Ikus IV,17.
lastoa eta: bietako bat, *lastwa* ebaki edo bestela sinalefa egin: *lasto'eta*.
21. *bat ori*: bereiz idatzia dagoela dirudi fac-similean, baina ez da dudarik *ori* hemen artikulua dela. Ikus III,58.
ez... ezetare: *ahal duquet*, uste dugun bezala, ordenu normala ez baldin bada eta hori komunzki *duquet ahal* esaten, gorago ikusi dugun «ni... ni...» tankerako ereduaren aurrean gaude. Ikus II,102. Ez du honelako besterik Etxeparek.
22. *esquer gayxto*: bi sintagma nominal, batere adizkirik gabe elkarren segidan.
23. *bercerenzat*: lehen (IV,7) aipatu dugun *-taco* haren orde, hemen eta lehenagoko (II,44) hartan *-zat* atzizkia, destinatiboa, dugu; ikus I,345.
24. *aguyan*: bi silabaz ahoskatu behar da: *agwyan*.
alabarequi: hamabostekoen (4 / 4 // 4 / 3) eskemari amore pixka bat eman nahi bazaio, lehen bertso erdi honetan ezin daiteke defenda inola *guero*-ren *-o* vokalerdi bilakatu eta honela ebaki behar denik: *agwyan gerwa- / labareki // ...* Ene ustez, hemen ere (ikus III,39)

*eta ene bada ere lastoa eta bibia,
ez batori ahal duket ezetare berzia;
lan eginaz esker gaixto, galdu irabazia,
berzerenzat gelditzen da ene zuzenbidia;
agian gero alabareki ezkonduko semia.*

- 25 *Amoria ehork ere extu nahi partitu;
nik extakit berziak bana, ni ari niz bekbatu;*

elisioa bertsoaren erdiko pausalekuan bertan gertatzen da eta hainbeste honela irakurri behar: *agwyan gero / alabarek' // (y)ezkonduko / semia.*

25. *extu nahi*: esan bezala, *nahi* eta *behar* behin ere huts egin gabe adizki laguntzailearekin batean doaz bertso erdi berean; partizipioa, baldin bada, berean nahiz bestean joan daiteke. Ikus I,1; I,5.

partitu: bitarikoa da: *banatu*, *zaitu* esan nahi du batzuetan, hemen bezala, eta orduan iragankor da; *joan*, *aldegin* besteetan eta orduan iragangaitz.

26. *berciac*: bi silaba baizik ez du; ebaki *berzyak*.

vana: *eta* menderatzaile izan daitekeela eta hala denean aurreko perpau zatiari lotzen zaiola «comme lorsqu'il est employé après un participe passé ou un radical» esan ondoren, Lafon honela jarraitzen da: «M. Azkue signale cette construction dans sa *Morfología* (§ 702, pa. 479) et indique qu'elle a aussi lieu avec *baina* «mais», qui prend alors la valeur de «bien que» (voir aussi son Dict., s.u. *baina*)». Ikus «La langue...», or. 325. Ez zitzaion burutik pasa edo Etxeparegan berarengan *bana* menderatzaile gisa ager zitekeenik; ez du bederen, dakigula, inon Lafonek horrelakorik aipatzen. Halaz ere, ageri da eta behin baino gehiagotan. Hona hemen bat, aztertzen ari garen bertso honetantxe; Lafonek ez Akesolok ez dute hala itzultzen, baina hala da. Ikus bertsoan zein lekutan dagoen *vana*: lehen hemistikioaren azkenean, *eta* menderatzaile denean egon ohi denean. Horrenbestez *vana* — diogun Lafonen hitzez — «doit être rattaché dans la prononciation au membre de phrase qui le précède», Lafonek hitzok *eta*-ri buruz esaten baditu ere.. («La langue de Bernard Dechepare», or. 325). *Vana* menderatzaile beste bertsootan ikus dezakegu: VII,8; XIII,66. Konzesiva bihurtzen du aurreko perpau zatia, Azkuek dioen bezala.

ny ary niz beqbatu: esan bezala (I,128) elipsi gertatu da hemen, ene ustez; *bekatu egin* bost bider ageri da obran barrena eta bidezko dirudi hemen ere azpian esapide hori datzala pentsatzeak.

Beriarequi eqhustiaz hayn hayn noha penatu
Hec dostetan ni nequetan orduyan errabiatu

- 29 Gelosiac eztiçaquet nic gayz erran secular
Mayte nuyena nahi enuque ehorc hunqui liaçadan
Bercerenaz yçanuçu amoros leqhu batetan
Beriagana gelosturic desesperacer ninzan.
- 33 Amoria ecyn cençuz ecin dayte governa
Anhicetan honesten du guti vehar duyena

-
27. *beriarequi*: lau silaba baizik ez dezake izan; ebaki, hortaz, *beriyareki*.
hayn hayn: ikus II,43; metrikaren aldetik esan zezakeen *hanbat*, *hayn* bi aldiz esan gabe. *Hain* eta *hanbat* noiz bata noiz bestea erabili izan duten gure idazle zaharrek, hobeki aztertu behar litzateke; lehena kualitatezkoa (*hayn eder*: III,55), bigarrena kuantitatezkoa (*hanbat gende*: I,89) dela eta bata nahiz bestea konparaburua aipatu gabe dagoenean erabiltzen direla badakigu. Baina zenbait hitz, partizipioak, esate baterako, kualitatezko ahal dira ala kuantitatezko? Eta horrezaz gainera, *hain* nahiz *hanbat* ez ahal dira maiz bere eskuko bilakatu, ondoko izenarekin — baldin badute — lotura gabe? Ikus Oihenarten hauek: «Baina nais hanbat desdixatu» (VIII,6); «Cergati baitut hura hambat maitazen» (VIII,12) (Etxeparek batean *hanbat mayte*, IX,45; bestean *hura veçayn mayteric*, VII,5 dio; Axularrek *hain maite* (100: 355), ez, ordea, *hanbat maite*); «... eta leristan / Hambat on sein nic hari» (XIII,100).
28. *hec*: hemen pasivo da, noski, ondoko *ni* bezalaxe.
dostetan: ikus Axularren hau: «Iokari batek nahiz hari dadilla dostetan eztuen bat ere irabazteaz probetxurik...» (328). Etxeparegan bezala Axularregan ere *hapax* da forma hori, *dosta* behin (108) eta *dostatzen* bitan (228; 316) ageri badira ere.
nequetan: aurreko *dostetan* bezalaxe mugagabe.
orduyan: bi silabaz ebaki behar da: *orduyan*.
errabiatu: adizki gabe daude, izen sintagma gisa, bertsoke hiru perpausak.
29. *gelosiac*: beste gehiagotan bezala (III,1; III,9...) *gaitz erran*-en objeto.
30. *nuyena*: bi silaba baizik ez dezake izan; ebaki, beraz, *nuyena*.
mayte nuyena: hona Lafonek bertso honezaz zer dioen: *nuyena* bitarikoa izan omen daiteke berez: *nik hura* edota *hark ni*, lehena lehenaldi eta bigarrena orainaldi, eta hemen duda gabe *nik hura* omen da; lehenaldi, beraz. «Mais on tombe alors sur une autre difficulté»; ale-

*beriareki ekhustiaz hain hain noba penatu,
hek dostetan, ni neketan; orduian errabiatu.*

29 *Jelosiak eztitzaket nik gaitz erran sekulan;
maite nuiena nabi enuke ehork hunki liazadan;
berzerenaz izan nuzu amoros lekbu batetan,
berriagana jelosturik desesperatzer ninzan.*

33 *Amoria ezin zenzuz ezin daite goberna,
anhitzetan honesten du guti behar duiena;*

gia, aurreko ahapaldi guztietan adizkiak orainaldian omen daude edo geroaldian, IV,1 izan ezik, otoia edo eskea adierazten omen duelako, «Mais dans les vers 31-32 il est présenté comme un amour passé (verbes en passé.) Comme, d'autre part, trois des quatre dernières strophes commencent par le mot *amoria* et participent d'un même mouvement, j'incline à penser que la strophe *Gelosiak* (29-32) a été rédigée et introduite après coup, à une époque où le poète ne brûlait plus de cette passion coupable...» («Notes pour une édition critique...», or. 157).

nabi enuque: lau silaba baizik izango ez badu, *nabyenuke* ebaki behar. Ikus III,30.

liazadan: hiru silabaz ebaki behar da, *-i* vokalerdi gertatzen delarik: *lyazadan*.

31. *yçanuçu*: hemen ere (ikus IV,5) bi *n* (*-n* eta *n-*) elkarren gainean idatzirik bezala eman dizkigu.

amoros: *-z* errejimen duela (*bercerenaz*) hemen baizik ez da ageri. Bi silaba ditu eta *amros* ebaki behar: ikus III,2; edo bestela, *-r* mutu erazirik, *amos*. Hemen bakarrik ez; ikus X,24 eta XII,43 ere.

nuçu: zutanoa da, noski.

32. *berriagana*: *-i* vokalerdi duela ebaki behar da: *berriyagana*.

desesperacer: hots, ernegatzeko zorian nintzen. Ikus IX,13.

33. *ecyn*, *ecin*: bertso berean biak, baina desberdinak. Lehena gehienetan *ezein* idatzi ohi duena da, hots, *batere* (ikus I,5; I,177; I,239...); baina modu horretan idatzirik ere atera da: II,126; IV,33. Bigarrena, aldiz, *ez abal izatea* da.

ecyn cençuz ecin: ohar nolako aliterazioa duten hiru hitzok: *zi-ze-zu-zi*.

34. *honesten*: ikus IV,11.

guti vebar: bestetango (I,180; II,76; IV,10) *guti uste* haien antzekoa da; *guk egungo egunean superlatiboz* (*gutiena*, *gutienik*) eman ohi duguna.

Arnoac vano gayzquiago ordi diro persona
Sarri estaca berant lacha harc hazeman deçana.

- 37 Amoria ixu da eta eztaçagu çucena
Eztu vste berceric dela lecot mayte duyena
Suyac vano gayzquiago erra diro guiçona
Ychassoac ez yraungui erachequi dadina.

-
35. *arnoac*: bi silaba ditu eta *arnwak* ebaki behar da.
gayzquiago: hemen *gayzqui-* adverbioa dela ez da dudarik. Ikus I,119.
diro: ikus III,7; III,40.
36. *sarri estaca*: *-i* vokalerdi eginik ebaki behar da lau silabaz: *sarryestaka*.
estaca, *lacha*: aditz erroak soilik, bestetan bezala: ikus I,347; IV,13 etab.
Hemen horko elipsi horiek gaurko gure hizkeraren arabera osatu nahi
balitu inork, ez lekike *egiten da ala egiten du*, zein esan. Bigarrena
hobe, agian.
lacha: ikus *laxo* (I,105); *askatu* esan nahi du eta *estaca-k lotu*.
37. *da eta*: bi silaba baizik ez dezake izan; *d'eta* ebaki, beraz.
eta: lehen bertso erdiaren azkenean kokatua dago: ikus II,143; IV,2;
IV,9. Ez ote da menderatzaile eta aurreko perpaus zatiari lotua, ho-
rrenbestez? Kausal kutsua ematen diola esan behar: «El amor, como
es ciego, ...» Lafonek ez Akesolok ez dute hala itzultzen, kopula soila
bailitza baizik.
eztaçagu: lehen ere atera da *ezagutu* aditzaren forma sintetiko pare bat:
ikus I,103; II,145.

*arnoak bano gaizkiago ordi diro persona;
sarri estaka, berant laxa, hark hatzeman dezana.*

- 37 *Amoria itsu da eta eztazagu zuzena,
eztu uste berzerik dela, lekot maite duiena;
suiak bano gaizkiago erra diro gizona;
itxasoak ez iraungi eratzeki dadina.*

-
38. *berceric*: bi silabaz ebaki behar da: *berzeyk*.
dela: Etxeparek ez du, oker ez banago, inoiz erabiltzen konpletiva soiletan guk, hemen bezala, *denik* esango genukeenik, perpaus nagusia ezezkoa dela eta. Horrelakorik badio, noski, baina, ikusi dugunez (I,106; II,125 etab.) erlatibozkoa edo erlativo-konsekutiva denean.
lecot: ikus I,223.
39. *erra*: eta *erracen* (VI,12; XIII,79), baina *erreric* (I,320). Aditz erroa, izan ere, *erra* da antzineko idazleengan, *bethe*-rena *betha*-den bezalaxe. Ikus, besteak beste, Tartas: «... su handi batetan biciric erra guitian» [13].
diro: ikus aurreko ahapaldian: IV,35.
40. *ez yraungui*: esan berria du *diro* eta ez du berresaten.
erachequi: iragangaitza da.

Amoros secretuqui dena

- 1 Andre eder gentil batec vihoça deraut ebaxi
 Harçaz orhit nadinian deusere ecin yrexí
 Nic hura nola nahi nuque harc banença onhexi
 Ecin venturatuz nago beldur daquion gayci.
- 5 Mirayl bat nic ahal banu hala luyen donoa
 Neure gogoa neracuxon secretuqui han varna

-
1. *batec*: honen lehen bertso erdi bera du beste honek: XII,1; hitz baten gorabehera: hemen *batec*, han *batez*.
deraut: silaba bakarrez ebaki behar da: *draut*; *vihoça* bi silabaz ebakitzea baino askoz hobe, noski.
2. *harçaz*: lehen bertso erdi hau ere osorik dugu beste batean esana: VI,6.
deusere ecin: lau silaba baizik ezin izan dezakeenez gero, bietako bat: *-ere*, *-r-* mutu erazirik, silaba bakarrez ebaki, edo elisioa egin: *deuser'ezin*. Bigarrena hobe, agian
yrexí: hemen esan gabe utzi den adizkia ez da *deraut*, baizik *dut*. Honelakorik ikusi dugu gorago ere.
3. *bura*: silaba bat baizik ez dagokio bertsoan; *-r-* mutu utzi eta *hwa* ebaki: behar da, beraz.
bura nola: hots, hura bezala; *nola*, hortaz, adverbio konparatiboa eta enklitika da, *bura-ri* lotua eta biek batean hitz andana bakarra osatzen dute. Ikus I,100; III,25 etab. Hemen, beste horietan bezala, *nola* konparaburuari darraikio; ez dagokio aurrean, beste (I,116; I,403) hauetan bezala. Ohar, konparaburuari darraikion oro, biak bertso erdi berean ez ezen, bertso laurden berean daudela: hain atxiki zaio, enklitika denez.
banença: *nahi ukhen*-ek bere konpletiva baldintzazko itxuraz eman dezakeela esan dugu (III,30).
onhexi: eta ez *onhex* berez behar lukeenez. Lafonek honela dio: «Signa-lons simplement que Dechepare emploie parfois un participe en *-i* là où l'on attendait un radical à finale consonantique: *yrexí* (V,2) et

Amoros sekretuki dena.

- 1 *Andre eder jentil batek bihotza deraut ebatsi,
barzaz orbit nadinian deus ere ezin iretsi;
nik hura nola, nahi nuke hark banenza onhetsi;
ezin benturatzuz nago, beldur dakion gaitzi.*
- 5 *Mirail bat nik ahal banu hala luien donoa,
neure gogoa nerakutson sekretuki han barna,*

onhexi (V,3), contre *onbestz* (I,274), en fin de vers; *iayxi cedin* (III, 48), sans doute pour les besoins du vers» («La langue de Bernard Dechepare», or. 325). Ikus era berean, XII,46, hor ere bertsoaren azkenean.

4. *beldur*: ni sujetoaren aposizio gisa aditu behar da *beldur*, izenlagun, hau: hots, ni beldur.
daquion: hau, berriz, *beldur*-etik zintzilik dagoen konpletiva: «temeroso de que...».
gayci: ikus I,304. Ikus Axularren hirukote hau, beste zazpi utzirik: «Emaztètarik apartatzea, hain zaikan gaitz eta gaitzi, ezen...» (34); «... iakizu ezen, gero eta gero gaitziago izanen zaitzula...» (181); «... hirur bekhatu hauk zaitzala gaitzienik eta itsusienik?» (128). Hirurretan *-ri gaitzi izan* esapidea.
5. *bala*: ikus II,128. Hemen, halaz ere, erlatiboz adierazia dagoen konsektivari irekitzen dio bidea. Aiseago adi dezazun, *halako donoa* baliio bezala.
luyen: erlatibo atzizkia du, baina ez da hau oraindik lehen aipatutako erlatibo-konsektiva; hori geroago dator. Erlatibo honen *antecedente* delakoa ez da, haatik, *donoa*, baizik *mirayl bat*; irakur ezazu honela, hobeki uler dezazun: «hala donoa luien mirail bat nik ahal banu...»
banu: aldien egokiera ezin hobean daude hori eta *luyen*. Ikus III,17.
6. *gogoa*: bi silabaz ebaki behar da: *gogwa*. Ez du, halere, *gogua* idatzi: ikus I,203; I,204.
neracuxon: *erakutsi* aditzaren forma sintetikoa, hiru marka (nor-nori-nork)

Han veryan nic nacussen harena ere nigana
Huxic ecin eguin neçan behinere hargana.

- 9 Ene gayzqui penaceco hayn ederric sortu cen
Gaoaz eta egunaz ere gayzqui nici penacen
Harequila bat banadi vihoça zayt harricen
Neure penen erraytera are eniz ausarcen.
- 13 Ene gogoia balyaqui mayte vide nynduque
Ni erregue valin baninz erreguina liçate
Hura hala nahi valiz elgarrequi guinate
Haren haurrac eta eniac aurride osso lirate.

bere baitan dituen: ikus XIII,91 (*eracustac*). Hauxe da lehen aipatu dugun erlativo-konsekutiva perpausaren adizkia: ikus I,106 (*extuyenic*); II,101 (*extuyen*). *Neracuxon* ez da, beraz, baldintzako perpausaren adizki nagusia («si tuviera, la enseñaría»); inola ez; hala balitz, adizkiak ez luke *-n*: ikus *eznaydi* (VIII,9); *nanguidiçu* (IX,32); *niro* (IX,46; XII,56). Ez da ere finala («para que yo le enseñara»), ahapaldi honetako laugarren bertsoan *neçan* den bezala. Konsekutiva da («tal que yo le enseñara»), goiko *extuyen-extuyenic* haiek bezalaxe, aldiak desberdinak badira ere. Baina ohar: ez du erlativo soila balitz lukeen baino arrasto gehiago. Eta forma hutsari bagagozkio, lehenaldi soila ere izan daiteke: *baneguyon* (XII,3), hau ere hiru marka duena. Ikus II,43.

7. *veryan*: *ber*-en, ez *bere*-ren, inesivo, hitzurreko (15. lerroa) *beryan* hura ez bezala. *Han berian*, hemengoa bera, lehen ere ikusi dugu; V,20. Ikus gainera: I,55; I,361.

nacussen: *neracuxon* dela eta esan dugun ia guztiak balio du hemen ere. Hau, noski, nor-nork adizkia da; ikus *cenacusan* (I,126).

harena ere: lau silaba izan dezan biderik egokiena, duda gabe, sinalefa egitea da: *haren'ere*. Beste bertso batetan sinalefa hau berau egin eman digu poetak: V,26.

8. *ecin eguin neçan*: finala, arestian esan bezala; euskaraz esaten hain gaitz egin ohi zaigun gaztelaniazko «poder» subjuntivoan; «para que yo no pudiera cometer», *ahal izan* sartzen ibili gabe.

9. *ene*: iparraldeko euskaldunek esan ohi duten izenki baten objektoa, genitiboz emana; guk *ni* esango genukeena.

penaceco: hau ez da, esate beterako I,257 bezala, iragangaitza, iragan-korra baizik; hots, *sofri erazi* esan nahi du. Ikus II,18. Bertso erdi hau beste bitan ageri da: VI,13; VI,39; azken honetan *ene* ordez *neure* izatea.

hayn: ez dakar ondoren konsekutivarik; ez da deiktikoa ere, anaforikoa esango nuke: hots, aurreko bi ahapaldietan esanei lotua dago, haiei dagokie.

*han berian nik nakusen harena ere nigana,
hutsik ezin egin nezan behin ere bargana.*

- 9 *Ene gaizki penatzeko hain ederrik sortu zen,
gaoaz eta egunaz ere gaizki nizi penatzen;
harekila bat banadi, bihotza zait harritzen,
neure penen erraitera are eniz ausartzen.*
- 13 *Ene gogoia baliaki, maite bide ninduke;
ni errege balin baninz, erregina lizate;
hura hala nahi baliz, elgarreki ginate;
haren haurrak eta eniak aurridero oso lirate.*

ederric: perpausa baiezkoa bada ere, partitiboa. Ikusi dugu horrelakorik:
II,132.

sortu: beste leku batzuetan *sortbu*: III,16; III,21; VI,13.

10. *gaoaz eta egunaz ere*: bertso erdi haxe bera, ikus II,79; III,53.
ere: -r- mutu utzi eta *e* soila ebaki behar da.
nici: arestian esan dugunez *penacen* hemen ere aktibo bada, *nici* zutan
da; alegia, *nau*, *adizu*!
11. *bat*: ikus I,236. Honen lehen partizipioa -b- duela ageri da: *vaitbuz*
(VI,12).
zayt harricen: errimak bortxatu du poeta, bistan dagoenez, partizipioa
eta laguntzailea trukatzera, aurrekoan bezala.
12. *penen*: ikus arestian esana: V,9, *ene* dela eta.
13. *gogoia*: goikoa (V,6) bezalaxe bi silabaz ebaki behar da: *gogwa*.
balyaqui: hemen -y- vokale osoa da eta hitz honek lau silaba ditu: ikus
IV,30 (*liaçadan*); I,197 (*albalyiaqui*).
vide: ez da bestetan ageri zentzu honetan: *agian*, *noski*, *segur*.
14. *ni erregue*: bertso erdi haxe bera dugu gero, VIII,2, letra batzuen idaz-
kera gorabehera.
valin: ikus I,385. Hango *baldin* hura han baizik ez da ageri; beste guz-
tietan *balin* edo *balinetan*; baina *valin* (edo *balin*) behin ere ez, beste
biak bezala, bertsoaren hasieran.
lizate: euskara batuan *litzateke* dioguna. Ikus III,5; III,8.
15. *nahi valiz*: laguntzaile iragangaitza duela. Ez da bakarra: ikus XII,17;
bietan perpaus nagusiko adizkia iragangaitza delarik (*nuqueçu*, XII,17,
zutanoa da: hots, *nintzateke*, *adizu*!). Beste (I,199) *nahi extenac en-
ganatu* hura pasiva da («el que no quiera engañarse») eta (VII,9) *nahi
eçayt minçatu* partizipio iragangaitza duelako, noski.
ginate: euskara batuan *ginateke* dioguna. Ikus III,21.
16. *eta eniac*: sinalefa egin behar da eta *et'eniak* ebaki.
aurride oso: baita hemen ere eta *aurrid'oso* esan.
lirate: *lirateke* dioguna.

- 17 Valinetan nic vanerro hari neure vihoça
 Eta guero valin balit respuesta bortiça
 Dardoac vano lehen liro erdira ene vihoça
 Duda gabe eror naynde han berian hilhoça
- 21 Artiçarrac bercetaric abantailla darama
 Halaver da anderetan ni penacen nuyena
 Hanbat da eder eta gentil harçaz erho narama
 çori honian sortu date haren bessoan daçana.

-
17. *valinetan*: ikus arestian esana: V,14.
vanerro: beste forma sintetikorik ere ageri da, baina ikus eta erka honako hau: *albanerra* (IX,47); oraingo *vanerro* honek, hortaz, dativoaren artizkia txertatua du, eta nor-nori-nork forma da, horrenbestez.
vihoça: bi bider dator ahapaldi berean bertsoaren azkenean: ikus III,64-65. Ohar *inori bihotza erran* esapideaz.
18. *valin*: ikus V,14.
balit: lehen agertu diren *idazu*, *didan*, *dizun* eta abarren erro bereko adizkia: ikus I,190; I,399; I,444 eta hitzaurrea.
respuesta: lau silaba ditu, ez hiru; ikus horren lekuan *respoustuya* (XII,5).
19. *dardoac*: bi silaba ditu eta *dardwak* ebaki behar da.
liro: honen kideko adizkiak atera dira: ikus azkena, IV,39. Esan bezala, *ahal izatea* adierazten du eta euskara batuan *lezake* esango genuke *liro* hau gehienok.
liro erdira: laguntzailea aurrean dela, beste (II,30) hartan bezalaxe; badirudi *vano lehen* delako konparatiba honi hala zor zaiola; hemen metrikako arrazoirik ere aurki daiteke, noski, baina beste hartan ez; han esan zezakeen lasai *hilcen guira*.
erdira ene: sinalefa egin behar da eta *erdir'ene* ebaki.
20. *naynde*: euskara batuan *ninteke* dioguna. Ikus II,121.
han berian: ikus goraxeago, V,7.
hilhoça: esan gabe dagoen *ni* sujetoaren aposizio da.
21. *artiçarrac*: hamabost silabatako bertsoaren eredu polita da hau, besteak beste, hitz bakoitzak laurdena osatu eta etena hitzaren azkenarekin bat datorrela. Erdi aroan latinez baziren horrelakoak, esate baterako «Apparebit repentina dies magna Domini», eta, itxura duenez, euskarak handik bereganatu zuen bertso mota hau; Etxepare baino lehen bereganatu, gero; beste *Milla urte igarota ura bere bidean* delako huşa ere neurri bereko da. Lafoni ez Lewy-ri ez zitzairen inoiz, dirudienez, esnatu Etxepareren hamabostekoak lau zati zituenik, beti 8 + 7 aipatzen dute. Mitxelena izan da teoria hau asmatu eta defen-

- 17 *Balinetan nik banerro hari neure bihotza
eta gero balin balit respuesta bortitza,
dardoak bano lehen liro erdira ene bihotza;
duda gabe eror nainde han berian bilhotza.*
- 21 *Artizarrak berzetarik abantaila darama:
halaber da anderetan ni penatzen nuiena;
hanbat da eder eta jentil, harzaz erho narama;
zori honian sortu date haren besoan datzana.*

datu duena: ikus «La acentuación alto-navarra», FLV, 23 (1976),
or. 147-162.

bercetaric: ohar esapide honezaz: *-tik abantaila eramun.*

22. *anderetan*: ikus I,368.

penacen: hemen ez da dudarik *penacen* aktivo dela eta hainbestez le-
hengo *nici penacen* (V,10) ere bai.

nuyena: hona Lafonek dioenez (ikus IV,30) *nik hura* lehenaldian ez ezen,
hark ni orainaldian ere izan daitekeen adizkia; bigarren hauxe da
honako bertso honetakoa.

23. *hanbat*: ikus lehen esanak: IV,27; II,43. Baina bertso honetakoa are
nabarmenago da: *da eder* sinalefa eginez ebaki behar denez gero
(*d'eder*), ipin zezakeen poetak *hain* eta sinalefarik gabe ongi zetor-
kion neurriaz. Ez, halere; *hanbat* ezarri du gero bi adjetivo (*eder*
eta gentil) bazituen ere. Ohar, ordea, *da* sartu duela artean: ikus
II,86 ere. Axularrengan ez da horrelakorik: hots, adizkiaren bidez
adjetivoagandik bereiz egoteak ez dio inoiz esku ematen *hain* behar
duelarik *hanbat* esateko. Bigarren hau Axularrek laurogei eta zazpi
aldiz darabil; behin ere ez, ordea, ondotik adjetiboa duela; adjetivo
diruditen *on* (51), *atsegin* (354; 355), *gaitz* (377) izen dira, horiei
darraikien *eta onhasun* (51), *eta plazer* (354), *eta pena-k* garbi era-
kusten dutenez. *Hain* askoz gehiagotan ageri da GERO-n, 230 aldiz,
eta, esan bezala, ondotik adizkia izanak eztiio uzten *hanbat* erabiltzen,
gero adjetivo baldin badarraikio. Ikus ale batzuk: «hain da zuhur»
(22); «hain du zimendu flakoa» (36); «hain du indar handia» (60, bi
bider eta 62 berriz); «hain da handia» (68; 72; 74); «hain da itsus-
tasun eta itsutasun handia» (89); «hain da iustiziati» (90), etab., etab.
narama: *hanbat*-ek ekin duen perpaus konsektibaren adizkia da hau eta,
halaz ere, soilik dago, aurrizki (*bait-*) eta atzizkirik (*-en*) gabe, alegia,
ikus II,43; II,87.

24. *honian*: bi silabaz ebaki behar da, *-i-* vokalerdi delarik: *honyan*.
besoan: era berean *-o-* vokalerdi eginik: *beswan*.
daçana: ikus IV,14, *daçanian*.

- 25 Ene gogoa nola vayta çucen iarri hargana
Harenere iangoycoac dacarrela nygana
Ene pena sar daquion vihocian varrena
Gogo hunez eguin daçan desiracen dudana
-

25. *gogoa*: ebaki bi silabaz *gogwa*.

nola: orain arte ikusi ditugun gehienak konparativa ziren, baina adverbioak: ikus azkena V,3. Hemen, aitzitik, konjuntzio da; ez, ordea, kausala (ikus I,226), baizik konparativa: «Así como, de la misma manera que...». Lafonek «De même que...» itzuli du guztiz ongi. Honelako bakarra atera da (I,411) eta beste bat aterako (XIII,98). Beste biotan bezalaxe hemen ere *nola vayta* dugu, adizkiak aurrean *bait-duela*.

çucen: *-ki* edo bestelako atzizkirik gabe adverbio gisakoa da hemen.

26. *harenere*: sinalefa egina eman digu poetak, beste (V,7) hartan ez bezala.
dacarrela: nahia edo desira adierazten du, optativo gisara, baina adizkia indikativo hutsa da.

25 *Ene gogoa nola baita zuzen iarri bargana,
haren' ere Iangoikoak dakarrela nigana,
ene pena sar dakion bihotzian barrena,
gogo hunez egin dazan desiratzen dudana.*

27. *daquion*: Lafonek, aurreko *dacarrela* bezala, «Que ma souffrance pénètre...» itzultzen du; Akisolok ez, baizik finala bailitza, hurrengo bertsokoa bezala. Atzizkia *daçan*-ek duena bera duenez gero, ez *dacarrela*-k bezalakoa, Akesoloren itzulpena zuzenagotzat jotzen dut. Ez da, beraz, perpaus nagusia, aurreko bertsoa bezala, baizik mendekoa. Adizki horixe duzu beste hauetan: I,236; V,4; XIII,85 eta hirurotan ere ez du nahia edo desira esan nahi.

varrena: ikus *varna*, V,6.

28. *gogo honez*: ikus klitxe hau bera: I,448; IV,5; XIII,43.

daçan: honen ondoan *deçan* ere ageri da: I,266; I,269; I,318, eta *deçana* goraxeago ikusi dugu: IV,36.

6

Amorosen partizia.

- 1 Parti albanenguidio harc ezluque pareric
 Alavana nic ezticit hayn hon deriçadanic
- 3 Amore bat onhexi dut guciz soberatuqui
 Ene arima eta vihoça iossi dira harequi

1. *parti*: ikus aditz honi buruz esana: IV,25; hemen, han ez bezala, *joan*, *aldégin* esan nahi du.
- albanenguidio*: hots, ni hari. Euskara batuan *banenkio* diogun adizki bera da; Etxeparek *n* ondoren *-qui-* ordez *-gui-* idazteko joera du: ikus *nanguidiçu* (IX,32); *nenguion* (XIII,7). Gogora ezazu Axularren beste hura: «Zer lerrake munduak berak ere, baldin oraidanik parti banengio?» (117). Biak bat dira, jatorriz; Etxeparerenak gordea dauka **edin* erroaren *-di-* silaba. Oihenarten honek ere bai: «...Enankidisun guisatan»: XV,8; baina *-ki-*, ez *-gui-*.
- ezluque*: *l-* nahiz *n-* hasieran duten adizkien aurrean poetak inoiz *ez* osorik idazten du, hemen bezala, inoiz *-z* galtzen utzi eta *e-*, beste gabe: ikus *elaydite* (III,2), *eliçate* (III,39), baina *ez larraque* (III,60), *ez liro* (IX,36); *enadin* (XIII,94), baina *ez nadin* (IX,42).
- harc ezluque pareric*: *harc* neutroa da, nolazpait esateko, *partitzeak* berriro balio bezala: ikus Lafon, «Notes...», or. 158.
2. *ezticit*: adizkiak hasieran *d-* duenean, ostera, *ez* baturik idatzi eta *d-* gogortu egiten du. *Dicit* zutanoa da.
- hayn hon*: hara nola dakien Etxeparek ere adejtivoaren aurrean *hayn* erabiltzen: ikus V,23 eta lehenagoko besteak: I,88; I,96; I,105; I,261 etab. Guztiotan, ordea, ez dago adizkirik tartean sarturik.

Amorosen partitzia.

- 1 *Parti albanengidio, bark ez luke parerik,
alabana nik extizit hain bon deritzadanik.*
- 3 *Amore bat onbetsi dut guziz soberatuki,
ene arima eta bihotza iosi dira hareki;*

deritzadanik: aditz hau Etxeparegan zazpi aldiz ageri da eta zazpitan nor-nori-nork bezala. Jakina, zazpitan ez ditugu sujeto-objetoak expreski esanak, baina batzuetan bai, ikusiko dugunez. Esan bezala (IV, 14), *on eritzi-k* eta *bonetsi-k* gauza bera esan nahi dute: *maitatu*.

3. *onhexi*: ikus bertantxe esana. Beste batzuetan *bonetsi* dio poetak, *h*-hasieran duela.

gucziz: forma hau hemen eta III,52 bakarrik ageri da.

soberatuqui: ikus beste behin *sobera* (X,14).

4. *ene arima*: lau silabatara bihurtzeko sinalefa hobe, agian, *-r-* mutu erazitzea baino: ebaki, beraz, *en'arima*.

arima eta: horrezaz gainera silaba bat dugu hemen sobera eta, dirudienez, aferesis delakoaren aurrean gara berriz: ikus I,417; I,432; II,131. Alegia, egunoroko hizkeran mila bider egin ohi dugunez, *eta*-ren *e*-isil gelditzen da; hainbestez bertso erdia honela ebaki behar litza-teke: *En'arima / ta bihotza // ...* Hau ez da guztiz harritzeko; Oihenartek berak badu bertso bat honela dioena: «Ta kisu labe» («Nahis espegui» hasten dena, 36) eta aurreko bertsoa, jakina, vokalez amaitzen da: *bilbatu*. Eta ikus Etchahunen bertso hau ere: «Galdu dela bi lechu eta bi guiçon galant»: 7 + 6 izango baditu, *eta* ordez *ta* esan behar da: «Mündian malerusik», v. 31.

Haren yrudi ederrori veguietan ehoqui
Harçaz orhit nadinian vihoza doat ebaqui.

7 Nic hargana hanbat dicit amoryo handia
Harequila egoytiaz ezpaneynde enoya
Harganico particia ene eyhargarria
Berriz icus dirodano bethi malenconia.

11 Elas ene amoria nola nuçun penacen
çurequila ecin vathuz vihocian erracen

5. *haren*: silaba bakarra dagokio bertsoan eta *baen* edo *hain* ebaki behar da.
Ikus I,20.

ederrori: beste gehiagotan bezala *-ori* artikulua da: ikus III,58; IV,21 etab.
ehoqui: Lafon eta Mitxelena ez dira iritzi bereko hitz honezaz; Lafonek *egoki*-ren aldaera dela (ikus «Notes...», or. 158), Mitxelenak nekez daitekeela eta *eho*-tik sorturikoa dela; hots, *ekarki*, *izaki* eta bezala, gerundio gisakoa. Azkuek biak baino lehenago partizipiotzat jo zuen, *eduki*-ren pareko edo: Ikus BRSVAP (XI), 1955, or. 281-282 eta 433-434. Ez du argi handirik emango, baina ikus beste bertso hau: «Iangoycoa edetaçu amoria gogotik / Eta haren yrudia ene veguietarik» (VII,27-28). Hemen *irudia begietarik kendu*; bestean *irudia begietan eboki*.

6. *harçaz*: ikus bertso erdi hauxe bera, V,2.

doat: silaba batez ebaki behar da: *dwat*. Ikusi dugu orain baino lehen ere *ioan*-en beste formarik, honetan bezala *-o-* vokalerdi gertatzen zitzaionik: ikus I,140; IV,5. Hemen bi vokaleen artean *b*-rik ez du, baina I,183; I,319; II,83; IV,17 *-b-* duela daude.

ebaqui: *ioan*, *eraman*, *ikusi* osagarri gisa lehen partizipio soila daramatela maiz ikusi ditugu: ikus I,157; II,74; III,24; II,76, etab.

7. *hanbat*: hona berriz ere gero izenlaguna darraikiola *hain* behar (?) lukeenaren ordez *hanbat*, izenlagunagandik adizkiak bereizirik dagoela: ikus V,23 eta gainerakoak. Honek hemen perpaus konsektivari ematen dio abia.

dicit: zutanoa da.

8. *ezpaneynde*: esan bezala (I,395), inoiz *-pay*-ren ordez *-pa-* dago idatzia, hemen bezala; hala dio Lafonek: «dans *ezpaneynde* (VI,8), la diptongue *ai* s'est, de plus, réduite à *a*, sans doute par dissimilation, sous l'action de *ey*» («La langue de Bernard Dechepare», or. 316). Adizki hau *hanbat*-ek ekin dion perpaus konsektivarena da eta, ageri denez, *bait*-aurrizkia duena: (ikus II,43); honako *neynde* honen kide dira *naynde*, V,20, eta *nayndeyela*: II,121. Euskara batuan *ninteki* diogu-

*haren irudi ederrori begietan eboki,
harzaz orbit nadinian, bihotza doat ebaki.*

7 *Nik bargana hanbat dixit amorio handia,
harekila egoitiaz ezpaneinde enoia;
barganiko partitzia ene eibargarria;
berriz ikus dirodano, bethi malenkonია.*

11 *Elas, ene amoria, nola nuzun penatzen,
zurekila ezin bathuz bihotzian erratzen;*

na da eta honenbestez hemen ere aldien egokiera delakoa hortik honakoa da, itxuraz bederen: hots, *dicit* batetik eta *neynde* bestetik, ez *nayte*, neurriz ongi bazetorren ere.

9. *barganico*: ikus (I,368); guk *-gandik* esan ohi dugunari, honako honek *-(k)o* erantsi dio, darraikion aditz izenari lotzeko izenlagun gisa; hots, *zuretzako liburua* diogunean bezalatsu. Ikus *bargana* bi bertso gorago. *particia*: ikus IV,25. Hemen, ordea, *particia* ez da iragankor denekoa, baizik iragangaitz: hots, harengandik urrundu beharra: ikus VI,1. *eybargarria*: izen bezala erabilia dago hemen: «mi consunción, mi agotamiento». Ikus Oihenarten hau: «Nago net eiharturic» (XIII,4); eta «Baicic higatus, et' eihartus» («Escontidearen...», v. 100). Axularrek *ibar-* idazten du.
10. *dirodano*: hemen adizki soila *dirot* da, agian, eta bestetan ikusia dugu: IV,39; V,19 etab. Guk *dezaket* diogunaren pareko da; badu gainera beste bertso batean agertu den atzizkia: *-no, noiz arte* edo esan nahi duena: I,328. *malenkonია*: adizki gabeko izen sintagma da perpaus nagusi hau; aurreko bertsoa ere halaxe da. Ikus hitz hau bera: IV,12.
11. *elas*: batbatean emazteari ekiten zaio; ondoko hitzak elkarrizketan eginak diren ala gizasemeak bakarrik, ez da erraz asmatzen. *nola*: harrimena edo adierazteko erabili ohi dena da hau: ikus I,120; I,364; II,31. Esan bezala, gehienetan *elas* darama aurrean. *penacen*: hemen ere *sofri erazi* esan nahi du: ikus V,9, eta *nuçun* hainbestez ez da zutano, baizik *zuk ni*.
12. *vathuz*: *-b-* duela, esan bezala: V,11. Hemen *-z* atzizkiak kausal kutsua du nabarmen: hots, zurekin ezin batu naizelako. Ikus geroxeago aterako den *ecin hilez* (VII,6). *erracen*: adizkirik ez du; ez eta behar ere; ipintzekotan aurreko *nuçun* bera behar luke eta aski da lehen esana. Izan ere, hemen *erre* (ikus, aldiz, I,320) iragankor da: ikus IV,39; XIII,79. Lafonek bestela aditu du bertso hau: «..., je me consume en mon coeur». Hala balitz, *naiz (niz)* edota zutanoz *nuçu* litzateke esan gabeko adizkia.

Ene gaizqui penaceco segur sorthu cinaden
Penac oro hon lirate çu bacina orhicen.

- 15 Minzaceco çurequila gau bat nahi niqeci
Hilabete conplituric hura luça valedi
Arranguren çhondaceco asti nuyen frangoqui
Eceynere veldur gabe egoyteco çurequi.
- 19 Oray porogacen dicit daquitenen errana
Ehorc vci eztaçala escuyetan duyena
Elas yzul albaneça yragan den denbora
Segur oray enyqueci dudan gogoan veharra
- 23 Denbora hartan ohi nicin nic çugatic dolore

-
13. *ene*: geroko *penaceco* horren objeto denez gero, garbi dago hemen ere aditz hori aktivo dela, eta hainbestez *penacen* ere bai. Ikus arestian VI,11. Bertso erdi hauxe bera ikus V,9.
sorthu: -b- duela eta beste (V,9) hartan, berriz, gabe.
14. *penac oro*: izena ere deklinaturik: Ikus I,240; II,127.
orbicen: hemen bakarrik ageri da bigarren partizipio hau: ikus, aldiz, I,340; I,226; III,63.
15. *niqeci*: zutanoa da; hots *nuke, adizu!* Ikus geroxeagoko VI,22: *enyqueci*. Baina baita ere 10,52; X,36; hor *niqueçu* badio ere; errimagatik, agian. Beste biok, oster, XII,8 eta XII,17 (*nuqueçu* eta *enuqueçu*) bestelakoak dira; ikus X,14an *diguici* dela eta dioguna.
16. *conplituric*: beste zenbait gauza (*penitencia, desira, inork galdegin* edo eskatua) *konplitzen* dira gainerako bertsoetan, baina *denbora* hemen bakarrik.
luça valedi: poetak oso gau luzea nahi du: hilabete osoa iraungo duena: «A condition qu'elle durât un mois plein», dio Lafonek; «Una noche que fuera más larga que un mes», Akesolok. Akesoloren itzulpena nik hemen esan nahi dudaren arrasto zuzen zuzenean dago: hots, *hura* batzuetan erlatibozko perpausak osatzeko erabili ohi dutela uste dut antzineko idazleek: ikus II,11-12; baina puntu honi azterketa sakona goa zor zaio.
17. *nuyen*: bi autoreek finala ikusten dute adizki honetan: «Afin d'avoir tout loisir...»; «A fin de tener tiempo...». Hala da, agian, eta ez bakarria: ikus I,432; hemen, beraz, laguntzailea, sintetiko gisa erabilia, lehenaldian final balioz.
18. *veldur*: bi arrazoigatik mugagabe: *eceyn*-i hala zor zaiolako (ikus I,177) eta *gabe*-ri ere bai (ikus I,407); *veldurric* ez izana *gabe*-ri zor zaio: ikus I,204.

*ene gaizki penatzeko segur sorthu zinaden;
penak oro hon lirate, zu bazina orbitzen.*

15 *Minzatzeko zurekila gau bat nabi nikezi,
bilabete konpliturik hura luza baledi,
arranguren kbondatzeko asti nuien frangoki,
ezein ere beldur gabe egoiteko zureki.*

19 *Orai porogatzzen dixit dakitenen errana:
ehork utzi extazala eskuietan duiena.
Elas, itzul albaneza iragan den denbora,
segur orai enikezi dudan gogoanbeharra.*

23 *Denbora hartan oh i nizin nik zugatik dolore,*

egoyteco: hau, *qbondaceco* bezala, *asti*-ren baitan dago: zertako asti?

19. *porogacen*: laguntzailea eta biak trukatu gabe eman dizkigu hemen ere, baiezko perpaus adierazkorrei zor zaienez; trukatuz gero, lehen bertso erdi hobea aterako zitzaiokeen. Ikus II,139.

dicit: zutanoa da. Ikus azkenak: VI,7; II,7.

daquitenen: izen gisa dago hemen: *trebatuak*, *aztura dutenak*, esan nahi du: jende ikasia.

20. *vci*: ez *utz*: ikus III,40; III,2.

extaçala: konseilu hau bera beste bertso batetan ere ageri da: X,64-65; han halere *escuyan* dio.

21. *albaneça*: *elas* horrek argiro adierazten duenez, gizasemearen nahia, desira, irrika ematen da aditzera.

yragan: hitzaurrean, ordea, *denbora igaraiteco* dio. Badirudi, beraz, *iragan* intransitibo eta *igaran* transitibo direla poetarentzat, azken hau hitzaurrean baizik ageri ez bada ere. Hala baledi, *iraganic* (II,24) intransitibo litzateke eta Lafonen itzulpena Akesolorena baino zuzenagoa. Ikus han esana.

yzul: hemen, adizkiak erakusten duenez, iragankor da eta aktibo; hots, *etor erazi* esan nahi du: «hacer retornar».

22. *enyqueci*: ikus goraxeago (VI,15) *niqueci*; biak dira zutano, noski. Ikus Oihenarten hau: «Bana surequi nahi niquesi» (V,15).

gogoan: bi silabaz ebaki behar da: *gogwan*.

23. *denbora hartan*: Hitzok emaztearen erantzuna bide dira: ikus Lafon «Notes...», or. 159. Lau silaba baino ezin izan dezakete bi hitzok eta ikusi batera errazena honek dirudi: *h-* mutu egin eta *denborartan* irakurri. Baina *h-* oso bakan gertatzen da mutu eta, horrezaz gainera, Mitxelenak diostanez, *dembra*-ren arrastorik bada euskal literaturan; nik hainbestez beste irakurraldi hau proposatuko nuke: hots, *denbra*

Oray aldiz çure faltaz muthatu niz ny ere
Malenconya ecitela vaduqueçu amore
Bana ordu vacinduque cençaceco çuc ere.

- 27 Badaquiçu doloryan partayde nyz ny ere
Eta çure muthaceco ez oguenic batere
Neure gayzqui penaceco har cinçadan amore
Iagoyticoz vqhenen dut nic çugatic dolore.

bartan. Ikus goian *gizon-* zela eta esan ditugunak: III,2; III,31; III,32; III,39.

nicin: zutano da; *nuen, adizu!* Ikus XII,41.

24. *oray aldiz:* klitxe hau beste bitan ageri da: XIV,16; XV,5 eta beste bertso batean, ostera, erdibiturik (XIII,77); *bada* bertsoaren hasieran ipini du — ikus I,251; partikula honi buruz esana — eta *oray aldiz* lehen bertso erdian sartzeko lekurik ez zuenez gero, *aldiz* bigarren bertso erdira eraman. Ikus han bertan.

çure faltaz: berez *zure erruz* esan nahi du, eta *zu gabe* ere bai. Lafonek «par votre faute» dio; Akesolok «por culpa tuya»; beste *andre faltaz* hura (XII,53) eta *haren faltaz* (XIII,14) bestelakoak dira. Emaztearen hitzak direlarik, eta gero gizasemeak dioena (VI,28) kontuan harturik, hemen *zure erruz* esan nahi du, dudarik gabe.

25. *malenconya:* lau silabaz ebaki behar da, -y- vokalerdi duelarik.

ecitela: berez subjuntivo delarik (ikus I,447) inperativo balioa du, *-ela* atzizkia dela bide.

vaduqheçu: hala dago fac-similean, baina Lafonek dioenez *vaduqueçu* behar du: ikus «Notes...», or. 140. Ikus I,163, *vaduquegu;* beste lautan ageri da eta beti *duqueçu.*

26. *vacinduque:* euskara batuan *bazenuke* dioguna, beste (II,92) *cinducen* haren desberdina, noski.

ordu vacinduque: egungo egunean ere esan ohi dugun *baduzu ordua*-ren

*orai aldiz zure faltaz muthatu niz ni ere;
malenkonía etzitela; badukezu amore,
bana ordu bazinduke zenzatzeko zuk ere.*

- 27 *Badakizu, dolorian partaide niz ni ere
eta zure muthatzeko ez ogenik batere;
neure gaizki penatzeko har zinzadan amore;
iagoitiko z ukhenen dut nik zugatik dolore.*

kidekoa da; adizki hori ez da, horrenbestez, inola zutano, baizik *zuk bazinduke*; ezin izan zitekeen ere, jakina.

27. *badaquiçu*: hau eta *bacyaquyat* (VIII,13) ondoren konpletivarik sortzen ez dutela daude, kako artean bezala: «ya lo sabes». Hauek berriz ere gizasemearen hitzak: ikus Lafon «Notes...», or. 159.
partayde: ez da gehiago ageri. Hiztegiatan ere ez, Lafonek dioenez: ikus «Notes...», or. 159.
28. *oguenic*: behin bakarrik (III,34) ageri da hasieran *b-* duela idatzirik. Hitz honek *bekatu* ez, baina *erru* esan nahi omen du; hala entzun ohi da; erka, halaz ere, biok: «oguen oro publicoqui aguerturen orduyan» (I,154) eta «beqhatu oro publicoqui aguerico orduyan» (I, 273). Ez ote dute esanahi bera hor bederen?; hots, *bekatua*.
ez oguenic batere: adizkirik gabe esana, izen sintagma soila. Ikus beste *bana nic ez oguenic* (XIII,8) hura, biak antz handikoak.
29. *neure*: hitz honen orde z *ene* dutela, beste alderik gabe, dituzu bi lehen bertso erdi: V,9; VI,13.
cinçadan: gorago ikusi dugun beste batean bezala, subjuntivo dugu hemen, gu indikativoz baliatuko ginatkeenaren lekuan: ikus III,48 eta han eman diren arrazoiak; bada besterik ere.
30. *iagoyticoz*: hots, gaurgero beti.
dolore: forma eta kasu honetan sei aldiz ageri da eta seietan bertsoaren azkenean.

Amoros gelosia

- 1 Beti penaz yçatia gayz da ene amore
Beti ere vehar duta nic çugatic dolore.
- 3 Amore bat vqhen dicit miragarri gentilic
Harequila ninçanian enuyen nic faltaric
Nic iagoytic ecyn nuque hura veçayn mayteric
Haren minez oray nago ecin hilez viciric.

-
- (tit.). *gelosia*: hemen eta IV,29an bakarrik ageri da; *gelosi-* da, noski, erroa; hortik dator gero *gelostu* (IV,32).
- penaz yçatia*: esapide hau (-z *izan*), gaur egunean *penaz egon* askok esango genukeenaren aurrean, gogoan hartzekoa da; ez dakit ez ote den hemen bakarrik ageri.
2. *duta*: galde zuzenak, ez zehar galdeak, beste galde hitzik bere baitan ez dutenak, egiteko egungo egunean ere iparraldeko euskaldun batzuek erabili ohi duten -a atzizkia da hau; ohar, ordea, *duta* dioela, ez *duda*; agertuko da bestetan ere. Ziburuko Etxeberrik ez darabil horrelako -a-rik. Ikus «Hambat bada eguin duçu...?»; «... segur da hillen çaren...?»; «Iaunac eztu...?»; «... hambat behar duçu Iaincoarena...?»; guztiok ikus *Manual*, or. 50. Oihenartek, aldiz, «Erranen duta?» (I,1); Tartasek ere bai: *dea*, *badea*, *ezteia*, *zireia*, *dua*, *duzia* ... eta abar. *nic*: bigarren bertso erdi hauxe bera dugu VI,23 eta VI,30. Beste batean, oster, *ni çugatic doloretan* dio (IX,41).
 3. *amore bat*: lau bertso hasten dira era berean: hau eta II,5; II,20; VI,3. *dicit*: zutano da, noski. Ikus VI,19.
miragarri: ez da beste inon ageri; adverbio gisa dago hemen, dirudienez.
gentilic: hemen eta beste hiru bertsoan egozten dio poetak andreari honako adjetibo hau: V,1; V,23; XII,1. Hitzaurrean dioenez, *bascoac* ere *gentil* omen dira. Ohar perpausa baiezkoa izan arren partitiboa darabilela: ikus III,58.
 4. *ninçanian*: berriz ere *izan*, ez *egon*.

Amoros jelsia.

- 1 *Beti penaz izatia gaitz da, ene amore;
beti ere behar duta nik zugatik dolore?*
- 3 *Amore bat ukhen dizit miragarri jentilik;
harekila ninzarian enuien nik faltarik;
nik iagoitik ezin nuke hura bezain maiterik;
haren minez orai nago ezin hilez bizirik.*

faltarik: hemen, eta bai Lafon bai Akesolo ere iritzi bereko dira, ez du *errua* esan nahi, baizik ezeren *beharrik*: ikus VI,24.

enuyen: aurreko bertsoan zutanoaz baliatu den arren, hemen ez; esan zezakeen lasai *enicin* metrika aldetik; honelako aldaketak maiz egiten ditu poetak.

5. *veçayn*: hitz honek garbi erakusten digu *mayte* bertso honetan kualitatezko dela; hots, adjetivo, ez aditz: «persona tan *querida* como ella»; ez da hala gertatzen beste (XI,45) *hanbat mayte citut nic* hartan; hemen *mayte* aditz gisa hartua dago eta hainbestez kuantitatezko da, *hanbat*-ek adierazten duenez. Oihenartek ere honelaxe darabil: «Cergati baitut hura *hambat* maitazen» (VIII,12). Axularrek bitan darabil *maite*, ondolik adizki laguntzailea, iragankorra noski, eta aurretik konparaziozko partikula, duelarik eta bietan *hain* dio, Etxeparek orain aztertzen ari garen bertso honetan dioenaren kidea, kualitatezkoa: ikus «Zeren hain maite gaituen» (100); «... hain maite zaituen Iainkoari...» (355).
6. *minez*: «Vers obscur», dio Lafonek. «D'une part, *min* peut avoir plusieurs significations: «désir; envie pénible; regret causé par l'absence; maladie». D'autre part, si on lit *ecin hilez viciric*, il faut entendre «vivant parce que je ne puis mourir» («Notes pour une édition critique...», or. 159). Eta beste irakurrera hau proposatzen du: «ecin hil ez vici» eta honela itzultzen: «J'ai maintenant le désir d'elle; je ne puis mourir, et je ne vive pas». Baina ez da, ene ustez, zer nahas horrenbeste bertsoa; «ni are nago viciric» irakurtzen da beste batean

- 7 Norcbayt ere amoria niri daraut muthatu
 Nic eztaquit cer den vana estamendu verri du
 Ohi nola aspaldian nahi eçayt minçatu
 Cerq anderehantu duyen vehar dicit galdatu.
- 11 Secretuqui vehar dicit harequila minçatu

(XIII,51); baita *ecin hilez* honen beste antzeko bat ere: «ecin vathuz» (VI,12), itxuraz kausal esanahia duena. Hainbestez Akcsoloren itzulpenari hobe deritzat: «Ahora con ansias de ella estoy vivo por no poder morir»; ... baina hil ahal banendi, ez nengoke bizirik. Ikus *ecin hilez* ez, baina *ecin bicis* dioen Etchahunen bertso hau: «Ecin bicis guirade jarriric esclavo» («Montebidorat juailiak», v. 41). Ziburuko Etxeberrik biok: «ecin ithoz» (*Manual*, or. 102); «Ecin hillez fin gabeco mendean penatcera» (or. 86). Ez dut uste, beraz, Etxepareren *ecin hilez* bestela irakurri behar denik.

7. *norcbayt*: ergativo atzizkia lehen zatiak hartu du, ez bigarrenak; ez dio, alegia, *norbaitek*; baita beste (XIII,31) hartan ere.
daraut: beste hiru bertsoan, aldiz, *deraut* dio: V,1; XII,5; XIII,31.
8. *vana*: lehen (IV,26) agertu den leku berean, hots, lehen bertso erdiaren buruan, dago hemen ere *vana* eta bi bertso erdiek elkarren antz handia dute: «nic eztaquit berciac vana» zioen hark eta «nic eztaquit cer den vana» dio honek. Haren gisara hau ere menderatzaile da, ene ustez, eta hark bezala honek ere konzesiva kutsu nabarmena du: «aunque ignoro lo que ocurre». Ez dute, haatik, hala itzultzen Lafonek eta Akesolok, baizik adversativa soila bailitza. Hala izatekotan, nekez ipiniko zukeen *vana* dagoen lekuan, bigarren bertso erdiaren hasieran baizik: ikus II,80; XIII,8. Izan ere *bana* 13 aldiz dator Etxepareren obran: 11 aldiz bertsoaren hastean; 2 aldiz bigarren bertso erdiarenean. *Vana*, ostera, 4 aldiz eta X,13an, bertso txikia, 6 + 5, delarik, hasieran badago ere, beste hiruretan lehen bertso erdiaren buruan ageri da eta hiruretan konzesiva da, ene ustez: IV,26; VII,8; XIII,66. Menderatzaile denez gero eta dagoen lekuan dagoenez gero, zer esanik ez aurreko perpaus zatiari lotzen zaiola. Ikus, gaurko milaren artean bi bakarrik aipatzeko, Xenpelarren — ez hain gaurko — eta Satrustegiren hauek:

aitak ill ziran baño
semeak oraindaiño
legea degu guardatu.

Eta Satrustegirena: «Euskaltzaindiaren bizia ere, haserrerik ez nuke nahi baino, bietan banatzen dela esan genezake» («Punto y Hora», n.º 82, or. 29). Axularrek ez du, dirudienez, horrelakorik; *eta* menderatzaile,

7 *Norkbait ere amoria niri daraut muthatu,
nik eztakit zer den bana, estamendu berri du;
ohi nola aspaldian nahi etzait minzatu,
zerk anderehantu duien behar dizit galdatu.*

11 *Sekretuki behar dizit harekila minzatu,*

bai, baina bestea, ez. Oihenarten honetan zail da erabakia hartzen: «Hilzea gaiz da, gaizago bana // Mait' vken, et' es mait' isana» (V, 43-44): «pero es peor...» ala «aunque es peor»? Lehena dela dirudi. Hitzaren lekua dela eta ezin da bat gehiegi fida; Oihenartek hitzak nonnahi ezartzen ditu, bertsoaren eta neurriaren agindura. Ikus beste adversativa garbi hau: «Esta hori esconze, bana da salzea» (VI,18).

estamendu: Lafonek dioen bezala «*Estamendu*, qui n'est pas dans les dictionnaires, signifie «attitude» («Notes pour une édition critique...», or. 160).

9. *ohi nola*: beste gehiagotan bezala (ikus I,100; III,25; V,3), adverbio (ez konjuntzio, ikus V,25) konparatibo den *nola* konparaburuaren ondotik dator, euskal joerari dagokionez, hizkuntza erromanikoen eredura (ikus I,116; I,403) erabiltzen ez baldin bada. Bi hitzek, horrenbestez, hitz andana bakararra osatzen dute eta *nola* enklitika gisakoa da. Oihenartek ere bietara darabil: «hora nol' erbirazean» (IV,33); «Berhala, nol' esne' vlsru» (V,50); «Et' orai, nahi-nola,» (XII,3); «Escua xuri, nola // Arraulse berri erruna» (XII,39-40); «Gorpuza, balansa nola» («Vexilla Regis», 37).

eçayt: esan bezala (V,15) *minçatu* artean delako dugu hemen adizki iragangaitza.

10. *anderehantu*: hots, *andere handi egin*; *bantu* eta *handitu* berdintsu dira: ikus ere *haritu* / *hartu*, *zauritu* / *zaurtu*: I,43. Lafon keixu da hitz hori dagoen dagoenean hiztegieta ageri ez delako eta «Il est clair que *bantu*, forme réduit de *handitu*, signifie ici “enflé d'orgueil”» dio. («Notes pour une édition critique...», or. 160).

duyen: zehar galdeari dagokion *-en* atzizkia du; zehar galde hau bakuna da; ikus bikuna (III,17).

dicit: askotan ikusi dugun zutanoa.

galdatu: *galdegin*-en ondoan hau ere agertu da (III,17); han eta hemen *galdera egin* esan nahi du, baina inoiz baita *eskatu* ere, *galdegin*-ek bezalaxe: ikus hurrengo kantuaren izenburua.

11. *secretuqui*: izkutuan hitz egiteko gogoia behin eta berriro ageri du giza-semeak: VII,11; VII,18; IX,48; XII,19. Hona Oihenartek ere *nola* agertzen duen gogo bera: «Bana surequi nahi niqesi / Elisan nehor suhaur besi / Et' ikusleric agueri elisan / Lekutara sindiaurisan» (V, 15-18). Etchahunek ere bai: «Maitia nahi zütüt segreki mintzatü» («Ürx'aphal bat», v. 17).

Ordu hartan iagoyticoz exay ezpa vaquetu
 Nyri vnsa ezpadaguit vehar dicit pintatu
 Ene buruya ciaydaçu harendaco abastu.

- 15 Amoria nor yčan da gure bion artian
 Muthaturic vaçabilça ia aspaldi handian
 Nic çugana daquidala faltatu eztut vician
 Bioc behin secretuqui nonbait mynça gutian.
- 19 Ehonere eztacussat nihaur veçayn erhoric

vehar: bestetan esan bezala, hau eta adizki laguntzailea beti bertso erdi berean; *nahi* ere bai.

dicit: zutanoa hemen ere. Ohar, gainera, *minçatu* iragangaitz den arren, adizki iragankorra darabilela beti bezala, *behar* dela medio; *Nahi* artean denean ez, ostera: ikus VII,9.

12. *ordu hartan*: hamabi bider darabil poetak klitxe hau eta hirutan izan ezik (I,285; I,287; I,338) beste guztietan bertsoaren hasieran; hiru horietatik bitan bigarren bertso erdiaren hasieran.

iagoyticoz: hots, betiko.

ezpa: ikus I,243; II,12. Hemen bi aditz kontrajartzen ditu: *aut... aut...* esan nahi du; ez diola emakumeari beste aukerarik eskainiko. Ohar, halere, bigarrena bakarra dela partizipio: ikus I,78: *buluz eta vezticia*.

13. *vnsa*: maiz *ongi egin* dio poetak, baina *unsa egin* ere bai bost aldiz; *ongi* bezalaxe, hau ere zail da maiz izen ala adverbio den asmatzen esapide horretan; halere, adverbio itxura handiagoa du.

pintatu: edan, mozkortu, alegia; hala dio Lafonek ere: «Notes...», or. 160.

14. *buruya*: bi silabaz ebaki behar da: *buruya*.

ciaydaçu: hau ere zutano da; lehenxeago (VII,9) atera zaigun adizki harrena: hots, *zait*, *adizu!* Hala delarik, *neure* buruya behar luke, ez *ene* buruya, dirudienez. Ohar, gainera, *-i-* vokale osoa dela, ez vokalerdi.

harendaco: ikus I,345. Lafonek honela itzultzen du: «Je me suffis à moi-même pour cela» (mozkortzeko?); Akasolok, ostera: «Mi persona es sobrada persona para ella»; *zein* ala *zer* da, beraz, *haren-* hori?; «pour cela» delakoak *mozkortzeko* esan nahi badu, *harendaco*-k ez dirudi egoki.

abastu: ez omen da hiztegiatan ageri: ikus Lafon, «Notes...», or. 160.

15. *yčan*: ikus VII,1; VII,4; hemen ere *egon* edo *ibili* edo esango genuke euskaldun askok *izan* honen lekuan, baina poetak hobeki guk baino, agian.

gure bion: ez *gu bion*; hauxe dela bide esan dugu beste *harren bier* (I, 256) hartako *harren* ere genitivoa dela, noski, eta erakusle plural den baten genitibo, gero. Lafonek hau, dakigula, ez du inon aipatzen. Ikus

*ordu hartan iagoitkoz etsai expa baketu;
niri unsa ezpadagit, behar dixit pintatu;
ene buruia ziaidazu harendako abastu.*

- 15 *Amoria, nor izan da gure bion artian?
Muthaturik bazabiltza ia aspaldi handian,
nik zugana, dakidala, faltatu eztut bizian;
biok behin sekretuki nonbait minza gitian.*

- 19 *Ehon ere eztakusat nihaur bezain erborik:*

Ziburuko Etxeberriren hau: «Gure guztien ahoan deitzen da Ifernua»
(or. 91).

16. *vaçabilça*: baieztatzeko *ba-* soila da hori, guk gabe esango genukeena.
ia aspaldi: elisioa egin eta *i'aspaldi* ebaki behar da.

aspaldi handian: guk adverbio kutsua hartzen badiogu ere, hemen *aspaldi* izena da garbi; hemen eta beti.

17. *çugana*: honako esapide hau *inorengana faltatu inork (du)* ez da lehengo (II,55-58) hura bera; hango hura iragangaitz zen (*inor inorengana faltatu da*), hau, ostera, iragankor; eta itxura guztien arabera aitortu behar, esanahia ere ez dutela bera: iragankorrek «*inori hutsen bat egin*», iragangaitzak «lagundu edo *gabe* gelditu» esan nahi du: hots, bigarrena «pura omisión» edo da, lehenak bere aldetik zerbait — behar ez lukeena, noski — ipintzen du. Iragankor hau beste (I,212) hartan atera zaigu.

faltatu eztut: atzekoz aurrera emanak daude laguntzailea eta partizipioa; hala izan ezik, ezin zurrkeen poetak lau silabatako andana hortik atera; horrela bai, ostera, *-u* vokalerdi eginik; *faltatweztut* ebaki behar da, beraz. Beste batean, ordea, *ezticit faltatu* diosku, trukatu gabe: XIII, 39, behar adina silaba, sei, zituelako.

vician: poetarengan ez da inoiz *bizitze-* ageri.

18. *secretuqui*: ikus lehen esana: VII,11.

nonbait: hiru bider ageri da obra osoan barrena eta hemen bakarrik esan nahi du *lekuren batean* edo; beste bietan inork egiten duen *susmoa* adierazten du («al parecer»): IX,30; XIII,65.

guitian: *guiten*-en ordez beste forma hau hemen bakarrik irakur daiteke liburu osoan; errimak bortxatu du, duda gabe, poeta.

19. *ehonere*: bost bertso hasten dira hitz honezaz; beste bitan bertsoan barrena esana dago. Bertso erdi hau bera ikusi dugu lehen; I,105.

nihaur: ikus I,171.

veçayn: goraxeago (VII,5) bezala, adjetiboa darraikiola, eta, zer esanik ez, konparaburua (*nihaur*) han bezalaxe (*hura*) expreski esana dagoelarik. Horrenbestez, eta hitz hau beste behin bakarrik ateratzen baita, (*hura*

Nic norgatic pena veytut harc ene eztu axolic
 çuhur banynz banyñçande ny ere hura gaberíc
 Alabana ecin vci vehin ere gogotic.

- 23 Gende honac vihoça daut bethiere nygarrez
 Neure amore chotiltua galdu dudan veldurrez
 Gaoaz loric ecin daydit haren gogoan veharrez
 Gogoan vehar handi dicit bethe nuyen adarrez.

veçayn valia, I,46), eskubide osoz esan dezakegula uste dut, delako *valia* honek ere, hor bezala *bezain*, edota bestetan *hain* (konparaburua expreski esana ez dagoelako) daramanean, nahitaez kualitatez adierazten duela. Gogora lehenxeago *maite* zela eta esan duguna (VII,5): hau ere bietara ageri da: *hain-bezain* eta *hanbat-bezanbat* dituela. *Valia* ere, hortaz, batzuetan kualitatezko, besteetan kuantitatezko da; *hain-bezain valia*, kualitatezko («tan valioso»; *maite* «tan querido» bezala); *hanbat-bezanbat valia*, kuantitatezko («tanto valimiento, poder»; *maite* «tanto amor» edo «tanto le amo» bezala). Beraz *valia* iragangaitzak «servirse de, aprovecharse de» esan nahi duela esan dugun arren, hobeki esana legoke «ser útil, ser provechoso» esan nahi duela: ikus I,11; I,293; I,415; II,36.

20. *nic norgatic*: galde hitza erlativo gisara hartua; anhitz ikusi dugu horrelakorik: I,14; I,54; I,95; I,110 etab. Adizkiak beti *bait*-aurrizkia daramala esan dugu, hemen ere bai, eta Axularren zenbait exemplu ikusi (I,183); hona Oihenarten beste mordoxka: «Non ere, norequi ere bainis» (I,17); «Nois ere baten baizizauzat» (I,21); «Nois ere helzen baiquitu» (IV,51); «Nois ere bai-nais hausas orhizen (V,41); «Ser ere sugati, nigati // Bailedask' / isterbeguiac» (XV,33-34), etab.
- ene eztu*: elisioa eginez irakurri behar da: *en'eztu*. *Ene* izenagandik (*axolic*) bereiz dago, ia *nizaz* bailio; hobeki esan, *enetzat*: ikus II,14; IV,5.
- axolic*, hortaz, *axol*- eta ez *axola*-poetarentzat. Oihenartek ere bere neurtitzei erantsi zien hiztegi urrian, honela idazten du: «*Axol*, S. Soucy, *estut axol*, il ne m'en chaut, ie ne m'en soucie pas.». Eta bertso batek honela dio: «Beras nisas hain axol guti» («Escontidearen...», v. 117); hitz horretatik sortutako izenlaguna, halaz ere, *axolati* («Nisas est' axolati», X,54) da.
21. *banyñçande*: euskara batuan (*ba*)*nintzateke* dioguna. Ikus adizki bera XII,33. Eta *ninçanden* (= *nintzatekeen*), XIII,49; *inçanden* (= *hintzatekeen*), XIII,2.
- ny ere*: sinalefa eginez, hobeki esan, -y vokalerdi baillitza, ebaki behar da: *nyere*, bi silabaz.
22. *ecin vci*: *ecin*-ek maiz darama, gautko hizkeran bezalaxe, ondoan aditz erroa laguntzailerik gabe: II,118; IV,13; V,2; XII,46; XIII,23.

*nik norgatik pena baitut, bark ene eztu axolik;
zubur baninz, baninzande ni ere hura gaberik,
alabana ezin utzi behin ere gogotik.*

- 23 *Jende honak, bibotza daut bethi ere nigarrez,
neure amore xotiltua galdu dudan beldurrez;
gaoaz lorik ezin daidit haren gogoanbeharrez;
gogoanbehar handi dixit bethe nuien adarrez.*

alabana: hemen eta beste bitan (I,380; VI,2) ageri da eta hiruretan bertso hasieran: ikus *bana* dela eta esan duguna: VII,8. *Alabana* adverbosativoa da, izan ere.

gogotic uci: bitara adi omen daiteke: *uci* faktitibo bailitza, hots *ken arazi*, edo *gogotic* adverbio gisara harturik: *gogoz, gogo onez*. Bigarren honi hobe deritza Lafonek: ikus «Notes...», or. 161.

23. *gende honac*: honelaxe, bertsoaren hasieran eta vokativo gisa, ikus I,248. *daut*: guk *dagokit* esango genukeenaren eta hurbilagoko *dagot* baten kideko; -g- galdu eta -ao- ordez -au- bestetan ere badugu: *dauque* (I, 111; I,276). Inoiz ez, ordea, *dago* ordez *do*, Ziburuko Etxeberriren honetan bezala: «Athea do hirriz eta doluz nahastatua» (*Manual*, or. 119).
24. *neure amore*: lau silabaz ebaki behar da: *neur'amore* edo *neurymore*. *chotiltua*: Lafonen ustez ez da partizipioa, baizik -to atzizkia duen diminutivoa, *haurto bezala*: II,104. Ikus «Notes...», or. 161. Zer esan? Gutxitan idazten du poetak -ua- -oa-ren ordez, baina badaiteke hala izatea.
- dudan*: *veldur*- hitzak sortzen duen zehar galde, edo hobeki, zehar hizpideari dagokion -(e)n atzizkia du; guk maiz *ote* sartzen dugu horrelakoetan: «hilko ote naizen beldur». Ikus V,4; XII,41: *beldur*-ren hiru konstrukzio ditugu, beraz: zehar galderazkoa, subjuntivoa (V,4) eta kompletiva (XII,41).
- veldurrez*: Lafonek eta Akesolok *nigarraren* kausa bailitza hartzen dute *beldurra*: «... est toujours en larmes, / Car je crains...»; «... me lloira continuamente. Por sospechas de...». Ez ote dira maila bereko: *nygarrez daut* eta *veldurrez daut*? ala beldurrak eragin negarrari?
25. *gaoaz*: honen ordez *oray* dioela, beste bertso erdi bat, hau bezalakoa da: IX,21.
- daydit*: lehen pertsona ez da orain arte atera, baina ikus antzekoak: II, 117; II,129; III,6.
- gogoan*: bi silabaz ebaki behar da: *gogwan*.
26. *gogoan*: hemen ere berdin: *gogwan*.
- dicit*: zutanoa da. Hogei aldiz ageri da obran barrena forma hau.
- nuyen*: ikus V,22. Honek ere (ikus VII,24) zehar hizpideari dagokion -en du.

27 Langoycoa edetaçu amoria gogotic
 Eta haren yrudia ene veguietarie
 Harc nigana eztaduca vnsa leyaldateric
 Ni ere elicaturenyz oray hura gaberie
 Saroya da lohitu eta eztut haren veharrie
 Nahi badut vqhenen dut oray ere berririe.

-
27. *edetaçu*: ikus IV,1; bi bertsoak berdinak dira hitz bat gorabehera: he-
 men *amoria*, han *vercerena*.
28. *eta*: beste (VI,5) hartako *ehoqui* dela eta aipatu dugu lehen bertso hau;
 badute elkarren antza: *haren irudi* bietan eta *beguiak* ere bai; han,
 ordea, *ehoqui* eta hemen *edetaçu*.
ene: honek ere *neure* behar luke, itxuraz; *edetaçu*-k bere baitan dauka
neri-ri dagokion artizkia. Ez ote da *eta*-k abia ematen dion perpau-
 sean bertan adizkirik ez delako? Baina lehengoan (VII,14) ez da ho-
 nelako arrazoirik. Ikus, gainera, X,33-34.
29. *eztaduca*: *eduki* guztitara obra osoan barrena hamabi aldiz bakarrik ageri
 da; *eduki*-ren forma guztiak kontaturik, esan nahi dut; gainerakoetan
ukben eta honen adizkiez baliatzen da.
vnsa: hemen adverbio da, noski.
30. *ni ere elicaturenyz*: silaba bat gutxitu behar zaio eta modurik hoberena
 honek dirudi: *-e* eta *e-* bateratu; *-i* eta *e-* baino hobe, noski.
elicaturenyz: bestetan bezala (ikus IV,5; IV,31) *-n* eta *n-* baturik eman
 dizkigu. Ikus Lafon, «Notes...», or. 161.
elicatu: hona zer dioskun Oihenartek hitz honezaz: «*Elicazea*, S. S'abste-
 nir, et se passer de quelque chose, *elica naite gausa horsas*, ie me
 passeray bien de cela.» Iragangaitz da, beraz, poetak darabilenez eta
 Oihenartek dioskunez, baina poetak *-z* errejimenez ordez *hura gaberie*
 ipini du.
31. *da lohitu*: partizipioa eta laguntzailea trukaturik, perpausa adierazkor

- 27 *Iangoikoa, edetazu amoria gogotik
eta haren irudia ene begietarik.
Hark nigana eztaduka unsa leialdaterik,
ni ere elikaturen niz orai hura gaberik;
saroya da lobitu eta extut haren beharrik;
nabi badut, ukbenen dut orai ere berririk.*

baiezkoa izan arren; zergatik ote? Ikus I,321; han eman dugun arrazoi beragatik, agian; *lobitu da* esan balu, metrikaren aldetik ez zukeen esankizunik; *d'eta* ebaki behar, dagoen dagoenean ebaki behar den *lobitweta*-ren orde. Baina *lobitu da* esan balu, etena delakoa *lo-* silabaren ondoren gertatuko zatekeen (*Saroya lo- / -bitu d'eta // ...*) eta hori ez dio poetari bere kontzientzia linguistikoak inola ere agintzen; *lo-* semantika aldetik, *lobitu*-ren zati bezala, ez da ezertxo, ez du esanahirik; *lobi*-k, aitzitik, bai; *saroya* gabe *lurra* balitz, ez zituzkeen trukaturik. Ikus Lafon, «Notes...», or. 161. Ene ustez *saroya* gaztelaniazko «majada» da.

lobitu eta: lehen bertso erdiaren azkenean dugu *eta*; ez ote da menderatzaile? Lafonek eta Akesolok eskaintzen diguten itzulpenen arabera ez: «La crèche a été souillée; je n'ai pas besoin d'elle»; «Ha quedado manchado el solar y no la necesito»; elkartzaille hutsa, beraz. Baina, itzulpena gorabehera, irakur Lafonen beraren hitzok: «Le vers 31 de la pièce VII permet de saisir le passage de la coordination à la subordination; la première partie a beau être obscure, il est clair que *eta* signifie là “et par suite”» («La langue de Bernard Dechepare», or. 324-5). Hala itzultzen ez badu ere, beraz, hala behar luke: «porque...». Eta orain galdera: hemen bai eta beste aurreko haietan ez? Ikus II,1; IV,2; IV,9; IV,37.

32. *berririk*: perpausa baiezkoa izan arren, partitiboa.

Potaren galdacia

- 1 Andria ieyncoac drugaçula oray verdi guirade
 Ni erregue balin banynz erreguina cinate
 Pot bat othoy eguidaçu ezayçula herabe
 Nic çugatic dudan penec hura merexi dute.
- 5 Eya horrat apartadi nor vste duc niçala
 Horlaco bat eztuc vste nyc icussi dudala

(tit.). *potaren*: honelako genitivo, objeto litzatekeenaren ordezeko, pila ikusi dugu gorago.

galdacia: ikus VII,10.

1. *andria*: bi silaba baino ez dagokio bertsoan, ebaki, beraz, *andrya*.

ieyncoac: orobat bi silaba duela ebaki behar: *ieinkwak*.

drugaçula: Lafonek oso ederki aztertu du adizki hau eta *urgatz* errotik sortua deritza («Notes pour une édition critique...», or. 162); *nor-nori-nork* forma litzateke eta «Jainkoak lagun diezazula» edo luke esanahia.

verdi: hor bertan dio Lafonek ez dela ezein hiztegitan ageri hitz hau, baina *berdin*-en aldaera baizik ez dela. Akesolok bere aldetik poetak beti *bardin* darabilela dio, ez *berdin*, eta ez ote den *berde*. Lau aldiz darabil, bai *bardin*, baina *berde*-k hemen zer esan nahiko luke?

2. *ny erregue*: ikus bertso hauxe bera, zenbait letraren idazkera gorabehera. beste (V,14) hartan; han, gainera, *liçate* dio, hemen *cinate*.

cinate: irakurri ditugun *guinate* eta *lirate*-en ahaide hurbila; euskara batuan *zinateke* dioguna.

3. *othoy*: *mesedez*, *arren*.

eguidaçu: eta ez *emadaçu* edo beste nahi den edozein; zergatik dira, hortaz, *idazu*, *dizun*, *didan* etab. *eman*-en «racines supplétives» eta ez *egin*-en? Ikus hitzaurreko *dizun* eta I,399.

ezayçula: ikus I,81; *herabe izan* (inori zerbait) eta *beldur izan* gutxi gorabehera antzeko dira.

Potaren galdatzia.

- 1 — «*Andria, Ieinkoak drugatzula; orai berdi girade;
ni errege balin baninz, erregina zinate;
pot bat, othoi, egidazu; etzaitzula herabe;
nik zugatik dudan penek hura merexi dute.*»
- 5 — «*Eia horrat, apart' adi; nor uste duk nizala?
Horlako bat eztuk uste nik ikusi dudala;*»

4. *dudan*: dirudienez, eta Lafonek dioenez, *tudan* (< *ditudan*) behar luke, «le patient étant au pluriel», *penec*, alegia. Hirutan gertatzen omen da hauxe (XII,30; IX,30) eta hiruretan *pena* artean dela: «Notes pour une édition critique...», or. 163. Nola esplika hori? *pena dut* (ez *penak ditut*) klitxe bezala ote zen eta gero, nahiz pluralean joan izena, adizkia aldatu gabe gelditzen ote?
5. *apartadi*: ez da lehenbiziko aldia poetak elisioa egina ematen diguna: II,9; II,71; V,26, etab.
horrat: beste bitan ageri da: XI,1; XII,24.
6. *horlaco*: baina baita *horrelaco* ere badio; ikus hurrengo bertsoa; beste behin (X,35) *horlaceco*, baina hutsa da, dirudienez.
eztuk: hara zer dioen Lafonek: «Si l'on fait de *horlaco bat* le patient de *icussi dudala*, on n'obtient pas un sens satisfaisant: «tu ne crois pas que j'ai (encore) vu une chose de ce genre (ou quelqu'un de ce genre)? Mieux vaut, à mon avis, considérer *horlaco bat* comme formant à lui seul une phrase interrogative qui complète celle qui précède: litt. «qui crois-tu que je suis? quelqu'un comme toi?» (Notes pour une édition critique...», or. 163). Baina, zergatik ez du, halere, ondoko *eztuk vste nyc icussi dudala?* horrek, «Tu crois que je ne l'ai pas vu?» esan nahi baldin badu, galdeari dagokion *-a* eta ez dio *ez du(k)a vste...?* Ikus VII,2. Akesolok, bere aldetik, «Eztut. Ala izan bear duela dirudi, eta ez *eztuk*, 1545-koak bezala» dio eta halaxe itzultzen ere: «No creo...». Baina hori ez da irtenbide zuzena,

Horrelaco hiz gaixtoric niry eztarradala
Vercer erran albaytiça enuc vste duyana

- 9 Andre gaixtoa bacinade nic eznaydi conduric
Ciren cirena baycira çuçaz pena dicit nic
Ene vstian eztut erran desonesta den gauçaric
Pot bat niri eguinagatic ecinduque laydoric

- 13 Hire potac bacyaquyat berce gauça nahi dic

besteak beste emakumea hitanoz ari delako; *eztiat* behar luke. Hona bestea, ene ustez hobea: *eztuc* da, Lafonek dioen bezala, baina ez da galdera, *-a* falta bait du, baizik inperativo gisakoa, guk *ez ezak uste* esan ohi duguna; *ezac* — sei aldiz ageri da — sartzeko lekurik ez zuen, batetik; ahapaldiko beste hiru bertsoek inperativo gisako adizkiak (*apartadi*, *eztarradala*, *erran albaytiça*) dituzte, bestetik; *dudan* (I,67; I,432), *dugun* (hitzaurrean), *duçun* (I,415), erroz indikatibo izanik ere, subjuntivo-inperativo gisa maiz ikusi ditugu, *-en* atzizkia dutelarik; azkenik, Oihenarten «Bu gloria Iainco honac, / Bu guisonac» («Eguberri-coplac», vv. 88-89) erro berekoak dira. Itzulpena, horrenbestez, hau izango litzateke: «No pienses que he visto otro (tan osado) como tú».

dudala: eta ez *dudanik*: ikus IV,38; hemen errimagatik ere bai, noski, baina errimatik kanpo ere ez da partitibo horrezaz baliatzen, esan bezala.

7. *horrelaco*: bi bertso gorago *horlaco*, neurriaren esanera.
eztarradala: *erran*-en forma sintetikoa; ikus azkena V,71; nor-nori-nork (*bik*) forma da eta hainbestez euskara batuan bi *a-z* idazten dugunaren antzeko: *ez dakarkidaala!*
8. *albaytiça*: *albait*- inperativo balioa duten adizkiak taxutzeko erabiltzen duela poetak esan dugu: ikus I,36; I,37; I,197 etab.; beste *albayteça* (I,209) hura bera da, objeto plurala duela honek.
9. *gaixtoa*: -o- vokalerdi delarik ebaki behar da: *gaixtwa*.
bacinade: *bacina* behin bakarrik (VI,14) ageri da; bestetan *bacinade*, *cinaden*.
eznaydi: ikus II,144, *naydi*; poetak beste leku guztietan *k(b)ondu eman* dio edota partizipiorik gabe (I,128); *k(b)ondu eman* = «dar cuenta»; *k(b)ondu egin* = «hacer caso», beraz. Lafonek pasarte hau honela itzultzen du: «... je ne tiendrais pas compte de vos paroles»; Akesolok: «... no os haría caso»; alde txikia, egia esan. Zentzuaz hobeki jabetzeko, hona beste askoren artean Axularrenok: «Zer erhokeria da bada haur, zuretzat diren mehatxuez, eta gaztiguez eztagizun konturik, eta zuretzat eztiren miserikordiazko solhasez har dezazun atsegin?» (95); «... bere aphetitu desordenatuatarik gibelatzen eztenaz ez

*horrelako hitz gaixtorik niri eztarradala;
berzer erran albaititza; enuk uste duiana».*

- 9 — «*Andre gaixtoa bazinade, nik eznaidi kondurik;
ziren zirena baitzira, zuzaz pena dixit nik;
ene ustian eztut erran desonesta den gauzarik;
pot bat niri eginagatik, etzinduke laidorik».*

- 13 — «*Hire potak, baziakiat, berze gauza nabi dik».*

tagizula konturik» (129); «... gaitzez iartzen dela ikhusiagatik, ezta-
gizula konturik» (245). Nolanahi ere, bertsoak berak ematen du aski
argitasun: gaiztoa bazina, bost axola zu neri!; emakume gaixtorik ez
dut nahi, dio poetak.

10. *ciren*: bestetan ikusi dugun aliterazio delakoa hemen inon baino nabar-
menago da: hiru bider duzu lehen bertso erdian *ci* silaba eta bigarre-
nean *çu* eta *ça-z* gainera berriz ere *ci*: *ci-ci-ci-çu-ça-ci*.

ciren cirena: *ciren bezalakoa* esateko modu polita: «redoublement inten-
sive», dio Lafonek: «Notes...», or. 163.

baycira: kausala, dudarik gabe.

dicit: zutanoa. Ohar emakumea *hika* ari bazaio ere, gizasemeak *zuketa*
darabilela; emakumeari dagokion hiketarik ez da obra osoan behin
ere ageri. Ikus Lafon, «La langue...», or. 333-334.

11. *ene ustian*: lau silabaz ebaki behar da: *enewstian* hobe, segurki, *ene us-
tyan* baino.

gauçaric: hau ezin daiteke hiru silabaz ebaki; bi dagozkio eta *gauzayk* eba-
ki behar da, *-r-* mutu utzirik.

12. *pot bat*: hona beste bertsoa — azkena, ene kontuen arabera — aferesis
delakoa behar duena: ikus I,417; I,432; II,131; VI,4. Lehen bertso
erdi hori honela irakurri behar da: *pot bat niri / -ginagatik // ...*,
e- zeharro galtzen utzirik. Hau ez da batera harritzeko; Etxeparegan
berarengan ditugu, esate baterako, *hongui gitez* (XIII,4) eta *hongui*
egitez (XIII,55); *plazerguitia* (XII,13), *gayzquiguilia* (I,116), *gayz-*
quiguiler (XIII,83) eta *gayzqui eguitiaz* (I,185; XII,22).

eguinagatic: kausala ala konzesiva? Lehena hobe.

ecinduque: ikus *vacinduque* (VI,26), euskara batuan *zenuke* dioguna.

13. *bacyaquyat*: konpletivarik sortzen ez duela, kako artean esana bezala
dago: ikus VI,27. Honen antzeko formak ikus I,197; V,13; IX,32,
etab.; sintetikoak, alegia.

dic: hitanoa. Beste ahapaldietan ez bezala, honetan txandaka daude ber-
tsoak: lehen eta hirugarrenean emaztea mintzo da; bigarren eta lauga-
rrenean gizasemea.

Anderia azti cira nihauc erran gaberíc
 Bada vci albaynençac ny holacoz yxilic
 Horreyñ gayz ciraden guero eguinen dut verceric.

- 17 Vici nyçan egunetan vada ecitut vciren
 Nic cer oray nahi vaytut heben duçu eguinen
 Vste diat escuyarqui eciçala burlacen
 Guiçon hunec oray nuya heben laydoz veteren
 Eyagora nyc cer daydit çaude yxilic hanbaten

14. *azti cira*: ez du esan nahi, noski, *sois adivina*; ez dator hori ongi testu inguru osoan; baina «vous devinez les choses ...» eta «adivinaís...» esan nahi ote du, Lafonek eta Akesolok dioten bezala, hots, ohituzko orainaldia, ala «lo habéis adivinado», behin gertatua gisara? *Azti* partizipioa, agian, *aztitu* ordez, eta iragangaitz, noski.
nihaurc: ikus I,171.
15. *vci*: ez *utz*: ikus III,2.
albaynençac: bestetan ikusi dugunez (I,36; I,37, etab.) *albait* inperativo gisako formak taxutzeko da; horko adizki hori (*nençac*) *nor-nork* forma da: ni hik.
holacoz: lehen *horlaco* (VIII,6) eta *horrelaco* (VIII,7) ere atera dira. Azkenean duen -z hori *uci*-ri zor zaio: ikus X,27; X,35; X,51.
16. *horreyñ*: hemen baizik ez da ageri; *bain*-en kidea da eta ez da txulapa ondotik izenlaguna izatea: ikus VI,2; hainbestez kualitatezko dela aitortu behar eta konparaburua aipatu gabe dagoenean erabiltzekoa. *Honeyn* gerorxeago agertuko da: X,10.
ciraden guero: kausala, noski; lehen (I,414) ikusi dugun *ciren guero* haren parekoa; guk *zirenez gero* esango genuke, baina, han esan bezala, poetak -z *gero* aurrean partizipioa duenean bakarrik darabil.
verceric: partitiboa, nahiz eta parpaua baiezkoa izan: ikus VII,32; VII,3 etab.
17. *nyçan*: beti honelaxe idatzia; -*an*, alegia, ez *nizen*; *ninzan* bezalaxe, ez *nintzen*, euskara batuan bestela bada ere. Lafonek dioen bezala (ikus «Notes...», or. 163), gizasemea erreguz aspertu eta gogorrez ekiten zaio emazteari.
vada: partikula honen toki egokia berez, perpaus adierazkorretan, sintagmaren hasiera da eta hala ageri ere da: VIII,15; IX,11; XIII,77; adierazkorretan, ez galdezkoetan, esan bezala; hauetan galde hitzaren hurrengoa du bere tokia (II,60; III,34; XII,48), nahiz eta lehengo hartan (I,251) atzerago egon, han eman ditugun arrazoiegatik. Bertso honetan ere, adierazkorra delarik, bertsoaren hasieran behar zukeen; ezin, ordea, inola ere; *vici nyçan egunetan* ezin erdibituzko sintagma da eta *vada* aurrean ezarri balu, bertso erdiko geldialdia hitzaren

- «*Anderia, azti zira nibaurk erran gaberik*».
 — «*Bada utzi albainenzak ni holakoz ixilik*».
 — «*Horrein gaitz ziraden gero, eginen dut berzerik*»:

- 17 *bizi nizan egunetan, bada, etzitut utziren;
 nik zer orai nahi baitut, heben duzu eginen*.
 — «*Uste diat eskuiarki ez izala burlatzen;
 gizon hunek orai nuia heben laidoz beteren?
 Eiagora, nik zer daidit? Zaude ixilik hanbaten*».

(*egun-* // *-etan*) erdi erdian gertatuko zatekeen; horrenbestez, eta sintagma horrek bertso erdia osatzen zuenez gero, *vada* atzera eramane behar izan du.

vada ecitut: sinalefa egin eta *bad'etzitut* ebaki behar da.

18. *nic cer*: honen antzeko sintagmak, galde hitza erlatibo gisa hartua dutenak, erruz ikusi ditugu: azkena VII,20. Beste guztietan bezala, adizkiak *bait-* du. Ez pentsa, gero, horren ordezkari esan ohi dugun *nik nahi dudana* poetak esaten ez duenik; ikus beste askoren artean X,67; X,62; II,128, etab.

heben: behin, ordea, *eben*, esan bezala: ikus I,379.

duçu eguinen: trukaturik daude partizipioa eta laguntzailea; errimak bortsatu du poeta.

19. *diat*: hitanoa da; hots, *dut, adizak!*; bestela *derauat* edo *darauat* esango zukeen.

escuyarqui: hemen bakarrik ageri da; *egiazki, segurki* esan nahi du. Axularrek ez darabil sekulan hitz hau, baina bai *eskuarra*, behin bakarrik, hain zuzen: «... hain erremedio handia, eta midizina eskuarra den lekhuana, zein baita kofesioa» (340); hortik sortu den adverbioa baizik ez da *escuyarqui* edo, beste autoreek esan ohi dutenez, *eskuarki*; «comúnmente, normalmente» esan nahi du, baina baita «segurki, noski» ere, bertso honetan bezala: ikus «Notes pour une édition critique...», or. 164.

eciçala: bigarren pertsonak *h-*rik ez du: ikus I,28; I,42, etab. Ikus ere goraxeago VIII,17. Baina I,131an bai.

20. *nuya*: galde hitzik gabe egiten diren galde zuzenei dagokien *-a* du azkenean: ikus VII,2 eta bide batez goraxeago horri buruz esan duguna: VIII,6.

hunec: hiru aldiz *bu-* duela eta bi aldiz *bo-* duela, ergativo forma hauxe bera ageri da obran.

21. *nic*: orain arte aise zen noiz nor mintzo zen, emakumea ala gizona, jakiten, baina bertso honetan zaila; nork dio bertso hori? ala erdibana diote? Agian, lehen erdia emakumeak; hala hartzen dute Lafonek eta Akesolok; bigarrena, gizasemeak. Baina zergatik ez bigarrena ere

22 Etay lelory bay lelo pota franco vercia vego
Andria minça albacynde verce aldian emiago.

emakumeak? Lehenxeago eskatu dio gizonaekoari *vci ny holacoz yxilic* (VIII,15). Ikus Lafon: «Notes...», or. 164.

*çau*de: hala idatzi dugu, baina fac-similek *çauden* dio; nabari da, ordea, bigarren bertso erdia 4 + 3 izango bada, *çau*de behar duela; Lafonek ere hutstzat jotzen du. Ikus, gainera, *çau*de *yxilic* idatzia beste honen antzeko bertso batean: XII,24. Ikus Lafon, «Notes», or. 164.

hanbaten: «Que signifie *hanbaten*, qui ne se trouve pas dans aucun dictionnaire?», galdatzen du Lafonek eta «un instant» itzultzen. Ikus «Notes...», or. 164. Ikus XIII,40: *hanbat*.

*çau*de *yxilic*: lau silabaz ebaki behar da, bertsoa hamabostekoa izango bada: *çau*de*yxilik*, *-ey-* diptongo eginik, eta horretarako, esan bezala, *çau*de behar da, ez *çauden*. Halaz ere, ondoko bi bertsoak hamabost silabatara ekartzen ez da erraza, bietan lehena batez ere.

22. *etay lelo rybay lelo*: honela idatzia dago, *rybay* batera, baina *lelory* behar du; «lelo» hauze bera ageri da, oraindik luzeagoa, XV,18an; Lafonek «une ritournelle inintelligible» deitzen du, Urkixoren hitzak bereak eginik, eta dirudienez ontzat ematen ere «elle servait à donner la mesure et le ton dans lesquels les *versolaris* devaient chanter» («Notes

pour une édition critique...», or. 165). Horretarako, halere, kantuaren hasieran hobeki leudeke, ez azkenean; ala pentsatu behar ote dugu azken bi bertsook hurrengo kantuari ematen diotela hasiera? Baina XV,18 azkenean dago eta ondoren ez du beste bertsoarik. Hemen nolana ere, biok, esango dugunez, hamabosteko bezala arrote xamarak direnez gero, badirudi hurrengo kantura zubia edo luzatzen dutela. *vercia vego*: lau silabatako nola egin? Lafonek ez du aipatzen *vego*, hitz barnean -g- mutu erazitzen omen dutenen artean («La langue de Bernard Dechepare», or. 316). Ez ote da, esan bezala, bertso hau (hurrengo ere bai?) 8 + 8, ondoko kantuan zenbait diren bezala? *Vercia* bitan ebakitzen erraz da, ikusi dugu halakorik, baina *vego* silaba bakarrez?

23. *andria*: bi silabaz ebaki behar da: *andrya*.

albaycinde: honen gisako inperativo delakoa, ikus VIII,15; *-cinde* honen ondoan *cinite* ere badarabil poetak: ikus X,36; X,52.

verce aldian: lau silabaz ebaki behar da: *bertzaldian*.

emiago: hiru ala lau silabaz, lehenxeago esan bezala? Bertso hau, alegia, 4 + 3 al da ala 4 + 4 bigarren erdian?

Amorez errequericia.

- 1 Benedica fortuna ala encontru hona
Oray beguetan dicit desiracen nuyena.

(tit.) *errequericia*: beste inon ez da ageri hitz hau; hainbestez zail da aurreko hitzak duen z- nolakoa den asmatzen. Lafonek honela dio: «Litt. «la requête à propos d'amour». («Notes pour une édition critique...», or. 165)». Axularrek bost bider darabil aditz hori, baina bostetan *nork* errekeritzen duen, besterik ez dio: «hark» (60); «usantzak» (179; 253); «usantzek» (247); «iustiziak» (171); *zertaz* errekeri, horren aztarrenik ez. Hemen, ostera, «inork amorez errequericia» esan nahi bide du poetak: «uno hace un requerimiento acerca del amor» edo.

1. *benedica fortuna*: zazpi silaba, ez zortzi; hau ez da, beraz, orain arte irakurri ditugun ahapaldi eta bertsoak bezalakoa; nolakoak dira hauek? Hona Lafonen iritzia: «La pièce IX, à en juger par la typographie, est écrite en distiques dont le premier vers se compose de deux hémistiches de 7 syllabes rimant ou (une seule fois) assonant entre eux et dont le second vers est un vers de 15 syllabes du type défini plus haut. En réalité, comme la pause qui marque la fin du premier ensemble de 7 syllabes est toujours demandée ou au moins permise par la syntaxe, la strophe se compose de trois vers, deux de 7 syllabes et un de 15, qui riment ensemble» («Sur la versification de Dechepare», or. 390-391). Hots, lehen lerroak bai, baina bigarrenak ez onartzen nonbait, sintaxia dela aitzakia, geldialdi edo pausalekurik erdian eta horregatik ez dira, Lafonen iritziz, lau bertso, hiru baizik; lehenak bezala, bigarrenak ere beti onartzen balu, orduan lau, antza. Ez diosku Lafonek zein eta zenbat bigarren lerrok kantuan barrena ez duten pausaleku hori onartzen; batzuei aise antzemango diegu eta egia ez dela ikusiko. Haritschelhar ere Lafonen iritzi berekoa da: ikus «Le poète souletin Pierre Topet-Etchahun (1786-1862)», or. 485). Gure ustez lau bertso dira eta, hain zuzen, bigarren lerroak ere, lehenak bezalaxe, pausaleku delako hori beti onartzen duelako. Ber

Amorez errekeritzia.

- 1 — «*Benedika fortuna! ala enkontru bona!*
orai begietan dizit desiratzen nuiena.

tsoen, hiru nahiz lau, neurriari gagozkiola ere, ez gatoz Lafonekin bat: gure ustez, ez daude ahapaldi guztiak honelako bertsoz taxutuak, $7 + 7 + 8 + 7$ (azken biok, Lafonen iritziz, hamabostekoa osatzen dutelarik); zenbait ahapaldi halakoak izanik ere, beste zenbait honelakoak dira: $8 + 8 + 8 + 8$. Hots, hirugarren bertsoa — guretzat hirugarrena, Lafonentzat hirugarrenaren lehen erdia — beti zortzi silabatakoa delarik, besteak edota hirurak zazpi silabatakoa edota hirurak zortzitako dira. Lehen lerroaren bi erdietan eta bigarrenaren bigarrenan beti zazpi silaba baizik ez ikusi nahiak Lafon itxuragabeko fonetika aldakuntzak onartzera eta proposatzera eraman du bertso batzuetan, gure ustez; fonetika aldakuntza horiei trakets — beste olerki guztietan guztiz ezezagun! — derizkiegularik, hobe iruditzen zaigu inoiz, zenbait ahapalditan, zortzi silaba dituztela aitortzea. Horrenbestez bi ahapaldi eredu ditugu olerki honetan: A. $7 + 7 + 8 + 7$ silabaz oratutako lau bertso; B. $8 + 8 + 8 + 8$ silabaz osatutako beste lau.

benedica: hemen eta XIV,3an bakarrik ageri da hitz hau.

fortuna: ikus X,69; han madarikatu egiten du bere fortuna.

ala: zin egiteko egungo egunean ere (*ala Jainkoa!*) erabili ohi den hitz hau, ikus beste behin: XII,38.

enkontru: bestetan ez da ageri.

2. *dicit*: zutanoa.

desiracen nuyena: ikus esapide bera, V,28. Lehen ahapaldi hau eta hurrengo seiak lehen ereduak ($7 + 7 + 8 + 7$) dira. Ohar zein fonetika aldakuntza gutxi beharko den horietan, lau bertsoak neurri horretakoak gerta daitezten; aitzitik, zortzigarren ahapaldiz gero Lafon fonetika aldakuntza piloa egin beharrean aurkitzen da, zortzigarrenaz

- 3 Ene mayte maytena eguidaçu çucena
Ioan duçuna eqhardaçu ezpa eman ordayna
- 5 Nic daquidan gauçaric eztaducat çureric
Loxaturic iarri nuçu ezpaytaquit cegatic.
- 7 Eztuçula veldurric eztuqueçu perylic
Gure aucian ezta yçanen çuhaur beci iuyeric.

gero hasten diren zortzi silabatako bertsoak zazpitan ahoskatu nahi di-
tuelako.

3. *mayte*: ez dio *mayteric*, ondoren superlativo mailako izenlaguna badarraiki-
kio ere; gehiagotan ere agertuko zaigu horrelakorik. Ikus XIII,98.
eguidaçu çucena: esapide hau hemen bakarrik dugu; ikus, halere, antze-
koak: XIII,102 (-ri zuzena *beguira*); I,268; XIII,21 (*inork ukhen*
zuzena).
4. *ioan*: adizki iragankorra du; hau ez da, beraz, orain arte atera zaiguna;
honek *eraman* esan nahi du; gogora ezazu bizkaitarrek esan ohi du-
ten *eroan*. Gehiagotan ere aterako da. Ikus Tartasen hau: «...eta co-
roaz beteric, celurat ioanen du» [84].
ioan duçuna: lau silaba baizik izango ez badu, *ioan* silaba bakarrez ebaki
behar: *iwán*.
ezpa: gorago ere ikusi dugu hitz hau (I,243; II,12; VII,12), baina hemen
bezain bere eskuko dela, ez; beste haietan bi izen (*glorian/yfernuyan*;
hiz ederrez/ioyaz) edota bi partizipio (*exay/vaquetu*) kontra-jartzen
ditu eta, ardura gehiago duena, haietan bertso erdi berean daude *ezpa*
eta beste bi hitzak; hemen, osterá, beste bertsoaren edo, gutxienez,
beste bertso erdiaren (Lafonen iritziz) hasieran dago jarria; ebakitze-
ko modua bera ere ez da haietan bezalakoa, hemen ez da aurreko hi-
tzaren gainean etzaten; hemen «ostera» («de lo contrario») edo esan
nahi du.
ordayna: ikus honen kidea, *ordia* (I,44).
5. *nic*: kantu honetan zein zein den eta nor noiz mintzo den jakiteko «Au-
cun indice morphologique ne permet de déterminer, puisqu'il n'y a
pas de formes de tutoiement dans cette pièce», dio arrazoi guztiz La-
fonen («Notes pour une édition critique...», or. 165). Ahapaldi ho-
netan, halere, badirudi emaztea hasten dela hizketan.
daquidan: ohar nolako jirabira eman dion poetak perpausari behar zen
neurrian sartzeko; hauxe esan nahi du: «nik, dakidala, ez daukat zure
gauzarik» eta *daquidala* irakur daiteke beste VII,17; XIII,39 haietan
ere; hemen hitzez hitz hauxe dio: «cosa que yo sepa no tengo tuya»,
«que yo sepa» erlatiboz emanik eta *zure*- bere izenetik berezirik.
Hala ote? Hori Ziburuko Etxeberrik maiz egiten du. Baina Etxepare-

- 3 *Ene maite maitena, egidazu zuzena;
ioan duzuna ekhardazu, ezpa eman ordaina».*
- 5 — «*Nik dakidan gauzarik eztadukat zurerik;
lotsaturik iarri nuzu, ezpaitakit zegatik».*
- 7 — «*Eztuzula beldurrik, eztukezu perilik,
gure auzian ezta izanzen zubaur bezi iuierik».*

ren bertso hau eta «nik, dakidala, ez daukat zure gauzarik» ez dago batere garbi, ene ustez, sintagma bera direnik. Bi direla esango nuke; gauza bera esateko bi sintagma desberdin, alegia. Ikus IX,26.

6. *loxaturic iarri*: honen gisako esaerak ikusi ditugu gorago; I,242; I,316; I,320; *iarri* horrelakoetan aditz laguntzaile edo dela diote Lafonek eta Lewy-k.

nuçu: berez bitarikoa izan daiteke: *zuk ni iarri* edota zutanoa, *iarri niz, adizu!* Ikus X,44: hor *zuk ni* da, bi izenordeak bertsoan aipatuak daude; baina IV,31ko *nuçu*, bat bakarra aipatzeko, zutanoa da. Hemen, beraz, biak izan daiteke berez; baina *iarri* bederatzi bider agertzen da obran barrena eta hirutan *iarriric*, beste adizkirik gabe, badio ere, beste seietan (honako IX,6 kentzen badugu, bostetan) laguntzaile irangaitza darama; hortaz, hemen ere, itxura duenez, zutanoa dela pentsatzea bidezkoago da.

ezpaytaquit: bait- nekez izan daiteke hemen menderatzaile, ez luke zentzurik; erlatibo balioa duela atera zaigu hirutan (I,146; I,271; III,4), baina hemen hala ote du («estoy avergonzada, yo que ignoro la causa»)?; baiezko *ba*-ren kidekoa denik ere ezin esan daiteke, *ez* eta *bai* batera ez du bururik ez hankarik. Lafonek «sans savoir pourquoi» eta Akesolok «y no sé por qué» itzultzen dute eta kito; besterik eta hoberik ezean, erlatibo funtzioa duela esan behar.

cegatic: ez *zergatik*; bakarra da forma hau obra osoan; antzekoa, *cerengatic*, ezagutzen dugu: III,9.

7. *eztuçula*: inperativo modura esana dago, formaz adizkia indikativo delarik: hots, ez zaitez beldur. Ikus VIII,6.

eztuqueçu: ikus beste bitan adizki hauxe: XII,7; XII,32.

8. *gure aucian*: sinalefa egin eta lau silabaz ebaki behar da: *gur'aucian*; inola ere *gure aucyan* ebakitzea baino hobe.

ezta yçanen: hemen ere lau silaba baizik ezin izan eta diptongo eginik ebaki behar da: *extayzanen*.

çuhaur: ikus I,171.

beci: bestetan *baiezi* eta *baiezila* dioenaren pareko: ikus I,210; II,41; III,6 etab.

- 9 Eztut eguyn gayzquiric vqheyteco perilic
Ezetare cerengatic vehar dudan auciric.
- 11 Vada neure maytia nic dioxut eguia
Arrobatu nuçu eta valia vequit neurya.

-
9. *gayzquiric*: hemen ez da dudarik, *gaizki egin* esapidean *gaizki* izena dela: ikus II,136.
10. *cerengatic*: «Rien d'où il suive que je dois...», itzultzen du Lafonek, eta Akesosok modu beretsuan: «Ni cosa por la que haya...»; garbi dago, beraz, ez dela galde hitza, erlativo gisa hartua baizik, beste *cerengatic* (III,9) hura ez bezala; hura galde hitza da eta ez, gainera, zehar galderaren, baizik galde zuzenarena. Ohar, halere, adizkiak hemen ez daramala *bait-*, galde hitza erlativo gisara agertu den guztietan bezala, baizik *-(e)n* atzizkia; ikus, esate baterako, I,45 (*nortan vaytuc*); ezin uka begiratu batera «aquél en quien tienes...» eta honako «cosa alguna por la que...» berdintsu direla. Halaz guztiz ere hau ez da bakarra; *cerengatic vehar dudan* honen antz handiko beste bat dugu (XIII,40): *ceren egon vehar dudan* dio eta *ceren* erlativo gisakoa du: «pour laquelle je dois subir...» itzultzen du Lafonek. Zer esan honezaz? Hauxe beste esplikaziorik ez dut aurkitzen: *ceren* eta *cerengatic* hauek ez dira kausalak, ez erlativo hutsak, latinezko «erlativo + subjuntivo» duten perpausen tankerakoak dira; hots, balio finala dutenak; gaztelaniaz eta frantzesez ere subjuntivoa erabili ohi da horrelakoetan — «doive» dio Lafonek bietan, lehenengoan «il suive que» sartu badu ere —. Baina ez da, gainera, beste hizkuntzetara jo beharrik; distiko horretan bertan dugu argibiderik hoberena: *vqheyteco* eta *cerengatic vehar dudan* bat dira, gauza bera esateko bi modu desberdin; truka zitzakeen elkarrekin, neurriak utzi balio, eta *vqheyteco*, noski, finala da: «pour courir un danger» dio Lafonek. Honenbestez *nortan vaytuc* hura eta beste biok guztiz desberdin dira, «en quien tienes...» «por la que haya...» horiek ikusi batera elkarren antzeko badirudite ere erlativo soilari begiratu: lehena erlativozko perpaus soila da; bigarrenak balio finala duten erlativozko perpausak. Horiek horrela direla, *ceren* duen bertso bakarra gelditzen da, kausala izanik, adizkiari *bait-* erantsi ez diona: I,275 (*Ceren duten ofenditu...*); beste guztiek (I,17; I,396; III,42; X,70; XV,3; XV,8), *bait-* dute; zergatik beste hori *-en* duela? Axularrek eman diezaguke argitasuna; baina hemen ezin aipa exenplu bakar batzuk baizik: «Othe lizateke nehor ere... esperantza luenik? Edo zeren ez tuten lehena atheratzen, azkena izanen dela segur lizenik?» (38); «Aitzitik atsegin hartzen du, zeren hala penatzen den, eta...» (92); «Zeren Iainkoa den bihotz bera, eta miserkordios, ezta ez hunetarik hartu behar okha-

- 9 — «Eztut egin gaitzkirik ukheitako perilik,
ezetare zerengatik behar dudan auzirik».
- 11 — «Bada, neure maitia, nik diotsut egia:
arrobotu nuzu eta balia bekit neuria».

sinorik...» (94); «... zubi hunetarik iragan nahi baduzu... biserak iauntzirik, eta iduriturik ezen zeren zaren kiristino... hargatik beragatik ere, salbatuko zarela, engana ahal zindezke...» (94); «Aitzitik, zeren Iainkoa den hain on... Zeren hain maite gaituen: zeren... berehala ezkaituen gaztigatzen, zeren igurikitzen derakun; eta finean, zeren hanbat ongi eta ontasun egiten derakun, hargatik beragatik ere...» (100). Zer dute guztiok eta Etxeparearenak batera? Ene ustez, latinezko sintaxian «*quod* o *quia* subjektivo» deritzana; hots, «en la seguridad de que, bajo pretexto de, por cuanto que, por creer que...»; inork zerbaiteitarako ematen duen arrazoia. Etxeparearena, beraz, honela itzuli beharko litzateke: «Todo el mundo estará entonces en contra de los pecadores, invocando la razón de que han ofendido a su Creador». Ikus orain I,274-275. Bertso honetan ere esan dezake Lafonek *cerengatic* horren ondoren bertsoa ebakitzea itxuragabea dela; baina bertso txikietan hori sarri gertatzen da, agian; ikus Etchahunen häuek: «*Dobain hurak zeren / Arraro diren / Mündian edireiten*». Eta «*Kotapek zeren / Benaie lehen / Usuki ükhen*» («Mendiko herriah», ahap. 3 eta 4). Eta, «*Uhure hura zergatik / Düzü Jinkuri ideki?*» («Bar-koxeko eliza», ahap. 16).

11. *vada*: bertsoaren hasieran; hori du bere lekua, darraikion sintagma adierazkorra denez gero (ikus VIII,17), ez galderazkoa. Oso interesgarri da Axularrek *bada* nola darabilen aztertzea; oro har Etxeparek bezalaxe; 334 aldiz agertzen da *bada* hori Axularrengan eta hona guri dagozkigun puntuak: 1. sintagmaren hasieran 127 aldiz, gero perpausa adierazkorra darraikiola; 2. *borrela*, *hargatik* eta antzeko hitzen ondoren 71 aldiz eta *hala bada*, hain zuzen, 41 aldiz; 3. galde hitzen baten ondoren 68 aldiz, etab.; esan bezala, poetarengan ikusi dugun joeraren arabera oso eta oro.

dioxut: ikus X,47 bertso bera *nic* gabe; eta II,71, ia esatera bera.

12. *nuçu*: hemen dudarik gabe *zük ni* da, ez zutanoa; ikus goraxeago IX,6. *eta*: bertsoaren (edo bertso erdiaren, esango luke Lafonek) bukaeran dago eta haxe da, agian, beste bitaz gainera, Lafoni distikoen bigarren lerroan, lehenbizikoan bezala, bi bertso onartzen utzi ez zion bat: ikus lehen (IX,1) esanak; hemen «la pause qui marque la fin du premier ensemble de 7 syllabes est toujours demandée ou au moins permise par la syntaxe» delako hura ez gertatzen nonbait. Lafonek ez diosku inon ere hau denik horietako bat, baina ikus itzulpena:

- 13 Ny enuçu ohoyna arrobacer nyçana
Oray othoy enadila oguen gabe difama.
- 15 Enetaco ohoyñ cira ohoyñ ere handi cira

«J'ai été volé, et j'entends jouir de mon bien»; *eta* elkartzaile soila bailitza; hala izatekotan, zentzuz ondokoari legokioke; ezin, beraz, inola ere onar, hor bertsoa amaitzen denik. Baina ene ustez *eta* hor menderatzaile da, ez elkartzaile; aurreko perpaus zatiari dago zentzuz lotua; «puesto que me has...», beraz. Lafonek berak ematen digu esku, gainera, hau honela dela sinesteko; II,135 (*Ororen ama cira eta baque guičaçu bertaric*), aztertzen ari garen honen antz handikoa, (biek *indikativoa* + *eta* / + *imperativoa* dute), honela itzultzen du: «Puisque vous êtes notre commune mère...»; hor aitortzen du, hortaz, *eta* menderatzaile dela. Beste honetan *Beccatore guira eta mira eztaqui-gula* (XIII,25), egitura berekoa hau ere, beste horrenbeste: «Comme nous sommes des pécheurs, ne nous étonnons pas» itzultzen du; hemen ere menderatzaile, beraz. Areago, Lafonek berak *eta* zenbait bertsoan elkartzaile hutsa ez dela egiztatzeko, arrazoi hau ematen du: «les verbes des deux propositions expriment le premier un fait positif et l'autre une prière ou une exhortation, c'est-à-dire deux choses qui ne sont pas du même ordre» («La langue de Bernard Dechepare», or. 324). Azkenik, IX,24 (beste horien itxura berekoa, *indikativo* + *eta* / + *imperativoa* du), hona nola itzultzen duen Lafonek berak: «Vous qui avez une grande dette, soyez, je vous prie, bonne pour moi»; erlatibo hori (*Vous qui avez...*) ez da bertsoan ageri *eta* frantzesez nolazpait kausalaren kutsua du. Hona esanen ondorioa: *eta* bertso honetan menderatzaile da; sintaxiak ez du galerazten geldineua *eta*-ren ondoan; *eta* aurreko perpaus zatiari lotua dagokio, ez ondokoari; horren aldetik, beraz, distikoen bigarren lerroan bi bertso izan daitezke.

valia: iragangaitza da hemen; ikus I,11; I,293; I,415; II,36. Bi silabaz ebaki behar da: *balya*. Bertso honetako *valia vequit neurya* hitzez hitz honela itzuli behar omen da: «que ce qui est à moi me serve, me profite!»; hala dio Lafonek: «Notes...», or. 165. Guk behin *eta* birritan esan dugun «servir, aprovechar», edo «ser útil, provechoso»: ikus VII,19.

13. *enuçu*: zutanoa da hemen ere.
arrobacer: ikus IV,32. Lafonek pasarte honi buruz honela dio: «Puisque *arrobacer* est employé avec le verbe «être», l'expression ne peut pas signifier «qui est faillie voler», mais «qui ai faillie être volé(e)» («Notes pour une édition critique...», or. 165). Baina itzulpen horri testu inguru osoan ez zaio zentzu handirik nabari; adizkia (*nyçana*) iragan-

13 — «Ni enuzu oboina arrobatzer nizana;
orai, otboi, enadila ogen gabe difama».

15 — «Enetako oboin zira, oboin ere handi zira;

gaitz izana, gainera, beste modu batera esplika daiteke: *nyçana* ez da laguntzailea, ez eta *arrobacer* «employé avec le verbe «être», baizik *nyçana* bakarria da adizki eta *arrobaçer* predikadu; ez da, beraz, pasiva nahitaez, baizik «*izan* perpausa» («oración de *sum*») deritzana; itzulpena hitzez hitz honela litzateke; «yo no soy la ladrona, la que soy presta a robar». Akesosok ere, agian, hala aditu du: «No soy yo ladrona que ande a robar». Beste horrenbeste esan behar da IV,32 harzaz; eta Lafonek hain ontzat ematen ez duen Lewy-rena ere («... die im Begriffe ist zu Rauben») ongi dago, hainbestez.

14. *enadila*: formaz subjuntivo delarik, inperativo balioa du *-(e)la* atzizkia dela bide. Ikus VI,1 (*ezluque*) *e-* dela eta.

oguen gabe: esan gabeko *ni* sujetoaren aposizioa da; hots, *ogengabe naitzen hau*.

15. *enetaco*: ikus I,345. Aurreko zazpi ahapaldietan oso fonetika aldakuntza gutxi egin behar izan da, bertsoek beren 7 + 7 + 8 + 7 silaba izan zituzten; hauexek bakarrik: *ivan*, *gur'auzian*, *extayzanen*, *balya*. Baina ez da hori bakarrik: zazpi silabatako bertso guztiek, batek izan ezik (*ala encontru hona*), eskema hau zuten: 4 + 3; ez dugu esan nahi, noski, laugarren silabaren ondoren etenik dagoenik, baizik egitura halakoa dutela. Zortzi silabatakoek, aldiz, beste hau, batek (*oray beguietan dicit*) izan ezik: 4 + 4. Hemen, ordea, 15garren bertso honetan, hasten dira gure ustez B ereduko ahapaldiak: 8 + 8 + 8 + 8, eta Lafonek hauek ere aurrekoak bezalakoxeak direla uste duelarik, hemendik aurrera fonetika aldakuntzak piloan dakartza; ez nolana hikoak, gero, baizik orain arte eta ondoko beste olerkietan atera eta aterako ez diren gisakoak, hori gainera, egiazki egin behar diren guztiak aipatzen ez dituelarik. Bestetik, zazpi silabatako izan daitezten egin behar omen diren aldakuntzak egin eta arestian aipatutako egitura (4 + 3; 4 + 4) horiek osoro urratuak gertatzen dira maiz. Hementxe bertan, esate baterako, Lafonek agian *enetak'oboin* ebaki behar zela usteko zuen, inon esaten ez badu ere; berriro esan, ez baititu egin behar liratekeen guztiak aipatzen. Guretzat, ostera, *enetaco oboyn cira* zortzi silabatakoa da eta 4 + 4 du egitura.

oboin ere: ikus I,120, hango *a(ri)ma* dela eta esan duguna; honelako errepikatzeak (*oboin...*, *oboin ere...*) oso maiteak ditu poetak.

ere: hemen ere, agian, ez dio ezertxo baina, Lafonek *-r-* mutu erazi eta *e* ebakitzea proposatuko zukeen, berriz ere 4 + 4 egitura deseginik.

Nic veharren nuyen gauça daramaçu çurequila.

- 17 Ni enuçu iaquinxu clarqui erran eçaçu
Ehorc vnsa adi ciçan nahi valin baduçu.
- 19 Guiçonac duyen maytena bayetare hobena
Vihoceco pausuya du eta vere lo huna.
- 21 Oray loric ecin daydit vihocian ez pausuric
Hayec biac galdu ditut amoria nic çugatic.
- 23 Vnsa pensa vadeçaçu gayzqui arrobotu nuçu

-
16. *daramaçu*: hau ere, noski *damazu* ebaki behar, Lafonen iritziz, ezertxo ez baldin badio ere, *çurequila* eta biek zazpi silaba izango badituzte; eta berriro ere 4 + 4 egitura apurtu.
17. *ni*: berriz ere A ereduko ahapaldira dator poeta: 7 + 7 + 8 + 7, eta ohar, bide batez, aipatu ditugun egiturak (4 + 3; 4 + 4) lau bertsoetan betetzen direla, batetik; ez dela batere fonetika aldakuntzarik behar, bestetik.
enuçu: berriro ere zutanoa.
iaquinxu: predikadua mugagabe dago hemen, baina goraxeago (*enuçu oboyna*) eta beste askotan mugatua dago; ez, ordea, beste (IX,15) horretan; garbi dagoenez, poetak predikadua mugagabe edo mugaturik bertsoaren eta neurriaren esanera erabiltzen du.
18. *ehorc*: ez du «norbaitek» esan nahi; inpersonalaren gisakoa da hemen, dudarik gabe: «si quieres que SE te entienda»; ikus II,76.
ciçan: euskara batuan *zaitzan* dioguna; ikus honen kide *ezpaguiça* (II,31), *guiçaçu* (I,367; II,135; II,141) eta *guiçaque* (II,85), *zu* ordez *gu* objektu dutenak.
19. *guiçonac*: ahapaldi hau ere A eredukoa da; bietako bat, beraz: *guiçonac* bi silabaz ebaki (ikus III,2; III,39; III,31; III,32) edota *duyen* silaba bakarrez; Lafonek bigarren hau eskatzen du eta bidezko dirudi; beste behin ere *duyena* (II,128) honela, *dwyena*, ebaki beharra gertatzen da.
duyen: erka honako *maytena du-* eta lehenxeagoko *veharren nuyen* (IX, 16) hura.
20. *du*: eta ez *da*. Ahapaldi honetan ere bi egiturak ezin hobeki daude: 4 + 3 eta 4 + 4.
pausuya: ikus Axularrenok: «Halakoagatik erraiten du Elizak ere: *In labore requies...* Trabailluan pausua... (324) «... sosegurik eta pausurik gabe ibentzeaz» (Kap. XXXIV, tit.); «... presuna putanerak eztuela deusetan ere sosegurik eta ez pausurik» (237); «Sarthuagatik

nik beharren nuien gauza daramazu zurekila».

- 17 — «Ni enuzu iakintsu; klarki erran ezazu,
ehork unsa adi zitzan nahi balin baduzu».
- 19 — «Gizonak duien maitena, baietare hobena,
bihotzeko pausua du eta bere lo huna.
- 21 Orai lorik ezin daidit, bihotzian ez pausurik;
baiek biak galdu ditut, amoria, nik zugatik.
- 23 Unsa pensa badezazu, gaizki arrobatu nuzu;

bere barreneko ganbaran, bere konzientzian, eztezake pausurik ediren» (277).

21. *oray*: hiru ahapaldi datoz orain herrestan B ereduko direnak, ene ustez; hala ez izatekotan, *loric* silaba bakarrez ebaki behar, aldakuntza hau ere Lafonek ez aipatu arren, eta hainbestez dagokion egitura, 4 + 4, berriz ere hondatu behar; baina zazpi silaba ez, zortzi dira hemen. *nik* uste.
- ecin daydit*: ikus ia bertso bera, VII,25; han *gaoaz* eta hemen *oray*, gaine-rakoan berdin.
- vihocian*: hemen ere behar baino silaba bat gehiago genuke Lafonen iri-tziz eta biotako bat egin behar: *bihotzyan* ebaki edo bestela *pauswyk*.
- pausuric*: ikus arestian, aurreko bertsoan, esana, eta ohar bide batez sin-tagma honek falta duen adizkia ez dela *daydit*, baizik *dut* edo *duket*.
22. *bayec biac*: hauxe da, hain zuzen, goragoko (I,256) *harren bier* haren nominatiboa.
- amoria*: Lafonen iritzira bagatoz, bertso honi silaba bat gutxitu behar zaiolarik, egokiena *amorya* ebakitzea iruditzen zait; hala gertatzen zaio beste (XII,50) hartako *amoriaren* hitzari; hots, *amoryaren* ebaki be-har; hori hobe, agian, *çugatic* bi silabaz ebakitzea baino; halaz ere, Lafonek beste (IX,41) *çugatic* hartan -g- mutu erazi eta *zwatik* ebaki dezagun eskatuko digu. Ene ustez, ez bata eta ez bestea; zortzi silaba baizik.
23. *vadeçaçu*: hemen Lafonek ia ezina eskatzen digu, *pensa vadeçaçu* hori bost silabaz, nahiz *pensa deçaçu* nahiz *pensa baçaçu*, irakur dezagun («La langue de Bernard Dechepare», or. 317); berriro esan, olerki honetatik kanpo ez da behin ere horrelako fonetika aldakuntzarik gertatzen. Zortzi silaba dituela aitortzea askoz hobe.
- gayzqui arrobatu*: hau ere *gaizkyarrobatu*, bost silabaz, ebaki beharko da, jakina, Lafonen iritziz, ez du aipatzen baina. Honek ez du 4 + 4 egi-tura, baina besteek bai.
- nuçu*: hau ez da zutanoa, noski, *ni zuk* baizik.

- çor handian çaude eta othoy vnsa eguydaçu.
- 25 Galdu valin badituçu ceren oguen derautaçu
Nic daquidan leqhutaric ni baytara eztiçu
- 27 Oray egun vatetan cenaudela pensetan
Hanbat çuçaz amonatu gueroz nuçu penatan.
-
24. *eta*: berriz ere bertsoaren (bertso erdiaren, lioke Lafonek) azkenean kokatua dugu *eta*; kantu osoaren distiko guztien bigarren bertsoak azterturik, lehengo *eta* (IX,12) hura, beste hau eta 28garrengo *amomatu gueroz* hura iruditzen zaizkit hiru bakarrak, Lafoni sintaxi aldetik bi bertsoetan ezin erdibituzkoak irudi lekizkiokenak; lehenbiziko *eta* harzaz mintzatu gara; bada hau haren bizkia da: *indikativoa + eta / + imperativoa*; eta areago dena, han esan bezala: Lafonek berak mendeko perpausaren antz handia duen erlatibo batez — euskaraz agertzen ez denez — itzultzen digu bertso hau frantzesera: «Vous qui avez une grande dette, soyez, je vous prie, bonne pour moi»; zergatik erlatibo hori, menderatzaile ez bada? Ikus gainerakoak beste hartan: IX,12; bertso honen itzulpena, ene ustez, hau da: «Puesto que estáis en gran deuda, hacedme justicia, por favor». Osoro berdina ez bada ere, hona Oihenarten hau, esanen sendogarri: «Eia bada / Ordüa da / Suretan has siteen / Ene harzen, / Et' oharzen / *Seren sordun saudeen*» (II,67-72).
- vnsa eguydaçu*: ikus esapide hori bera VII,13.
25. *badituçu*: ahapaldi hau ere, ene ustez, B erdukioa da; beraz, hitz hau lau silabaz ebaki behar da; baina Lafonek hiru baizik ezin opa diezakioke eta bertso honetako *badituçu* hau bera aipatzen ez badu ere, pixka bat beherago datorren beste *vadituçu* (IX,33) hura bai, eta harzaz esaten digu hiru silabaz ebaki behar dela: «La langue de Bernard Dechepare», or. 316 eta 326. Nola? *Baytuçu*, segurki, *-d-* inoiz mutu gerta daitekeela dio eta.
- ceren*: galde hitza da hemen, gure *zergatik* bezalakoa: ikus IX,6.
- oguen derautaçu*: ikus III,34; han *daraucate hoguenic* dio eta biok, bestalde, beste (III,46) haren antz handia dute; *drautazu* ebaki beharko Lafonen iritzi.
26. *nic daquidan*: ikus IX,5.
- leqhutaric*: mugagabe da, noski, baina hau leku izena, jakina; ohar *-taric* duela eta ikus I,189; I,384.
- ni baytara*: ikus I,33; hango konstrukzio hura berbera da; *eztiçu* zutanoa da, izan ere. Ikus Lafon, «Notes...», or. 166. Ohar behin eta birritan 4 + 4 egitura nola dagoen guztietan beteaz; ez, haatik, Lafonen aldakuntzak egin baditzagu; hemen *baytar'eztituzu* ebaki behar litzateke, agi denean.

zor handian zaude eta, othoi, unsa egidazu».

- 25 — «Galdu balin badituzu, zeren ogen derautazu?
Nik dakidan lekbutarik ni baitara extituzu».
- 27 — «Orai egun batetan zenaudela pensetan,
hanbat zuzaz amonatu, geroz nuzu penatan».

27. *oray*: atzera berriz ere A ereduko ahapaldira; ez zaio behar dituen silabak (7 + 7 + 8 + 7) izateko batere fonetika aldakuntzarik zor.

cenaudela: euskara batuan *zeundela* dioguna.

pensetan: oso bitara itzultzen dute Lafon eta Akesolok hitz hau: «vous étiez pensive»; «cuando os hallabais en los jardines»; Lafonentzat *pensa*-errotik sortua da, agian, beste *dostetan* eta *nequetan* (IV,28) haien gisara. Akesolok *pentzetan* aldatu eman digu, baina fac-similek -s- dakar, ez -z- edo -c-; Lafonenak, beraz, egiantz handiagoa du.

28. *hanbat*: aurreko bertsoan ez ezen, honetan ere desberdinak dira bi autoreen itzulpenak; horrezaz gainera, gorago IX,24, esan bezala, hau da Lafonen iritziz, itzulpenari bagagozkio, bi bertsoetan ezin bana daitekeen distikoen beste bigarren lerroa; bien itzulpenak aldatuko ditut honera, bien arteko antza eta aldea ikus dezagun: «Maintenant, depuis qu'un jour où vous étiez pensive,/ Je suis devenu si amoureux de vous, je souffre»; hori Lafonek; eta Akesolok: «Un día reciente, cuando os hallabais en los jardines, Tanto me prendé de vos que desde entonces estoy pensando». Hona bien arteko aldeak: *gueroz* Lafonentzat denborazko konjuntzioa da eta *nuçu penatan* perpaus nagusia; horrenbestez *amonatu gueroz* ezin erdibituzko hitz andana da eta lerro horretan bi bertso ikusi nahia, itxuragabekeria. Ostera, Akesolok *amonatu* eta *hanbat* elkarrekin lotzen ditu, perpaus konsektiva osaturik, eta *nuçu penatan*, hain zuzen, perpaus konsektiva horren adizkia da, hots, mendekoa; perpaus nagusia, aldiz, *hanbat çuçaz amonatu* da, batere adizkirik gabe; baina guretzat ardura handiago duena, *gueroz* Akesolorentzat ez da konjuntzio, adverbio baizik: «desde entonces»; ikus I,414; puntu honek garrantzi handia du, arrazoa Akesolok balu, bigarren lerroan bi bertso ezin onarturik ez bailegoke. Bada Etxeparen *gero* eta *geroz* guztiak aztertu ondoren, arrazoa Akesolok duela aitortu behar; *gero* nahiz adverbio («después, luego») nahiz konjuntzio da: denborazkoa batzuetan: *hilez guero* (I,262; II,21), *haciz guero* (III,22); kausala beste batzuetan: *ciren guero* (I,414), *ciraden guero* (VIII,16); *gueroz*, aldiz, ageri den bi lekuetan (II,107 eta hemen) (erne, 1545 *Bernat Dechepare*, *Olerkiak* deritzan liburuak huts aski du eta gehiagotan ere irakurtzen da *gueroz guero* ordezt) adverbioa da, ez konjuntzioa, eta hauxe esan nahi du: *harez gero, geroztik*. Horiek horrela direla, lerro honek ere ez du inola eragozten *amonatu* ondoan

- 29 Horla erraytia errax duçu erho bocen vadaquiçu çure pena dioçunoc nonbayt handi videytuçu.
- 31 Hanbatere handi tuçu ecin erran nizaqueçu Eguiara vaciniaqui vrricari nanguidiçu.

geldiunea egitea eta hainbestez sintaxiak ere ez, lerro horretan bi bertso daudela aitortzea. Akesoloren itzulpenak, eta gureak — «en los jardines» delako hura kendu eta gainerakoa ontzat ematen dugu — behaztopa harri bat bakarra du; hots, konsektiva delako mendeko perpausaren adizkia gorrikerik eta soilik egona, batere aurrizki-atzizkirik gabe, alegia; baina honelakoak poetarengan bat baino gehiago ditugu: II,87 (*eztu uzten*); V,23 (*narama*); IX,31 (*ecin erran nizaqueçu*); IX,46 (*vzi niro*). Ez da, beraz, harritzeko hemen ere *nuçu* aurrizki-atzizkirik gabe egotea.

hanbat... amonatu: ez *hain amonatu*: ikus beste askoren artean V,23.

29. *horla*: orain beste hiru ahapaldi segidan B eredura paratuak, hots 8 + 8 + 8 + 8; eta bat izan ezik (IX,34, lehen zatia), beste guztiak 4 + 4 egitura dutenak.

horla erraytia: guk andana honetatik lau silaba atera behar ditugu, Lafonek hiru; lau ateratzeko aski da batetik sinalefa egitea eta bestetik *-tia* silaba *-i* vokalerdi bihurturik (*-y*) ebakitzea; alegia, *horl'erraytia*. Lafonek, horiezaz gainera, beste sinalefa beharko luke, hots, *horl'erraytia'y'errax*. Ikus XII,14; han ere *horla erraitia*.

horla: beste bitan ere halaxe dio: XII,14; XII,41; eta horren arauko *borlaco* ikusi dugu (VIII,6) eta ikusiko; *horrela* ez dio inon ere, baina *borrelaco* bai; ikus gorago, VIII,7. Ohar, *bori* esan zezakeela metrika aldetik, baina *bori erraytia* apenas den euskara jatorra Etxeparentzat; *nola erran*, ez *zer erran*; ikus *bori horla liçatela* (XII,41).

erho bocen: hala dago idatzirik, dirudienez, ez batera; Lafonek dioen bezala «Mais on ne voit pas clairement ce que peut signifier *erho bocen*» («Notes pour une édition critique...», or. 166); *erho poztu* ote den dio eta badu itxura, beste batean (II,77) *erho ioqhatuya* eta (V,23) *erho darama* dioenez gero: «alegrarse locamente», beraz, gutxi gorabehera. *Bocen*: gure *bozten*; ikus I,394; X,4.

vadaquiçu: Lafonek, *baquiçu* ebaki behar omen dela, *-d* mutu utzirik («La langue de Bernard Dechepare», or. 316). Ikus XII,15; aski zukeen horretarako han bezala *ba* gabe *daquiçu* idaztea.

30. *dioçunoc*: ikus *pena* dela eta Lafonek esan diguna, VIII,4; forma honi buruz honela galdatzen du: «doit-il être lu *dioçunoc*?» («Notes pour une édition critique...», or. 163); alegia, adizki honek txertatua ote dauka, beste (VIII,4; XII,30) haiek ez bezala, bere baitan pluralari dagokion artizkia?

- 29 — «*Horla erraitia erraz duzu, erho botzen badakizu; zure pena diozunok nonbait handi bide ituzu*».
- 31 — «*Hanbat ere handi tuzu, ezin erran nitzakezu; egiara baziniaki, urrikari nangidizu*».

nonbait: ikus VII,18; gero gainera *vide* dio eta biek gauza beretsua esan nahi dute.

vide ytuçu: behar diren lau silaba izan ditzaten, aski da *-e* eta *y-* diptongo gisa irakurtzea: *bideytuzu*; Lafonek, ordea, silaba bat gutxiago behar eta hona zer dioen: «comme le groupe *handi videytuzu* ne doit compter que pour 5 syllabes, il faut en outre que le *v* s'amuisse et que les deux *i* se réduissent à un seul, soit *handideytuzu*» («La langue de Bernard Dechepare», or. 316).

31. *tuçu*: bestetan ikusi dugun adizki laguntzailearen lehen silaba *di-* apokopatua; ikus I,90; I,246; I,336; etab. Aurreko bertsoan *d-* soila du galdua. Zutanoa dira biak.

hanbatere handi: ikus V,23; VII,5.

ere: ez diosku ezer, baina Lafonek hau *e* hutsez ebaki beharko zukeen.

ecin: hemen inolako sinalefarik ezin egin eta Lafonek, zazpi silaba baizik ez izateko, hona zer dioskun: «Pour que le second hémistiche n'ait que sept syllabes, il faut lire *ecyerran* (3 syllabes) au lieu de *ecin erran* (cf. *eci escapa*, I,138)» («Notes pour une édition critique...», or. 166). Beraz, zortzi silaba horiek zazpitara ekartzeko, inprenta hutsa dela eta *ecin* ordez *eci* behar duela; hala dio ere artikulu horren beraren hasieran, obra osoko hutsegiteen zerrenda eskaintzen digunean: «IX,31 *eci*: *ecin* (voir la note explicative à ce vers»: or. 141.

nizaqueçu: arestian esan bezala (IX,28), perpaus konsektibaren adizkia ezein markarik gabe, ez aurrizki ez atzizki. Zutanoa da; hots, *nitzake, adizu!*

32. *eguiara*: Schuchardt-i arrazoia emanez honela dio Lafonek: «Dechepare n'emploie pas d'autre nominatif singulier en *-ara* d'un thème en *-a*: cette finale, analogique de *-aren* et de *-ari*, est régulière en salazarais» («Notes pour une édition critique...», or. 167); *-r-* «destructeur d'hiatus» omen da, Schuchardt-ek esan bezala, *egiaa* gabe.

vaciniaqui: hitz hau Lafonen iritziz eta gureaz lau silabaz ebaki behar da: *bazinyaki*.

urricari: hau guretzat lau silabatako da; ez, ordea, Lafonentzat, *urricay* ebaki behar omen da («La langue de Bernard Dechepare», or. 316).

nanguidiçu: euskara batuan *nenkizuke* dioguna; ikus Oihenarten bertso hau: «Eta berhes neholatan / Enankidisun guisatan» eta goraxeago «Berhes nindisun bertaric» esan du (XV,2 eta 7-8). Esan bezala

- 33 Penac handi vadituçu acheterric asqui duçu
Sarri sendoturen cira larruyori osso duçu.
- 35 çauri banynz larruyan vada acheter herrian
Ene mina sendo ezliro çuc bayeci vician.
- 37 çure yrudi ederrac eta mayna gentilac
Gayzquiago çauri nici eci dardo çorroçac.

(VI,1, ikus hango *albanenguidio*), poetak *-qui-* ordez *-gui-* idazten du inoiz *n* baten atzetik; ikus gainera *enaquidiçu* (XII,16).

33. *vadituçu*: zazpi silaba bakarrik behar badira, hemen bat gehiago izaki eta Lafonek *baytuçu* ebaki dezagun eskatzen du: ikus IX,25; «La langue...», or. 317.
- asqui duçu*: orobat hemen ere; *asquiwçu* irakurri behar omen da, «prononciation courante aujourd'hui en pays de Cize, pour que chacun des hémistiches (aurreko *baytuçu* ere batean aipatzen du) ait les 7 syllabes exigées par le mètre» («La langue de Bernard Dechepare», or. 316-317; 326).
- duçu*: bi bertsok *duçu* dute errima, baina berdinak ahal dira ala bata zutanoa eta bestea *zuk hura?* eta zein da zein? Lehena Lafonek «il y a» eta bigarrena «est» itzultzen du; biak zutano bailira, beraz, itzulpenari bagagozkio. Akcsolok lehena «tienes» eta bigarrena «está»; azken hau bakarrik, beraz, zutano.
- acheterric asqui*: geroxeago ere (IX,44) modu berean dio, *aski*-ren aurreko izenak partitiboa duela; ikus, ordea, II,80 (*pena asqui*) eta I,163 (*asqui eguiteco*).
34. *sarri*: hau ez dagokio 4 + 4 egiturari, baina bakan dira honelakoak; gehienek poliki betetzen dute egitura.
- larruyori*: beste gehiagotan bezala, *-ori* artikulua da: ikus IV,21; VI,5.... Lafonek ez diosku, nik dakidala, baina bertso hau *larruyoryoso* ebaki beharko luke, zazpi silaba baizik ez izateko.
35. *çauri*: ondoren bi ahapaldi datoz A ereduak. Hitz hau, *çauri*, noiz den izen soila eta noiz, izena izanik ere, hizkuntza erromanikoen kategoriez, partizipio gisakoa, ez da beti erraz erabakitzen; ikus zertan datzan aldea: Lafonek «Si j'étais blessé...» itzultzen du eta Akcsolok «Si en la piel fuera mi mal...»; biek ongi, noski, baina hitzaren tratamendu desberdina nabarmentzen da.
- banynz*: irangaitza, beraz, hots, *çauri naiz*.
- vada acheter*: elisioa egin eta *bad'axeter* ebaki behar da.

- 33 — «*Penak handi badituzu, axeterrik aski duzu; sarri sendoturen zira; larruiori oso duzu*».
- 35 — «*Zauri baninz larruian, bada axeter herrian; ene mina sendo ezliro zuk baiezi bizian*».
- 37 *Zure irudi ederrak eta maina jentilak gaizkiago zauri nizi ezi dardo zorrotzak*.

-
36. *sendo ezliro*: -o vokalerdi bilakatzen da eta *sendwezliro* ebaki behar da. *çuc bayeci*: sintagma honek zerbait falta duelako susmoa du batbatean irakurleak; nor da, izan ere, *ezliro* horren ergatiboa? *Çuc* ez, noski; esan gabe utzi den *ehork* edo; *ezliro* hirugarren pertsona da eta «*na-die sino tú*» poetak esan nahi duenez gero, *ehork* luke ergatiboa. Ikus Oihenarten hauek, *bayeci*-k — edo *bezi*-k, berdinak dira — bi lagun kontrajartzen dituela: «*Su besi ehor ezautala*» (I,4); «*Nic estut ehor maite su beisi*» (V,1); «*Elisan nehor suhaur besi*» (V,16); «*Nehor ere, hura beci,*» (VII,9); «*Suc beci ehorc eziakisu,*» etab. Elipsia dugu, beraz, poetaren sintagma horretan.
- ezliro*: ikus *l*- hasieran duten adizkien aurrean *ez* ukapenari buruz esan duguna: VI,1; *liro* honen kideak ikusi ditugu (II,4; V,19; VI,10 etab.); hau gehienok *lezake* esango genuke.
37. *çure*: esan bezala, A ereduakoa da; zazpi silaba izango baditu, *zureyrudi* ebaki behar, diptongo eginik.
38. *çauri*: hau Akesolok ere ezinbestean partizipio gisa itzuli behar izan du, «*Me han herido...*»; izan ere, inon baldin bada, hemen da hizkuntza erromanikoen eredu partizipio dei dezakeguna; baina berez izena da euskaraz.
- nici*: hemen eta V,10, bestetan ez da ageri; *nicin* ere bitan; zutanoa da, dudarik gabe eta *nau, adizu*, horrenbestez.
- eci*: hiru motatako *eci* dugu obran barrena: *ezin* esan nahi duena (ikus I,138; II,47); hau da Lafonek arestian (IX,31) fac-similek dakarren *ecin*-en ordezkatzeko *eci*; bigarrena konjuntzio kausala dena: ikus II,110; XV,11; eta honako beste hau, gehiagoko konparazioek eraman ohi duten *baino*-ren kidea, gaztelaniazko «*que*». Ohar *baino* enklitika dela eta konparaburuaren ondoren ezarri ohi dugula; hau ez, ordea, hau bere eskuko hitza da eta horrenbestez bertsoaren hasieran ere ager daiteke: ikus hemengo hau bera baino argiago beste X,50; hauxe bera agertu da lehen ere: II,58; bertso hau guk honela esan ohi dugu: *dardo zorrotzak baino...*

- 39 Vihocian çauri nuçu eta gathibatu nuçu.
Amoretan har naçaçu nic dudana çure duçu.
- 41 Amexetan aguerritan ni çugatic doloretan
Hiz bat honic erradaçu hil eznadin othoy bertan.
- 43 Cer nahi duçu darradan gauça horren gaynían
Ni nolacoric asqui duçu berceric ere herrian.

39. *vihocian*: beste bi ahapaldi orain B ereduokak, lau bertsoek zortzi silaba dituztela. Lafonek, osterá, hemen *bibotzyan* ebaki behar dela esango liguke.

nuçu: lehen eta bigarren bertsoek *nuçu* dute errima eta lehengo (IX,33-34) hartan bezala hemen ere galdera egin behar: zutano ahal dira ala *ni zuk?* ala bata bat eta bestea beste? eta hala izanik, zein zein? Ikus Lafonen eta Akesoloren itzulpenak: «Vous m'avez blessé au coeur et fait prisonnier»; zutanorik ez, beraz; «Herido en el corazón estoy y cautivo de vos»; biak zutano? Ene ustez, lehena zutano da eta bigarrena ez; arrazoia hauxe eman daiteke: *çauri*, lehen (IX,35) esan eta ikusi dugunez, adizki iragangaitza duela ageri da beti, ez askotan damurik; ez da, beraz, guk egungo egunean diogun *çauritu* bezalakoa, baizik *gose naiz*, *egarri naiz* eta abarren kidekoa.

gathibatu: *gathyatu* ebaki behar omen da, Lafonek: «La langue de Bernard Dechepare», or. 316. Bertso honek ez du zuzen betetzen 4 + 4 egitura; egia, baina nahiz 4 + 4 nahiz 4 + 3 betetzen ez duten gutziek beste egitura hau dute: 2 + 4 + 2.

40. *amoretan*: bi esapidez baliatzen da poeta, hemen dioen hauxe bera esateko: *amore hartu inor* (II,32; II,49; IV,7; VI,29) eta honako hau, hemen bakarrik.

çure: agian Lafonek *çwe* ebaki behar dela esango luke.

duçu: zutanoa da, noski.

41. *amexetan*: bertso honek ere (ikus IX,31) ez du inondik biderik ematen zortzi diren silaba zazpitará erakartzeko; ezin daiteke sinalefarik egin. ez hitz barneko kontsonanterik mutu erazi; Lafonek hau asmatu du: inprenta hutsen bat izan daitekeela eta *amex eta aguerritan* ez ote litzatekeen hobe («Notes pour une édition critique...», or. 167); hartara *et'agerritan* ebaki eta kito; ez dirudi hala denik; zortzi silaba direla aitortzeak bidezkoago dirudi.

çugatic: hau, berriz, *çwatic* ebaki behar omen da: «La langue de Bernard Dechepare», or. 316).

42. *hiz bat honic*: ikus III,39; han mintzatu gara honezaz; euskaraz *hitz*

- 39 *Bibotzian zauri nuzu eta gahibatu nuzu;
amoretan har nazazu; nik dudana zure duzu.*
- 41 *Ametsetan, agerritan, ni zugatik doloretan;
hitz bat honik erradazu, hil eznadin, othoi, bertan».*
- 43 — «Zer nabi duzu darradan gauza horren gainian?
Ni nolakorik aski duzu berzerik ere herrian».

on bat esan ohi dugu, ez *hitz bat on*; baina aldi berean *hitz bat honic*, hemen poetak dioen bezala, ez *hitz onik bat* edo *hitz on batik*; poetak dioen eta guk ere esan dezakegun *hitz bat honic*, ordea, hau da, noski: [*hitz bat*] [*bona*]; aitzitik, beste *hitz on bat* hura andana bakarra da. *eznadin*: Lafonek *eznayn* ebaki behar omen dela («La langue de Bernard Dechepare», or. 316) eta arrazoi hau ematen du: «*nain*, monosyllabique, est la forme indiquée par Bonaparte comme bas-navarraise orientale dans le XIVe tableau supplémentaire de son *Verbe basque*)...» Baina ez da hori kontua: Etxeparek egiten ahal du inoiz olerki honetatik kanpo *horrelako* fonetika aldakuntzarik? bestetan ez eta hemen zergatik? zergatik hainbeste? zergatik hainbeste, ez, noski, ahapaldi guztietan, baizik itxuraz eta burubidez zortzi silabatakoak diruditen bertsoak dituzten ahapaldietan *bakarrik*? Hau da, ene ustez, kontua eta auzia.

43. *cer*: hiru azken ahapaldiok A eredura paratuak daude, ene iritziz; honako hau, lehen eta laugarren bertsoei begiratzan bazaie, inork pentsa dezake B eredukoa dela; *nabi* bi silabatako eta *berceric* hirutako balira, hala aitortu behar; baina bigarren bertsoak zazpi silaba baizik ez du; A eredukoa da, beraz, eta *nabi* silaba bakar batez eta *berceric* bitaz ebaki behar dira; egitura ere hartara zuzen gertatzen da: 4 + 3. *nabi*: esan bezala, *-h-* mutu erazi eta silaba bakarrez ebaki behar da; hau ez da poetarengan ia sekulan gertatzen, egia, baina inoiz bai, eta ezinbestean gainera: ikus XIII,41; bada beste bakarren bat dudamudazko, esango dugun bezala.
- darradan*: *erran*-en beste forma sintetiko batzuk ikus I,449; III,60; V, 17 etab.
44. *nolacoric*: *-r-* mutu utzi eta *nolakoyk* ebaki behar da.
- ni nolacoric*: hauxe da beste *ni beçala... balacoric* hura (II,82) dela eta gorago aipatu duguna: ikus ere III,56.
- berceric*: *bertzeyk* ebaki behar da, beraz; ez da dudarik Lafonek ere ahapaldi honetako *nabi* eta *berceric* horien aldakuntzak ontzat ematen dituela; ezinbestekoak dira, zazpi silaba baldin badituzte bertsoek.

- 45 Verce oroz gaynetic hanbat mayte citut nic
Mundu oro vzi niro çure amorecatic.
- 47 Albanerra eguya nyc dut pena handia
Secretuqui minça guiten bioc othoy maytia.

-
45. *hanbat mayte*: ikus batez ere VII,5; hor *veçayn mayteric* dio eta horren taxuz hemen *hain maite* esan behar luke; ikusi dugu, ordea, Axularren joera bestelakoa bada ere, Oihenartek *hanbat maitatzen* dioela; eta, egia esateko, *maite* hala erabiltzea ez da hain harritzeko, kuantitatezko eta kualitatezko kontzeptu bezala egungo egunean ere hartzen dugunez gero. Beste *eder eta gentil* (V,23), *handia* (VI,7; IX,31 eta hemen bertan) eta izenlagun huts direnekin *hanbat* erabiltzea da harrigarriena. Nolazpaiteko arrazoia eman dugu, ordea: *hanbat* adverbio bilakatu da eta ondoko hitzarekiko lotura osoro urratu du edo, hobeki esan, urra dezake; orduan «hasta tal punto, en tal grado» edo esan nahi du, edozein hitz, nahiz izen nahiz izenlagun nahiz adizki, ondotik duela.
- citut*: ikus adizki bera XII,7; VIII,17; X,12.
46. *niro*: goraxeago atera da honen kidea: IX,36.
vzi niro: esan dugunez, perpaus konsektivaren adizkia delarik ere, ez darama aurrizkirik (*bait*-): ikus IX,28.
47. *albanerra*: goraxeago ikusi dugu *erran*-en beste forma sintetikoa: IX,43.
48. *secretuqui*: emaztearekin bakezkoak egiteko behin eta birritan agertu den asmo eta gogo bera: ikus VII,11.
maytia: hitz aukerako honezaz amaitzen da gizaseme-emakume arteko elkar hizketa goren eta bikain hau. Egia, bai, Lafonek esan digun bezala,

- 45 — «Berze oroz gainetik hanbat maite zitut nik,
 mundu oro utzi niro zure amorekatik.
- 47 *Albanerra egia, nik dut pena handia;
 sekretuki minza giten biok, othoi, maitia*».

morfologia ezaugarririk ez dela olerkian barrena nor noiz mintzo den igertzeko, baina haiek gabe ere antzematen zaio. Bi puntu ukitu nahi nuke azkenik: nola daiteke olerki berean bertso desberdinak dituzten bi ahapaldi mota agertzea? *Contrapas* deritzan azken aurreko olerkian halako zerbait gertatzen da eta hori Lafonek berak aitortzen du: «Le premier vers a 8 syllabes...; le 1er vers de la 1re strophe a exceptionnellement 7 syllabes» («Sur la versification de Dechepare», or 391). Honako IXgarren honetan ez da bertsorik beste ahapaldi bateko bere kideak baino silaba gutxiago edo gehiago duenik; bakarrik ahapaldi eredu bakarrez baliatu beharrean, bitaz baliatzen dela poeta. Ez ahantz, gainera, XIVgarren olerkiak bere ahapaldiak lau bertsoan tolestaturik dauzkala eta IXgarren honek ere, guk uste bezala, lau bertso baldin baditu, bi olerki hauen ahapaldiak guztiz berdinak direla. Bi ahapaldi ereduok nahasian datoz IXgarren honetan, baina nahasteka ez da erabat burugabea; hona nolako ordenuan datozen batzuk eta besteak: 7A + 1B + 2A + 3B + 1A + 3B + 2A + 2B + 3A; hots, sarrera gisako diren lehenbiziko zazpien ondoren, 9 B ereduko dira eta 8 A ereduko, batetik; eta bestetik, olerkiaren erdi erdian honelako kapikua dugu: 2 3 1 3 2.

Amorosen disputa.

- 1 Vztaçu hurrancera amore mayte
Oray particeco damu guinate.
- 3 Amoryac othoy parti guitecen
Gendiac diradela hassi beqhaicen
Laydoc hartu gabe gueldi guitecen
Gendec yrrigarri guerta ezquiten.
- 7 Elas amoria ene galduya

(tit.). *amorosen disputa*: kantu honek bertso mota berria du, hamaika silabatakoa, seigarrenaren ondoan beti pausaldia duela; 6 + 5, beraz; distikoa dator hasieran eta beste ahapaldi guztiek lau bertso dituzte.

1. *vztaçu*: lau bider ageri da obran barrena adizki hau; XII,31 ezik, beste hirurak olerki honetanxe; beste behin (X,29) *eztaçu* dio. Aurreko beste bi olerkietan bezala gizasemeak hasten du elkarrizketa.

hurrancera: lehen bertso erdi honek sei silaba izan ditzan Lafonek *uztaçurrancera* ebaki behar dela dio («La langue de Bernard Dechepare», or. 316); baina ene ustez hobe da bertso erdian elisioa egin eta *hurrancer-* ebaki, *h-* mutu erazi baino; goragoko (III,2) beste hartan Lafonek berak bertsoaren erdian agintzen du elisioa: «L'élision peut avoir lieu même à la coupe: l'e final de *valicate* (III,2) s'élide devant l'e initial de *elaydite*» («La langue de Bernard Dechepare», or. 315). Hemen horixe bera egitea hobe.

2. *particeco damu*: «La construction de *damu* avec le verbe «être» et le génitif en *-co* de l'abstrait verbal, que l'on retrouve au vers 18, n'est signalée dans aucun dictionnaire», dio Lafonek («Notes pour une édition critique...», or. 167). *Damu*, izan ere, *ukhen* aditzaz darabil beste batean: I,187, eta aditz izenak *-z* duela; baita horren antzeko *iauguitiaz dolucen* (XIII,14) ere; Axularrek ere beti halaxe dio; hemen, ordea, *joateko damu naiz* esango bagenu bezala.
3. *amoryac*: Lafonek *-c* gabe hobe dela uste du; hutsa bailitza, horren or-

Amorosen disputa.

- 1 — «Uztazu hurranzera, amore maite,
orai partitzeko damu ginate».
- 3 — «Amoriak, othoi, parti gitezen;
jendiak diradela hasi bekhaitzen,
laidok hartu gabe geldi gitezen,
jendek irrigarri gerta ezkiten».
- 7 — «Elas, amoria, ene galduia!

dez amorya proposatzen du; Akesolok, aldiz, *amoriak honela dio* esan nahiko balu bezala, -c gorde egin du kendu gabe.

guitecen: bi bertsoaren erriman dator hitz bera.

4. *gendiak*: bi silaba baizik izan ez dezan, *jendyak* ebaki behar da.
diradela: bestetan ere atara da (ikus I,89; I,95; I,313...) gerundio gisakoa edo modala den -*ela* atzizki hau zentzu honetan.
beqhaicen: guk *bekhaitzen* esango genuke: ikus I,394; IX,29.
5. *laydoc*: ez *laidorik* edo *bestelakorik*, baizik *laidok hartu inor* da hemen dugun esapidea; ez du obra osoan antzekorik, bat bakarra baizik; baina beste bakar honek *hartu* ordez *baritu* dio eta honek beronek gure iritzia sendotzen du, bi aditzok, alegia, bat direla: XIII,5. Ikus I,43. *Laydoc hartu* eta *bidegabec haritu* berdintsu direla ezin uka.
- gabe*: denborazko esanahia («antes de que...») duela bestetan ageri da; ikus olerki honetan bertan: X,57.
6. *gendec*: «Lit. «pour que nous ne devenions pas propres à être moqués par les gens» dio Lafonek, lehenago Schuchardt-ek esana ontzat hartuz; «Yrrigarri est construit ici avec un complément à l'actif» («Notes pour une édition critique...», or. 167); beraz, jendeek guri irri egiteko gai gerta ez gaitezen; hori esan nahi du.
7. *ene galduya*: honen antzeko esaera ikusi dugu gorago: II,64; «expression exclamative, comme *hire enganatuya*» dio Lafonek («Notes pour une édition critique...», or. 167).

- Iamas çurequila enaynde enoya
 Biciric particia pena handia
 Honeyn sarri vci nahi nuçuya.
- 11 Nihaurc ere guerthuz mayte bacituz
 Onerizte gabez vzten eçituz
 Vana ieyncoaren nuçu beldurtu
 Sobera diguici eguyn beqhatu.
- 15 Orano amorea gazte guituçu
 Ieyncuaz orhiceco leqhu diguçu
 Are elgarrequi vehar diguçu
-
8. *enaynde*: adizki hau atera da lehen ere: II,121; V,20; esan bezala, euskara batuan *ez ninteke* dioguna.
enoya: ia bigarren bertso erdi hauxe bera dugu beste (VI,8) hartan.
9. *particia*: izen sintagma hutsa dugu hemen, batere adizkirik gabe; maiz ditu poetak honelakoak; hitz hau hiru silabaz ebaki behar da: *partitzya*; hori hobe, agian, *biciric* bi silabaz ahoskatzea baino.
10. *honeyn*: honen beste bi kideak, *hain* eta *borrein*, gorago atera dira, *borrein* behin bakarrik (VIII,16); *honeyn* ere hemen baizik ez da ageri; ondoan kualitatea adierazten duen hitza du, adverbioa, alegia, berez dagokion gisara.
nuçuya: hona berriz galde hitzik gabeko galde zuzenek hartzen duten *-a* atzikia: ikus VIII,20; VII,2.
11. *nihaurc*: ikus I,171.
guerthuz: poetak *segur*, *segurki* eta abarren antzekotzat jotzen du; ikus I,124, eta gehiagotan ere aterako da.
12. *onerizte*: lehen ere (III,45) agertu da hitz hau.
gabez: beste inon ez dugu forma hau aurkitzen, *-z* duela alegia; «por falta de» esan nahi du, agian.
vzten eçituz: errimak bortxatu du poeta partizipioa aurrean ezartzera; ikus II,8; II,101.
13. *vana*: bertsoaren hasieran: ikus, oster, IV,26; VII,8.
ieyncoaren: genitibo objektiboa deritzana; hots, ez da Jainkoa beldur edota, berdin dena, ez du Jainkoak beldur, baizik *inork* du Jainkoa beldur; hainbestez bertso honetan *Jainkoaren beldur* (*naiz*) sintagma, bere betean eta osoan aditz bilakatua bezala dago; alegia *Jainkoaren beldurtu* naiz, «me-he-vuelto-temeroso-de-Dios» edo. Ikus II,131; III,49: *gure anayeturic*. Baita X,55 ere.
nuçu: beraz, zutanoa dugu hau: *naiz, adizu!*
14. *sobera*: bakarra da obra osoan; *soberatuqui* beste batean ikusi dugu, VI,3.

*Iamas zurekila enainde enoia,
bizirik partitzia pena handia;
honein sarri utzi nabi nuzuia?»*

- 11 — «*Nibaurk ere gertbuz maite bazitut,
onerizte gabez uzten etzitut,
bana Ieinkoaren nuzu beldurtu,
sobera digizi egin bekhatu*».
- 15 — «*Orano, amorea, gazte gituzu,
Ieinkuaz orbitzeko lekhu diguzu;
are elgarreki behar diguzu,*

diguici: zutanoa hau ere; hots, *dugu, adizu!* Hona zer dioen Lafonek: «dans *diguici* (X,14) «nous (vous) l'avons», le timbre *i* a été étendu à l'indice d'agent... Au lieu de *diguici*, Dechepare emploie *diguçu* en X,16 où il faut pour la rime une finale en *u*» («La langue de Bernard Dechepare», or. 327). Baina *niqueci-niqueçu* bikote honekiko kontua ere beste horren antzekoa da: utzi ditzagun alde batera *enuqueçu* (XII,8), *zuk ni* alegia, eta *nuqueçu* (XII,17) zutanoa, hots, *naizateke, adizu!*, biak orainaldiak; beste lau ditugu oraindik binaka datozenak eta zutano (*nuke, adizu!*) direnak: *niqueci* (VI,15) eta *enyqueci* (VI,22) alde batetik; *niqueçu* (X,52) edo berdin dena *nyqueçu* (X,36) bestetik. Baina laurotatik bat ezik (VI,22) beste hirurak erriman daudenez gero, arrazoi osoa du Lafonek: «Dans les formes allocutives respectueuses du verbe «avoir», qui sont caractérisées par la voyelle *i* (cf. *dic, die*), le pronom suffixé *-çu* est devenu *-ci*, d'où des formes comme *dicit, nicin, niqueci*» («La langue de Bernard Dechepare», or. 327).

15. *orano*: hemen bakarrik ageri da forma hau; hortik sortutako izenlaguna (*oranocoac*) gorago ikusi dugu, halere: I,90.
orano amorea: sei silaba baizik izango ez badu, honela ebakitzea onena: *oranwamorea*, -o vokalardi bihurturik; *amorya* ebakitzea baino hobe, agian.
guituçu: zutanoa da; hots, *gira, adizu!*
16. *ieyncuaz*: bi silabaz ebaki behar da: *ieinkwaz*.
leqbu: hemen, bestetan ez bezala, *aldi, aukera, egokiera* esan nahi du; ikus X,53.
diguçu: zutanoa hau ere; hots, *dugu, adizu!*; ikus X,14.
17. *vehar diguçu*: ahapaldi honetan lehen eta laugarren bertsoek adizki bera dute erriman eta bigarren-hirugarrenek ere bai, beste adizki bera.
diguçu: lehengoa berbera, zutanoa: *dugu, adizu!*

- Oray particeco damu guituçu.
- 19 Beccatu honetan hilen baguina
 Damnatu luqueçu ene arima
 Ecitela engoytic nitan engana
 Nyri phoroguric eztidaçula.
- 23 Cineste bat dicit gogoan honela
 Nic nola daducat amore çugana
 Ieyncoari ere eder çaycala
 Hargatic gaycexi ezquiçaquela.
-
18. *oray*: goiko (X,2) bertso bera da, adizkia izan ezik.
guituçu: ahapaldi honen beraren lehen bertsoan dugun adizki bera:
gira, adizu!
19. *hilen baguina*: Lafonek honela dio: «2° suppositif du futur périphrastique: *hilen baguina* (X,19) “si nous devions mourir”» («La langue de Bernard Dechepare», or. 329).
20. *luqueçu*: zutanoa da hau ere; hots, *litzateke, adizu!* ikus adizki bera, X,53.
21. *ecitela*: ikus VI,25; X,71; adizkia berez subjuntivo da (ikus *citen*, I,447); *-ela* atzizkiak ematen dio inperativo balioa; ohar, ordea, *eçayala* (I,81) eta *eçayçula* (X,42), inperativo balio berdintsuz erabiltzen baditu, horiek ez direla laguntzaile hemen *ecitela* den bezala, gero *engana* duela, baizik sintetiko gisakoak.
ecitela engoytic: silaba bat gutxitzeko, sinalefa egin behar da: *etzitel'engoitik*.
engoytic: ez *iagoytic*; esan bezala (II,137) ez dira beti berdinak.
22. *phoroguric*: Lafonek hemen baizik ageri ez den izen hau (*phorogu-*) beste *phorogatu* eta *porogatu* (I,268; VI,19; XIV,10) haien erro eta zentzu berekotzat jotzen du: «Ne m'imposez pas d'épreuves»; Akesolok, aldiz, hona zer dioen: «Phorogu = illeta. *Proba* ere esan nahi du. Eta baliteke bata nai bestea emen izatea», eta honela itzultzen du: «Ni me proporciones póstumo llanto».
eztidaçula: erro bereko adizkiak mordoska ikusi ditugu: I,61; II,91; I,399; V,18 eta abar.
23. *cineste*: izenak berak ere bai, baina izenak berak baino gehiago, izen horren pean gorderik dagoen aditzak (*cineste bat dicit = cinesten dicit*) ematen die bide ondoko bi perpaus konpletivei: *çaycala, ezquiçaquela*.
dicit: beste askotan bezala, zutanoa da: hots, *dut adizu!*
honela: adverbio honen zentzua ere hobeki hartzen da *cineste* aditzaren pareko bezala adituz; ikus, izan ere, *bala cinex* bi lekutan: I,111; I,199; Lafonek adverbioa bereiz edo *cineste* izenetik askaturik ulertu

orai partitzeko damu gituzu».

- 19 — «Bekbatu honetan hilen bagina,
damnatu lukezu ene arima;
etzitela engoitik nitan engana,
niri phorogurik eztidazula».
- 23 — «Zineste bat dizit gogoan honela:
nik nola dadukat amore zugana,
Ieinkoari ere eder zaikala;
hargatik gaitzetsi ezkitzakela».

du: «J'ai une conviction dans l'esprit; là voici: / C'est que, comme je vous aime...», baina hobe deritzat *honela* eta *cineste* elkarri lotzeari, ia *honelako sinestea*-ren pareko.

24. *nola*: hona zer dioen Lafonek: «Sur la construction de *nola* avec la forme verbale *daducat* sans préfixe *bait-* ni suffixe relatif, voir la note à II,95» («Notes pour une édition critique...», or. 168); bi perpau-sak berdinak dira, izan ere, eta han esan bezala, baita I,226 ere; beste I,75 (*nola vaita redemitu...*) hura ez bezala; baina laurak kausalak. (Halaz ere, ez dago oso garbi honako hau kausala denik; konparatiba ere izan daiteke: «de la misma manera que..., así...», eta ez dakit ez ote duen zentzu gehiago: ikus V,25-26). Han esan dugunez, *bait-*duena apodosian dago, beste hirurak, ostera, protasian; hori horrela dela, honako (X,24) honetan ez da dudarik; hau ere protasian dago: ikus II,95.

çugana: Lafonek *çwana* irakurri behar omen dela, bigarren bertso erdiak bost silaba baizik izan ez dezan; «Les occlusives s'amuisent plus rarement: g dans *çugana* (X,24)...» («La langue de Bernard Dechepare», or. 316); baina honelakorik ez da beste inoiz gertatzen; IXgarren olerkian bakarrik eta han ere berez ez, Lafonek bertsoak diren baino laburrago nahi dituelako, esan bezala: aitzirik, *-r-* mutu erazi eta bi silabaz ebaki beharra, bai, hori *amoros* hitzari bi pasartetan gertatzen zaio ezinbestean: IV,31; XII,43; askoz hobe deritzagu, beraz, *amore çwana* gabe *amwe zugana* ebakitzeari.

25. *çaycala*: ikus adizki bera, I,304 eta ohar poetak, hitzaurrean (*baçautzu*) ikusi dugunez eta lau bertso beherago ageri denez, *zai-* eta *zau-* nahasi darabiltzala, *nor-nori* formez orainaldian baliatzen denean.

26. *gaycexi*: berez *gaycex* behar luke, laguntzailea indikativo ez delarik: ikus V,3.

ezquiçaquela: euskara batuan ez *gaitzakeela* dioguna; ikus honen *nor-nork* forma kideak, beste askoren artean, II,85 (*guiçaque*); II,31 (*expaguiça*).

- 27 Horlaco lausenguz vci naçaçu
 Nola erhoturic narabilaçu
 Othoyceniçaçu nyry euztaçu
 Ene gogoa vnsa eztacusaçu.
- 31 Nola diostaçu horlaco hiça
 Bethi daducaçu tema borthiça
 Ioan daraudaçu lehen vihoça
 Guero gathibatu neure gorpuça.
- 35 Horlaceco erançutez vci naçaçu
 Gueldi vacinite nahi nyqueçu

27. *horlaco*: ikus VIII,6-7.

lausenguz: -z *vci*-ren errejimen bezala, ikus VIII,15.

vci: bestetan esan bezala, -i galdu gabe: ikus III,40.

28. *nola*: hirutara adi omen daiteke bertso hau, hala dio Lafonek: «comme vous me rendez folle», goraxeagoko (X,24) *nola* haren gisara; «vous me rendez comme folle», guk *erhoturik bezala* esango genukeena eta beste (I,116; I,403) *nola* haien kide; «comme vous me rendez folle!», gure *bai erhoturik...!* honen pareko. Itzulpen dotore literarioan bigarrena dakar; Akesolok, aldiz, hirugarrena onartu du. Azken honi gauza bat ikusten diot okerra, adizkia *nola*-tik bereiz egona. Nik ere bigarrenari deritzat hoberena.

29. *othoycen*: beste gehiagotan bezala, -n eta n- elkarren gainean idatzirik eman dizkigu; Lafonek dioenez, kontsonante bikoteei euskarak dioen higuinagatik da hori: «Cette répugnance s'étend dans la prononciation courante aux consonnes doubles résultant du contact de deux mots étroitement unis par leur fonction. Il en était déjà ainsi à l'époque de Dechepare, comme le montrent les graphies *yçanuçu* (IV,31), *ioanenguion* (XIII,7), *giniz* (XIII,19)» («La langue de Bernard Dechepare», or. 316). *Othoi(z)tu* iragangaitza da Etxeparegan: ikus X,45; I,394.

niçaçu: lehenxeago esan bezala, hona *zau-* eta ez *zai-*; honelako *zau-* duten formak hiru bakarrik ageri dira obra osoan: hitzaurreko *baçautzu, çauçu* (II,110) eta honako *niçaçu* hau; azken hau bera, haatik, beste bitan *nyçayçu* esana dago: X,45; X,61.

euztaçu: beste lautan (X,1; X,45; X,54; XII,31) *vztaçu* dioenaren aldaera da, dudarik gabe: *utzi* eta *eutzi*.

30. *gogoa*: bi silabaz ebaki behar da: *gogwa*, beste gehiagotan bezala; ikus V,6; V,13; V,25.

31. *nola*: dudarik gabe hemen galde zuzenaren galde hitza da.

- 27 — «Horlako lausenguz utzi nazazu;
nola erhoturik narabilazu;
othoitzen nitzautzu, niri euztazu,
ene gogoä unsa extakusazu».
- 31 — «Nola diostazu horlako hitza?
Bethi dadukazu tema borthitza;
ioan daraudazu lehen bihotza,
gero gathibatu neure gorputza».
- 35 — «Horlako eranzutez utzi nazazu;
geldi bazinite nahi nikezu;

-
- diostaçu*: ikus erro beraren forma sintetikoak: II,71; IX,11; IX,30; X, 47, eta ez da besterik.
- horlaco*: lehengo (VIII,6; X,27) haietan bezala.
32. *tema*: aurreraxeago (XII,37) esango digun *porfidia*-ren antzeko esanahia du eta esaerek ere badute elkarrekin zer ikusia.
33. *ioan*: hemen berriz ere (ikus IX,4) iragankor den *ioan*; ohar bide batez han silaba bakarrez (*iwan*) ebaki behar bazen, hemen ez dela hala behar.
- daraudaçu*: adizki hauxe bera lau eratarä ageri da: hemengo *daraudaçu* honen ondoan *daraudaçu* (X,68), baina baita *deraudaçu* (XII,25) eta *deraudaçu* (IX,25) ere.
34. *neure*: aurreko bertsoan adizkiak bere baitan du dativoari dagokion artizkia eta hainbestez reflexiboa da.
35. *horlaceco*: hala dio garbiro fak-similek, baina filologo guztiek diotenez hutsa izan behar; *horlaco*-ren ordeä dago; *horlaco* bera ere, behar diren silabak izango baditugu, *horlakwerantzutez* ebaki behar da; *horlaceco* balitz, nahitaez bertso erdi okerra litzateke. Ikus Lafon: «Notes...», or. 168.
- vci*: hemen ere -z errejimen duela batetik, eta bestetik *utzi*, ez *utz*: ikus X,27. *Utzi nazazu* eske edo agindu bortitz hau olerkian barrena lau bider ageri da, beti bigarren bertso erdian, eta horren pareko *uztazu-euztazu* beste lau bider, behin izan ezik (X,1) bertsoaren azkenean beti. Tema gogorra, horratik, gizasemearena!
36. *vacinite*: hona beste behin *nabi*-k euskaraz eraman ohi duen kondizional itxurazko konpletibä: ikus III,30. Euskara batuan *bazintez*: ikus X,52.
- nyqueçu*: zutanoa da; hots, *nabi nuke*, *adizu*! Ikus oso bertso antzekoa eta adizki berbera, X,52; aitzitik, biok ez bezala -*ci* dutenak (VI,15; VI,22); guzti honezaz gorago mintzatu gara: X,14.

- Gure echian ohart vadaquizquigu
Bioc iagoyticoz galdu guituçu.
- 39 Gendiac so daudia bethi gugana
Nihaur secretuqui nator çugana
çuhaurc daquiqueçu noyz den ayzyna
Neque eçayçula gitia nigana.
- 43 Picher ebilia hauxi diohaçu
çuc ny laydo handiz vetheren nuçu
Othoycenyçayçu nyri vztaçu
Niçaz axeguinic ecin duqueçu.
- 47 Amore maytia dioxut eguia
çutan diagoçu ene vicia

-
37. *gure echian*: elisia egin eta *gur'etxian* ebaki behar da.
ohart: adizki laguntzailea beste bertso erdian duelako, bertso honezaz, eta goragoko (X,14) beste harzaz arrazoi beragatik, Lafonek honela dio: «La coupe est après la 6e syllabe; elle concorde le plus souvent, mais non toujours (ainsi en 14 et 37), avec le sens» («Sur la versification de Dechepare», or. 391). Halaxe da; bi bertsoaren artean ez da inoiz horrelakorik gertatzen, baina bi bertso erdiren artean bai: zangalatrau, alegia, laguntzailea eta partizipioa; hamabostekoetan maizago; ikus, beste hogeitau eta hiru utzirik, honako hirurok: I,34 (*duyala // recebitu*); I,110 (*baitu // erossi*); I,368 (*içuliren // ditu*).
38. *guituçu*: zutanoa da hau ere; hots, *gara, adizu!*; ikus adizki bera X,15; X,18.
39. *gendiac*: silaba bat gehiago duenez gero, aukeratu egin behar da: *jendyak* ebaki edo, inork hobe baderitza, horren orde *daudya*.
daudia: bestetan ikusi dugun *-a* galde atzizkia dugu hemen ere *daude* adizkiari erantsia: ikus X,10.
40. *nibaur*: ikus I,171.
nator: hau eta beste bi *nyatorqueçu* (I,51; I,393) haiek, *etorri* aditzaren beste forma sintetikorik ez bestelakorik ez da ageri.
41. *çubaurc*: ikus I,171.
42. *eçayçula*: *-çay-* dela eta lehenxeago (X,29) esana ikus; beste bertso batean (I,81) esaera hau bera irakurri dugu.
gitia: bi silabaz ebaki behar da: *jitya*.
43. *picher*: atsotitz ezaguna, oso poliki emana.
ebilia: pasivo bailitza hartua dago hemen aditz hau; ez dabil, alegia, pitzerra, bestek darabil.

*gure etxian obart badakizkigu,
biok iagoitikoz galdu gituzu».*

39 — «*Jendiak so daudia bethi gugana?
Nihaur sekretuki nator zugana,
zubaurk dakikezu noiz den aizina;
neke etzaitzula jitia nigana».*

43 — «*Pitxer ebilia hautsi diobazu;
zuk ni laido handiz betheren nuzu;
othoitzen nitzaitzu, niri uztazu;
nizaz atseginik ezin dukezu».*

47 — «*Amore maitia, diotsut egia:
zutan diagozu ene bizia;*

baxi: honen antzeko lehen partizipioak, *joan*, *eraman* eta *ikusi* aditzen mendean, anitz ikusi ditugu gorago: I,157; I,400 etab.

diobaçu: beste bitan agertu den (I,183; IV,17) *doha* adizkiaren zutanoa: hots, *doha*, *adizu!* Ohar, halere, *-i* hemen ez dela vokale oso, vokalerdi baizik eta honela ebaki behar dela: *dyobazu*.

44. *nuçu*: hona, besteak beste, *ni zuk* eta ez zutano den forma; ikus IX,39.

45. *othoycen*: lehenxeagoko (X,29) beste bertso hartan bezala, bi *n* elkarren gainean idatzirik; lehen bertso erdia han eta hemen bera da; ohar, halere, han *niçauçu* dioela eta hemen *nyçayçu*; *othoycen* iragangaitza da: ikus X,29.

vztaçu: hango *euztaçu* gabe hemen *vztaçu*, bestetan bezala, esan dugunez: X,29; gainerakoan bi bertsoak berdina dira.

46. *axeguinic*: hementxe bakarrik ageri da hitz hau; beste leku guztietan *plazer* dio.

47. *amore maytia*: lehen bertsoan irakurri dugun formula bera, eta ez da bestetan ageri, baina han (X,1) duen baino silaba bat gehiago hemen; han, izan ere, bigarren bertso erdian dago eta hemen lehenean.

dioxut: bigarren bertso erdi hau gorago ere (IX,11) irakurri dugu, baina han, bertso hura luzeago delarik, *nic* dio aurretik eta hemen ez; areago, han *dioxut* hiru silabatakoa da, hemen, aldiz, bitakoa; *dyotsut* ebaki behar da; hori hobe, noski, *egua* bi silabatako egiten ibili gabe.

48. *diagoçu*: beste bitan atera da adizki hau bera; I,101; I,202, eta azkenean honetan izan ezik — esan dugu bertso hori eta ingurukoak ez direla ene ustez Etxepareren lumatik atereak — beste bietan lau silaba ditu; zutanoa da, nolana ere; hots, *dago*, *adizu!*

- Nahiago dicit çure iqhustia
Eci neuretaco herri gucia.
- 51 Horlaco lausenguz vci naçaçu
Ichil vacinite nahi niqueçu
Ieyncoaz orhiceco ordu luqueçu
Berceric har eçaçu niri vztaçu.
- 55 Ieynco veldurturic iarri ciraya
Halaz despeditu nahi nuçuya
Hebetic ioan gabe ene buruya
Eguin vehar duçu ene nahia.
- 59 Oray nahi nuçuya heben vorchatu
-
49. *dicit*: zutanoa hau ere, hots, *dut*, *adizu!*
çure: berriz ere, iparraldeko euskaldunek izenkiekin erabili ohi duten genitivo objektivoa: ikus azkena VIII, tituloa.
çure iqhustia: silaba bat gutxitu behar zaio andana honi eta hainbestez honela ebaki: *zureykustia*; beste honako hau, *ikustya*, baino hobe, agian.
50. *eci*: arestian (IX,38) ikusi dugunaren kidea, guk *baino* enklitika gisa diogunaren ordezkoa; ohar nola dagoen bertso hasieran; ez da, beraz, inola enklitika.
neuretaco: ikus I,345.
51. *horlaco*: lehengo (X,27) bertso oso bera.
52. *ichil*: beste goiko (X,36) haren antz handikoa hau ere; han *gueldi*, hemen *ichil*; ikus beste gehiago gauza bera diotenak: III,13; XII,38.
vacinite: euskara batuan *bazintez* dioguna. Ikus X,36.
niqueçu: han (X,36) bezala zutanoa, hots, *nuke*, *adizu!*; ikus honezaz gorago esanak: X,14; X,36.
53. *ieyncoaz*: -o- vokalerdi duela ebaki behar da: *ieinkwaz*.
orhiceco: ia hau bezalakoxea da beste (X,16) hura; han *leqhu* eta hemen *ordu*; ikus han *leqhu* delako horrezaz esan duguna.
luqueçu: adizki hauxe ikusi dugu goraxeago, X,20; han bezala hemen ere zutano da: *litzateke*, *adizu!*
54. *berceric*: bi silaba baizik ez dagokio; *bertzeyk* ebaki, beraz.
niri uztaçu: betiko eskea; ikus bigarren bertso erdi berdinar, X,29; X,45.
55. *ieynco*: batere deklinabideko atzizkirik gabe dago, nominativo mugagabe soilean; ideari bagagozkio — *inor ieinko beldur*, alegia; utzi ditza-gun lirakeen adizkiak, kontua aldeztetik epaitu gabe — *inor* da beldur eta ez Jainkoa; *ieynco*, beraz, objeto litzateke, ez sujeta, *bel-*

*nabiago dizit zure ikbustia
ezi neuretako herri guzia».*

- 51 — «*Horlako lausenguz utzi nazazu;
ixil bazinite nahi nikezu;
Ieinkoaz orbitzeko ordu lukezu;
berzerik har ezazu, niri uztazu».*
- 55 — «*Ieinko beldurturik iarri ziraia?
Halaz despeditu nahi nuzuia?
Hebetik ioan gabe ene buruia
egin behar duzu ene nabia».*
- 59 — «*Orai nabi nuzuia leben bortxatu?*

dur aditz edo bihur bageneza; hemen, honenbestez, lehengo (X,13) hartan *ieyncoaren* genitivoak betetzen duen funtzio bera betetzen du *ieynco* nominativo objetoak; bestu modu batera, han *ieyncoaren-beldur* bere osoan aditz bilakatu den bezala, hemen *ieynco-veldur* bihurtu da *aditz*. Ikus han esanak.

veldurturic iarri: Lafonek eta Lewy-k aho batez esana, erdi laguntzaile direlako *iarri*, *ezarri* eta beste zenbait aditzi buruz, hemen bertan garbi ageri da; ikus azkena, IX,6.

ciraya: -a atzizkia berriro ere; ikus arestian X,39.

56. *balaz*: hemen eta beste behin (XIII,24) bakarrik ageri da forma hau, -z duela.

nabi nuçuya: esan dugun bezala, hamabostekoetan ez ezen beste bertso guztietan ere *nabi* edo *behar* eta beren *laguntzailea*, baldin badute, beti bertso erdi berean doaz: ikus bana: I,5 eta I,435.

nuçuya: -a atzizkia berriz ere galdeak egiteko; ikus aurreko bertsoa.

57. *hebetic*: bakarra da obra osoan. Ikus, ordea, *hantic* (II,8; I,376...) eta *hango* (I,178; I,311).

ioan: silaba batez ebaki behar da, *iwan*, beste zenbait bertsoetan bezalaxe: ikus XIII,7; XIII,11; baita *ioanen* (I,140) ere, han esan bezala.

ene buruya: ez, mila bider esan ohi dugunez, reflexivo gisa, baizik aditz iragangaitzarekin sujeto bezala dago hemen; ikus (VII,14).

gabe: bestetan bezala denborazko esanahia duela: «antes de que...»; ikus X,5.

58. *egin*: bertso honetan *behar* eta *laguntzailea* ez ezen, partizipioa ere bertso erdi berean dago; hori, haatik, ez da beti horrela. Ikus X,56.
59. *nuçuya*: ikus beste behin -a atzizkia: X,55; X,56; hemen silaba bat sobera dugu eta *nabia*-ren -b- mutu erazi baino askoz itxurazkoago dirudi *nuçuya* bi silabaz ebakitzeak: *nuzwya*; -b-rena nekez eta bakanka gertatzen da; -*uya* silaba batez ebaki beharra, oster, mila bider.

Aldi honetan othoy vci naçaçu
Berce aldi batez ginen nyçayçu
Nahi duçunori orduyan daydiçu.

- 63 Haraycinacoric duçu errana
Vci daçanorrec escuyan duyena
Nahi duyenian eztuqueyela
Hiçac haribira dugun eguyna.
- 67 Oray eguyn duçu nahi duçuna
Eman darautaçu ahalgueyçuna
Maradicacen dut neure fortuna
Ceren gin vaynendin egun çugana.

-
60. *bonetan*: hau honela idatzirik dagoela ere, *hontan* ebakitzea ontzat ematen ez bada (ikus *bula*, XIII,49), *b*-mutu gertatzen dela aitortu behar nahitaez.
61. *nyçayçu*: ikus X,45 eta ohar, hainbestez, *othoi(z)tu*, esan bezala, iragan-gaitz dela; ikus X,29 ere. Ez da bestetan ageri adizkirik duela; *othoy-cera* bai: ikus I,394.
62. *duçunori*: hemengo *-ori* ere artikulua da; ikus VI,5; IX,34 eta abar.
orduyan: bi silabaz ebaki behar da eta *orduyan* esan.
daydiçu: beste gutxitan bezala ageri da hemen argi asko adizki honen erroak, bestetan esan bezala, *ahal izatea* edota *geroa* adierazten duela, *egin* ahal izatea, jakina: ikus besteren artean II,117; III,6; VII,25.
63. *haraycinacoric*: Lafonek hitz urriok erasten dizkio bertso honi: «Litt. “il est d’il y a longtemps, le proverbe”» («Notes pour une édition critique...», or. 168); *-ric* ablativoa da, beraz; ikus I,189; I,384; guk *aspalditik* esan ohi dugunaren antzeko.
duçu: zutanoa da; hots, *da*, *adizu!*
errana: izen gisa erabilia dago, *atsotitza* esan nahi du.
64. *daçanorrec*: lehenxeago ikusi dugun *-ori* X,62 artikulua, hemen ergativo delarik: ikus I,171.
escuyan: bi hitzetarik bat bi silabaz ebaki behar da; *eskuyan* edo beste-la *dwyena*; lehena hobe, aukeran.
65. *duyenian*: gaztelaniaz subjuntivo bezala («cuando lo quiera») hartzen dugu hau, baina euskaraz indikativoa da adizkia; ikus honen antzera gerorari dagozkiolako subjuntivo kutsua duten I,192; I,329.
eztuqueyela: adizki hau bera, eta hemen bezala *-ela* atzizkia duela, beste bertso batetan bestela idatzi du, silaba bat gutxiagoz, hala behar eta: *eztuquela*, bi *-e* eta *e-en* artean *-y-* sartu gabe; I,241.
66. *haribira*: ikus hitz hau bera, baina *b-* gabe idatzia, II,62.

*Aldi honetan, othoi, utzi nazazu;
berze aldi batez jinen nitzaitzu,
nahi duzunori orduian daidizu».*

- 63 — «Haraitzinakorik duzu errana:
utzi dazanorrek eskuian duiena
nahi duienian eztukeiela.
Hitzak haribira, dugun egina!»
- 67 — «Orai egin duzu nahi duzuna,
eman darautazu abalgeizuna,
maradikatzen dut neure fortuna,
zeren jin bainendin egun zugana».

dugun: berez eta formaz indikativo delarik, *-(e)n* atzizkia dela medio subjuntivo baino inperativo balio handiagoa duen forma; mordoska ikusi dugu; ikus aurrerago ere XIII,27.

eguna: goiko *errana*-ren (X,63) antzera, hau ere izen gisakoa da hemen: «la acción»; Lafonek hauxe dio: «Litt. «ayons l'acte» («Notes pour une édition critique...», or. 169).

67. *nahi duçuna*: ez da agian huskeria honako hau: kantu honek dituen hirurogei eta hamalau bertsoatik hamabik ez beste guztiek bigarren bertso erdia egitura honetakoa dute: 2 + 3; hamabi horietatik 3 + 2 dutenak hiru baizik ez dira; beste guztiek edota hitz batez betetzen dute bertso erdi osoa, edota hitz bakarraren pareko diren ez eta adizkiz; edo *ba* eta adizkiz; salbuespen bakarra *çure iqhustia* (X,49). Besterik ez balitz ere, arrazoi honek balio behar luke honako hauetan, X,24 (*amore çugana*), X,47 (*dioxut eguia*) eta X,64 (*escuyan duyena*), guk proposatu ditugun lehen hitzetan (*amore, dioxut escuyan*) eta ez bigarrenetan fonetika aldakuntzak egiteko. Eta *çure iqhustia* hori bera, esanak esan ondoren, ez ote litzateke beste modu honetara ebaiki behar: *zure ikhustya*, 2 + 3 izan ledin? Lehen bertso erdiak oso nibirri nabarrak dira, baina askozaz ere egiturarik usuena 2 + 4 da; hogeit eta hamazazpi bertsoak dute horrelakoa.
68. *darautaçu*: ikus *daraudaçu* eta gainerakoak, X,33.
abalgueyçuna: hementxe bakarrik ageri da.
69. *maradicacen*: aurreko olerkian bere fortuna benedikatu egin du: IX,1;
bi pasarteotan bakarrik ageri da *fortuna*.
70. *ceren*: ikus IX,10, *cerengatic* dela eta, han esanak; hemen dudarik gabe kausala da; *bait-* du adizkiak.
vaynendin: adizkia subjuntivo da; ikus III,48; VI,29.

71 Amore ecitela othoy despara
Honat veguitartez yçul çaquiçat
Ni vaytan duqueçu adisquide bat
Valia diquecit senhar gayxto bat.

-
71. *amore ecitela*: silaba bat gutxitzeko elisioa eginaz ebaki behar da: *amor'*-*ecitela*.
ecitela: adizki hauxe bera beste bitan ikusi dugu: VI,25; X,21.
despara: hemen bakarrik ageri da eta bere aldaera duen *desespera*- beste behin: IV,32.
72. *veguitartez*: honako esapide hau — *itzuli* iragangaitz, baina iragankor balitz objeto litzatekeena -z atzizkiz horniturik («vuélvete hacia acá con tu rostro») — Axularrek ere badarabil behin: «Gibelaz itzultzen zaika Iainkoari eta begitarteaz kreaturari» (369).
çaquiçat: ikus adizki hau besteotan: I,423; I,439; II,123.

71 — «*Amore, etzitela, othoi, despara,*
honat begitartez itzul zakitzat;
ni baitan dukezu adiskide bat;
balia dikezit senhar gaixto bat».

73. *vaytan*: hemen eta beste behin ageri da: I,204; ikus *baitara*; IX,26.

74. *valia*: iragankor da hemen dudarik gabe eta ez du aurrean *hanbat* (I,415; II,36) ez *beçanbat* (I,11); guk egungo egunean, eta Axularrek ere bai, esaten dugun *balio* berbera da, ez *baliatu*; hemen, gainera, objeto antzekoa darama, *zer balio* alegia: «puedo valer (por) un mal marido». Ohar, halere, beste hiru pasarte horietan *balio*-izenaren («valimiento, poder, influencia») zentzu hurbilagoa zuelarik, hemen osteria aditzari hurbilago dagokiola («valer»). Ikus I,11; I,415; II,36.

diquecit: zutanoa da; hots, *duket, adizu!*

Ordu gayçarequi horrat zaquiçat

- 1 Oray vehar duguya conquista verri
 Eztey yraganez gomitu handy
 Hanbat ecirade andere larri
 Merexi duçuna narçaque sarri.

(tit.). *ordu*: XIgarren kantu hau aurrekoa bezalakoxe bertsoz oratua dago: 6 + 5; ahapaldi bat bakarra du, baina izenburua ere bertsoa da, beste laurak bezalakoxea. Ikus Lafon, «Notes...», or. 169. Ez, ordea, beste lauren hoskide.

horrat zaquiçat: Lafonek dioen bezala «Le radical *horrat* n'est autre que l'adverbe *horrat*, qui indique le mouvement vers un lieu où n'est pas celui qui parle; litt. «partez-moi là-bas» («Notes pour une édition critique...», or. 169). Noiznahi entzuten ditugu egungo egunean ere honen antzeko «hona hakit!» eta abar, Azkoitian batipat.

1. *duguya*: bi silabaz ebaki behar da: *dugwya*; ikus honek bezala galderazko -a atzizkia duten azken X,55; X,56; X,59.
2. *eztei*: erdi atsotitza dirudi bertso honek, beste *jan eta gero, zopa beroren* gisakoa.

Ordu gaitzareki horrat zakitzat.

- 1 *Orai behar duguia konkista berri?*
Eztei iraganez gomitu handi;
hanbat etzirade andere larri,
merexi duzuna narzake sarri.

yraganez: hitzaurreko *igaraiteco* izan ezik, beste guztietan, lautan, *iragan*.
 Ikus VI,21.

3. *hanbat*: gero izenlaguna, *larri*, badarraikio ere, berez (?) *hain* behar lu-
 keenaren ordez *hanbat* dugu; ikus IX,45.
andere larri: goragoko *anderehantu* (VII,10) hura dakar honek gogora.
 4. *narçaque*: hala dio garbi fak-similek, baina inork ez daki zein adizki den
 edo datekeen honako hau; Lafonek honela dio: «On ne voit pas à
 quel verbe *narçaque* peut se rattacher» («Notes pour une édition cri-
 tique...», or. 170); *narraque* edo *naçaque* ez ote, galdatzen du. Baina
 nik neure aldetik hauxe diot: ez ote da *nacarque*, *-rça-* ordez *-car-* ira-
 kurririk, eta hainbestez guk *nekarke* diogunaren ordezkoa? Poetak maiz
-a- dio lehenaldian ere.

Amore gogorraren despita

- 1 Andre eder gentil batez hautatu çayt veguia
Herri orotan gauça oroz eztu vere paria
Othoyce bat baneguyon larradala eguia
Biderican liçatenez nynzan haren gracian
- 5 Respostuya eman deraut luçamendu gaberic
Cortesiáz hon deriçut nic çuri hayn segurqui
Berçeric nitan ezтуqueçu abisacen citut nic
Gazte çoroa nyçan arren enuqueçu hargatic.

(tit). *amore*: lehenbiziko zortzi kantuak bezala hau ere hamabost silabatako bertsoz ondua dago.

gogorraren: genitivo sujetivoa ala objetivoa? hots, inork amore gogorra erdeinatu ala amore gogorak inor? Hemen, dirudienez, sujetivoa.

1. *andre*: lehen bertso erdi hau eta beste (V,1) haren lehena ia bera dira: han *batec* eta hemen *batez*.

batez: Lafonek honela dio: «Le verbe *hautatu* est construit ici d'une façon fort curieuse: il est accompagné de l'auxiliaire «être»; ce qui choisit (ici l'oeuil) est sujet, ce qui est choisi est à l'instrumental» («Notes pour une édition critique...», or. 170).

2. *herri orotan*: lau silabaz ebaki behar da andana ñori, honela *herryrotan*.
gauça oroz: Oihenartek beste emakume batez dioen «Ederrenen bardina / (Espadohat' aizina)» (X,17-18) antzekoa da, baina hura ere «Harri besain gogorra» (X,44), Etxeparerena — ikus titulua — bezalakoxea.
3. *othoyce*: bestetan beti *othoi egin* edo *othoi(z)tu* ikusi dugu; hemen ba-karrik dio modu honetara.

larradala: Mitxelenak egin zion oharra haintzat harturik, Lafonek adizki honi buruz honela idatzi zuen lehen esana zuzendurik: «elle exprime une volition en style indirect, le verbe principal étant un prétérit à valeur d'aoriste: «je lui fis une prière: qu'elle me dît la vérité» («A propos de la forme verbale *larradala*», BRSVAP, 1952, or. 319). Hala

Amore gogorraren despita.

- 1 *Andre eder jentil batez hautatu zait begia,
herri orotan gauza oroz eztu bere paria;
othoitze bat banegion larradala egia,
biderikan lizatenez ninzan haren grazian.*
- 5 *Respostuia eman deraut luzamendu gaberik:
— «Kortesia hon deritzut nik zuri hain segurki;
berzerik nitan eztukezu, abisatzen zitut nik;
gazte zoroa nizan arren, enukezu bargatik».*

- da hemen, baina poetak bestetan zehar hizpidezko nahia *-(e)n*, ez *-(e)la*, atzizkiak adierazten du, hots Mitxelenak «el «subjuntivo» que transcribe un imperativo del estilo directo» dioen hori berbera; ikus I,22; I,32; I,57; I,394; XII,3; biezaz baliatzen da, beraz, Etxepare.
4. *liçatenez*: gorago (III,17) zehar galdera konposatua, obra osoan bakarra, agertu da; beste honako hau ere zehar galdera da, baina bakuna; adizkiak duen atzizkia Azkuek honela argitzen du: «sufijo relativo verbal, que significa *si*, de averiguación»; gaztelaniazko «me ha preguntado SI...» horri dagokio.
ninçan: formaz indikativo, baina balioz subjuntivo finala, hitzaurreko *diren* hura bezalaxe; piloa ikusi dugu.
5. *deraut*: beste bitan ere (V,1; XIII,31) hala dio, baina behin (VII,7) *daraut*.
6. *deritzut*: orain arte atera den erro honen forma bakar hura komentatuz (VI,2, *deriçadanic*) esan dugu *iritzi* Etxeparegan beti *nor-nori-nork* bezala ageri dela; hona bi izenordeak expreski esanak: *nic çuri*; beste bost aldiz aterako da eta bostak olerki honetan datoz.
7. *berceric*: bi silabaz ebaki behar da: *berzeyk*.
abisacen: iragankorra da eta *nor-nork*, ez guk egungo egunean esan ohi dugun modura.
8. *çoroa*: bi silabaz ebaki behar da: *zorwa*.
enuqueçu: ikus X,14 eta han *diguici* dela bide esan ditugunak; *enuqueçu* ez da zutanoa, baizik *ni zuk*.

- 9 çu gaztia bacirere adimendu hon duçu
 Nic çugatic dudan pena othoy sendi eçaçu
 çuretaco har naçaçu vici nahi vanuçu
 Ni çugatic hil banadi cargu handi duqueçu.
- 13 Ohoria galcen dela plazerguitia gayz duçu
 Niri horla erraytia çuri eman eztuçu
 Gayxteria eguitia laydo dela daquiçu
 Ny erhoa çu iaquynxu veva enaquidiçu.
- 17 çuhaur nahi bacirade ni segretu nuqueçu

9. *bacirere*: sinalefa hemen egina eman digu, beste zenbait lekutan bezala.
10. *çugatic pena*: emaztea dela bide gizasemeak omen duen pena maiz ageri da maite olerki hauetan; hau ez da, haatik, lehenbiziko kantuan aipatzen den galduen ifernuko pena hura bera; *pena* semantika aldetik aski aberatsa da poetarengan; ikus emaztearekiko pena V,27; VII,20; VIII,10; IX,30; IX,47 eta abar.
11. *çuretaco*: hitz honen ordeztan *amoretan* esan du lehen; gainerakoan bi lehen bertso erdiak berdina dira: ikus IX,40.
vici nahi vanuçu: ez du Lafonek ez bestek, nik dakidala, honako esatera hau komentatu; badu halere zerbait harrigarri; «si vous voulez que je vive» itzultzen du Lafonek eta Akasolok «si quieres que yo viva» eta hori esan nahi du, ez da dudarik; esateko modua da aski bitxia; esatera horretan ez dugu frantzesezko eta gaztelaniazkoak duten konpletivarik, *vici* soilik baizik; konpletivaren sujeta litzatekeena, *ni* alegia, *nabi*-ren adizkiak bereganatu du objeto gisa eta horrenbestez «si quieres que yo...» «si me quieres...» bihurtu, nolazpait esateko; *nabi*, beraz, hiru modutara ageri da, laburkiro esateko: *nabi da* (V,15; XII, 17); *nabi du*, leku askotan; *nabi nau* (*vici*), azken hau, noski, beste *nabi banuçu punitu* (XIII,41) haren desberdina delarik ez euskarazko formaz, baina bai hizkuntza erromanikoen kategoriez. Ezin uka, alegia, *etorri nabi nau* («quiere que yo venga») — hori besterik ez da honako *vici nabi vanuçu* hau — aski bitxia dela; ez litzateke zuzen, ene ustez, *bizirik nabi nau* bezala interpretatzea. Ikus Tartasen hau: «Eguiaz erran behar da bi adesquidé hurac leyalac eta segurac cirela, ceren inocenta nahi baitcen hil criminela gatic, eta criminelac ezpaitcian nahi inocenta hargatic hil ladin» [131]: *nabi baitcen hil*, baina *ezpaitcian nabi... hil ladin*. Iragangaitza eta iragankorra.
12. *cargu handi*: aitzakia hauxe bera egotzen dio Oihenartek beste emazteari, baina oso bestela: kargu handia izango duenik esan ordeztan, ospatsu gertatuko omen da: «Harsas-huts sirate hospasu,/ Guisonbat galdu dukesulacoz,/ Sergatic? maite sintielacoz.» (V,59-62).

- 9 — «Zu gaztia bazir' ere, adimendu hon duzu;
 nik zugatik dudan pena, othoi, sendi ezazu;
 zuretako har nazazu, bizi nahi banuzu;
 ni zugatik hil banadi, kargu handi dukezu».
- 13 — «Ohoria galtzen dela plazergitia gaitz duzu;
 niri horla erraitia zuri eman extuzu;
 gaixteria egitia laido dela dakizu;
 ni erhoa, zu iakintsu; beha enakidizu».
- 17 — «Zubaur nahi bazirade, ni segretu nukezu,

13. *galcen dela*: ez da konpletiva, jakina, *nola* galderari dagokion eta hain-
 bestez modala dei dezakegun perpausa baizik; «a costa del honor»
 itzuli behar litzateke gaztelaniaz.
plazergitia: lau silaba baizik ez dagokio; hortaz, *plazergitya* ebaki behar
 da; *e-* galdu (*egin*) eta hau bezala hitz erakarri edo konposatu gertatu
 denik ikusi dugu: *gayzquiguilia* (I,116); ikus aurrerago ere *hongui-*
gitez (XIII,4); baina baita *e-* gorderik ere horien ondoan: XIII,
 55, *hongui eguitez*, eta abar.
duçu: zutanoa da: hots, *da, adizu!*
14. *horla erraitia*: ikus esaera haxe bera IX,29.
çuri eman: gaztelaniazko «no te es dado» delakoaren antzekoa dirudi, zi-
 legi ez dela adierazteko. Oso klasikoa da.
eztuçu: adizki honek ez du inola bere baitan *çuri* dativoari dagokion
 artizkia, baina horrezaz gainera zutanoa da: *ez da, adizu!*; *ez da*
zuri eman dio, beraz.
15. *gayxteria egitia*: bestetango *gaizki egin* hura bera esateko modu berria;
 hemen bakarrik ageri da.
daquiçu: guk aurrean *ba-* ipini gabe nekez esango genuke, baina poeta
 bertsoaren mendean dago neurri jakin batzuen barruan; *ba-* gabe esa-
 ten dakielarik, are harrigarriago gertatzen da Lafonek IXgarren oler-
 kian eskatzen zigun hura: *vadaquiçu* (IX,29) *baquiçu* ebakitzea; ho-
 rretarako aski zuen poetak *daquiçu* idaztea.
16. *veha*: hemen ere, beti bezala, iragangaitza: ikus I,168.
enaquidiçu: euskara batuan ez *nakizuke* dioguna: ikus, beraz, IX,32 eta
 hango *nanguidiçu* hura, honen lehenaldia.
17. *çubaur*: ikus I,171.
nahi bacirade: hona, lehenxeago aipatu bezala, *nahi* iragangaitza (?), XII,
 11; ikus V,15 ere; *nahi* iragangaitz delako hau kontuz aditu behar
 da: ene ustez, beste aditz iragangaitz bat esan gabe egonak egiten du
nahi iragangaitz; hemen, esate baterako, 'zu *segretu izan* nahi bazara'
 izango litzateke analisi teorikoan perpaus osoa eta *izan* horrek, per-

Gure arteco amoria ehorc eciaquiqueçu
Secretuqui minçaceco othoy bide ydaçu
Enequila minçaciaz gayciq ecin duqueçu.

- 21 Gayzqui eguin dadinian gendec sarri daquite
Ene gayzqui eguitiaz enec laydo luqueyte
çu eta ni elgarrequi vnsa ecin guynate
çaude yxilic çoaz horrat eta hobe baitate.
- 25 Hiz horreçaz erdiratu deraudaçu vihoça
Nic çugatic dudan pena hanbat ere handi da

paus nagusiaren *nuqueçu* baitan dagoenak, bihurtu du iragangaitz;
ikus Tartasen aipamena goraxeago: XII,11.

segretu: Lafonek dioenez, hitz honek hemen «discreto» esan nahi du
Schuchardt-en iritziz («Notes pour une édition critique...», -or. 170).

nuqueçu: hau, formaz lehengo (XII,8) hura bezalakoxea bada ere, hura
ez bezala zutanoa da: *naizateke*, *adizu!*; ikus X,14.

18. *gure arteko*: sinalefa eginik ebaki behar da: *gur'arteko*.
eciaquiqueçu: zutanoa hau ere, dudarik gabe, eta *nork* hirugarren per-
tsona (*ehorc*) duena; beraz, euskara batuan *ez daquique* litzatekeena-
ren zutanoa; agertu zaigu *extaquique* horixe bera (I,153); beste *da-
quiqueçu* (II,54; X,41) haiek *zuk* pertsonari dagozkio eta hainbestez
desberdinak dira; ikus, ordea, beste hau, *bacyaquyat* (VIII,13); ho-
rrek esan nahi du *eciaquiqueçu* hau *ez ziakikezu* aldatu behar dela
gaurko idazkerara eta *ez ez iakikezu* Akesolok bezala; hots, -c- horrek
afrikari bat izkututzen digu; zutano hori *ez dakike*, *adizu!* da, beraz.
19. *secretuqui*: hemen ere gogo eta nahi bera: ikus VII,11.
ydaçu: ikus I,61; I,64; I,190.
20. *duqueçu*: goragoko beste *nuçu* eta *duçu* haiek bezala, hau ere bitarikoa
da: zutanoa edo *hura zuk*; baina beste pasarte guztietan *gaitz da* edo
antzekoren bat ageri denez gero, hemen ere *ezin date*, *adizu!*, hots zu-
tanoa, dagoela azpian pentsatu behar da; ikus halere XII,22.
21. *eguin dadinian*: perpaus nagusiak adizkia orainaldian daramanez gero eta
hainbestez egiazki hala gertatzen den gauza adierazten duenez gero,
subjuntivo hau ez dagokio geroari; eventuala da, baina maiz gertatu
ohi den gauza bezala esana dago.
sarri: honek ez du, haatik, lehen aipatutako maiztasun hori adierazten,
hegoaldeko euskaldunik gehienon artean adierazten duenez; maizta-
suna *daquite* orainaldi ohituzkoak («se enteran, suelen enterarse») ema-
ten dio perpausari eta *sarri*-k, beste zazpi pasarteetan bezala, *laster
aurki* esan nahi du; ikus azkena XI,5.
22. *ene*: guztiz garbi dago hau ez dela bestetan ikusi dugun genitivo objetivo

*gure arteko amoria ehork etziakikezu;
sekretuki minzatzeko, othoi, bide idazu;
enekila minzatziatz gaitzik ezin dukezu».*

- 21 — «*Gaizki egin dadinian, jendek sarri dakite,
ene gaizki egitiaz enek laido lukeite;
zu eta ni elgarreki unsa ezin ginate;
zaude ixilik, zoaz horrat eta hobe baitate».*
- 25 — «*Hitz horrezaz erdiratu deraudazu bihotza;
nik zugatik dudan pena hanbat ere handi da,*

(VI,13), iparraldeko euskaldunek erabili ohi duten objeto ordezkoa; hau posesivo soila da eta horrenbestez *gaizki egite-* hori izentzat jo behar da: «por mi mal proceder»; hemen ez dugu, haatik, *gaizkigite-*: ikus goraxeago *plazergitia*, XII,13.

eguitiaz: hemen -z instrumentalez dioena beste (VIII,12) hartan -*gatik* atzizkiaren bidez dio; nabari da, beraz, -z maiz kausal edo zergatikoa adierazten duena dela: ikus bi bertso gorago *minçaciaz*. Hori dela eta, ez ahal dira guztiz berdin -z *laido dut* eta -z *gaitz dut* eta hainbestez ez ote *duqueçu* (XII,20) hura zutano gabea?

23. *çu eta ni*: ikus ia bertso berbera pixka bat beherago: XII,36; hemen *ecin* eta han *ahal*; hemen ezetz emazteak eta han baietz gizasemeak. *guynate*: *ginateke*, noski, euskara batuan; ikus lehen ere hirutan adizki hauxe bera: III,21; V,15; X,2.
24. *çau* *de yxilic*: ikus VIII,21; honako honegatik pentsa daiteke beste *çauden yxilic* hura hutsa dela; ebaki lau silabaz. *çoaz horrat*: oso bestela esana dago hori bera beste (XI,tit.) hartan; han ez du *joan* adizki sartu; hemen ere esan zezakeen han bezala, baina lekuri ez bertsoan. *baitate*: *bait-* aurrizkia ezin izan daiteke hemen menderatzaile; *eta* aurretik duela ez luke zentzurik; baietzatzekoa da, bestetan ikusi dugun bezala: ikus I,354; I,435; II,50; perpaus nagusia, beraz.
25. *erdiratu*: zangalatrau daude hemen ere partizipioa eta laguntzailea: ikus X,37. *deraudaçu*: ikus, ordea, *derautaçu* eta beste biak, IX,25; X,33.
26. *nic çugatic*: lehenxeagoko lehen bertso erdi berbera: XII,10. *hanbat*: bigarren bertso erdi honen antz handikoa, ia bera, ikusi dugu; IX,31; *hanbat* dela eta behin eta birritan esanak ikus, batez ere, V, 23; VII,5; ohar hemen ere gero *handi*, izenlaguna, darraikiola eta berez *hain* behar (?) lukeela, baina baita bien bitartean *ere* sartua da goela ere; hemen anaforikoa da, gainera.

- çuçaz veraz ezpanadi oray vertan consola
Ene arima ialguiren da falta gabe canpora.
- 29 Arimaren ialguitia neque handia duçu
Oray duçun penegatic çuria egonen duçu
Horrelaco vanitatez nyri segur vztaçu
Prouechuric eztuqueçu eta cinhex nazaçu.
- 33 çurequila gayzqui vaniz nola vici ninçande
Ene vihoz eta arima çurequila dirade

27. *çuçaz veraz*: ikus beste *ieynco veraz* (II,113) hura zela bide Lafonek zioena; honako *veraz* hau ere «ipse» da, ez «idem», hartako *ieynco veraz* bezalaxe; halaz ere, ez daude modu berean deklinatuak: *çuçaz* deklinatua dago eta *ieynco* ez; era honetara esan ohi dugu guk egungo egunean, *bera* «ipse» bezala erabiltzen dugunean; hots, *Jainkoaz beraz abaztu* = «ipsius Dei oblivisci» eta aitzitik *Jainko beraz abaztu* = «eiusdem Dei».

çuçaz: aditza (*consola*), *ezpanadi* laguntzailea duela, pasivaz emana dago; baina pasivoko agentea, -z atzizki instrumentalaren bidez adierazia? alegia, «si no soy consolado por ti»? ala komitativo ordezkotzat hartu behar da?; ikus *harçaz amaturic* (III,48): «enamorado de...», ez «por». Lafonek aktivaz itzultzen du: «Si vous ne me consolez...». Ikus aditz bera aktivan: XIII,66.

28. *ene arima*: sinalefa egin eta *en' arima* ebaki behar da.

falta gabe: honen antzekoa den *eceyn falta gaberik* (I,239) ikusi dugu, baina badute, horratik, alde txiki bat, ene ustez; bata *erremedio gabe* da, ezinbestean, derrigorrez; bestea batere hutsik egin gabe.

ialgiren da: bi bertso goragoko *hanbat*-ek abia eman dion perpau konsektivaren adizkia da hau. Ez du, halere, *bait*, aurrean: ikus II,87; V,23.

29. *arimaren*: genitivo sujetivoa, dudarik gabe; hots, aditz perpau bihur badezazu, genitivo hori sujeto gertatuko da: «arima ialgiten bada», alegia. Ikus Lafon: «Notes...», or. 170.

duçu: zutanoa da; hots, *da, adizu!*

30. *duçun*: bertso hau ere aipatu digu Lafonek beste (VIII,4) hartako *dudan penec* hura zela eta; han esan bezala, hemen ere *tuçun* behar luke, *penegatic* plurala denez gero; badu, horratik, zerbait *pena* hitz honek; ezin daiteke hirutan huts bera eta hiruretan *pena* artean dela.

çuria: bi silabaz ebaki behar da eta hartarako *-i-* vokalerdi gisa ahoskatu; horrek hobe dirudi *-a* eta *e-* sinalefaz elkartzeak baino, *-a* horrek aurrean beste vokalea duenez gero.

*zuzaz beraz expanadi orai bertan konsola,
ene arima ialgiren da falta gabe kanpora».*

- 29 — «*Arimaren ialgitia neke handia duzu,
orai duzun penegatik zuria egonen duzu;
horrelako banitatez niri segur uztazu;
probetxurik eztukezu eta zinhets nazazu».*
- 33 — «*Zurekila gaizki baniz, nola bizi ninzande?
Ene bihotz eta arima zurekila dirade,*

egonen: zenbait personek gaur oraindik esan ohi duten *egongarri* («aguan-
te, paciencia») haren esanahi bera du hemen aditzak; ez da *gelditze*
soila, baizik *jasatea*.

duçu: zer esanik ez zutanoa dela: hots, *da, adizu!*

31. *vanitatez*: ikus I,166; I,167; *aho handikeriak* esan nahi du batipat.
nyri: ikusi dugunez, baina ez dugu azpimarkatu behar bezala, batere be-
reizkuntzarik gabe dio poetak *niri utzi* eta *ni utzi*; ez da, beraz, atzo
arratseko kontua.
32. *eta*: irakurri batera menderatzaitzat hartzeko gogoak ematen dio bati,
baina dagoen lekuak — bigarren hemistikioaren hasierak — nolazpait
galerazen; horrek bakarrik ez; ez dirudi zentzu handirik duenik «co-
mo no vas a obtener ningún provecho, créemelo» esateak; «*créemelo*»
ordez «*hazme caso*» edo sartuz gero, pixka bat gehiago, egia esateko.
Adizkien aldiei bagagozkie, ezin uka goragoko IX,12 eta IX,24 haien
eta haiekin batean aztertu ditugun besteen antz handiko egitura duela
honek: *indikativo* / + *eta* + *imperativoa*; *eta* pausaldiaren eskuin
aldera edukitzea honek, haiek ez bezala; gainerakoan berdín. Lafonek
honela itzultzen du: «Vous n'en serez pas plus avancé, croyez-moi
donc» eta *donc* hauxe da ere beste XV,1 eta 19 — bat dira — haien
eta itzultzeko darabilen hitza; badirudi, beraz, mendera kutsu pixka
bat somatzen duela honetan ere; hala balitz, *eta* hau eta beste duda
mudazko II,143 harena lirakeke, menderatzaile izanik, bertso erdiaren
eta laurdenaren hasieran leudekeen bi bakarrak.
33. *vaniz*: behin baino gehiagotan aipatu dugun aldien egokiera (II,52; II,95
etab.) hemen ere aski bitxia da: *niz* eta *ninçande*.
ninçande: forma hau hemen baizik ez da ageri; euskara batuan *nintzateke*
dioguna da eta horrenbestez bestetan (III,5; III,8 etab.) ikusi dugun
liçate haren lehen pertsona; ikus ere ahapaldi honen beraren hiruga-
rren bertsoa.
34. *eta arima*: elisioaegin eta *et'arima* ebaki behar da.
ene viboz: bi izenak (*viboz, arima*) atzekoz aurrera ipinirik ditugu beste
(VI,4) hartan.

Vihoz eta arima gabe ehor ecin liçate
çu eta ni elgarrequi vnsa ahal guinate

- 37 Iauna guertuz hic daducac porfidia handia
Ixil endin nahi niqyec ala ene fedia
Hiz gutitan adi ezac nahi vaduc eguia
Hiretaco eztiaducat guertuz neure buruya.
- 41 Hori horla liçatela nicin neure veldurra
Andriac hon deriçanari ezpadaqui mesura
Ni lehenic eta guero amoros oro galdu da
Nic çuri hon vaderiçut gayci eztaquiçula

-
35. *eta arima*: hemen ikusi batera elisioa egin eta *et'arima* ebakitzeak dirudi modurik errazena; hartara, ordea, arima hitzaren lehen silaba ondoren gertatuko litzateke etena, hots, *viboz et'a- / -rima gabe // ...*; askoz hobe, beraz, *arima* bi silabaz ebakitzea, *-r-* mutu utzirik; eskema hobeki betetzen da hartara: *viboz eta / ayma gabe // ...*; *arima*-ri behin baino gehiagotan gertatzen zaio hori bera: ikus I,95; I,120.
36. *çu eta ni*: lehengo (XII,23) bertso bera; han emazteak ezetz eta hemen gizasemeak baietz.
37. *daducat*: Asper asper egin eta *hika* hasten zaio batbatean emaztea, orain arte ez bezala, aurretik bada ezpada *Iauna* dioela. *Daducat*: hala dio guztiz garbi fac-similek eta bistan da hutsen bat itzuri dela: *hic* eta *daducat* ez dagozkio elkarri. Hona zer dioen Lafonek: «Il faut, comme Schuchardt l'indique, lire *dadutac* (cf. *liadutanic*, II,20) au lieu de *daducat*; litt. «tu as pour moi une grande importunité» («Notes pour une édition critique...», or. 170). Hala ote, gero? bi letra, beraz, gaizki idatzirik, *c* eta *t*, elkarrekin trukatu beharrez? Zergatik ez huts bat bakarra eta *daducac* behar duela pentsatu? Ikus batetik antzeko pasartea «Bethi daducaçu tema borthiça» (X,32) — batean *tema*, bestean *porfidia eduki* —, eta adizkia dativo gabea; bestetik *dadutac* ongi eta zuzen ahal legoke? ez ahal luke *diadutac* behar? Ikus ahapaldi honetan bertan *eztiaducat*, eta Lafonek aipatzen duen *liadutanic* bera! Lafon konturatu zen, noski, *-i-* falta zuela: ikus «Notes...», or. 148, II,20 dela eta. Badirudi, beraz, *daducac* egokiago dela.
38. *ixil endin*: ikus bertso erdi beretsuak, hitzen bat gorabehera, III,13; X,52. *ala*: zin egiteko partikula hau beste behin atera zaigu: ikus IX,1.
39. *adi*: *aditu* aditza hemen eta IX,18 bestetan ez da ageri; ohar, halere. batean *entzun* esan nahi duela eta bestean *ulertu*.
40. *eztiaducat*: hitanoa da, noski; hots, *dadukat*, *adizak*! Ohar ere *-i-* vokalerdi bezala ebaki behar dela, lau silaba baizik izan ez dezan: *eztyadukat*. Eta beste galderatxoak: zergatik ez *ziaducat* beste *bacyaquyat* hura bezala (VIII,13) eta hemen, hainbestez, *eztiadukat*? Atrazoa, diru-

*bibotz eta arima gabe ehor ezin lizate,
zu eta ni elgarreki unsa abal ginate».*

- 37 — «*Iauna, gertbuz hik dadukak porfidia handia;
ixil endin nahi nikek, ala ene fedia!
Hitz gutitan adi ezak, nahi baduk, egia:
hiretako extiadukat guertbuz neure buruia».*
- 41 — «*Hori horla lizatela nizin neure beldurra;
andriak hon deritzanari ezpadaki mesura,
ni lehenik eta gero amoros oro galdu da;
nik zuri bon baderitzut, gaitzi eztakizula.*

dienez, hau da: *dut* hitanoz *diat*, ez *ziat*, den bezalaxe *dadukat* ere *diadukat*, ez *ziadukat*. Ikus, ostera, *eciaquiqueçu*: XII,18.

41. *borla*: ikus IX,29.
nicin: zutanoa da; hots, *nuen*, *adizu!*; ikus VI,23.
liçatela: konpletiva da eta *veldurra* izenak — hobeki esan, *nicin veldurra* sintagmak — sorturiko konpletiva; beste (VII,24) hartan ez zen konpletiva, noski, zehar galdera edo zehar hizpidea baizik; hots, *ez ote dut galdu?* zeharka emana; hemen, ostera, perpaus adierazkorra, ez galdezkoa, dugu («hori horrela *da*») konpletivaren bidez aditzera emana; azpi egituran, beraz, bi gauza desberdin.
42. *andriac*: lehen bertso erdi honi silaba bat gutxitu behar zaio; nola? Eskemari begirune pixka bat zor bazaio, *andriac bon* da lehen bertso laurdena eta *deriçanari* ebaki behar da lau silabaz; hori, ordea, bi modutara egin daiteke: *-r-* mutu erazi eta *deritzanay* ahoskaturik, edota bertso erdian, pausaldian bertan, elisioa gertatzen delarik, Lafonek beste (III,2) hartan eskatzen duen gisara; hots, *deritzanar- // yezpadaki...*; ene ustez, bigarren hau onartzea hobe.
deriçanari: ohar hemen ere *eritzi* aditzaren *nork* espreski esana dagoela: ikus VI,2; XII,6.
mesura: esaera hau (*mesura jakin inori*) arrotz xamarra izateaz gainera, Lafonek eta Akcsolok bitara itzultzen dute: «garder la mesure envers» batak eta «si no condesciende con» besteak.
43. *amoros*: bi silabaz ebaki behar da, *-r-* mutu utzirik; ikus fonetika aldakuntza hori bera hitz berean: IV,31. Etchahunen bertso batean beste horrenbeste gertatzen da; hona: «Amoros batek salhatü dizü kurrunkaz bere büria» eta Haritschelharrek dioen bezala: «Le chanteur n'hésite pas à contracter: *amoros* en *amoos*» (EUSKERA, 1969-1970, or. 416-418).
44. *nic çuri*: hemen ere *eritzi* aditzaren *nork* eta *nori* hitzez esanak: ikus bi bertso gorago.
gayci: esaera hau (*-ri gaitzi izan*) beste bitan atera da: ikus I,304; V,4.

- 45 Egundano yçan daya ni bay dichatacoric
Ny amoriac enu mayte nic hura ecin gaycexi
Vste dicit narrayola ecin duquedanari
Ceren vada hon derizat hon ezteriztanari.
- 49 Iangoycoa mutha ezac othoy ene vihoça
Amoriaren harc veçala nic eztudan axola
Borchaz ere gayzqui bano hongui eguitia hobe da
Nihaurc ere vciren dut hon ezteriztadana.

-
45. *daya*: galderari dagokion *-a* atzizkia, lehen ere behin baino gehiagotan ikusia: ikus azkena XI,1. *Dea* esan ohi dute iparraldeko askok.
- ni bay*: Etxepareren obra osoan tintarik gehiena isur erazi duen bertsoa da hau, agian, eta *ni bay* hori dela eta, hain zuzen; Lafonek honela laburtzen du berak hoberen deritzan aurrekoen iritzia: «Schuchardt accepte la traduction de Stempf: «hat es jemals einen gegeben so (un)glücklich wie ich?»; *ni bay* veut dire «comme moi»; cf. chez Liçarrague, *guri bay* (Act., 11,17) «comme à nous», *gu bay* (Jac., 5, 17) «comme nous»; *dichatacoric* est le génitif indéfini en *-co* de *dicha*, pourvu du suffixe de partitif; l'expression signifie litt. «de même chance que moi» («Notes pour une édition critique...», or. 171). Ongi dago dena, baina gauzatxo bat falta du; *bay* delako hori zeinen parekoa da, *bezala*, *hanbat*, *hain*, *bezanbat*, *bezain*?; «comme» euskaraz modu askotara esaten da eta hor ez dago batere garbi — beste artikulu «L'expression de la comparaison en basque» hartan ere ez — *bay* hori zeinen gisakotzat jotzen duen; areago, *dichatacoric* «est le génitif indéfini en *-co* de *dicha*, pourvu du suffixe de partitif» dioelarik, ilunago uzten du gauza; *dichatacoric* hondoaren hondoan izentzat jotzen du eta hainbestez *bay* hori *bezanbat*-en pareko egiten; izena, sustantiboa, kuantitatezkoa da, izan ere. *Dichatacoric* beste hau da, dudarik gabe: «el adjetivo *dichataco* en su caso partitivo», nahiz eta izenlagun hori *dicha*-izenetik sortua izan; hots, izenlaguna da («(des)-dichado, (des)graciado») konparatzen den kontzeptua, inola ez izena; eta horrenbestez ez da, ene ustez, dudarik *bay* hori *bezain*-en kidea dela eta *bezain*-en orde z dagoela, ez beste inoren. Argitasun gehiago behar balitz, ikus Oihenarten bertso hau eta erka biak elkarrekin: «Ehon eracuzico saita / ... / Ni nisan besain, sori gaitzeta coric» (VIII, 2-4); ezin berdinagoak dira biak; batak *ditzataco* dioena besteak *zori gaitzeta*; batak *bay* eta besteak *bezain*.
- dichataco*: izenlagun honek berez ez dio zoria ona ala gaitza den; hori testu inguruak bakarrik argitzen digu eta erakusten gaitza dela, hain zuzen.

45. *Egundano izan daia ni bai ditzatakorik?*
Ni amoriak enu maite, nik hura ezin gaitzetsi;
uste dizit narraiola ezin dukedanari;
zeren, bada, hon deritzat hon exteriztanari?
49. *Iangoikoa, mutha ezak, othoi, ene bihotza!,*
amoriaren, hark bezala, nik eztudan axola;
bortxaz ere gaizki bano hongí egitia hobe da;
nihaurk ere utziren dut hon exteriztadana.
-
46. *ny amoriac*: lau silabaz ebaki behar da; *nyamoriac*.
hura ecin: hemen ere sinalefa behar: *hur'ezin*.
47. *dicit*: zutanoa, noski: *dut, adizu!*
narrayola: hau eta beste *darrayca* hura (III,44), *iarraiki*-ren beste adizki-rik ez dator obra osoan; biek dativoari dagokion artizkia dute, noski.
48. *ceren vada*: bi hitzak elkarren seguidan; ikus II,60; III,34; eta horrezaz gainera, *vada*-k aurea galde hitzari utzirik: ikus I,251.
derizat: ikus hemen bertso berean aditz beraren bi adizki, biak dativo dutenak: *deritzat*, hots, nik hari; *exterizt-*, hots, hark neri.
49. *ezac*: Lafonek dioen bezala, hauxe da Jainkoari poeta hika mintzo zaion pasarte bakarra.
othoy: edozein literaturatako edozein herri poetak ditu nahitaez klitxe jakinak; ezin liteke hitzetik hortzera bertso-rik egin bestela; Etxeparek ere baditu bereak, bertsoak idatziz eman badizkigu ere; honako bigarren bertso erdi honen taxu berekoak, hots, «*othoy* + posesiboa eta izena» dutenak, lau aurki ditzakegu obran barrena: hau eta I,74; I,383; I,384.
50. *amoriaren*: lau silaba baizik ez dagokio; ebaki, beraz, *amoryaren*.
amoriaren axola: ez da, noski, amoriak berak duen axola, hots, subjektivo deritzan genitiboa, baizik inork, poetak, amori-az duena; objektiboa, beraz; areago, genitibo horrek *-izat* falta du (?); sintagma eta hitz-andana ez da, beraz, *-ren axola, aitaren semea* den bezala. Ikus VII,20: *ene...axolic*.
harc veçala: hots, hark neretzat (edo nere) ez duen bezala.
eztudan: usu atera den indikativo-subjuntiboa; ikus besteak beste I,415; I,417; I,432...
51. *hongui eguitia*: lau silaba baizik izango ez badu, bi *i* vokalerdi bihurtu behar: *hongyegitya* ebaki, beraz.
gaizqui, hongui: hona batera maiz bereizirik ikusi ditugun esapideak: «*practicar el bien, el mal*»; izenak dira biak, agian, ez adverbioak.
52. *nihaurc*: ikus I,171.
exteriztadana: hots, ni maite ez nauena; ikus aurreko ahapaldia.

- 53 Andre faltaz eniz hilen valinba ni lehena
 Oroz exi vehar dicit non vaytate hobena
 Hequi ecin medra nayte bay gal neure arima
 Bategatic sarri niro diren oroz arnega.

53. *andre faltaz*: «Vers obscur» omen da hau, Lafonek: Ikus «Notes...», or. 171. Ez dut uste; *faltaz* hemen, Lafonek dioen bezala, *gabeziaz* bezalaxe da; ikus zentzu berean VI,24; VII,4; XIII,14.
- valinba*: «exclamation de désir et d'espérance» dio Lafonek, Inchauspemandik harturik («Notes pour une édition critique...», or. 171); guk, zenbait herritan bederen, *baldin ba(d)ite* dioguna, edota, beste modu batera, «horixe behar diagu!». Axularrek zazpi bider dioen *baldinba* berbera da; ohar, ordea, poetak ezezko perpausean darabilela — ez dugu, damurik, besterik obra osoan —, hots, gaztelaniaz «sólo falta que...», ukapenik gabe, ematen den moduan; Axularrek, ostera, bietara, baiezko eta ezezko perpausean; hots «sólo falta que...» eta «sólo falta que no...» itzultzen direnetan. Hona Axularrenak: 1. ezezko perpausean: «Baldinba ez ahal naiz... ifernurako?»(37); «Baldinba etzara... haserretuko?» (205); «Baldinba etzara hain erho izanen» (205). 2. baiezko perpausean: «Baldinba bada hauk baino bekhatu handiagorik...» (128); «Baldinba iguzkiak... luzeago egin behar du itzala...» (130); «Bada baldinba gauza handiagoa... da Jainkoaren izen saindua» (175); «Bada baldinba, zure arimak, hamar ezkutu baino gehiago balio du» (180). Bertso honetan, hainbestez, «Sólo falta que...» itzuli behar da.
- ni lehena*: hau ulertzeko Lafonek 43garren bertsoraino igortzen gaitu; poetak hauxe dio; «eniz hilen valinba ni lehena»; ez, noski, ni baino lehen andre faltaz beste asko hil delako, baizik lehen inor ez eta orain ni ere hilko ez naizelako. Bertsoaren itzulpena hau da, beraz: «Estaría bueno que fuera yo el primero en morir por falta de mujer!»; edo orain esan ohi den «Faltaría más!».
54. *dicit*: zutanoa; hots, *dut*, *adizu!*
- oroz exi*: honi ere bertso iluna deritza Lafonek; *oroz* izan daiteke, noski, «todo» o «todas» eta *exi*, dioenez, «désespérer de», «se méfier de» eta «renoncer à» («Notes pour une édition critique...», or. 171). Ikus Oihenarten hau: «Behar dudan guero susas net etsitu» (VI,33). *Non*

- 53 *Andre faltaz eniz bilen balinba ni lehena;
 oroz etsi behar dixit, non baitate hobena;
 heki ezin medra naite, bai gal neure arima;
 bategatik sarri niro diren oroz arnega».*

vaytate dela eta bizpahiru gogoeta egiten du Lafonek leku horretan bertan; ezin esan nahi omen lezake «là où» eta Lizarragaren pasarte bat aipatuz «de sorte que»-ren aldera erortzen da azkenik. Nere ustez, beste gehiagotan ikusi ditugun erlatibo gisa erabilitako galde hitzen antzekotzat jo behar da honako hau; ikus I,54; I,110; I,416; I,343; VII,20; VIII,18; etab.; alegia, hitzez hitz «en lo que, sin duda, estará (para mí) lo mejor» edo egunoro esan ohi dugun «hori-xe dut onena», baina mendeko perpaus gisa emana. Ez da guztiz bera, baina antz handia du beste honek: (III,42) *anderetan... da... hobenic*; ez da bera, berriro esan, halere «non + izan + hoben-» batean dituzte eta argi ematen du. Nik honela itzuliko nuke, beraz: «Debo renunciar a todas; es lo mejor que puedo hacer», «en ello se cifra lo mejor».

55. *bequi*: bakarra da obra osoan; hirugarren pertsonako erakusle plurala, komitativo kasoan.

bay gal: ez *nayte*, noski, baizik *dezaket* edo poetak *dirot* esango lukeena: ikus VI,10 (*dirodano*) etab.; maiz ikusi ditugu honelako laguntzaile isiltzeak, lehen aipatua bestelakoa izanik ere.

56. *diren oroz*: «toutes choses, tout» esan nahi omen du, hala dio Lafonek eta hala da, agian; «*Arnegatu*, dans le sens de «renier», peut se construire avec l'instrumental» dio ere Lhandegandik harturik. Ikus Etchahunen bertsook: «Oroz arnegatürrik nahi nüzü partitü («Bi berset dolorusik», v. 5) eta «Orai arren banua oroz arnegatürrik» (khantore berean, v. 50).

niro: ikus adizki hauxe bera, IX,46; ohar, ordea, beste harako *niroyen* (I,71) hura, formaz bera badirudi ere, bestelakoa dela: *ni bark*, alegia, ez beste bi *niro* bezala, *hura nik*; hots, *niroyen* orainaldia da, *nazakeen*, eta besteak ez, *nezake* baizik.

arnega: poliki dio Lafonek: «Ainsi, la dernière des poésies amoureuses de Dechepare se termine par une pensée amère et qui rappelle certains passages de la *Critique des amoureux*, notamment les vers 8-14» («Notes pour une édition critique...», or. 172).

Mossen Bernat echaparere cantuya

- 1 Mossen bernat iaquin vahu gauça nola ginen cen
Bearnora gabetari egon ahal inçanden.
- 3 Heldu vehar duyen gauçan ezta escapaceric
Nic oguenic eznuyela honguiguitez verceric
Bidegabec haritu nu vide eznuyen leqhutic

(tit.). *Echaparere*: -n gabeko genitivo zaharra dirudi, ez inprenta hutsa. Ohar bilduma osoaren hasierako latinezko tituluan eta hitzaurrean ez bezala, hemen *Echa-* dugula; *Etxekapare* da formarik zaharrena eta osoa; etimoa, alegia.

cantuya: hona zer dioen Haritschelharrek: «Le poème est donc, pour le poète populaire, *kantu* ou *kanta* ou encore *khantore*. Ce sont là trois variétés dialectales qui désignent le mot chant, *khantore* étant plus proprement souletin, *kantu* plus spécialement bas-navarrais et labourdin, *kanta* plus spécifiquement labourdin et basque péninsulaire» («Le poète souletin Pierre Topet-Etchahun», or. 383).

1. *mossen Bernat*: bere izena aipaturik hasten du kantua; guztiz autobiografikoa da; hau gabe ez genukeen jakingo ere inoiz presondegian egona zenik; non, noiz, zergatik ez digu esaten damurik; politikan sartu omen zelako, dirudienez: Gaztelauko Fernando Nafarroa osoaz jabe zedin iritziko ote zen; hala dio Jose Maria Huartek.
iaquin vahu: ez uste nonbait, justizia behar bezala egingo ez ziotenik; gogora Etchahunen bertso haiek: «Justicia çuere justo cirade / pus-santac çaitçu chahu gothiac coupable» («Desertuco ihicic», v. 61-62).
2. *Bearnora gabetari*: ikus *hara gaberic* (I,289); hark, ordea, denborazko zentzua du, «antes de ir allá»; honek ez.
gabetari egon: edo baita ere *-ra gabe egon* esapideak «abstenerse de, excusarse de» esan nahi du, izan ere.
inçanden: euskara batuan *hintzatekeen*; ikus horren adizki kideak VII,21; XII,33; XIII,49; indikatiboa da, beraz.

Mosen Bernat Etxaparere kantua.

- 1 *Mosen Bernat, iakin babu gauza nola jinen zen,
Bearnora gabetarik egon abal inzanden.*
- 3 *Heldu behar duien gauzan ezta eskapatzerik;
nik ogenik eznuela hongigitez berzerik,
bidegabek haritu nu bide eznuien lekbutik:*

3. *heldu*: gertatu esan nahi du hemen: ikus XIII,78 eta 85.
gaučan: inesivoan du hemen izena *eskapatu* aditzak; ikus, ostera, I,91 (*hantic*); beti iragangaitz, hori bai, baina bi errejimen horiezaz gainera, baita dativoa duela ere inoiz: ikus I,138; III,41. Lafonek oso poliki itzultzen du, poetak beste modu honetara bailio: «gauzak heldu behar duenean», «Quand une chose doit arriver».
4. *nic*: eta ez *ni*, perpaus nagusiko adizkiari begiraturaz (*haritu nu*) hala beharko balu ere; hurbilen duen mendeko perpausaren adizkiaren baitan dago, beraz.
oguenic eznuyela: gehiegixko dirudi honako esan honek eta artabero usaia dario poetari; baina ez da, agi denean, hitzez hitz hartu behar esana: errurik ez duela eta kito; behin eta birritan aitortuko digu bere errugabetasuna.
eznuyela: konzesiva kutsu garbia du, dudarik gabe.
honguiguitez: hemen bigarren elementua *e- gabe*: ikus I,116; XII,13; XIII,83; lehenxeago atara den (XII,51), eta gehiagotan ere bai, *hongui egitia* hura ez bezala; hori, gainera, han *hongyegitya* ebaki behar zelarik.
5. *bidegabec*: «Vers très important, malheureusement obscur», dio Lafonek («Notes pour une édition critique...», or. 173); «*Haritu* est un participe tiré de l'adjectif (*b*)*ari* "occupé à"». Eman dugu geure iritzia (I,43) puntu honi buruz: *haritu*-k ez du zer ikusirik *ari*-rekin, *hartu*-ren aldaera baizik ez da; ikus, gainera, beste *laydoc hartu* (X,5) hura: han *laydoc* eta hemen *bidegabec*; «Dechepare emploie ici *haritu* avec

Erregueri gayzqui saldu guertuz oguen gaberíc.

- 7 Iaun erreguec meçu nenzan ioanenguion bertaric
Gaycez lagola ençun nuyen bana nic ez oguenic
Izterbeguier eneyen malician leqhuric
Ioan nendin enaguien oguen gabe ihesic.

11 Valinetan ioan ezpaninz oguenduru ninçaten

l'auxiliaire «avoir» pour exprimer l'idée d'«accomplir» esan ondoren, *ari* ageri den sei, ez hiru, pasarteen zentzua emateko egiten dituen ahaleginek deus gutxi balio dute; hor lehenik beste puntua argitu behar da: zergatik idazten du poetak *haritu* beti, lau aldiz, *h-* duela eta *ari* beti, sei aldiz, *h-* gabe, bata bestearen partizipioa baldin bada? *vide eznuyen*: «Le second hémistiche est la partie la plus obscure du vers», dio leku berean; *vide eznuyen* honek «de l'endroit où je n'avais pas le droit (d'aller)» esan nahi omen du; delako *bide ukhen* esapide hau beste bitan ikusi dugu: I,65; I,186 eta nere ustez haxe esan nahi du: «me conviene, debo, es justo que yo»: ikus *afer tuçu*, I,204; eta bertsoak: «La injusticia ha hecho presa en mí de parte de quien no era justo (que lo hiciera)»; nondik, alegia, eta erregeandik neri bidegabea? Ohar bidebatez, elisioa eginez ebaki behar dela: *bid'eznuien*.

6. *erregueri*: azken bertso hau aurrekoaren osagarri da, duda gabe, eta honen ematen dio hari zentzua; erregeri gaizki saldu, alegia, eta erregeandik hartu ni bidegabek!; egungo egunean «hartu nik bidegabea» esango bagenuke ere, sujeta eta objetoa aldatuz.
oguen gaberíc: ixilik dagoen *ni*, *saldu* izenkiaren objetoaren aposizioa da *oguen gaberíc* hau; hots, «Me han calumniado ante el rey a mí inocente».
7. *nenzan*: ikusi dugu orain baino lehen ere honelako subjuntivorik, guk indikatiboz emango genukeenik: III,48; VI,29.
ioanenguion: bestetan bezala *-n* eta *n-* elkarren gainean idatzirik: ikus X,29; baina ez uste beti hala denik; ahapaldi honetan bertan bi bider ditugu *-n* eta *n-* bereiz idatzirik.
ioan: silaba bat baizik ez dagokio eta *ioan* ebaki behar da.
nenguion: hemen ere «el «subjuntivo» que transcribe un imperativo del estilo directo» Mitxelena liokeena (ikus XII,3) ez dugu *-ela* atzizkiaz, baizik *-en* bidez emana; adizki hau euskara batuan *nenkion* dioguna da, hots, irangaitza, subjuntivo lehenaldia, *nor-nori* forma; ohar, *-qui* ordez *-gui-* idatzi duela, beste gehiagotan bezala: ikus VI,1; IX,32.

erregeri gaizki saldu, gertuz ogen gaberik.

- 7 *Iaun erregek mezu nenzan ioan nengion bertarik;
gaitzez lagola enzun nuien, bana nik ez ogenik;
izterbegier eneien malizian lekburik,
ioan nendin, enagian ogen gabe ihesik.*

- 11 *Balinetan ioan ezpaninz, ogenduru ninzaten,*

-
8. *lagola*: honek bezala, perpaus nagusiko adizkia lehenaldian egonik ere, mendekoak *l*-duenik anitz ikusi dugu: I,127; I,43; II,52.
lagola ençun: sinalefa egin et *lagol-enzun* ebaki behar da; hori, gainera, lehen bertso laurdena amaitzen den lekuan gertatzen delarik; horrelako kasorik beste hirutan baizik ez da gertatzen obra osoan, eskemari begirune pixka bat baldin bazaio, jakina: I,100; I,398; II,26.
nuyen: lehen *nenzan* eta orain *nuyen*; Etxeparek ez du, izan ere, Leizarragak bezain zorrotz erabiltzen subjuntivo «historiko» delako hori; bertsoak ere ez beti uzten, jakina. Hemen bai, ordea: *nezan*.
nic ez oguenic: adizkirik gabe; ohar gainera bere errugabetasuna aitortzen digula berriro.
9. *izterbeguier*: hamabostekoen eskemari, berriro esan, begirunerik baldin bazaio, hau lau silabaz ebaki behar da eta *eneyen* beste lauez: *izterbegyer*, beraz.
eneyen: lau silabaz hau ere, esan bezala; ez da lehena, ikus horren antzeko *enoyan* (I,431), nahitaez lau silabaz ebaki beharrekoa; erro berreko adizkiak asko xamar ikusi ditugu: I,32; I,43; II,5; II,50.
10. *ioan nendin*: hona berriro «historiko» deritzan subjuntivoa; eta ohar, batean, *ioan* bi silabatako dela, goian (XIII,7) ez bezala.
enaguien: formaz indikativoa, baina *-en* atzizkia dela bide subjuntivo, eta finala gainera, bilakatua; ohar zaitez, halere, lehenaldia dela, guk *ez negien* esango genukeena.
oguen gabe: ikus goraxeago (XIII,6) esana; hau ere aposizioa da, baina hemen gauza ez da hain segurua; *oguen gabec* behar luke, *enaguien* iragankor denez gero; ia hobe, honela interpretatzea: «sin tener culpa», hots, ogen gabe nintzelarik.
11. *valinetan*: zazpi aldiz dator obran eta zazpietan bertsoaren hasieran.
ioan: hemen ere silaba bakarrez ebaki behar da: *iwan*; ikus arestian XIII,7 eta 10, bata bai eta bestea ez.
ninçaten: euskara batuan *nintzatekeen* dioguna; obra osoan bitan ageri da eta bietan ahapaldi honetan; baina beste *ninçanden*, goraxeago agertuko zaiguna (XIII,49), honen beraren aldaera baizik ez da, agian; ikus, gainera, *inçanden* goraxeago, XIII,2.

Ene contra falseria bethi cinhexi çaten
Iustician ençun vaninz sarri ialgui ninçaten
Haren faltaz hassi nuçu iauguitiaz dolucen.

- 15 Vercen gayçaz cençacia çuhurcia handi da
Yzterbegui duyen oro nitan vedi gaztiga
Abantallan dabilela albayledi segura
Gayça apart egoyztea bethi ere hobe da.
- 19 Ni gayxoa exayari nihaur giniz escura
Ene vnsa eguinac ere oray oro gayz dira
Haren menian ezpanengo nic nuqueyen çucena
Miraculu vanagui ere oray ene oguena.
- 23 Falsu testimoniotic ecin ehor veguira

-
12. *cinhexi çaten*: ez da adizki iragankorra, kontuz; pasivaz bezala esana dago; *çaten* hau bestetan ikusi ditugun *date* eta *liçate*-ren lehenaldia da; euskara batuan *zatekeen* dioguna: «hubiera sido creída la calumnia» esan nahi du; beraz, goiko *ninçaten* eta *ninçanden* haien hirugarren pertsona.
13. *ençun vaninz*: hau ere pasivaz esana dago, *entzun banindute* edo antzekoren baten orde. *ninçaten*: hona bigarren aldiz ahapaldi berean eta ez beste gehiagotan; bi bertsoetan erriman, gainera.
14. *haren faltaz*: hots, iustiziaren faltaz; garbi dago, beraz, hemen *faltaz* honen *gabezi*az esan nahi duela: ikus XII,53.
nuçu: zutanoa; hots, *naiz, adizu!*
dolucen: errejimen -z duela, hori da arrunta; ikus gorago *damu* zela eta esana, X,2; eta *dolu* eta *damu*, biak bertso berean, -z errejimen duela: I,187.
15. *vercen*: ohar, aspaldiko partez, bertso honetan ere beste gehiagotan ikusi dugun aliterazioaz: *ce-ça-ce-ça-ci-çu-ci* ageri dira.
çuhurcia: nabari denez, -a itsatsia du.
16. *gaztiga*: ez da beti erraz hitz honen esanahi zehatza finkatzen; ageri den hamar lekuetan ez du guztiz bera; hemen, eta baita gehiagotan ere, *etsi* esan ohi duguna du, ikus «Amorosen gaztiguya», bigarren olerkiaren izenburua; «desengañese en mí...», itzuliko genuke bertso honetan.
17. *abantallan*: esapide honen antzekoa ikusi dugu beste behin: V,21; han, ordea, *abantaila eraman*.
dabilela: Lafonek dioen bezala, bitara uler daiteke: konpletiva gisa edo denborazkoa bailitza.

*ene kontra falseria bethi zinbetsi zaten;
iustizian enzun baninz, sarri ialgi ninzaten;
haren faltaz hasi nuzu iaugitiaz dolutzen.*

- 15 *Berzen gaitzaz zenzatzia zuhurtzia handi da;
izterbegi duien oro nitan bedi gaztiga;
abantailan dabilela albailedi segura;
gaitza apart egoiztea bethi ere hobe da.*
- 19 *Ni, gaixoa, etsaiari nihaur jin niz eskura;
ene unsa eginak ere orai oro gaitz dira;
haren menian ezpanengo, nik nukeien zuzena;
mirakulu banagi ere, orai ene ogena.*
- 23 *Falsu testimoniotik ezin ebor begira;*

albayledi: behin baino gehiagotan ikusi dugun *albait*-, adizkia eventualean duela inperativoak sortzen dituena: ikus I,36; I,37; I,197; VIII,15; VIII,23. Baina aurreko bertsoan *bedi* dio beste gabe; *albayledi* eta *bedi* kideko dira, beraz.

18. *egoiztea*: beste bertso batean (I,93) ere *egoyzten*, baina behin *egocitu* (I,336) eta hor, dirudienez, *egotzi ditu* legoke.
19. *giniz*: hitz baten azken *-n* eta bestearen lehen *n-* batean idatzirik: ikus goraxeago XIII,7.
ni, nihaur: bi bider errepikatzen du sujetoa, bigarrenean *-haur* erantsirik, eta biak hemistikio bakoitzaren hasieran ipinirik: ikus I,171.
20. *ere*: hemen ere hamabostekoen eskemari zor zaion begirunez *ere* behar da silaba bakarrez ahoskatu eta ez, egin daitezkeen beste bi fonetika aldakuntzetarik bat ere egin.
vnsa eguinac: dirudienez, *vnsa* hemen adverbioztat jo behar da; latinezko *benefacta*-ren gisakoa litzateke osoa.
21. *menian*: ebaki bi silabaz: *menyan*.
ezpanengo: baina geroxeago, XIII,49, *ezpanango*.
nuqueyen: obra osoan bakarra da; beste *çuqueyen* haren (II,137) lehen pertsona; euskara batuan *nukeen* dioguna; *zuzena ukhen* esapide hauxe bera ikusi dugu gorago: I,268.
22. *vanagui*: guk *banagi* idatziko genukeena: ikus goraxeago *enaguien* (XIII,10).
vanagui ere: lau silaba bakarrik izan dezaten, *-i* vokalerdi gisa ebaki behar da: *banagyere*.
23. *vegaira*: *dayte*, alegia, ez *date*.

Nic eniac badacusquit ene gayçaz vozturic
çure escuyaz dacusquidan heyec gatzigaturic
Ene gainian eztaguiten vste duten yrriric.

- 37 Iangoycua eguin dicit çure contra beccatu
Hayez nahi enuçula othoy heben punitu
Erregueri daquidala nic eztcit faltatu
Ceren egon vehar dudan heben hanbat gatibu.
- 41 çuganaco huxeguinez nahi banuçu punitu
Erregue eta verce oro ene contra armatu
Gogo honez nahi dicit çure eguina laudatu

-
34. *eniac*: reflexivo denez, *neuriac* behar luke berez. Baina gero ere *ene* dio eta, ez ote biak, *eniac* eta *ene*, mendeko perpausekoak, partizipioarenekoak (*vozturic eniac ene gayçaz*), eta hainbestez reflexio gabeak?
badacusquit: Lafonek baldintzazkotzat jotzen du eta Akesolok, aldiz, *ba*-baieztatzekoa baillitza hartzen; bietara izan daiteke.
gayçaz: dakidala, ez du inork sakonkiro aztertu -z atzizkia Etxeparegan eta merezi luke; oso nabarra da; hemen bitarikoa izan daiteke: ene gaitzaz bozten dira edota ene gaitzak bozten ditu; bata ala bestea dago azpi egituran? Lehena, nik uste.
35. *escuyaz*: hemen garbiago dago, ene ustez, agente deritzan ablativoaren ordezkoko dela: «castigados por tu mano»; Lewy-k, esan dugunez (I, 316), kaso aktiboaz baliatzen dela poeta badio ere, ez beti; hemen, hala izateko, *zure eskuak gatzigaturik* behar zukeen.
çure escuyaz: elisioa eginik ebaki behar da: *zur'eskuiaz*.
dacusquidan: berez eta formaz indikativo, baina subjuntivo-inperativo bilakatu da *-en* atzizkia dela bide: «que los vea yo».
heyec: pasivoa da, ez aktivoa.
36. *gainian*: bi silabaz ebaki behar da: *gainyan*.
eztagiten: hau ere bai, formaz indikativoa; hemen finala da, noski.
yrriric: ikus Etchahunen hau: «Orai hiri erriz ari dük oi hire ixterbegia» («Ahaide delezius huntan», v. 86).
37. *dicit*: zutanoa da; hots, *dut*, *adizu*!
eguin: honen ordezkora *oray* duela, ikus bertso erdi ia bera; XIII,92.
38. *hayez*: hau ez da, noski, lehen (XIII,34) aipatu ditugun bi -z haietakorik; ez da ere, beste askotan bezala, instrumental huts eta garbia; hau kausala edo da: «por causa de»; hots, *baiek direla eta*, esan ohi duguna.
enuçula: formaz indikativo da; ez dio *enazazula*; balioz, ordea, inperativo; ez du obra osoan parerik, beste hura, (VIII,6) *extuc vste*, izan ezik; ez ote da hura ere, han esan bezala, inperativo ordezkora?

- nik eniak badakuskit ene gaitzaz bozturik,
zure eskuiaz dakuskidan heiek gaztigaturik,
ene gainian eztagiten uste duten irririk.*
- 37 *Iangoikua, egin dizit zure kontra bekhatu;
baiez nahi enuzula, othoi, heben punitu;
erregeri, dakidala, nik eztizit faltatu,
zeren egon behar dudan heben hanbat gatibu.*
- 41 *Zuganako hutseginez nahi banuzu punitu,
errege eta berze oro ene kontra armatu,
gogo honez nahi dizit zure egina laudatu*
-
39. *ezticit:* zutanoa da; hots, *ez dut, adizu!*
faltatu: berriz ere bere errugabetasunaren aitortzen du; hemen, dudarik gabe, aditz honek (-*ri faltatu dut*) «huts egin» esan nahi du; ikus VII,17.
40. *ceren:* Akasolok galde hitza bailitza («¿Por qué he de estar...?») itzultzen du, baina ene ustez Lafonena hobeki dago: «... je n'ai point... commis de faute / Pour laquelle je doit subir...»; honez lehen mintzatu gara; ikus IX,10; *ceren* hemen, beraz, erlatibo gisa hartu dago eta aurrekoa edo «antedentea» *faltatu*-k bere baitan duen «*falta* (egin)» da; horrezaz gainera, adizkiak -*en* atzikia baizik ez duenez gero, *bait-* gabe, perpaus finalaren pareko dela esan behar; «por la que deba estar» = «para que tenga que estar...»; ikus han (IX,10) esanak.
- hanbat:* Lafonek «une telle captivité» itzultzen du eta hitzez hitzekoan «tellement prisonnier» («Notes pour une édition critique...», or. 176) dio, baina ene ustez hemen hobeki dago Akasoloren: «tanto tiempo»; Lafonek berak zioen beste (VIII,21) *hanbaten* hartan «un instant», forma hori inongo hiztegitan aurkitzen ez omen zuen arren; *hanbat* honek ere, ene ustez, denborazko esanahia du.
41. *çuganaco:* beste *harganico* (VI,9) haren gisara, adjetibo bihurtua -*ko* atzikia dela bide.
- huxeginez:* lehenxeago (XIII,38) ikusi dugun -*z* bezalakoxea.
- nabi:* hemen nahitaez -*b-* mutua erazi behar da eta *nay* ebaki; ez da bakarra, baina bai bakana; ikus dudamudazko IX,43 hura eta beste nola halako I,199.
42. *erregue eta:* lau silabaz ebaki behar da: *erreg'eta*.
43. *gogo honez:* lau bider eta lauretan bertso hasieran ageri da: I,448; IV, 5; V,28.
- dicit:* zutanoa; hots, *dut, adizu!*
çure egina: elisioa egin eta *zur'egina* ebaki behar da.

Halaz condemnatu çuten ieyncoa ere hilcera
Beccatore guira eta mira eztaquigula
Balinetan vide gabe acusatatu baguira
Paciença dugun eta ieyncoac guizan ayuta
Malician dabilena verac diro mendeca.

29 Iangoycua çu cirade eguiazco iugia
çure gortean vardin dira handi eta chipia
Norcvayt ere eguyn deraut malicia handia
Hayer hura othoy barçha niri valia eguia.

33 Iangoycoa çuc veguira exayaren menetic

24. *halaz*: bertso honetan ere, beste askotan ikusi dugunez, ez ditu poetak partizipioa eta laguntzailea trukatu eskemaren amoretan: ikus I,421; II,58; II,103, etab.

ieyncoa: bi silabaz ebaki behar da: *ieinkwa*.

25. *eta*: lehen bertso erdiaren azkenean dago kokatua eta badu mendeko perpausaren kutsu nabarmena; Lafonek ere hala itzultzen du: «Comme nous sommes...»; ikus IX,12; IX,24; kausala dela esango nuke: «puesto que somos pecadores...».

mira: *inori mira izan (da)* esapidea dugu hemen azpian, bestetan ikusi ditugun *neke izan*, *gaitzi izan*, eta *balia izan* ere bai, haien antzekoa; ez ahaztu beste *miraz nago* (hitzaurrean eta I,87) harzaz; ikus ere II,69.

26. *baguira*: hemen ere (ikus XIII,12 eta 13) *akusatu* pasivaz erabili du poetak: «si se nos acusa».

vide gabe: adverbio bailitza somatzen dugu hemen, hizkuntza erromani-koen eraginez, agian: «injustamente».

27. *paciença*: hala dio bertso honetan, beheraxeago (XIII,71) bestela badio ere: *paciencia*.

dugun: berez indikativo izanik, formari gagozkiola, *-en* atzizkia dela bide inperativo balioa duen subjuntivoa, maiz ikusi duguna: ikus X,66.

eta: lehen bertso erdiaren azkenean dago hemen ere, bi bertso gorago-koa bezalaxe; honek, ordea, beste egitura du; bi «subjuntivo» elkartzen ditu; nekez izan daiteke *eta* hau menderatzaile.

ieyncoac: bi silabaz ebaki behar da: *ieinkwak*.

guizan: euskara batuan *gaitzan (gaitzala)* dioguna; bakarra da obra osoan; ikus, halere, antzeko adizkiak: II,85; II,141.

28. *malician dabilena*: beste *abantailan dabilela* (XIII,17) haren gisako esapidea.

diro: ikus erro bereko azkena, XII,56; guk *dezake* esango genuke.

*halaz kondemnatu zuten Ieinkoa ere hiltzera;
 bekbatore gira eta mira eztakigula,
 balinetan bide gabe akusatu bagira;
 pazienza dugun eta Ieinkoak gitzan aiuta;
 malizian dabilena berak diro mendeka.*

- 29 *Iangoikua, zu zirade egiazko iujia;
 zure gortean bardin dira handi eta xipia;
 norkbait ere egin deraut malizia handia;
 haier hura, othoi, barkha; niri balia egia.*
- 33 *Iangoikoa, zuk begira etsaiaren menetik;*

29. *iangoycua*: hiru ahapaldi seguidan hitz honez hasten dira; bigarre-
 koak *iangoycoa* dio, ez *iangoycua*.
eguiazco iugia: ikus, ordea, *guiçon naturazco* (III,65).
30. *gortean*: bi silabaz ebaki behar da: *gortyan*.
handi eta chipia: beste behin (I,301) ere sintagma hauxe bera ageri da
 bigarren hemistikioa osoro beterik, baina han *handia* dio; nekez aur-
 ki daiteke proba hoberik *handia* dion horretan *handya* ez, baizik *han-
 di'eta* ebaki behar denaren aldekorik; ikus ere III,10, hemen lehen
 bertso erdian eta gainera *oro* duela ageri bada ere.
31. *norcvayt*: hauxe bera, eta ez *norbaitek* guk diogun bezala, ikus VII,7.
deraut: beste bitan (V,1; XII,5) bezalaxe, baina *daraut* dio beste batean:
 VII,7.
malicia: hitz hau poetarengan ez da zentzu subjektiboz jantzia, hots, asmo
 txarra edo, baizik objektiboz; gaiztakeria eta txarkeria bera esan nahi
 du.
32. *bayer*: ohar bertso honetako aliterazioa zertan datzan: bertso laurden
 bakoitza, bi silabatako bi hitzez osatua dagoelarik, *-a* silabaz amai-
 tzen da, eta azkena ere bai.
barqha: bi sintagmak daude adizki laguntzailerik gabe esanak; falta di-
 tutzen adizkiak oso desberdinak dira, haatik: lehenak, iragankor de-
 larik, *iezaiezu* edo; bigarrenak, ostera, iragangaitz delarik, *bekit*: ikus
 IX,12.
valia: bi silabaz ebaki behar da: *balya*.
33. *çuc veguira*: hemen *begiratu*, goraxeagoko (XIII,23) hartan ez bezala,
 aktiboz bezala dago: inork inor begiratu, alegia; han, ordea, «nadie
 puede librarse, está libre».
iangoycoa: kantu honen azken bertsoak lehen hemistikio bera du; han
iangoycua.
menetic: *men-* delako izen hau beste behin bakarrik dator; pixka bat
 gorago atera da: XIII,21; zer esanik ez, hau eta *mende* poetarengan
 desberdinak direla, guk lehena bigarrena bezalaxe esaten badugu ere.

Eta exayac didan pena pacientqui haritu
Nahiz heben pena nadin arima den saluatu
Hayec cer merexi duten çuhaurorrec iqhustzu.

- 47 Penac oro giten dira ieyncoaren nahitic
Eta verac permiticen oro hobenagatic
Aguian hula ezpanango hil ninçanden engoytic
Ene exayac galdu vstian ene hona eguin dic.
- 51 Berac baçu hil dirade ni are nago viciric
Hongui eguin vste vaytut ohorezqui ialguiric

-
44. *eta exayac*: hau ere bai, *et'etsaiak*.
didan: ikus I,194; I,444 beste askoren artean; esan dugunez, Lafonek «eman»-en osagarri deitzen ditu honen erroa eta beste biok: *rau-* eta **-ngu-*.
baritu: ikus I,43; XIII,5; bertso honetan *baritu* eta *didan* buruz buru jarriak daude; *didan*, Lafonek dioenez, *eman*-en osagarri den errokoa baldin bada, bidezko da *baritu*-k *bartu* esan nahi izatea; *eman* eta *bartu*, alegia.
45. *pena*: hemen ez du beste inoiz bezala «sofri erazi» esan nahi, (II,18; V, 9; VI,14 etab.); hemen pasiva da, edo hobeki esan, ez du zentzu faktitiboa.
den saluatu: ez dira laguntzaile eta partizipio; *den* ez da formaz subjuntivo, indikativo baizik; horregatik dio *saluatu* eta ez *salua*; *saluatu* adjetivo-predikado gisa dago: «para que sea salva»; ikus I,416 (*den conplitu*); I,450 (*gomendatu duçun*), etab.
46. *bayec*: Lafonek hitz hau 41gn bertso *huxeguinez* hari lotzen dio eta ez errege eta etsaiei; badaiteke hala eta bai bestela.
çuhaurorrec: beste (I,282) *ihaurorrec* bezala bi bider du atzizkia: lehenik nominatiboan eta gero ergatiboan; ikus I,171. Baita X,41 (*çuhaurc*) eta XIII,76; XIII,89 (*ihaurc*) ere.
47. *penac oro*: ez ahaztu oro-ren bi jokabideez: *beqhatuyac oro* (I,198) eta *beqhatu oro* (I,273): ikus I,322.
nahitic: Etxepare ez da hemen teologia egiten ari; ez da hitzez hitz hartu behar dioena: hots, ezbehar guztiak Jainkoak nahi duelako gertatzen direla edo; bertso honetan *nahi* dio, baina ondokoan *permiticen*.
48. *permiticen*: falta duen adizkia *ditu* litzateke, nahiz eta lehen esana *dira* izan.
49. *aguian*: bi silabaz ebaki behar da: *agyan*.
bula: honen ondoan *honela* ere bai, ordea: X,23.
ezpanango: ikus goraxeago *ezpanengo*: XIII,21.
ninçanden: goiko (XIII,11; XIII,13) *ninçaten* haren aldaera, euskara baituan *nintzatekeen* dioguna. Ikus *inçanden* (XIII,2) ere.

- eta etsaiak didan pena pazientki haritu,
nahiz heben pena nadin, arima den salbatu.
Haiek zer merexi duten, zuhaurorrek ikhustzu.*
- 47 *Penak oro jiten dira Ieinkoaren nabitik
eta berak permititzen oro hobenagatik;
agian hula ezpanango, hil ninzanden engoitik.
Ene etsaiak galdu ustian ene hona egin dik.*
- 51 *Berak batzu hil dirade, ni are nago bizirik;
hongu egin uste baitut oborezki ialgirik,*
-
50. *ene exayac:* lau silabaz ebaki behar da: *en'etsaiak.*
galdu vstian: hau ere bai eta honela ebaki: *gald'ustian;* izen sintagma da eta beste aditz sintagma honen kideko: *galduko ninduelako (uste)an;* badugu honen antzeko beste bat: *vici vstez* (II,75) eta hau ere *biziko zirela uste*-ren parekoa da; biak, beraz, *galdu* eta *vici* badute ere, geroari dagozkio; lehen partizipioaz baliatzen gara, izan ere, *uste* izen gisa darabilgunean; ohar, ordea, andanei gogozkiela, [*galdu vstian*] eta [*vici vstez*] hitz andana bana direla eta bakoitza bertso laurden bakarrean sartua dagoela; geroxeago esango dugunerako honek badu garrantzia.
ene hona: inoren hona egin, alegia; ez da bestetan esapide hau ageri.
dic: hitanoa da, noski; hots, *du, adi ezak!*
51. *berac baçu:* «Quelques-uns d'entre eux» itzultzen du Lafonek eta Akesolok «De ellos algunos» eta ongi daude biak, noski; baina ohar euskaraz nola dagoen esana, genitivo nahiz partitivorik gabe; elipsi bat gertatua bailitza: «berak, ez guztiak, batzu baizik»; *baçu* horrek halako mugapen bat edo ipintzen dio aurrekoari.
ni are: bi silabaz ebaki behar da: *nyare;* ikus nola dugun hemen adverbatioa, batere partikularik gabe emana.
52. *hongui eguin vste vaytut:* hauxe dela eta esan dugu lehenxeago (XIII, 50) *uste*-ri buruz esan duguna; bertso hau Lafonek eta Akesolok honela itzultzen digute: «Comme je compte faire le bien après être sorti d'ici avec honneur» eta «Esperando hacer el bien tras de salir honrosamente» eta biek espetxetikako irteera dute gogoan, noski; hortaz, honako *eguin vste* hau ere, lehengo beste biak bezala, *egingo dudala uste*-ren antzeko litzateke; baina batetik gogoeten logika ez da oso zuzena, ez eta berdina ere bi autoreengan; Akesolok itzultzen duenez, bertso honen perpausa aurrekoaren mendekoa da eta puntu bortitza ez dago, Lafonek nahi bezala, 51garren bertsoaren ondoren, baizik 52garrenaren ondoren; hots, atxilotua inoiz on egin ustetan eta ametsetan bizi da; *vste vaytut* honela, gerundio gisa, itzuliak testu inguruarri zentzu polita ematen dio, baina ez da guztiz zehatza: inoiz on

Gayça nola hona ere iauguinen da vertaric
Gayz eqhussi eztuyenac hona cer den eztaqui.

- 55 Hongui eguitez gayz sofritudz vehar dugu saluatu
Pena eta miseria nic enuyen dastatu
Oray daquit iangoycuac enu nahi damnatu
Heben ene penacera çaydanyan orhitsu
Vrhe hunac vehar dici suyan vnsa purgatu.
- 60 Vere nahi ezpanindu eninduquen punitu
Aytac vere haur maytia gaztigatu ohi du
Bihì hunac gorde gabe vehar dici xahutu
Iangoycoac nizaz ere hala aguian eguin du.

egin ustea ezin daiteke izan bizirik egonaren arrazoia. Lafonek bere aldetik puntu bortitza 51garren bertsoaren ondoan ezarri eta 52garrena mendeko perpaus egiten du, nagusi litzatekeen 53garrenaren protasia, alegia; baina hartara ez da garbi ikusten geroko dituen asmo onek zergatik ekarri behar dioten 53garrenean agintzen den «bertarik iaugitea». Ene ustez, Lafonena da puntuazio zuzena, baina 52garren bertsoaren itzulpena bestea: «como creo *haber obrado* bien saliendo con honra (*del juicio*, pese a la condena; de ahí la injusticia del proceso, v. 13), el bien, es decir, la liberación (de la cárcel) llegará en seguida, como llegó el mal»; hortaz, *eguin vste* hemen lehenari dagokio, formaz eta balioz; ohar, gainera, beste [*galdu vstian*] eta [*vici vstetz*] haietan ez bezala, hemen *eguin* eta *vste* bi bertso laurdenetan bakandurik daudela: [*hongui eguin*] [*vste vaytut*]; hori batetik, eta bestetik bi haietan *uste*- izen gisa harturik eta deklinaturik; hemen ez, hemen *uste ukhen* dela eta, aditz bezala harturik.

53. *gayça nola*: euskal syntaxiaz dagokion lekuan jarria dago *nola*, ez hizkuntza erromanikoek ipini ohi duten lekuan; alegia, enklitika bezala; ikus beste askoren artean I,100; I,403; III,25; V,3.
54. *gayz eqhussi*: bertso bikaina alde guztietatik; ohar hemen *eqhussi*-k komunzki duen zentzua ez, baizik beste *dastatu*, *somatu* eta abarrek dutena duela.
55. *hongui eguitez*: lau silaba baizik izango ez bada, *-i* vokalerdi gisa ebaki behar da: *hongyegitez*, eta halere ez du *honguiguitez* idatzi: ikus XIII,4.
56. *enuyen*: ez du esan nahi «yo no sufrí», lehenaldi horrek gehienetan esan nahi ohi duenez, baizik «yo no había sufrido», orain arte, alegia, baina orain bai; hemen, beraz, «dastatu gabea nintzen»-en parekoa da. *dastatu*: hona bi bertso gorago *eqhussi*-ri eman diogun zentzua; eta dudarik gabe hari lotua dagokio bertso hau eta gauza bera esaten ari da poeta.

gaitza nola hona ere iauginen da bertarik.
Gaitz ekhusi extuienenak hona zer den eztaki.

- 55 *Hongi egitez, gaitz sofritud behar dugu salbatu;*
pena eta miseria nik enuien dastatu;
orai dakit: Iangoikuak enu nahi damnatu,
heben ene penatzera zaidanian orbitu.
Urhe hunak behar dizi suian unsa purgatu.
- 60 *Bere nahi ezpanindu, eninduken punitu;*
aitak bere haur maitia gaztigatu obi du;
bibi hunak gorde gabe behar dizi xabutu;
Iangoikoak nizaz ere hala agian egin du.

-
57. *oray daquit*: ondoren konpletivarik gabe; ikus VI,27; VIII,13; «Ahora ya sé que...» baino hobeki, ene ustez: «Ahora entiendo: Dios no quiere condenarme»; ohar, guk *badakit* esango genukeela.
58. *ene penacera*: ikus beste *ene* eta *neure penaceco* haiek: V,9; VI,13; VI,29; haietan bezala *ene* genitibo objektiboa eta aditza faktitiboa.
çaydanyan: formaz denborazkoa, baina balioz kausala, dudarik gabe; egunoro esan ohi dugun «zuk diozunean, egia izango da» ez da, beraz, bart arratsekoa; ohar, gainera, *orbitu*, datibo duela errejimen, obra osoan bakarra dela: hots, *orbitu zait* beste *orbitu da nizaz-en* ordez.
59. *dici*: zutanoa da; hots, *du, adizu!*; adizki iragankorra, jakina, nahiz ez duen *beste ezer* purgatu behar: «debe ser purificado», baina *dici*, artean dagoen *vehar* dela bide.
60. *vere nahi*: beste *vici nahi vanuçu* (XII,11) hura dakar gogora, baina ez da berdina; ez ahaztu, *-taco* gabe ere maiz dioela poetak bestetan *-taco-ren* bidez dioena: ikus III,37 eta III,38.
eninduquen: ia euskara batuan dioguna bera: *nindukeen*; baina alde txiki bat: egungo egunean hirugarren partizipioaz baliatu ohi garela.
61. *vere haur*: ez duzu behin ere Etxeparegan horiko sintagma hori bertso erdiko pausaldiaren alde banatan zatiturik ikusiko; hots, posesiboa hemistikio batean eta izena bestean, zangalatrau; baina bertso laurdenaren etenaren ezker-eskuinetan bai, hemen bezala.
gaztigatu: hemen, eta hemen bakarrik ez, *zigortu*-ren gisakoa da.
62. *gorde gabe*: hots, gorde baino lehen, ez gorde beharrean; ikus X,57.
vehar dici: ikus goraxeago (XIII,59) esana.
63. *nizaz*: beste batean ere (III,58) '*harçaz* nahi duena egin' esan digu poetak; instrumental delako hori oso nabarra da, berriro esan, poetarengan: ikus XIII,34.
hala agian: lau silabaz ebaki behar da: *hal'agian*.

- 64 Mossen bernat pensa ezac carcel hori gayz bada
Nonbayt ere yfernuya are gayçago dela
Heben hic vaduquec vana hayec ez norc consola
Penac heben fin dic sarri hayenac ez seculan.
- 68 Vatre minic heben eztuc lecot ialgui nahia
Han direnec bethi die suyan pena handia
Pena handi ycigarri eceyn pausu gabia
Harçaz orhit adi eta duquec paciencia.
- 72 Vercen gaztigari inçan oray adi gaztiga
Pena honez orhit eta hangoa ezac cogita

-
64. *mossen bernat*: oso egitura polita du olerki honek bere ehun eta bi bertsoan: 1. distikoa; hika bere buruari: «joan hintzen, baina joan ez bahintz hobe»; 2. hiru ahapaldi, nika: zer gertatu zen eta zergatik joan nintzen; 3. beste hiru ahapaldi, gertatuaren ondorenak atereaz; 4. lau ahapaldi, Jainkoarekin hizketan, zuka; 5. lau ahapaldi, Jainkoa (hirugarren pertsonan, *bera*) eta ni, ni eta Jainkoa; 6. zazpi ahapaldi, hika berriz ere bere buruari, bihotz eta aholku emanez; 7. bi ahapaldi, Jainkoarekin zuka hizketan, «zuzena begira diezaion» eskatuz.
- hori*: hemen benetako erakusle, ez artikulu: ikus I,93; II,13, etab. Ikus XIII,76 ere.
65. *nonbayt*: ikus IX,30; hemen *ere* darama gainera.
66. *vana*: lehen bertso erdiaren buruan kokatua eta dirudienez menderatzaileria, Lafonek ez Akesolok hala itzultzen ez badute ere; ikus IV,26; VII,8; konzesiva zentzua ematen dio perpausari: «aunque tú aquí tienes quien te consuele, ellos no».
67. *penac*: lehen bertso erdian, eta horrenbestez hitzak bestela ipin zitzake-
larik, SOV ordenan ipini ditu; ikus I,43 eta II,129 eta gogora beste (III,47) hartan esanak.
68. *vatre*: ikus III,39 (*bat bonic*) eta IX,42 (*Hiz bat bonic*).
lecot: ikus IV,38; beste (I,223) *lecot* hura adizkiarekin esana dago: *lecot izan* zerbait.
69. *die*: hitanoa da; hots, *dute, adi ezak!*
70. *pena bandi*: oso osorik I,177 bertso berbera.
71. *eta*: lehen bertso erdiaren buruan dago *eta*; aurreko perpausa ez da beste (IX,12; IX,24 etab.) haietan bezala adierazkorra, inperativa baizik; halaz ere, ezin uka menderatzaile itxura handia duela; Itun Berriko latinezko «Hoc fac, et vives» eta antzekoen taxu berbera du eta hainbestez baldintzazko kutsua: «Si la tienes en la mente, tendrás paciencia»; baina Etxeparegan beregan bada beste bertso bat oso antz

- 64 *Mosen Bernat, pensa ezak karzel hori gaitz bada,
nonbait ere ifernua are gaitzago dela;
heben hik badukek bana, haiek ez nork konsola;
penak heben fin dik sarri, haienak ez sekulan.*
- 68 *Batre minik heben eztuk, lekot ialgi nabia;
han direnek bethi die suian pena handia,
pena handi, izigarri, ezein pausu gabia;
harzaz orbit adi eta dukek pazientzia.*
- 72 *Berzen gaztigari inzan, orai adi gaztiga;
pena honez orbit eta bangoa ezak kojita;*

handikoa eta autore guztiek, Lafon artean dela, baldintzazko zentzua ematen diote: II,40; alde txiki bat izatea, besterik ez: horko horrek *vci eta* dioela, Lewy gerundiozko konstrukzioa izendatzen duena, eta beste gure honek, ostera, *orbit* hutsa erabili ordez, beste (I,99; III, 73) haietan bezala, *adi* erasten diola eta hainbestez inperativoa; perpaus nagusiko adizkia ere ezinbestean bera: *duquegu* eta *duquec*, latinezko *vives* haren gisakoa; horrenbestez, bata baldintzazkoa bada, bestea zergatik ez?

72. *verçen*: bertso honetan ikusi batera bi perpaus nagusi ditugu, adierazkorra bata eta inperativa bestea, elkarren ondoan parataxis gisa jarriak, inolako loturarik gabe; hala itzultzen dute Lafonek eta Akesolok: «Tu avais charge de châtier les autres; maintenant, sois châtié» eta «Eras consejero de otros, ahora aconséjate a ti mismo»; baina aski garbi dago poetak ez duela esan nahi izan soilki «A + B» eta kito; badute biek dudarik gabe elkarren arteko lotura, inolako partikulaz adierazi gabea; hor poetak hau esan nahi du: «Puesto que eras consejero de otros, ahora aconséjate a ti mismo»; esateko doinuak nabarmentzen du hori, ez bestek, eta doinua, noski, bertsoa irakurri eta bere esanahi osoan aditzen duen irakurleak ipintzen du, poetak ipintzeko modurik izan ez bazuen ere; latinez ere badira, agian, honen antzeko — nola izenda? — parataktika menderatuak, Itun Berriko latinez esan nahi dut; ikus «...: confidit in Deo: liberet nunc, si vult eum» (Mt. 27,43); «Alios salvos fecit: se salvum faciat, si hic est Christus Dei electus» (Lc. 23,35); euskarazkoa garbiagoa da, haatik, beste horietan «liberet» eta «faciat» ondoko baldintzazkoei lotu behar zaizkiela esan bait dezake inork. Ez dira, beraz, *eta* ez *bana* beharrezko bi perpaus elkarri menderatzeko; aski izan daiteke doinua, ez edozein bi perpausetan, jakina!
73. *honez*: guk *honezaz* esango genukeena; bakarra da obran.
eta: berriz ere lehen bertso erdiaren buruan, aurrean *orbit* soilik, ez lehen

- Hebengoaz vercecoa albaheça escusa
Vnsa enplegatu duquec heben eure denbora.
- 76 Hor balego gaztigayro ihaurc verce gucia
Bada oray gaztiguezac aldiz eure burya
Quirysayluyari nola hiri hel eztaquia
Bercer argui eguin eta erracen dic buruya.
- 80 Hiri eguin vadaraye bidegabe handia
Ieyncoari gomendezac eure gauça gucia
Harc orori emanen dic bere merexituya
Gayzquiguiler pena handi pacienter gloria.

(XIII,71) bezala, duela; menderatzaile da, dudarik gabe; ikus beste gehiagoren artean I,99; II,33; III,21; ohar, ordea, bestetan *eta*-k elkarren segidan gertatzen diren egintzak elkartzen — menderatzen, jakina — baditu ere, *orbitu* denean egintzak denbora berekoak direla; ez, alegia, «después de...», baizik «al recordar...»; horrexegatik, agian, *orbit eta*-ren ordez hiru aldiz *orbituqui* esaten zaigu: I,20; I,57; I,97.
hangoa: bi silabaz ebaki behar da: *hangwa*.

74. *escusa*: ez du zer ikusirik *aitzakiarekin*; *txuliatu* edo («evitar») esan nahi du eta honek ematen digu argi beste bi *escusatu gaberic* (I,263; I,324) haiek behar bezala itzultzeko: «sin remedio, sin posibilidad de evitarlo».
75. *enplegatu duquec*: bertsoaren faboretan trukatu gabe eman dizkigu; ikus I,421; II,58; II,103; II,122 etab.
76. *hor*: Lafonek honela dio: «Schuchardt traduit *hor balego* par «wenn es da wære»; mais «s'il en était ainsi» ne convient pas ici. Le sujet de *balego* est *verce gucia*; l'adverbe *hor* a valeur de 2e personne, comme le thème de démonstratif dont il est tiré: «à l'endroit où tu es, dans ta situation» («Notes pour une édition critique...», or. 177). Bai, baina goraxeago (XIII,64) *hori* ez da bigarren mailako erakuslea, lehengoa baizik; Lafonek «cette prison» itzuli du. Areago: poetak *heben* darabil beti kantu honetan, espetxean bertan paratzen bailu (ikus vv. 38,40,45,58,66,67,68,74,75...); *hor* hau beraz, eta goragoko (XIII,64) *hori* lehen mailakotzat hartu behar dira. *Wenn es da wære* ongi dago eta ez du «s'il en était ainsi» esan nahi.
gaztigayro: horrelaxe ebaki behar da, lau silabaz, *-ay-* diptongo dela.
ihaurc: ikus I,171.
77. *bada*: bertsoaren hasieran dago (ikus I,251; VIII,17), berez dagokionez, baina hainbestez bestetan batera eta hitz andana bakarra osaturik

*hebengoaz berzekoa albaheza eskusa,
unsa enplegatu dukek heben eure denbora.*

76 *Hor balego, gaztiga iro ihaurk berze guzia;
bada orai gaztig' ezak, aldiz, eure buria,
kirisailuiari nola hiri hel eztakia:
berzer argi egin eta erratzen dik buruia.*

80 *Hiri egin badaraie bidegabe handia,
Ieinkoari gomend'ezak eure gauza guzia;
hark orori emanen dik bere merexituia:
gaizkigiler pena handi, pazienter gloria.*

ageri den *oray aldiz* (VI,24; XIV,16; XV,5) erdibitu egin du eta *aldiz* bigarren bertso erdira igorri; Axularrek behin bakarrik darabil obra osoan *oray aldiz* eta bertan aurrean *bada* duela: «Usatu zara anhitz minzatzen, hitz guztiaz iuramentu egiten, usat zaitezi bada orai, aldiz, iuramentuen utzten» (179).

gaztiguezac: sinalefa eguinic eman digu.

78. *nola*: euskaraz dagokion lekuan ageri da hemen ere: ikus XIII,53; *bezala* ipini ohi dugun leku berean.

bel: hemen ere *gertatu* esan nahi duelarik: ikus XIII,3.

eztaquia: azken *-n* gabe dago: ikus II,70; XIII,85.

79. *eta*: lehen bertso erdiaren buruan hemen ere eta menderatzaille delarik, dudarik gabe; hala itzultzen du Lafonek ere: «Après avoir éclairé...»; baita lehengo (XIII,73) hura ere.

buruya: *bere* gabe; ikus II,84.

80. *vadaraye*: ikus adizki bera I,247, baina biak *nor-nori-nork* izanik ere desberdinak dira; lehenak *haiek hiri* eta bigarrenak *hark haiei* esan nahi du.

bidegabe: *zuzena egin*-en kontrakoa da honako *bidegabe egin* hau; *egin* poetak gauza asko esateko erabiltzen du: arrangura, bathi, ezagutzea, gaizkia, grazia, konfesionea, malizia, ohore etab., beste egunoroko baketa, bekatua, borondatea, galde, huts, irri, etab. kontatu gabe.

81. *gomendezac*: sinalefa hemen ere egina eman digu.

82. *dic*: hitanoa da; ez du bere baitan dativoari dagokion artizkirik: hots, *emanen du, adi ezak!*

bere merexituya: beste bitan ere bigarren bertso erdi bera dugu, baina *bere ordez gure* eta *neure*: I,145; I,436.

83. *gayzquiguler*: konposatuaren bigarren elementuak ez du *e-*; ikus XIII,4.

- 84 Eztaçala gayzeriztez damna heure buruya
desiratuz gayxtoari hel daquion gayzquia
Ieyncuari eguiten duc iniuria handia
Hura borrar eguiten duc iuge eure buruya.
- 88 Certan iuya hic vaytaçac eure yzterbeguia
Hartan condemnacen duquec yhaurc eure buruya
Eta hartan eztaquidic escusaric valia
Eracustac ehonere nor den oguen gabia.
- 92 Iangoycua oray dicit eguiteco handia
Hiri honetan eryocez hilcen duçu gendia

-
84. *eztaçala*: bost aldiz ageri da adizki hau, baina ez da bostetan berdina, bitarikoa baizik: behin (VI,20) *bark* du sujeto; beste lautan *bik*, hemen bezala (I,211; I,218; I,220).
gayzeriztez: beste *onerizte-* (III45; X,12) haren kontrakoa da.
heure: ahapaldi honetan bertan dugu beste behin *eure* idatzirik, baita aurrekoan ere.
85. *desiratuz*: honi darraikion konpletiva, hizpide zuzenez «helduko ahal zaio!» edo litzatekeena, *-n* atzizkiz dugu emana, ez *-ela* bidez.
86. *duc*: beste askotan bezala, dativoari dagokion artizki gabe.
87. *buruya*: lehen eta laugarren bertsoek hitz hau bera dute erriman; bi ahapaldi gorago ere beste horrenbeste: *burya* eta *buruya*.
88. *certan*: erlatibo gisa enplegatuturiko galde hitza eta hainbestez adizkiak *bait-* duela; ikus beste gehiagoren artean I,343; I,416; VII,20; VIII, 18; bere korrelatoa ondoko bertsoan dator, *hartan*; beste inoiz ez bezala, hemen inesivoa du errejimen: *certan iuya* («juzgar en algo»); azkenik, poetak ez ote du hemen ere (ikus I,418; II,23; III,65) jakinaren gainean *bic* atzeratu, bertso laurdenaren ondoko etena zuzen izan dadin, beste hau esan ordez: *certan bic iu- / -ya vaytaçac?*
iuya vaytaçac: Lafonek San Pauloren «in quo iudicas alterum, teipsum condemnas» hura aipatzen du hemen eta ikusi batera ezin berdiragoak dira («Notes pour une édition critique...», or. 178); halere, Etxeparerena ez ahal da eventuala?: «todo aquello de que juzgues...», ez «juzgas».
89. *hartan*: bertso honetako adizkiaren zentzua ongi hartzeko, ikus lehenxegoko XIII,74-75. Hor *escusa albabeça ... enplegatu duquec* dugu; hemen, aldiz, azpi egiturako perpausa hau da: *iuya badaçac... condemnacen duquec*; hots, *-tu* eta *-tzen* beste *babeça* eta *badaçac*-en baitan. Lehena gaztelaniaz «habrías empleado»; bigarrena «condenarías». Ikus, ordea, ondoko oharra.
condemnacen duquec: ez ditu trukatu, bertso laurdenaren etena hobeki izan zedin; ikus XIII,75.

- 84 *Eztazala gaitzeriztez damna heure buruia,
desiraturuz gaixtoari hel dakion gaizkia;
Ieinkuari egiten duk iniuria handia:
hura borror egiten duk, iuje eure buruia.*
- 88 *Zertan iuia hik baitazak eure izterbegia,
hartan kondemnatzen dukek ihaurk eure buruia
eta hartan eztakidik eskusarik balia.
Erakustak ehon ere nor den ogengabia.*
- 92 *Iangoikua, orai dizit egiteko handia:
hiri honetan eriotzez hiltzen duzu jendia.*

-
90. *etzaquidic valia*: honek, indikativo ez denez gero, «rien ne peut te servir» esan nahi du, Lafonek berak itzultzen duenez; aurreko perpau-sari *eta*-ren bidez lotua dagokio; ene ustez, bertsook hau esan nahi dute: «*si* en algo juzgas («*si* iudices») a tu enemigo, en ello te condenas a ti mismo» (latinezko «*si* facias, amem» bezalakoa), con la particularidad de que nada podrá excusarte, (precisamente porque has juzgado ya a otro a quien no debías); o es que ¿existe alguien en el mundo que sea inocente?.
91. *ehonere nor den*: beste bertso batean *ehonere ehorere* dio (I,237), baina hemen ezin, bertsoak ez uzten; bigarrena bihurtu du galdera, baina lehena ere bihur zezakeen, gaztelaniaz honela esango bagenu bezala: «Dime dónde hay alguien que sea inocente», nahiz eta euskaraz *nor den* izan galdera eta ez *non den*.
92. *dicit*: zutanoa da; hots, *du*, *adizu*!
eguiteco handia: ikus bigarren bertso erdi bera, I,306; esan bezala, *egiteko* lau bider darabil poetak izen gisa: *prolema* edo esan nahi du eta hortik gero baita *kezka*, *arrenkura* ere.
Iangoycua: bi azken ahapaldiotan poeta berriro Jainkoari mintzo zaio.
93. *hiri honetan*: *hontan* irakurri ala *h-* mutu erazi eta *hiryonetan* ebaki?
Ikus I,139; I,191; X,60.
eryocez hilcen: hiztegietan ez omen dago esapide hau ere, hala dio Lafonek; halere Duvoisinek hori bera eta Leizarragak antzekoa omen darabilte: «Notes pour une édition critique...», or. 178. Ez du esan nahi *inor berez hil*, *inork inori bixia kendu* baizik.
duçu: zutanoa da; hots, *hiltzen da*, *adizu*! Politika zela eta, agian, zenbait jende hil zuten hirian eta poeta ere beldur zen espetxean zegoen artean hilko ote zuten; ikus gorago esan duena: XIII,49 eta 51.

Gathibutan hil enadin guiçon oguen gabia
 Ossoric othoy ialguiteco çuc ydaçu vidia
 Izterbeguiac eztaguidan guibeletic irria
 Oguenduru çuyan eta han galdu dic vicia.

- 98 Libertatia nola vayta gaucetaco hobena
 Gathibutan egoytia hala pena gaycena
 Ny veçala ezadila othoy ehor engana
 Ezetare hiz orotan fida ere guiçona
 Iangoycua çuc veguira niri ere çucena.

Amen.

-
94. *enadin*: ikus, ordea, ez *nadin*, IX,42.
guiçon oguen gabia: esan gabe dagoen *ni* sujetoaren aposizioa da; ikus IX,14; XIII,10.
95. *ossoric*: -r- mutu utzirik ebaki behar da: *osoyk*.
ydaçu vidia: ikus esapide berbera, XII,19.
96. *izterbeguiac*: lau silabaz ebaki behar da: *izterbegyak*; ikus XIII,9.
irria: ikus XIII,34; han ere inoren irriaren beldur zen.
97. *çuyan*: hitanoa da; hots, *zen*, *adi ezak!*
eta: ezin duda hemen ere menderatzaile denik; Lafonek itzulinguruka ematen digu frantzesez: «Il était coupable; c'est pour cela qu'il a perdu la vie là-bas»; hortaz kausala da: «Como era culpable...»: ikus kantu honetan 25, 27, 71, 73, 79.
98. *libertatia*: lau silabaz ebaki behar da: *libertatya*.
nola vayta: hurrengo bertsoan *hala* darraikiolarik, ez da dudarik *nola* konjuntzio konparativa dela: *nola... hala...*; ikus hau bezalako I, 411; V,25; eta *nola* konjuntzio guztien gainbegiratuak beste II,95 hartan duzu.
gaucetaco hobena: hots, «la mejor de las cosas» eta ez «la cosa mejor»; alegia, *ardorik onena* bezalako sintagma ez da hau; ez dut esan nahi gauza desberdina esan nahi dutenik, baizik formaz desberdin direla; orain arteko bertso guztietan aurrean izena duen superlatiborik bi baizik ez zaigu agertu: *behar handien* (II,29) eta *mayte maytena* (IX,

*Gathibutan hil enadin, gizon ogengabia,
osorik, othoi, ialgiteko zuk idazu bidia,
izterbegiak extagidan gibeletik irria:
«ogenduru zuian eta han galdu dik bizia».*

- 98 *Libertatia nola baita gauzetako hobena,
gathibutan egoitia hala pena gaitzena.
Ni bezala extadila, othoi, ebor engana,
ezetare hitz orotan fida ere gizona.
Iangoikua, zuk begira niri ere zuzena.*

Amen.

3); baina gelditzen zaizkigun gutxietan honako hauek ditugu: *pena gaycena* (XIII,99); *lengoagetan azquena* (XV,4); *orotaco lehena* (XV, 5); beraz, *ardorik onena* haren antzeko sintagmarik, hots, izena partitiboan duenik, batere ez eta badirudi II,29; IX,3 eta XIII,99 hirurok hala behar luketela (?), nahiz eta *mayte-mayte*-beste modu batetara esplikatu ahal izan; bertso honetako *gaucetaco hobena* eta XV, 5 (*orotaco lehena*) berdinak dira formaz; azkenik, bion antz handikoa da XV,4 (*lengoagetan azquena*): «la última en(tre) las lenguas».

99. *bala*: esan bezala, aurreko *nola*-ren korrelatoa.
pena gaycena: ikus aurreko bertsoan esanak.
100. *ny veçala*: lehen bertso laurden bera du beste II,82 hark.
101. *fida ere*: ezetare-k ere bere baitan duelarik, beste bigarren ere honek .betegarri dirudi; ikus I,212.
102. *iangoycua*: bi azken ahapaldiotan poeta Jainkoari mintzo zaiola esan dugu; biotako lehenaren lehen bertsoa *iangoycua* hitzaz hasten da eta bigarrenaren azken bertsoa ere bai.
- niri*: esapide hau, *inori inork zerbait begiratu*, bakarra da obra osoan.
- çucena*: kantuaren lehen bertsoak eta azkenak gogoeta bera dute hondoren hondoan: lehenean gauza oker atera zela ematen zaigu aditzera; azkenean poetak gizonek egin ez dioten zuzena begira diezaion eskatzen dio Jainkoari. Eta otoitza bailitza *Amen* hitzaz amaitzen.

Contrapas

1 Heuscara
ialgui adi campora

Garacico herria
Benedica dadila
Heuscarari eman dio
Behar duyen thornuya.

Heuscara
Ialgui adi plaçara

(tit.). *Contrapas*: honela dio Lafonek: «*Contrapas* désigne en espagnol une figure de la contredanse» («Notes pour une édition critique...», or. 180); kantu honen ahapaldi eta bertsoei dagokiela, hona haren iritzia: «La pièce XIV se compose de couplets et d'une sort de refrain. Celui-ci est constitué par le mot heuscara et par un vers de 7 syllabes à finale en *-ra*. Typographiquement les strophes sont de 4 vers. Mais les deux premiers vers riment ensemble, sauf dans la 5e strophe, où ils assonent (*babiz, bagueric*). De plus, ils riment avec le 4e, sauf dans la 2e et la 5e strophes. L'agencement des rimes ou des assonances est donc le même que dans la pièce IX». Gero ahapaldiak 8—7—8—7 silabatako bertsoz osatuak daudela esan ondoren — lehena izan ezik, 7—7—8—7 dituztenez gero —, honela amaitzen du: «Quant au 3e et au 4e vers, qui ni riment ni n'assonent ensemble, ils ont respectivement 8 et 7 syllabes. On peut les considérer comme formant en réalité un grand vers de 15 syllabes» («Sur la versification de Dechepare», or. 391). Beraz, lau bertso badirudite ere, hiru dira Lafonen iritziz; arrazoirik ez du ematen; ezin eman lehen IXgarren kantuan distikoen lehen bertsoek bi bertso txiki, baina bigarrenek ez, bakarra baizik, osatzen zutela frogatzeko eman diguna; hemen, izan ere, ez da sintaxi aldetik inolako debekurik hirugarren eta laugarren bertsoa bi benetako bertso izan daitezen; baina, halere, ez omen dira bi, hamabosteko bakarra baizik. Ikus IX,1.

Kontrapas.

1 *Heuskara,*
 ialgi adi kanpora.

Garaziko herria
benedika dadila,
heuskarari eman dio
behar duien thornuia.

Heuskara,
ialgi aldi plazara.

-
1. *heuscara*: euskara gorai patuz eta goretsiz ari da poeta kantu honetan; *euskara* hitza hamabi bider ageri da berrogei bertso txiki horietan berrera; ahapaldi bakoitzaren ondoan eta lehenaren gainean datorren leloak beti du *heuscara* gutxienez; lehen hirurek eta lehenaren aurrekoak, gainera, zazpi silabatako beste bertsotxoak dute; ondoko beste hirurek ez, *heuscara* bakarrik baizik, eta azken ahapaldiak berriro horrezaz gainera bertsotxoak: lelo luzea / hiru ahapaldi eta lelo luze / hiru ahapaldi eta lelo labur / azken ahapaldia eta lelo luzea, bezaraz. Hori da kantu txiki honen eskema.
 2. *garacico herria*: azken kantuan, lehen ahapaldiaren lehen bertsoan, sintagma haxe bera ageri da. Arrazoiz dio Lafonek XIVgarren eta XVgarren kantuek eta hitzaurreak «paraissent bien former un ensemble à part du reste et ont dû être écrits à la même époque et après le reste» («La langue de Bernard Dechepare», or. 312); badute, izan ere, zenbait bereizgarri, bestetan ageri ez denik; Lafonek poliki aztertu ditu aipatutako pasarte horretan. Lehen bertso honek, esan bezala, beste ahapaldietako lehenek baino silaba bat gutxiago du, zazpi.
 3. *benedika dadila*: ikus IX,1; bestetan ez da ageri *benedika*.
 4. *dio*: hona, Lafonek dioen bezala, bestetan ageri diren laguntzaileen arabera *darayo* edo *behar* lukeena.
 5. *behar duyen thornuya*: ikus XV,3, *duyan*.

- 8 Berce gendec vste çuten
 Ecin scriba çayteyen
 Oray dute phorogatu
 Enganatu cirela.
 Heuscara
 Ialgui adi mundura
- 14 Lengoagetan ohi inçan
 Estimatzte gutitan
 Oray aldiz hic behar duc
 Ohoria orotan.
 Heuscara
 Habil mundu gucira
- 20 Berceac oro inçan dira
 Bere goihen gradora
 Oray hura iganen da
 Berce ororen gaynera.
 Heuscara

-
8. *berce gendec*: XVgarrenak ez du gogoeta hau jaso, baina bai hitzaurreak: «... eta berce nacione oroc vste dute ecin deusere scriba dayteyela lengoage hartan nola...».
9. *çayteyen*: konpletiva hau, *-ela* ordez *-en* duela, guztiz bitxia da; hitzaurreak *-ela* dio, jakina: *dayteyela*; baina errimak *-en* eskatzen eta *çayteyen* eman digu.
scriba: bigarren bertsoek zazpi silaba dituztenez gero, bi silaba baizik ezin dezake izan *scriba* honek; ikus, ordea, gero XVgarren 8. eta 13. bertsoetan esango duguna.
10. *dute phorogatu*: Lafonek ez ditu jaso bi azken olerki hauen berezitasunen artean honako *dute phorogatu* hau eta geroko (XV,9) *dute iccassiren* hura, atzekoz aurrera eman ordeztu, baina aski bereizi dira; aurreko kantuetan ez du inoiz eskemaren faboretan horrelako trukerik egin: ikus azkena XIII,89; eta kantu honetan bertan, ikus *iccassiren dute* (XIV,27).
11. *cirela*: hemen konpletiva *-ela* duela eman digu; hori gainera, lehen eta bigarren bertsoekin hoskide izateko *-en* behar zuelarik; esan digu Lafonek «De plus, ils riment avec le 4^e, sauf dans la 2^e et la 5^e strophes»; ahapaldi honetan ez du, beraz, laugarren bertsoak lehen-bigarrenen errima, baina bai ondoko leloak dituen bi bertso txikiena eta

- 8 *Berze jendek uste zuten
ezin skriba zaiteien;
orai dute phorogatu
enganatu zirela.
Heuskara,
ialgi adi mundura.*
- 14 *Lengoajetan obi inzan
estimatze gutitan;
orai aldiz hik behar duk
oboria orotan.
Heuskara,
habil mundu guzira.*
- 20 *Berzeak oro izan dira
bere goihen gradora;
orai hura iganen da
berze ororen gainera.
Heuskara.*

poetari, agian, aski iruditu zaio. *Nola enganatu ziren* idatzi balu, erri-
ma zukeen.

14. *lengoajetan*: gauza bera dio XVgarren 4. eta 5. bertsoetan; baita hi-
tzaurrean ere: «... guelditzen da abataturic eceyn reputacione vague...».
15. *estimatze*: guk *estimazio* edo esango genukeena; ikus antzeko *ezagutze*
(I,36; I,53).
16. *orai aldiz*: elkarren segidan, ez beste (XIII,77) hartan bezala.
19. *habil*: *ebili* errejimen *-ra* duela, ikus I,95.
20. *berceac oro*: lehen elementua ere deklinaturik duela: ikus I,48; I,198;
I,240; I,322 etab.; *berzyak* ebaki.
içan: Lafonek «Le verbe «être» avec un complement au latif est employé
aussi en IX,26 et XV,1» dioen hartan hau aipatu gabe utzi du.
21. *goihen gradora*: goraxeago (XIII,98) aipatu da superlativoen kontua; hau
ez dugu sartu, halere; hemen superlativoa izenaren aurrean dago, ez
atzean; badirudi *goien grado-* konposatu bezala hartu duela poetak;
Axularrek *goren* darabil hiru bider alboan izena duelarik eta hiruretan
goren aurretik: *goren puntuan* (201, 229, 386).
22. *iganen da*: XVgarrenean beste modu batetara dio: «içanen da floria»
(XV,11).
23. *berce ororen*: lau silabaz ebaki behar da: *berz'ororen*.

- 25 Bascoac oroc preciatzen
Heuscara ez iaquin harren
Oroc iccassiren dute
Oray cer den heuscara.
Heuscara
- 30 Oraydano egon bahiz
Imprimitu bagueric
Hi engoitic ebiliren
Mundu gucietaric.
Heuscara
- 35 Eceyn ere lengoageric
Ez francesa ez berceric
Oray ezta erideyten
Heuscararen pareric.
Heuscara
Ialgi adi dançara.

-
25. *bascoac*: bi silabaz ebaki: *baskwak*.
preciatzen: ikus gogoeta bera, XV,6.
26. *heuscara ez*: hiru silabaz ebaki behar da: *heuskar'ez*.
ez iaquin harren: ez, noski, *baskoek*, baizik baskoak preziatzen dituzte-
nek; ohar, halere, XV,6k ez dioela *bascoac*, baizik *heuscaldunac*. Biak
bat dira.
27. *iccassiren dute*: behar duen hurrenkeran; ikus XIV,10.
28. *cer den*: XVgarrenak *nola gauça hona cen* dio, ia era berean.
heuscara: honek ere, Lafonek esan digunez, ez du hoskidetasunik lehen-
bigarren bertsoen errimarekin; bai, ordea, ondoko leloak duen hitz-
zarekin: ikus XV,11. Aski zukeen poetak hitzak aldatu eta *oray heus-*
cara cer den idaztea errima izateko.
30. *oraydano*: ikus pentsamendu bera XV,8 eta 16 eta hitzaurrean: «... mi-
raz nago iauna nola batere ezten assayatu... heuscaraz cerbait obra
eguitera eta scributan imeitera...».
bahiz: *b-* duela, vokaleak bereizteko.
31. *bagueric*: hona beste bereizitasuna; forma hau ez da hemen eta hitzau-
rrean baizik ageri; beste kantu guztietan *gabe*.
32. *ebiliren*: hemen ez du errejimen adlativoa, I,95 eta XIV,19an bezala,
ablativoa baizik; hitzaurrean pasarte paraleloan aditz honen ordez *pu-*

- 25 *Baskoak orok preziatzen,
heuskara ez iakin barren;
orok ikhasiren dute
orai zer den heuskara.
Heuskara.*
- 30 *Oraidano egon babiz
inprimitu bagerik,
bi engoitik ebiliren
mundu guzietarik.
Heuskara.*
- 35 *Ezein ere lengoajerik
ez frantsesa ez berzerik
orai ezta erideiten
heuskararen parerik.
Heuskara,
ialgi adi danzara.*

blica dio batean eta *augmenta continua eta publica* bestean; baina *mundu gucietara* bietan, ez *gucietaric*.

33. *mundu gucietaric*: Lafonez dioenez, *mundu* eta gero *guci-* pluralean «sans doute pour donner plus d'ampleur à l'expression» darabil poetak; hitzaurreko bi pasarte eta bertso honetako horiezaz gainera, beste bitan ageri da plural hori: I,235; I,321.
34. *lengoajerik*: *eceyn* beti ondotik mugagabea duela; ez ahaztu, berehalaxe esango dugunerako.
35. *berceric*: bi silabaz ebaki behar da: *berzeyk*.
36. *ez... ez...*: bi izen lotzen eta ukatzen dituztela, beste behin bakarrik aurkitzen da: III,28.
37. *erideyten*: hemen dudarik gabe, pasivak adierazten duenez, aditz sustantivo deritzatena da: «haber, existir»; ez du esan nahi, alegia, inork aurkitzen ez duenik.
38. *heuskararen parerik*: euskara gorai patuz eta goretsiz ari dela poeta kantu honetan esan dugu; hala ari denez, azken ahapaldiaren azken bertso-rako nekez aurki zitekeen gorai pamen eta goresmen handiagorik.
40. *danzara*: eta hainbestez, esanaren ondorio bezala, hiru lehen ahapaldietan *in crescendo* gisa *kanpora*, *plazara mundura* eta *mundu guzira* poetak aterarazi duen euskara, orain *dantzara* deitzen du, *Contrapas* «une figure de la contredanse» denez gero.

Sautrela

- 1 Heuscara da campora, eta goacen oro dançara
- 2 O heuscara lauda ezac garacico herria
Ceren hantic vqhen baytuc behar duyan thornuya
Lehenago hi baitinçan lengoagetan azquena
Oray aldiz içaneniz orotaco lehena.
- 6 Heuscaldunac mundu orotanpreciatu ciraden
Bana hayen lengoagiaz berce oro burlatzen
Ceren eceyn scripturan erideiten ezpaitzen
Oray dute iccassiren nola gauça hona cen.

Sautrela: Lafonek dioenez, «*Sauterelle* désignait en ancien français une sorte de danse».

1. *da campora*: ikus XIV,20.

campora eta: lau silabaz ebaki behar da: *kanpor'eta*.

eta: lehen bertso erdiaren buruan dugu hemen ere eta badu menderatzai-
le itxura; Lafonek «donc» sartzen du, beste dudamudazko XII,32
hartan bezala, han *eta* bigarren bertso erdiaren hasieran badago ere;
ene ustez, ezin ukatuzko mendera kutsua du *eta* honek: «Como el
euskara ha salido fuera...»; kausala, beraz.

2. *o heuscara*: aurreko kantuan ez bezala, edota han baino nabariago be-
deren, hemen euskarari berari agintzen dio poetak Garaziko herria
lauda dezan; han *benedica dadila* dio, *nork* esan gabe.
3. *ceren*: kausala, dudarik gabe, eta horrenbestez adizkiak aurretik *bait-*
du; ikus I,17; I,396; III,42 eta *ceren* guztien gainbegiraturua beste (IX,
10) *cerengatic* hartan dago.

bantic: esapide hau, *inondik zerbait ukhen*, alegia, gogoan hartzekoa da:
«recibir de»; ez dakit bestetan ageri denik.

4. *lengoagetan azquena*: lehen (XIII,98) superlativoen artean aipatu dugu,
baina hainbestez ez dugu esan nahi *lengoagerik azkena* esan daite-
keenik; *gaucetaco hobena* eta *orotaco lehenaren*-ekin duen zer ikusiaga-
tik aipatu dugu batipat.

Sautrela

- 1 *Heuskara da kanpora eta goazen oro danzara.*
- 2 *O heuskara, lauda ezak Garaziko herria,
zeren hantik ukhen baituk behar duian thornuia.
Lehenago hi baitinzan lengoajetan azkena,
orai, aldiz, izanen iz orotako lehena.*
- 6 *Heuskaldunak mundu orotan preziatu ziraden,
bana haien lengoajiaz berze oro burlatzen,
zeren ezein eskripturan erideiten expaitzen.
Orai dute ikhasiren nola gauza bona zen.*

-
5. *oray aldiz*: hemen ere elkarren segidan: ikus XIV,16.
 6. *orotaco lehena*: ikus XIII,98 eta XV,4.
 6. *mundu orotan*: -u vokalerdi gertatzen da eta *mundworotan* ebaki behar da.
 7. *burlatzen*: aurreko bertsoak duen laguntzaile bera litzatekeenez gero, esan gabe utzi du bigarrenean, beste askotan bezala.
 8. *ceren*: kausala da; ikus lehenxeago esanak: XV,3 eta IX,10.
eceyn scripturan: hauxe da obra osoan *eceyn*-ek ondoko izena mugagabean ez daraman pasarte bakarra; Lafonek hainbestez hutsa deritza eta *scripturatan* behar lukeela uste: «J'écris *scripturatan* au lieu de *scripturan*, texte de l'édition originale, parce que *eceyn* est toujours suivi de l'indéfini, jamais de singulier» («Notes pour une édition critique...», or. 180). Horrek esan nahi du Lafonen *scripturatan* lau silabaz, ez bostez, ebaki behar dela, jakina, aurreko protesis (*e*-) gabe, eta aitzitik fac-similek dakarrena, ontzat ematen balitz, *e*- duela, beste bi bertso (I,50; I,410) haietako *sperança* bezalaxe, Lafonek berak aitortzen duenez; areago, bost bertso beherago (XV,13) *Scribatus hal balute* dio eta hor ere *escribatuz*, protesis duela, ebaki behar da, nahiz eta Lafonek beste horretan ere hutsa ikusten eta *hal* ordez *ahal* zor zaiola uste duen. Zer esan guzti honezaz? Batetik huts gehiegix-

- 10 Heuscaldun den guiçon oroc alcha beça buruya
 Eci hayen lengoagia içanen da floria
 Prince eta iaun handiec oroc haren galdia
 Scribatuz hal balute iqhasteco desira.

ko direla leku txikian eta huts nabarmenak gainera: *-ta- bi* letra inprimatu gabe utzi, hemen baizik ez litzateke gertatuko; bestetik, bi bertsoak, huts direlako horiek hala balira, dauden daudenean okerrak lirerateke, potodunak, silaba baten faltan biak, eta hori ere obra osoan ez da inoiz gertatzen; aitzitik, *e-* zor zaiela aitortuz gero, beste gabe biak bikainak bilakatzen dira; hirugarrenik, *lectio difficilior* delakoak eta testuari zor zaion begiruneak besterik gomendatzen digute, hots, ahal dela dagoen dagoenean gorde eta bestelako argibideren bat bilatzea — Lewy-k aspaldi azaldu zuen harrimena Etxepare «idazle arras zuzen, are harrigarriroki zuzen» omen zelako, Prusia zaharreko eta bestetango lehen argitaraldiekin erkatuz gero («Zu Dechepare»; RIEV, XXV, or. 235) —; azkenik, Lafonek beste bertsoari (XV,13) eragiten dion hobekuntza (?), *hal* ordez *ahal* alegia, eta hainbestez *scribatus* hiru silabatakoa, ontzat ematekotan, honako hau gertatzen da: etena erabat hondatu; hots, lehen bertso erdia *Scribatuz a- / -hal balute // ...* ebaki behar eta hori beste gabe ezin dezakegu ontzat eman. Arrazoi guztiak, beraz, fac-similek dakarren testuaren alde daude, bat izan ezik: *eceyn*-ek ondotik mugagaberik ez izana; horri bilatu behar zaio, ahal dela, esplikazioa, baina ez hutsak behar baino gehiagotuz. Honek balio ote? Lafonek berak topatu du bi azken olerki hauean eta hitzaurrean bestetan ageri ez den zenbait bereizgarri; bedi hau beste bat: *eceyn* inoiz singularrez erabiltzea; eta hona bestea, Lafonek aipatu gabea: hurrengo bertsoa *dute iccassiren* hori — eta aurreko kantuan *dute phorogatu*, esan bezala —. Ikus ere ondoko bertsoa.

9. *dute iccassiren*: obran barrena bederatzi bertso aurkitu ditugu, perpaus baiezko adierazkorrek partizipioa lehenik eta laguntzailea ondoren zeramaterarik, hartara lehen bertso laurdenaren ondoko etena oker gertatzen bazen ere eta, atzekoz aurrera ipini izan balitu, zuzen: I,421; II,58; II,103; II,122; II,139; VI,19; XIII,24; XIII,75 eta XIII,89; orain batbatean *dute iccassiren* irakurtzen dugu hemen, beste haietan ez bezala; zergatik? Aurreko kantuan *dute phorogatu* irakurri dugu eta biek, hark eta honek, aurrean *oray* izanak pentsarazi lezake ez ote duen *oray* horrek truke hori sarrerazi; baina ez dirudi inola; ikus, esate baterako, VI,19; X,67; XIV,22. Aurreko kantuak, gainera, bertso txikiz osatua delarik, ez du pausalekurik ez etenik bere bertsoetan eta poetak inongo debeku eta kupidarik gabe esan zezakeen *phorogatu dute*; debeku eta kupida hauxe izan ezik, hots, hala esaten balu, hi-

- 10 *Heuskaldun den gizon orok altxa beza buruia,
ezi haien lengoajia izanen da floria.
Prinze eta iaun handiek orok haren galdia,
eskribatuz hal balute ikbasteko desira.*

ugarren bertso hori ere hoskide gertatzen zatekeela beste hirurekin eta hirugarrenak berez errima gabea behar duela. Baina ez da hori bakarrik: XIVgarren kantu horretan bertan *iccassiren dute* irakurtzen dugu 27garren bertsoan, berez behar duen bezala, alegia; zergatik beste honetan (XV,9) *dute iccassiren*, hamabostekoen eskemari amore emategatik ez baldin bada? Hala izanik, ordea, kontu guztiz berria da hau; orain arteko bertsoetan eskemari ez dio poetak mira gehiegirik izan, partizipioa eta laguntzailea elkarrekin trukatzeko.

nola: itsu ez denak ikusten du honako *nola* hau ez dela zinetako galdera («de qué manera»), konpletivaren ordezkoa baizik: «que c'était une chose de qualité», dio Lafonek; ikus hitzaurreko «... miraz nago iauna nola...»; I,2; I,42; I,84; I,108, etab.

10. *heuskaldun den*: obraren lehen bertsoa (*Munduyan den guizon oroc...*) dakar gogora lehen bertso erdi honek; antz handia dute.

alcha: beste batean (I,45) *ailcha*.

11. *eci*: ez *ezin*-en ordezkoa, ez eta guk *baino* esan ohi dugunaren parekoa, baizik hemen konjuntzio kausala da; ikus IX,38.

buyen: hala dio fac-similek, baina badirudi *hayen* behar duela; hala dio Lafonek ere.

izanen da: *eci* konjuntzioak ez dio adizkiari aurrizkirik ez atzizkirik erasten: ikus II,110.

12. *oroc*: hitz hau 139 aldiz ageri da bertsoetan eta beste 3 aldiz hitzaurrean; bertsoetan ageri den guzti horietatik behin bakarrik (XIV,17) bertso bukaeran; 90 pasartetan gutxi gorabehera izena du aldamenean eta beti izena eta biak bertso erdi berean daude, ez pausalekuaren alde banatan, alegia; baina areago, I,67 eta I,198 izan ezik, beste guztietan bertso laurden berean ere bai; bi horietan ezin, *beqhatuyez oroz* eta *beqhatuyac oro* lau silaba baino gehiagotakoak direnez gero; begira, ordea, hiru bertsoetan zer gertatzen den: I,287; XIII,20 eta orain aztertzen ari garen honetan *oro* nahiz *oroc* bigarren bertso erdian daude eta izenak lehenbizikoan; arrazoia ene ustez gardena da: hiru hauetan ez du izenarekin sintagma bat osatzen, baizik aposizio gisa dago, gaztelaniaz «todos los hombres» esan ordez «los hombres..., todos» diotenean bezala: ikus I,262-263 ere. Eta XIII,20.

haren galdia: ez da dudarik, poetaren beste bertsoak irakurri ondoren, hemen *egiten dute* edo *dagite* utzi duela esan gabe.

- 14 Desir hura conplitu du garacico naturac
 Eta haren adisquide oray bordelen denac
 Lehen imprimiçalia heuscararen hura da
 Basco oro obligatu iagoiticoz hargana.
- 18 Etay lelori bai lelo leloa çaray leloa
 Heuscara da campora eta goacen oro dançara.

DEBILE PRINCIPIUM MELIOR FORTUNA SEQUATUR

-
13. *scribatuz*: esan dugunez, *escribatuz* irakurri behar da hau eta ez *scribatuz* hiru silabaz, Lafonek nahi lukeen bezala, gero *hal*-en ordez *ahal* ezarrik: ikus XV,8.
balbalute: *hal* obra osoan bakarra dela, egia; baina *ahal* eta *al*- hortxe ditu lagun; zuzentzekotan, gainera, zuzen bedi *hal* ordez *al*- proposatuz, baina ez testuak ez duen vokalerik sartuz.
desira: hemen *dute* dago esan gabe, agian.
14. *naturac*: Lafonek dioen bezala «*Garacico natura* ne veut donc pas dire «la nature de Cize, le pays de Cize», mais «le naturel de Cize, l'enfant de Cize»; Etxepare bera, alegia.
15. *adisquide*: François Morpain, Bordeleko inprimatzalea, Etxepareri kantuak argitaratu zizkiona, argitaratzeko gastu handiak egin behar izan zituela eta Bordeleko Parlamentuari eske hau egin ziona: «A cette cause plaise a la Court inhibitions estre faictes a tous les Imprimeurs libraires de ce Ressort de imprimer ou faire imprimer ledict Tracte, et a tous marchans de nen vendre dautre impression dans troys ans a peine de milliures tourn. et ferez iustice». Nola sal zitzaketen merkatariek beste argitaraldi bateko aleak, 1545ko hau baino lehenago beste argitaraldirik izan ez balitz eta orain beste argitaraldirik galera-zia gelditzen zelarik? Bazen, hortaz, dirudienez, hau baino lehenagoko beste argitaraldiren bat.
16. *heuscararen*: askotan ikusi dugunez genitiboa eta determinantea elkarrekin trukaturik; iparraldeko euskalkietan oso fenomeno ezaguna da hau.

14 *Desir hura konplitu du Garaziko naturak
eta haren adiskide orai Bordelen denak.
Leben inprimizalia heuskararen hura da;
basko oro obligatu iagoitiko z bargana.*

18 *Etai lelori bai lelo leloa zarai leloa.
Heuskara da kanpora eta goazen oro danzara.*

DEBILE PRINCIPIUM MELIOR FORTUNA SEQUATUR

-
17. *obligatu*: esker oneko gizona ageri zaigu hemen Etxepare; euskarak in-
prentako letraz munduan egin zuen lehen agerraldiari bere burua,
autore gisa, ez ezik, inprimatzalearen pertsona ere lotzen dio, hareki-
ko eta, hitzaurrean dioenez, Bernard Leheterekiko «basko oro obliga-
tu» gelditzen garela aitorturik.
18. *etay lelori*: ikus VIII,22; bi *leloa*-etatik lehena bi silabaz ebaki behar
da: *lelwa*.
19. *heuscara*: bertso hau hasierako bakar hura berbera da; alde txiki bat: ho-
nek ez duela *eta*-ren aurrean komarik hark duen bezala.
dançara: liburuaren azken hitza hauxe da euskaraz; arrazoiz dio Mitxe-
lenak: «Hizkuntza gutxi egin dute literaturan euskarak bezain sa-
rrera pozkarria, Detxepare erretoreak dantzarako deia egin zionean» (*Mi-
txelenaren Idazlan Hautatuak*, or. 27).

DEBILE: esker oneko eta apal Etxepare; erkin eta nolazpaiteko deritza
bere lanari; izan da, bai, poeta bezala erdi mailako eta kaxkar iritzi
izan dion kritikalaririk, baina bai eta goren eta arnase handikotzat jo
duenik ere; ikus Gil Reicher emakumearen hitzak: «Ces poésies sont
empreintes d'un lyrisme, d'une passion, d'une force, que l'euskuara
retrouvera rarement. Et je ne crois pas que ce soit un paradoxe de
dire que notre premier poète basque est peut-être le plus grand» (*Saint-
Jean-Pied-de-Port en Navarre*, or. 65-66). Hexmetro hau Ovidiogan-
dik hartua bide da: *Haste xume honi darraiola ondoren hoberik*. Ikus
hitzaurreko hitzak: «...eta ginen direnec guero duten causa oboro ha-
ren abançatzeco...».

Extrait des registes de Parlement.

Svpplie humblement François Morpain, maistre Imprimeur de ceste ville de Bourdeaulx, que pour imprimer vn petit tracte intitule, Linguae vasconum primitie, luy a conuenu faire plusieurs fraiz et mises. A ceste cause plaise a la Court inhibitions estre faictes a tous les Imprimeurs libraires de ce Ressort de imprimer ou faire imprimer le dict Tracte, et a tous marchans de nen vendre dautre impession dans troys ans a peine de mil liures tourñ. et ferez iustice. Veue laquelle requeste la court fait les inhibitions requises par le dict Morpain a peine de mil liures tourñ. Faict a Bourdeaulx en Parlement le dernier iour Dapuril, mil cinq cens quarante cinq.

Collation est faicte.

De Pontac.

BIBLIOGRAFIA

- AKESOLO, Lino de: *1545, Bernat Dechepare, Olerkiak* deritzan liburuaren gaztelaniazko itzulpen-oharren egilea; Donostia, Argitaletxe Txertoa, 1968.
- ALTUNA, Patxi, *Versificación de Dechepare: métrica y pronunciación*, Bilbo, Mensajero, 1979.
- *Etxepareren Hiztegia*, Bilbo, Mensajero, 1979.
- EYS, W. van, «Le dialecte de Dechepare», EUSKARA, Organ für die Interessen der «Baskischen Gesellschaft», I (1886), or. 1-2.
- «Traduction littérale des poésies de Dechepare avec notes explicatives», EUSKARA, Organ für die Interessen der «Baskischen Gesellschaft», IV-VI (1887-1888), or. 28-29 eta 44-45.
- HARITSCHELHAR, Jean, *Le poète souletin Pierre Topet-Etchahun (1786-1862)*. Bayonne, Societé des Amis du Musée Basque, 1969.
- *L'Oeuvre poétique de Pierre Topet-Etchahun*, Bilbo, EUSKERA, 1969-1970.
- LAFON, René, *Le système du verbe basque au XVI siècle (2 vol.)*, Publications de l'Université de Bordeaux, Argitaletxe Delmas, 1943.
- «La langue de Bernard Dechepare», BRSVAP, VII (1951), or. 309-338.
- «Notes pour une édition critique et une traduction française des «Linguae Vasconum Primitiae» de Bernard Dechepare», BRSVAP, VIII (1952), or. 139-180.
- «L'expression de la comparaison en basque», BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DE LINGUISTIQUE DE PARIS, 53 (1957-1958), or. 234-256.
- «Sur la versification de Dechepare», BRSVAP, XIII (1957), or. 387-393.
- «A propos de la forme verbale *larradala*», BRSVAP, VIII (1952), or. 319-320.
- *1545, Bernat Dechepare, Olerkiak* deritzan liburuaren frantsesezko itzulpena Lafonek egina da; Donostia, Argitaletxe Txertoa, 1968.
- LEWY, Ernst, «Zu Dechepare», RIEV, XXV (1934), or. 225-239.
- MITXELENA, Koldo, «Acentuación alto-navarra», FLV, 23 (1976), or. 147-162.
- «Sarrera gisa», ikus *Mitxelenaren Idazlan Hautatuak*, Bilbo, Argitaletxe Mensajero, 1972, or. 279-289.

RIJK, Rudolf P. G. de, «Is Basque an S.O.V. language?», FLV, 3 (1969), or. 319-351.

SCHUCHARDT, Hugo, «Dechepareana», RIEV, 5 (1911), or. 445-450.

STEMPF, Victor, *Glossar zu Bernard Dechepare's baskischen Poesien*, REVUE DE LINGUISTIQUE ET DE PHILOGIE COMPAREE aldizkarian 1887ko Urtarrite-
tik 1893ko Urrila arte zatika argitaratua eta baita gero liburu gisa ere.

AURKIBIDEA

Mosen Bernat Dechepare (Dr. José Luis Orella)	VII
Aitzin solasa (Patxi Altuna)	XVII
Etxepareren liburu osoa:	
Hitzaurrea	4
1. Doctrina Christiana	10
2. Amorosen gartziguya	84
3. Emazten fauore	114
4. Ezconduyen coplac	132
5. Amoros secretuqui dena	142
6. Amorosen partizia	150
7. Amoros gelosia	158
8. Potaren galdacia	168
9. Amorez errequericia	176
10. Amorosen disputa	196
11. Ordu gayçarequi horrat zaquiçat	212
12. Amore gogorraren despita	214
13. Mossen Bernat Echaparere cantuya	228
14. Contrapas	250
15. Sautrela	256
Bibliografia	265

LIBURU HONEN INPRIMILANA
BURGOSKO ALDEKOA MOLDIZTEGIAREN
LANTEGIETAN AMAITU ZEN
1980KO APIRILAREN 28AN

